

ALTERNATIVY

časopis Centra strategických a teoretických studií

Číslo 11, rok 2022

Obsah čísla

NÁZORY A POLEMIKA	
Jan Zeman – Některá poučení z kladů a záporů budování a pádu reálného socialismu v Evropě	2
Jiří Dolejš – Polemika s fenoménem konzervativní levice	57
Jiří Malinský – Životní cesta národní vdovy (Marie Švermová-Šváblová)	63
PŘEKLADY	
Walter Baier – překlad článku K aktuálnosti Otto Bauera a austromarxismu	72
RECENZE	
Pavel Sirůček – Lesk a bída kapitalistické udržitelnosti aneb spasí svět snění o tom, že malé má být milé (ke knize E.F. Schumachera)	84
Marie Hrošová - O socialismu minulém i budoucím (názory ruských kritických marxistů). Část 1. (Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I.: Stalin i raspad SSSR.: Moskva, 2003).	117
EKONOMICKÉ OSOBNOSTI	
Pavel Sirůček – Ekonomický romantik J.Ch.L. Sismonde di Sismondi a další malovýrobní socialisté	139

Některá specifická poučení z kladů a záporů budování a pádu reálného socialismu v Evropě

Ing. Jan Zeman, CSc.

I když je i dnes obtížné stanovit všechny podstatné příčiny zániku reálného socialismu v Evropě (klíč neležel v ČSSR, ale v SSSR), mnohé věci jsou zřejmé:

1. Vojenská slabost

Od 70. let existovala přibližná vojensko-strategická rovnováha „západ – východ“, kdy hrozba vzájemného zničení bránila a na linii „USA – Rusko“ i dnes brání západnímu imperialismu rozpoutat další světovou válku. Zajišťování přibližné vojensko-strategické rovnováhy bylo ale značně nákladné a zatěžující, pro ekonomicky slabší socializující státy podstatně víc než pro ekonomicky silnější vyspělé kapitalistické státy, o faktoru vydělávání zbrojařů na zbrojení na západě nemluvě. Velmi silně zatěžovalo zejména Vietnam, KLDR, SSSR, Kubu, Albánii, Čínu ale i Rumunsko, NDR a ČSSR, v menším i další socializující státy.

Problém je ale podstatně složitější. Předně, hlavní tíhu zajištění přibližné vojensko-strategické rovnováhy nesl SSSR (odtud kontroverzní úvahy o uzbrojení SSSR a jeho spojenců), dále státy vystavené přímé imperialistické agresi – KLDK, Vietnam a státy s velmi špatnou obrannou politikou – Albánie.

KLDK si rozpoutáním války s jižní Koreou kromě válečné zkázy „zajistila“ potřebu velmi vysokých vojenských výdajů do dneška. Dodnes trpí vyhrcozenou situací na hranicích s jižní Koreou, která zůstává okupována vojsky USA a s kterou nebyl uzavřen mír, ale jen příměří. Řinčení zbraní, resp. vojenské provokace USA a jižní Koreje jsou tam na denním pořádku, což zemi jistě dosti vysiluje nejen ekonomicky.

Vietnam se stal opakovaně terčem imperialistické agrese, které se musel bránit. Prošel martýriem francouzského kolonialismu (do roku 1940), agrese japonské (1940-45), francouzské (1947-54), USA (1962-73-75), Rudých Khmérů (1976-78) a krátce i agrese ze strany Číny. Jeho enormní vojenské výdaje byly vynucené i při rozsáhlé vojenské pomoci ze strany sovětského bloku, zejména SSSR a ČSSR.

Albánie svou politikou dobrovolného izolacionismu ve spojení enormního a neefektivního zbrojení (výstavba asi jednoho miliónu bunkrů na mnohem slabší technické úrovni v 50. – 70. letech ve srovnání s čs. řopíky z let 1935-38) se těžce ekonomicky ruinovala.

Obrana výše nejmenovaných socializujících států mohla být v řadě směrů levnější, kdyby socializující státy postupovali jednotně. Tak tomu ale bylo jen v SSSR, NDR, Polsku, Maďarsku, Československu a Bulharsku, přitom jen v Bulharsku po celé období, v Rumunsku od roku 1958 a v Československu do roku 1968 nebyla umístěna sovětská vojska. Samostatný kurs Causeșcova Rumunska znamenal podstatně vyšší náklady na obranu, bezpečnost a policii Rumunska.

Velmocenské ambice vedení Číny vedly nejen k vyváření velmi nákladné paralelní obranné struktury Číny, nekoordinované se SSSR, ale i k ohrožování jiných socialistických států, zejména SSSR, Vietnamu a Mongolska, včetně přímého napadení pohraničí SSSR na říčce Ussuri v roce 1969 a Vietnamu v únoru-březnu 1979. Vedly také k přiklonění se Albánie v 50. letech k Číně a k enormním výdajům Albánie na obranu, jež byly navíc krajně neefektivní.

Dlouhodobě je ze strany USA ohrožena Kuba, vzhledem ke své poloze před branami USA, což jí nutí vydávat nemalé prostředky na obranu a bezpečnost.

NDR a ČSSR do jisté míry doplácely na svou polohu na hranicích se SRN, aktivním členem paktu NATO, založeného v roce 1949. SRN se až do poloviny 70. let nebyla s to vypořádat se svou nacistickou minulostí. Vstup SRN do NATO v roce 1955 byl bezprostředním podnětem k založení Varšavské smlouvy v témže roce. Bulharsko pak doplácelo na svou polohu na hranicích s členy paktu NATO od roku 1952 Řeckem a Tureckem. Z hlediska nákladů na obranu byla výhodná poloha Polska, Rumunska a Mongolska s hranicemi jen s jinými socializujícími státy.

V historii socializace od roku 1917 najdeme i hrubé chyby, vedoucí k porážkám a zbytečným ztrátám na životech, území i vojenské technice. Bez nároku na úplnost uvádím kromě dvojího velkého fušerství L. D. Trockého, porážku Sorokinovy rudé armády na Kavkaze v říjnu 1918, porážku Rudé armády v polsko-sovětské (bolševické) válce po 15. srpnu 1920,

popravu vysokých důstojníků Rudé armády po 2. moskevském procesu v roce 1937, udržování nadměrných pozemních sil SSSR za L. I. Brežněva v 70. letech a jednostranné zničení některých skupin strategických zbraní za M. S. Gorbačova, jež vážně oslabilo obranyschopnost SSSR. Otázka zajištění dostatečné obrany přitom byla otázkou života a smrti.

Nedostatečně zajištěnou obranu měla Kaddáfího socializující Libye, která se 20 let po pádu SSSR stala obětí pozemní agrese islamistů a letecké agrese některých členských států NATO (Francie, Itálie, USA, Velké Británie, Belgie, Norsko) a následně i pozemní invaze vojsk NATO, které se nebyla s to ubránit. Socializace v Libyi byla poražena zahraniční vojenskou intervencí.

Podobně řada pokrokových vlád v rozvojových státech koketujících se socialistickou orientací byla svržena státním převratem zorganizovaným obvykle armádou za pomoci západních mocností (klasicky armádní puč v Guatemale v roce 1954 či armádní puč a svržení levicového prezidenta Nkrumana v Ghaně v roce 1966), přímou vojenskou intervencí (kromě desítek starších vojenských intervencí USA ve státech latinské Ameriky k novějším patří přepadení Grenady vojsky USA v roce 1983 a svržení tamní levicové vlády), nebo alespoň byla paralyzována vyslanými oddíly hrdlořezů (klasicky v USA vycvičení a vyzbrojení „kontras“ v Nikaragui v 80. letech) nebo v kombinaci (klasicky svržení a zavraždění pokrokového předsedy vlády Patrice Lumumby v někdejší Belgickém Kongu v roce 1961 za vydatné účasti USA a Belgie a následné utopení prolumumbovského povstání v krvi). V Indonésii od prosince 1965 socializující levice hrůzně zmasakroval generál Suharto. Stávka autodopravců v Chile v roce 1973 podryla levicovou vládu zákonně zvoleného prezidenta Salvadora Allendeho, který byl poté 11. září 1973 svržen vojenským pučem a s tisíci jiných zavražděn.

Tzv. arabský socialismus

Řadu specifík měl tzv. **arabský socialismus**. Jeho největším nositelem byla Kaddáfího Libye v letech 1969-2011, významný byl ale i v Sýrii (1963 – na územích ovládaných syrskou vládou dosud), Demokratickém (Jižním) Jemenu (1962 – maximálně do roku 1994) a v Iráku (1958-79, částečně 2003). Protože šlo o společnosti vesměs překonávající feudalismus a zejména v Libyi i kmenové uspořádání, evropské hodnoty demokracie apod. jsou jim cizí a jejich vnucování jim je zločinné. Socializující režimy tam vznikaly nejčastěji vojenskými převraty, optimální tam byla „osvětská diktatura“, státním náboženstvím tam byl socializačně vykládaný islám, prolínala se tam rozporuplně myšlenka arabské jednoty, Libye a Irák stály na rozsáhlé těžbě a exportu převážně zdražující ropy. Z vysokých a rostoucích výnosů ropy financovaly rozsáhlé pozvednutí svých zemí a životní úroveň obyvatelstva, podobně za Hugo Rafaela Chávéze Fríase socializující Venezuela. V jednotlivých státech existoval silný státní sektor ad.

Socializace v Iráku začala palácovým převratem Kásima 14. července 1958, při kterém byla postřílena královská rodina a svržena monarchie. V únoru 1963 se k moci dostala panarabská socializující strana BAAS. V říjnu 1973 byla znárodněna těžba ropy. Prudký růst cen ropy umožnil rozmach ekonomiky a zásadní zvyšování životní úrovně Iráčanů. V roce 1979 moc v Iráku získal Saddám Husajn, čímž byla socializace země zastavena a následně zásadně zdeformována vedením neospravedlnitelných válek.

Husajn zásadně utužil diktaturu. 22. září 1980 zaútočil, podněcován západem a Izraelem, na sousední Irán. Vyčerpávající válka skončila až 20. srpna 1988 uzavřením příměří po vyhnání iráckých

vojsk z Iránu. Vyžádala si 500 000-1 000 000 mrtvých, před jejím koncem začala genocida iráckých Kurdů za pomoci chemických zbraní hromadného ničení, dodaných USA.

Obsazení Kuvajtu iráckou armádou 2. srpna 1990 vedlo k operaci „Pouštní bouře“, při níž v lednu a v únoru 1991 byl Irák letectvem USA rozbombardován a totálně zruinován, dokud 28. února 1991 irácká vojska neopustila Kuvajt. Životní úroveň Iráčanů se drasticky snížila, obnovu státu znemožňovalo embargo a časté nálety letectva USA.

Přepadení Iráku, svržení iráckého prezidenta S. Husajna vojsky USA a Velké Británie na jaře 2003 zlikvidovalo i zbylé socialistické prvky v sociálně ekonomické sféře v Iráku. Následné rozpuštění irácké armády a policie a masový teror zejména v sunitském severozápadním Iráku, včetně hrůzného vybombardování povstale čtvrt milionové Falúdži, popravy svrženého prezidenta Husajna a některých jeho spolupracovníků aj. uvrhly Irák do středověkého sektářského násilí, v kterém se zmítá dodnes. Sektářské násilí vedlo k praktickému rozpadu Iráku. Stažení okupačních vojsk v roce 2011 na základě staršího rozhodnutí prezidenta USA G. Bushe zemi dál destabilizovalo. Na jaře 2014 sunitský severozápad Iráku ovládl tzv. Islámský stát (IS = ISIS = Daeš), krutá teroristická islamistická organizace. Vzápětí ovládl i část sousední Sýrie. Všude prováděl masový teror nejen proti svým odpůrcům, ale také proti osobám LGBT, ateistům, náboženským a národnostním menšinám, umírněným muslimům a emancipaci žen. Ničil i kulturní památky včetně mešit. Ač jde o jednu z nejbrutálnějších diktatur, které z historie známe, která se od roku 2015 snažila dobít i západní Evropu, IS mnoha způsoby podporovali a jeho zbytky ještě na podzim 2018 podporují naši spojenci Saúdská Arábie, Katar, Turecko, USA, EU, zejména Velká Británie a Francie. Dodávky zbraní tzv. umírněné opozici končí vesměs u IS. Británie a Francie donedávna vyzbrojovaly také přímého spojence IS – islamistickou frontu Al Nusra, syrskou odnož teroristické Al Kajda. Podle iránských generálů letectvo USA ve dne bombardovalo poušť mimo pozice IS a v noci mu dodávalo zbraně, tedy až do vstupu ruského letectva do války proti IS v Sýrii 29. září 2015, kdy tato skandální praxe přestala být realizovatelná. Došlo tak k obratu ve válce, k velké nelibosti západu. Velká část území ovládané IS zejména v Sýrii, ale i v Iráku, byla od něj k 1. srpnu 2018 osvobozena.

V roce 1946 osamostatnivší se Sýrie poznala od března 1949 řadu vojenských diktatur a v letech 1962-2011 nepřetržitý výjimečný stav. V roce 1963 se k moci dostala panarabská socializující strana BAAS, hlavní tvůrce socializace. V červnu 1967 byla Sýrie napadena Izraelem, který od té doby okupuje syrské Golanské výšiny. V říjnu 1973 se je ve válce s Izraelem pokusila získat zpět. Získala jen jejich menší část včetně metropole Golan Kunejtry, kterou ale Izraelci před odchodem srovnali se zemí. V letech 1971-99 byl prezidentem Sýrie Háfiz al-Asad, po jeho smrti se prezidentem stal jeho syn Bašár al-Asad. V neklidné oblasti Středního východu nebylo možné vládnout v rukavičkách. Relativně vysoká životní úroveň Syřanů, silný státní sektor, žádné dluhy v zahraničí, vzorná náboženská a národnostní snášenlivost a další vzbuzovaly nevráživost na západě i v monarchiích Arabského poloostrova. Zásadní zhoršení začalo v souvislosti s tzv. „arabským jarem“, které vzápětí následovala invaze islamistů ze zahraničí a občanská válka, trvající i k 1. říjnu 2018, k 1. 5. 2020 již jen v provincii Idlīb.

Socializace Jemenu začala v roce 1962, kdy metropoli Saná ovládly revoluční síly a Muhammad al-Badr vyhlásil Jemenskou arabskou republiku. Občanská válka ale trvala až do roku 1967, kdy zemi opouští britská a egyptská vojska a vzniká Lidová republika Jižní Jemen. V Jižním Jemenu se v červnu 1969 dostalo k moci radikální marxistické křídlo Národní osvobozené fronty (NLF). Národní osvobozená fronta 1. prosince 1970 změnila název Jižního Jemenu na Lidově demokratickou republiku Jemen. Všechny politické strany byly

sloučeny do Jemenské socialistické strany. 13. ledna 1986 se střetli příznivci prezidenta Ali Násira Muhammada a odešlého Abdula Fattaha Ismaila, který chtěl získat zpět svou moc. Konflikt si vyžádal mnoho mrtvých, mimo jiné i Ismaila. Násir uprchl s dalšími 60 000 lidmi do Jemenské arabské republiky. Jednotná Jemenská republika (sjednocení severního a jižního Jemenu) byla vyhlášena dne 22. května 1990. V květnu 1994 došlo k občanské válce mezi severním a jižním Jemenem, která skončila dobitím Adenu 7. července 1994 severojemenskými vojsky a úplnou porážkou tamní levice. Práva žen byla zásadně omezena, zemi ovládl konzervativní islám, o socialismu tam poté nelze hovořit.

Určité socializační úsilí egyptského prezidenta Gamála Abd an-Násira po jeho smrti 28. září 1970 negoval jeho nástupce Anvar Sadat, s výjimkou znárodnění Suezského průplavu z roku 1956.

Alžírská osvobozenecká fronta vybojovala zemi nezávislost v těžké válce s francouzským kolonialismem v letech 1954-62. Přes úsilí o socializaci časem degenerovala.

Osvobozenecká fronta Barmy v letech 1945-48 vyhnala britské kolonizátory ze země. Časem ale zdegenerovala v dlouhodobou tvrdou vojenskou diktaturu. Nástup demokracie přinesl genocidu povstálých menšinových muslimských Rohlingů a jejich útoků na státní moc ze strany dominantních budhistů. Jisté je, že statisíce Rohlingů uprchlých z Barmy do Bangladéše je pro něj moc zatěžující.

Socializační snahy osvobozenecké fronty Západní Sahary Polisario utopila v krvi marocká vojska v roce 1976. Tato do té doby španělská kolonie byla anektována Marokem.

Neúspěšná byla i řada pokusů o sjednocování arabských států (Irák – Jordánsko, Egypt – Sýrie, Egypt – Sýrie – Libye). Pouze severní a jižní Jemen byly nakonec sjednoceny, byť hrubou silou. Je otázka, zda trvale, resp. občanská válka v zemi od roku 2015 má charakter války „Severní – Jižní Jemen“, byť Jižní Jemen drží zejména brutální podpora ze strany Saúdské Arábie a dalších monarchií Zálivu. Dlouhodobě samostatný a izolovaný vývoj jednotlivých, zpravidla porobených arabských států je vzdálil od sebe natolik, že úvahy o jejich znovusjednocení jsou podle všeho přinejmenším předčasné.

2. Chyby v ekonomické oblasti

Na rozdíl od vyspělých kapitalistických států socializující státy nikdy nebohatly přímým i skrytým ožebračováním kolonií, závislých a rozvojových států, což ne všichni občané socializujících států při hodnocení rozvoje socialismu brali v úvahu. Měšťáci to považovali za chybu.

I když k určitému ekonomickému zaostávání evropských států reálného socialismu v 80. letech docházelo, nešlo o zaostávání dramatické. Konečně, socialismus nesovětského typu na mnohem slabší a ohroženější Kubě a v KLDŘ nepadnul, i když zánik reálného socialismu v Evropě byl pro ně ničivý. Udržel se navzdory kruté dlouhodobé ekonomické a další blokádě ze strany USA a dalších západních států, v KLDŘ i při trvající dlouhodobé politice převážně dobrovolného izolacionismu.

Ekonomické zkušenosti socializujících států ale ukazují na některé zásadní a těžko pochopitelné problémy:

• Politika izolacionismu

Politika izolacionismu je v rozporu s marxismem. K. Marx v Manifestu komunistické strany i v Kapitálu předvídal i dnešní globalizaci a politika izolacionismu mu byla cizí.

Politika izolacionismu může být **dobrovolná** nebo **nedobrovolná**.

Politiku dobrovolného izolacionismu uplatňovala:

- a. od korejské války v letech 1950-53 ji uplatňovala a dodnes uplatňuje KLDK,
- b. od konce 50. let do smrti Mao Ce-tunga v roce 1976, resp. do vítězství Tenga v roce 1978 ji do značné míry uplatňovala tehdy maoistická Čína,
- c. od konce 50. let do roku 1985 Albánie, jež se koncem 50. let přeorientovala na Čínu a po pádu maoismu v Číně šla zcela samostatně. V Albánii se s ní rozešli až v roce 1985, takže politika otevírání se světu ovlivnila jen posledních 6 let albánského pokusu o socialismus.

Ve všech třech výše uvedených případech politika izolacionismu významně zbrzdila rozvoj příslušných socializujících států. V případě Albánie ve spojení se zbytečnými enormními neefektivními vojenskými výdaji a prosazováním ateistického státu v muslimské zemi tato politika významně přispěla k neúspěchu albánského pokusu o socialismus.

Politiku **nedobrovolného izolacionismu** vznikajícímu SSSR vnutila hospodářská blokáda ze strany vyspělých kapitalistických států hned po jeho vítězství v občanské a intervenční válce v letech 1918-21. Obratností sovětské diplomacie, využívající ostré mezii imperialistické rozpory, se jí postupně dařilo do jisté míry překonávat, až po vznik volné protifašistické koalice v roce 1941.

Nové kolo politiky nedobrovolného izolacionismu bylo vnuceno socializujícím se státům embargem vyspělých kapitalistických států koncem 40. let. Do jaké míry bylo možné překonat toto embargo jinak než zradou socialismu, zůstává otázkou. Pokusy Maďarska, Rumunska a Polska stojí za podrobné vyhodnocení. Zdá se, že určitá vstřícnost vyspělých kapitalistických států k nim sloužila hlavně k brzdění jejich inovačního rozvoje a k rozvracení socialistické ekonomické integrace. Zatímco embargo nutilo vyvíjet za embargované technologie a výrobky odpovídající vlastní náhrady, nabízení údajně moderních, reálně zastaralých technologií a výrobků podvazovalo jejich vlastní vývoj a výrobu a konzervovalo neefektivnost, byť v určitém rozsahu mohlo usnadňovat učení se od vyspělých kapitalistických států. Maďarsko, Rumunsko a Polsko svým určitým podbízením se západu byly v socialistické ekonomické integraci často nespolehlivé. Přitom v úhrnu inkasovaly zřejmě o dost víc škod než užitku, neboť moderní technologie jim západ stejně neprodával, byť předstíral opak. Toto platí zřejmě i o socialistické Jugoslávii, která od roku 1949 stála mezi oběma hlavními evropskými mocenskými bloky a snažila se těžit z rozporů mezi nimi, stejně jako řada rozvojových států, většinou se značně problematickými výsledky.

Od roku 1978 se politiku otevřenosti vůči světu daří uplatňovat Číně. Zásadně ji posílily reformy Teng Siao-pchinga. Dělo se tak na bázi roztržky se sovětským blokem z dob Mao Ce-tunga, kterou západ nepřekvapivě podporoval. Obrovský, Tengovými reformami nastartovaný rozvoj Číny stojí za podrobný rozbor. Byl a je zákonitě značně rozporný. Dělo se za mezinárodně značně specifických podmínek – začal v době pokračující studené války, v

době snah Západu a zejména USA o prohloubení rozkolu „Čína – SSSR“. Obratností čínského vedení se ho podařilo prolongovat i v podmínkách jednapolárního světa s dominancí USA po roce 1991. Podobně lze hodnotit rozvoj Vietnamu od roku 1987, který ale neprobíhal na bázi roztržky se SSSR.

K úspěchu čínského otevírání se světu je nutné dodat: pokud v zemi vládne masová bída, lze manévr typu Tengových reforem (bez účinnějšího zákoníku práce, základních sociálních jistot, účinné ochrany životního prostředí a při rozsáhlém lákání zahraničního kapitálu, zvláště do technologicky náročných výrobních) úspěšně uskutečnit. Podobně jako Stalinovy pětiletky realizoval tzv. původní akumulaci, kterou kapitalismus nebyl schopen v Číně zajistit. Pokud ale socializující státy zajistí základní sociální jistoty všemu obyvatelstvu, je povolení většího svobodného podnikání zásadní problém, viz diskuse o ekonomické reformě v ČSSR v roce 1968 i později. Byť to mnozí ekonomičtí reformátoři tehdy popírali, uvažované obnovení tržních vztahů by vedlo k nezaměstnanosti, k inflaci ad. Stávající Čína má inflaci 2-4 % za rok prý spolehlivě pod kontrolou. Známý americký ekonom P. A. Samuelson ve své (politické) Ekonomii ještě v roce 1989 odpovídal na otázku, *„zda je horší ekonomika socialistických států sovětského bloku se stoprocentní zaměstnaností, prakticky nulovou inflací a vysokými sociálními jistotami, nebo tržní, konzumně zaměřená ekonomika se značnou nezaměstnaností, inflací, bez základních sociálních jistot“*, slovem „Nevím!“ viz ¹⁾.

V každém případě politika dobrovolného izolacionismu není socialistická (socialismus je svou podstatou otevřený), byť politika nedobrovolného izolacionismu mu může být vnucena nepříznivými vnějšími okolnostmi.

• Politika vysokého zadlužování

Také politika vysokého zadlužování může být převážně nedobrovolná a převážně dobrovolná. Politika převážně nedobrovolného zadlužování u spojenců v extrémních podmínkách přímého ohrožení válkou či blokádou ze strany imperialismu (KLDR, Vietnam, Kuba, SSSR v průběhu 2. světové války) může být v jistém čase vynucená. Podobně je tomu v případě likvidace následků velké přírodní katastrofy. I zde je ale třeba v dlouhodobějším časovém horizontu hledat cesty k oddlužení.

Ekonomicky nejsou zásadní rozdíly mezi zadlužováním u spojenců (přátel) a u nepřátel (ve volně směnitelných měnách). Problémy zadlužování je nutné vždy velmi pečlivě vážit a minimalizovat. Dluhy se musí dříve či později splácet i s úroky, zadlužováním řešené problémy se přitom nemusí zlepšit, o možnosti zvýšení úrokových sazeb nemluvě. Zadlužení může snadno umožnit odklad řešení problémů, a tím i jejich reálnou eskalaci. V případě zadlužení ve volně směnitelných měnách se dlužnická země ve zvýšené míře vystavuje riziku vydírání z politických důvodů.

Politiku převážně dobrovolného vysokého zadlužení ve volných měnách, nikoliv u spojenců, realizovalo v 70. letech Maďarsko, Polsko, Rumunsko a Jugoslávie. Tyto socializující státy si tak dlouhodobě nijak nepomohly k urychlení a k zefektivnění rozvoje. Vysoké zadlužení těchto států v 80. letech vážně podvazovalo jejich rozvoj, a tím i jejich další socializaci, a citelně přispělo k diskreditaci a k erozi socialismu v nich. Podobné a často ještě horší zkušenosti získaly mnohé rozvojové státy.

Obrovské zadlužení Maďarska ve volně směnitelných měnách (na obyvatele v sovětském bloku bylo nejvyšší) vzniklo diletantským hraním si na ekonomickou reformu –

realizací rozsáhlého dovozu západního spotřebního zboží na dluh s tím, že se tak realizuje ekonomická reforma v 70. letech, resp. že na trhu bude kupní síla obyvatelstva kryta nabídkou atraktivního zboží. Ekonomická reforma se tak ale nerealizovala, neboť ekonomické podmínky pro maďarské podniky zůstávaly měkké, viz János Kornai ²⁾. Rychle rostoucí zadlužení se už koncem 70. let stalo neúnosným břemenem Maďarska. Makroekonomické výsledky ČSSR a Maďarska byly v 70. letech srovnatelné až na jednu věc – ČSSR se drasticky nezadlužila (a na ekonomickou reformu si nehrála).

Vysoké zadlužení Polska vzniklo přílišným rozmáchnutím se polského vůdce E. Gierka a kol. pro rozvoj Polska v 70. letech. Velmi vysoké, a ne vždy efektivní, investice (až 40 % národního důchodu) z řady objektivních i subjektivních důvodů nepřinášely dostatečný efekt. První a zejména druhý ropný šok se citelně dotkl i socializujících států, byť nebyly zasaženy zdaleka tolik jako vyspělé kapitalistické státy. Nastal krizový vývoj ekonomiky Polska. Umožnění Polákům pracovat na Západě od roku 1971 vedlo spolu s jinou podporou Západu k zformování se převážně protisocialistických odborů Solidarity. Narůstající stávky za platy podstatně vyšší, než činil růst produktivity práce, nutně vedly k inflaci a k prohlubování hospodářského rozvratu. Určitou roli sehrálo i zvolení polského Karola Wojtyły papežem v roce 1979. Strategie velkého se rozmáchnutí E. Gierka skončila v srpnu 1980 politickým a ekonomickým krachem, z kterého se socializující Polsko již nevzpamatovalo. Významně k tomu přispělo velmi vysoké zadlužení, neustávající převážně politicky motivovaná stávková činnost Solidarity, dočasně utlumená vyhlášením výjimečného stavu 13. prosince 1981 ad. Opakované oddlužení Polska po roce 1989 zajistili vlivní zahraniční Poláci – v USA působící Zbigniew Brzezinski a papež Jan Pavel II.

Polsko mělo dvě zatěžující dědictví minulosti. Jde o rozsáhlý přesun Poláků ze západní Ukrajiny, Běloruska a Litvy v letech 1945–47 do nově získaného Slezska, Pomořanska a části východních Prus, kde nově příchozí kulturně zaostalí Poláci si nevěděli rady s vyspělejší hmotnou kulturou, získanou od odsunutých Němců, a způsobili řadu retardací. Jde i o nákladnou obnovu hlavní levobřežní Varšavy, zničené německými nacisty na podzim 1944 v pomstě za Varšavské povstání na úkor ostatního Polska. V dopravě je někdejší zničení Varšavy znát i v roce 2014. Vážně válkou poničené ale byly i Gdaňsk, Wrocław a další velká polská města.

Vysoké zadlužení Rumunska vzniklo snahou Ceaușescuova vedení omezit ekonomickou závislost na SSSR v rámci koketérie s maoistickou Čínou. Tato politicky motivovaná snaha ale byla ekonomicky neefektivní. I když kanadské jaderné elektrárny byly technicky mírně lepší než sovětské a československé, cena takové nezávislosti byla příliš vysoká. Vysoké zadlužení se sice Rumunsku podařilo v 80. letech plně splatit, ale za cenu enormních restrikcí, a tím i podvázání rozvoje ekonomiky a životní úrovně v zemi. Dlouhodobý prodej pohonných hmot na základě přidělových lístků nevyžaduje komentář tím spíš, že Rumunsko samo těží nemálo ropy, byť soběstačné v ní nebylo. Jistě i proto byli N. Ceaușcu se svou manželkou při státním převratu v prosinci 1989 jako jediní vrcholní politici hroícího se reálného socialismu popraveni. Důvodem obou poprav byla ale i skutečnost, že milice mladíků bojující za Ceaușca jako za pána Boha poté zastavila svůj odpor a vzdala se rumunské armádě, resp. krveprolití skončilo. Zdá se, že už jich tam měli dost. Paradoxem je, že v roce 2014 cca 66 % Rumunů hodnotí období N. Ceaușca lépe než realitu liberálního kapitalismu. Ožebračení prostých lidí je vysoké, o přítomnosti vojsk USA na rozdíl od nepřítomnosti vojsk SSSR od roku 1958 za socialismu v zemi nemluvě.

Vysoké zadlužení Jugoslávie vznikalo z více příčin. Tou základní byla 2. a 3. ekonomická reforma. První ekonomická reforma v Jugoslávii, zavedená po osvobození od německých nacistů a chorvatských ustašů podle vzoru sovětského NEP, byla úspěšná. Pomohla obnovit válkou zničenou zemi. Vedení státu se ale zdálo nedostatečné. Tak zavedlo druhou, více tržní ekonomickou reformu. Ta ale vedla k destabilizaci ekonomického a sociálního rozvoje Jugoslávie, jistě ve spojení s hrubě chybným stanovením samostatných výrobních úseků za základ samosprávné ekonomiky, ač jim měly být samostatné samosprávné podniky, a ve spojení se silně problematickým územním chozrasčotem. Rostoucí ekonomické problémy se Jugoslávie snažila řešit mimo jiné čerpáním rozsáhlých půjček z vyspělých kapitalistických států. Činila tak neefektivně. Šlo převážně o půjčky na úhradu deficitu, nikoliv na klíčové rozvojové projekty. Dosáhla zejména vysokého zadlužení, jež se stalo dalším vážným zdrojem ekonomických problémů. Krizový vývoj měla zvrátit 3. reforma z počátku 80. let. Na neúnosné zadlužení a vysokou inflaci ale lék nenašla. Naopak, rozvrat dále zvyšovala. Inflace se stala pádící. Krizový sociálně ekonomický vývoj přizívoval národnostní třenice v zemi.

Inflace nebyla zásadním problémem socializujících států s výjimkou Jugoslávie, kde se inflace v 80. letech stala pádící a jen přepisování cen zaměstnávalo na 300 000 pracovníků obchodů. Vážným problémem se inflace stala v 80. letech i pro Polsko.

Hrubé zadlužení ČSSR celkem činilo v roce 1970 v Kčs k národnímu důchodu asi 8 % (2,4 %), v roce 1975 asi 10 % (2,5 %), v roce 1980 asi 24 % (2,8 %), v roce 1985 asi 16 % (2,8 %) a v roce 1989 asi 20 % (1,8 %), v závorce ve volně směnitelných = konvertibilních měnách. Politika výrazného nezadlužování ČSSR byla velmi rozumná, viz ³⁾. Čisté zadlužení bylo záporné, resp. ČSSR měla aktivní devizovou pozici. Splácení některých, zejména vládních, úvěrů v rozvojových státech bylo ale obtížně vymahatelné až nevymahatelné. Volání po velké neúčelové půjčce ve volně směnitelných měnách k řešení ekonomických problémů na jaře 1968 bylo neodpovědné a s efektivním reformním úsilím nesouviselo.

Získávání dat o zadlužení jednotlivých bývalých socialistických států není snadné. ČSÚ obdržel e-maily ze statistických úřadů Polska, Maďarska, Bulharska, Chorvatska a Ruska lakonické – nevíme.

Odhady o čistém zadlužení v konvertibilních měnách socializujících států se publikovaly ročně v Economic Survey of Europe, UN. Níže uvedené údaje jsou z ročenky 1986-87, s. 306-312, přetištěné L. Urbanem v knize Průcha, V. – Urban, L. a kol.: Hospodářský vývoj evropských zemí RVHP po 1970, Svoboda, Praha 1989, s. 269, viz ⁴⁾.

„Podle hospodářské komise OSN pro Evropu činilo čisté zadlužení evropských států RVHP v roce 1970 asi 7 mld. USD, v roce 1981 asi 81 mld. USD, z toho Polsko dlužilo 25,4 mld. USD a SSSR včetně bank RVHP 20,5 mld. USD. V letech 1981-84 se snížilo z 81 % na 63,2 %, tj. o 18 procentních bodů. Polský dluh se nezměnil, Bulharsko jej snížilo o 70 %, NDR o 40 %, Rumunsko o třetinu, SSSR a ČSSR o 30 % a Maďarsko o 6 %. Pak zahraniční dluh všech států opět rostl a v polovině roku 1986 převýšil vrcholnou úroveň z roku 1981. Rumunsko dosáhlo do roku 1990 úplného oddlužení za cenu rozvratu vnitřního trhu.“ Na s. 42 je uvedeno „zadlužení v roce 1975 asi 43 mld. USD, v roce 1980 asi 72 mld. USD, z toho skoro 80 % připadalo na evropské státy RVHP mimo SSSR.“

Poučení je zde jednoznačné: rozsáhlé zadlužování bez ohledu na zdůvodnění nemůže socializující stát připustit, a to ani v rámci různě uvažovaných velkých manévru řešení vážných hospodářských těžkostí. Nelze také roztáčet inflaci (Jugoslávie) ani rozkmitávat míru investic (velký skok v Číně počátkem 60. let, ČSSR počátkem 60. let, Polsko 70. let ad.).

• Politika přeskokování etap

Také politiku přeskokování etap známe nedobrovolnou a dobrovolnou. Politika dobrovolného přeskokování etap brzdila rozvoj socialismu a kompromitovala jej. Známe:

a) Politiku dobrovolného přeskokování etap

Politiku dobrovolného přeskokování etap známe z Číny jako tzv. *Velký skok* z let 1959-62 a jako tzv. *Velká proletářská kulturní revoluce* z let 1966-69.

Politika Velkého skoku nebyla vynucena extrémními mimořádnými okolnostmi, byť velmi rychlý rozvoj Čína potřebovala. Problém byl jak v samotné myšlence Velkého skoku, tak v jeho orientaci na budování drobných podniků zejména v těžkém průmyslu, což se ukázalo hrubě chybné. Četné drobné hutě a ocelárny pak vyráběly tak nekvalitní surové železo a ocel, že se prakticky nedaly v další výrobě používat. Velký skok skončil zákonitě předvídatelným krachem a citelně zbrzdil rozvoj Číny.

Ještě tragičtější byla tzv. Velká proletářská kulturní revoluce z iniciativy předsedy KS Číny Mao Ce-tunga, útok na stranické a státní kádry (teror mládežnických rudých gard) a vystěhovávání zejména umělecké inteligence na venkov pod záminkou jeho kulturního povznesení. Nenavazovala na kulturní revoluci v SSSR, jejímž základem bylo odstranění asi 90 % negramotnosti, zejména na venkově. Zatímco Velký skok způsobil v Číně hlavně velké materiální škody, obětí Kulturní revoluce se stali zejména lidé. Čínskou Kulturní revoluci s vrcholem v roce 1968 lze těžko hodnotit jako specifickou vzpouru proti byrokracii obdobnou souběžné studentské revoltě v Paříži, v USA či pražskému jaru 1968, byť jí tak část zejména západoevropské levice oceňuje. V Číně k ní došlo z popudu předsedy KS Číny Mao Ce-tunga a měla hrubě násilný charakter.

Je těžko pochopitelné, že po krachu velké revolty roku 1968 v Paříži, Washingtonu, v Praze, v Pekingu a v menším i v řadě dalších měst a zemí Západu se významná část západoevropské levice včetně části komunistické levice orientovala na maoismus (podle zakladatele lidové Číny Mao Ce-tunga) a opustila boj za základní sociální práva a jistoty pracujících, zvláště pak dělnické třídy. Vyhlášení války „dvěma supervelmocem“ (USA a SSSR) vedením Číny znělo mnohým demokratům jistě velmi sympaticky. Avanturismy L. N. Trockého a Mao Ce-tunga jsou si ale příbuzné, byť L. N. Trockij se ideově opíral spíše o městskou a Mao Ce-tung spíše o venkovskou maloburžoazii. Mám za to, že Velká proletářská kulturní revoluce v Číně je, resp. měla by být, pro levici odstrašující.

Do absurdnosti přivedl praxi přeskokování etap maoistický režim Rudých Khmerů v Kambodži, vzniklý na základě porážky amerických interventů a jejich loutek s pomocí Číny 17. dubna 1975. Vymazávání inteligence, vystěhovávání obyvatel měst na venkov a nucení je k těžké fyzické práci za „hrst rýže“ bez základní lékařské péče znamenalo genocidu, kterou zastavila až porážka Pol Potova režimu ve válce s Vietnamem v roce 1979, ve kterou přerostly vojenské útoky vojsk Pol Potova režimu na vietnamské pohraničí v roce 1978.

Poučení je jednoznačné, přeskokování etap v normální situaci není odůvodněné. V extrémní situaci se s přeskokováním etap musí zacházet velmi opatrně. Potřeba

přeskakování etap se může objevit i v budoucnu, například v důsledku nutnosti adaptovat se na sílící rozvrat klimatu a radikálně snížit emise skleníkových plynů.

Politika přeskakování etap může mít i dílčí, zřejmě snáze zvladatelnou podobu v určité v oblasti.

b) Politiku nedobrovolného přeskakování etap

Politika nedobrovolného přeskakování etap má dvě základní podoby:

ba) Jako politiku od feudalismu k socialismu s vynecháním (přeskočením) kapitalismu, viz Libye, Irák, JLDŘ a Sýrie a **jako od (polo) asijských výrobních poměrů k socialismu**, viz Mongolsko, Čína, KLDŘ, Vietnam, Laos, v SSSR střední Asie a Kavkaz. Na Čukotce šlo původně o prvobytně pospolnou společnost – rodové zřízení. Prvek kmenového zřízení znaly i některé arabské státy, zejména Libye.

Čím je sociálně ekonomicky zaostalejší stát či region, tím obtížněji se v něm společnost socializuje. Pokusy o vynechání kapitalismu jsou v nich tudíž objektivně mimořádně náročné, resp. snahy přeskočit výrobní způsob kapitalismu jsou velice obtížné. Leninův dekret o půdě (znárodnění veškeré půdy bez náhrady, nikoliv československá kolektivizace jejího využívání) sledoval především zrušení ekonomické základny předkapitalistických společensko-ekonomických formací v asijských regionech Ruska, zejména ve střední Asii a na Kavkazu. Z hlediska pokroku byl naprosto nezbytný, byť jisté prvky klanového uspořádání v těchto regionech působí dodnes.

Překonávání předkapitalistických společenských formací bylo těžké v Kaddáfího socializující Libyi v letech 1969-2011, byť znárodnění ropného bohatství v říjnu 1973 a jeho využívání k odstranění masové bídy umožnilo odstranit negramotnost, velký rozvoj školství, zdravotnictví, bytové výstavby, dopravy ad., bezprecedentní vzestup životní úrovně Libyjců. Svržení pokrokového Kaddáfího režimu intervencí států NATO a islamistů v roce 2011 vrhlo zemi hluboko zpět, viz následné podrobení ústavy Libye středověkým právem šaría, znovu uloupení ropného bohatství Libye ropnými monopoly Západu, obnova masové bídy a praktické bezvlády, mimo jiné i klanové, hraničící s rozpadem státu.

Levicový M. H. Mariam se v roce 1974 dostal k moci v Etiopii svržením císařství a zrušením feudalismu v situaci, kdy nezdanění feudálové nechávali množství své úrodné půdy ležet ladem, ač zemi sužoval hladomor. Armáda v letech 1973-74 popravila řadu zkorumpovaných úředníků, neboť nechali statisíce lidí zemřít hladem bez pomoci. Zrušení feudálních privilegií a spravedlivé rozdělení půdy bezzemkům ale příliš nepomohlo, neboť ti ji často neobdělávali, zvláště pak ne za účelem vytváření přebytků pro trh. I když se na pádu socializujícího režimu Mariana v Etiopii podílela sílící ekologická krize, vyvolaná rozsáhlým odlesňováním země, separatistické tendence v Eritrei a zesílené zahraniční vměšování po pádu socialismu v Evropě, základní příčinou byla neschopnost zabránit hladu v zemi. Proto se popravovalo i po svržení režimu M. H. Mariama v roce 1991.

Uváděný údaj 4 milióny obětí hladomoru v Sahelu zahrnuje kromě Etiopie i další státy, zejména Somálsko, dále období před a po etiopském pokusu o socialismus. Zahrnuje i nedostatečnou péči o uprchlíky.

Etiopský pokus o socializaci ale nedosáhl ani základního prahu nutného pro socializaci, stejně jako ve Venezuele, Brazílii a dalších státech latinské Ameriky mimo Kubu.

Od roku 2011 nábožensky a národnostně tolerantní socializující Sýrii ohrožují Saudskou Arábií, Bahrajnem, Tureckem a Západem, vyzbrojení a vycvičení islamisté.

bb) Jako Stalinovy pětiletky spojené s urychlenou industrializací a značně násilnou kolektivizací zemědělství SSSR.

Podle Stalinova mínění by bylo nejnebezpečnější zaváhat, vylekat se, ustoupit, a tak kapitulovat. *„Zaostáváme za vyspělými zeměmi o 50-100 let. Musíme tento náskok vyrovnat za 10 let. Bud' to dokážeme nebo nás rozdrtí,”* viz ⁵. Tato úvaha byla přesná (nacistické Německo opravdu o 10 let později SSSR 22. června 1941 věrolomně přepadlo a bez obrovského zprůmyslnění by se mu SSSR neubráníl) a současně ilustruje těžké dilema takového rozhodování. Urychlená industrializace a značně násilná kolektivizace zemědělství byla z hlediska přeměny zaostalého SSSR na vyspělou průmyslově zemědělskou zemi velice úspěšná. Cenou ale byly velké oběti sovětského lidu (museli to za těžkých podmínek „odřít“ a někteří byli perzekuováni pro nedostatečnou aktivitu) včetně vítězství centralisticko-příkazovací soustavy řízení a stranické i státní byrokracie nad možností postupné demokratizace. Byly provedeny surovými metodami hodnými cara Ivana IV. Hrozného.

Otázkou je Stalinova teze *„o zákonitostech zostřování třídního boje,”* viz ⁶ s. 216-265, který ale ve 30. letech již nutně slábnul. Výsledkem byly i četné neobhájitelné politické procesy včetně poprav a gulagů. F. Neužil ale s odkazem na Stalinovo vysvětlení: *„Ve skutečnosti probíhá u nás nyní ne jednostranný proces obnovy kapitalismu, nýbrž dvoustranný proces rozvoje kapitalismu a rozvoje socialismu, rozporuplný proces boje socialistických živlů proti živlům kapitalistickým, proces překonávání kapitalistických živlů živly socialistickými. To však platí stejně nezvratně jak pro města, kde základem socialismu je státní průmysl, tak i pro venkov, kde hlavní oporou socialistického vývoje je hromadné družstevnictví, spojované se socialistickým průmyslem.”*, viz ⁶ s. 156, vyvozuje: *„z toho důvodu se domnívám, že je chybné, když někdo tvrdí, že ideologickým principem stalinismu je teze o „zostřování třídního boje“, která je se Stalinovým jménem spojována,”* viz ⁷, s. 4.

Politika dobrovolného přeskokování etap je chybná, smrdí levičáctvím. Politika nedobrovolného přeskokování etap bývá vynucena nepříznivými okolnostmi. Vyžaduje mimořádnou obezřetnost, která ale často chybí.

• Zaostávající zemědělství

Sovětské zemědělství zle schytalo kde co, 1. světovou, občanskou a intervenční válkou v letech 1914-21 počínaje s následkem hladomoru přes násilnou kolektivizaci (za vydatného přispění bankéři Spojených států nemilosrdně vymáhaného splácení dluhů z dob carského Ruska a sucha s následkem hladomoru na Ukrajině počátkem 30. let, třídní boj při kolektivizaci zemědělství na Ukrajině byl příliš tvrdý a N. S. Chruščov ji špatně zvládal), 2. světovou válku a chybnou zemědělskou politiku po roce 1944 včetně rozvratu zemědělské vědy v SSSR v důsledku jejího uzurpování akademikem Trofinem Lysenkem. Ekonomické problémy sovětského zemědělství, popisované v různých dobách J. V. Stalinem a M. S. Gorbačovem, byly podobné. Způsobovala je zejména dlouhodobá ztrátovost velké části zemědělských podniků, která zásadně podlamovala zájem jejich pracovníků a zejména jejich vedení na efektivním rozvíjení zemědělské výroby. Řešení ztrátovosti velké části zemědělských podniků nesystémovými dotacemi je neefektivní. Efektivní je adekvátně zvýšit ceny příslušné zemědělské produkce, viz zkušenosti nejen ČSSR.

Brežněnovo: „*Bude-li chléb, bude i písnička*“ je nutné ale brát obrazně. Nešlo o nedostatek sklizeného obilí na pečení chleba, ale na krmení dobytka (nejednou se levný chléb zkrmoval dobytku) při zásadně zvýšené spotřebě masa v SSSR.

Problémy sovětského zemědělství vážně zesilovala absence asfaltových silnic do velké části vesnic, takže v případě rozbahnění cest dešti býval venkov dopravně prakticky odříznut. Udržování obyvatelstva na venkově v málo atraktivních regionech pomocí „puťovek“ bylo bezohledné.

Naopak zemědělství Československa, Maďarska a řady dalších států reálného socialismu postupně zajistilo potravinovou soběstačnost svých států i při vysokém růstu domácí spotřeby potravin včetně masa. Počáteční problémy čs. zemědělství 1945-65 nepřekvapují. Vynucený odsun 90 % neantifašistických Němců z asi třetiny území dnešní ČR (zemědělsky méně úrodných) a problémy doosídlení těchto území byly značné. Za dva roky po dokončení odsunu sice v pohraničí byla asi polovina obyvatel roku 1938, ale většinou ve městech, resp. problémem bylo doosídlení zejména venkovských oblastí. Kolektivizace zemědělství v 50. letech byla rozporuplná, a to i při poměrně rychlém vybavování zemědělství zemědělskou mechanizací včetně kombajnů. Z ekonomického hlediska rozhodující obrat nastal počátkem 60. let, kdy stát pochopil, že nemůže nechávat zemědělské podniky hospodařit z velké části ve ztrátě a začal zvyšovat výkupní ceny zemědělské produkce natolik, že průměrně hospodařící zemědělské podniky v základních typech přírodně ekonomických podmínek hospodařily se ziskem. Na to v 70. letech 20. století navázala politika odbourávání dotací cen vstupů do zemědělství. Také tyto dotace nahradilo zvyšování cen vstupů a navazující úpravy cen zemědělské produkce, ale také snižování nákladů a růst výnosů pěstovaných plodin a užitkovosti chovaných hospodářských zvířat. Od roku 1965 československé zemědělství zaznamenávalo vysoký stabilní růst, takže se mohlo přistoupit i ke zprůměrnění chovů prasat, kuřat a slepic, pro chovaná zvířata značně surovému. Nebylo to ale možné bez rozsáhlých systémových dotací zemědělské výroby, udílených na hektar zemědělské půdy v závislosti na její bonitě, které v ČSSR v 80. letech 20. století dosahovaly asi 40 % objemu zemědělské produkce, tj. relativně stejně jako dosahovaly v tehdejší Evropském hospodářském společenství, předchůdci EU. Československo se v 80. letech stalo čistým vývozcem potravin našeho klimatického pásma. Čistými vývozci potravin byly i Polsko, Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko.

Negativní stránkou rozvoje zemědělské velkovýroby bylo špatné zacházení s půdou, rozsáhlé znečišťování vod rostoucí chemizací a špatné podmínky chovu hospodářských zvířat. Ani zde se ČSSR od tehdejšího Evropského hospodářského společenství příliš nelišila.

Zemědělství Číny přes obrovský pokrok dodnes zápasí se zásadním problémem alespoň skromně uživit mimořádně početnou populaci Číny. Při převažujícím silně hornatém terénu a drsném vnitrozemském klimatu jsou přírodní podmínky pro zemědělství v Číně příznivé jen ve Východočínské nížině. Ta je ale současně i hlavním rozvojovým centrem Číny se značnými tlaky na zábor často té nejúrodnější zemědělské půdy. Velkým problémem je i určitý přesun srážek ze severní Číny na jih. Na severu roste deficit vody, na jihu přibývají obří povodně.

Odstrašujícím případem nezvládnutí zabezpečení výživy obyvatelstva se stala Etiopie, kde ironií osudu socializující revoluce zvítězila v roce 1974 na základě kritiky nezvládnutého hladomoru v zemi, a na podobný hladomor v roce 1991 dojela. Nechávkám stranou významné kontroverze se svou provincií Eritrea, až po její osamostatnění a v letech 1998-2018 existenci bez diplomatických styků s Etiopií.

• Zaostávající služby

Problém zaostávajících služeb (terciéru) má více aspektů. Socializace řady tradičních služeb charakteru opravárenství, maloobchodu a dalšího živnostenského podnikání, uskutečněná v rámci sovětského bloku jen v ČSSR počátkem 50. let, byla principiálně i věcně chybná. Problém nedostatku opravářských a některých dalších služeb pro obyvatelstvo byl citelný, byť od 60. let známe nepříliš úspěšné snahy o nápravu. Budovaný socialismus kompromitoval.

Kupodivu se na této situaci v ČR ani za 30 let obnovy kapitalismu v řadě směrů mnoho nezměnilo, resp. mnohé opravářské služby prakticky vymizely pod tlakem rozvoje konzumní společnosti, značka použij a zahod'. Námitka, že málo kontrolované drobné živnostenské podnikání povede ke značné příjmové diferenciaci mimo pracovní zásluhy, byla jen částečně oprávněná. Jiné výsledky zde byly v NDR, jiné v Polsku (žalostný stav státních obchodů do značné míry souvisel s dominujícími soukromými obchody, u kvalitního masa od poloviny 70. let se zoufalou snahou státu splácet obří dluhy cestou rozsáhlého vývozu kvalitních druhů masa), jiné v Maďarsku. Tolerované drobné podnikání ve službách v řadě socializujících států zřejmě také do jisté míry tlumilo měšťáckou posedlost části občanů.

V Polsku drobné výroby a drobné služby zruinovali v 1. polovině 50. let cestou uvalení velmi vysokých daní na živnostníky. Tento postup byl z hlediska buržoazních ideologů nenapadnutelný, na rozdíl od čs. znárodnování, často bez náhrady, byť výsledky byly srovnatelné. Navíc v řadě západoevropských států se ze zisku, který nebyl investován, v 50. letech platila daň ve výši 100 %, takže situace tam nebyla zásadně odlišná. Po smrti B. Bieruta a nástupu W. Gomułky v roce 1956 byla tato politika změněna, ale její negativní důsledky se v řadě případů táhly ještě dlouho.

Zkušenosti reálného socialismu ukazují, že nedostatečné služby se týkaly zejména socializujících států (podobně regionů v rámci některých států) se silným nedostatkem pracovních sil. K rozsáhlému dovozu pracovních sil ze zahraničí socializující státy vesměs nesahaly. Výroba i při rychle klesajícím počtu pracovníků v zemědělství byla pracovníě příliš náročná. Naopak v sovětské střední Asii hrozbu nezaměstnanosti řešili mimo jiné přezaměstnaností ve službách za nízké platy.

Analýzu ztěžuje vysoká diferencovanost kategorie služeb. Slabost i úplná absence některých služeb je společnosti jen ku prospěchu – herny, veřejné domy, podomní prodejci, mnohé finanční a právní služby jsou v zásadě nežádoucí. Proto tvrzení ekonomů včetně V. Komárka a kol., že ČR zle zaostává v oblasti služeb, bylo značně kontroverzní. Tedy, z hlediska podílu služeb na tvorbě HDP zaostávalo, ale z této samotné skutečnosti nebylo možno odvozovat, že jde o jev nežádoucí.

Zaostávání služeb se netýkalo školství, zdravotnictví a kultury, tzv. kvartéru. Tyto služby prodělávaly bezprecedentní rozvoj, byť i ten se mohl zdát nedostatečný, resp. objektivně i subjektivně se mohl pociťovat jejich nedostatečný rozvoj, jak už to u nesaturovatelných potřeb bývá. Potřeba vzdělávání rostla ještě rychleji, navíc někteří mívají nemístné ambice. Vysoce kvalitní školství kazila praxe kádrování. Sociální služby se výrazně rozvíjely, ale jejich potřeba rostla ještě rychleji. Zdravotní služby se velmi rychle rozvíjely, ale nemoci a úrazy jsou vždy nežádoucí a vždy se na něco umírá, o rostoucím neodpovědném přístupu části občanů ke svému zdraví nemluvě. Také zajistit bezvadný chod zdravotnictví není reálné, lidi jsou jen lidi. Je též v pořádku, že tyto potřeby zajišťovaly veřejně právní subjekty. Tyto druhy služeb byly později vyčleněny z tzv. terciéru do tzv. kvartéru.

Také tvrzení o nízkém podílu kvartéru na HDP v ČR (podobně v jiných socialistických státech sovětského bloku) přehlíželo podstatnou skutečnost, že jednotné veřejné školství či zdravotnictví jsou značně efektivnější než školství či zdravotnictví soukromé nebo smíšené. Srovnávat s menším počtem špičkových zařízení západu náš průměr, jak se pod vlivem západní propagandy nejednou dělo, se solidností srovnání nemělo mnoho společného. Ještě komplikovanější je srovnání podílu kultury na HDP, neboť HDP má mizivou vypovídací schopnost. Jsou ale i další problémy takových srovnání. V současné ČR beztak žebrácký rozpočet kultury vysávají církve, časopisy a jiná média jednotlivých radnic i nemravná podpora kdejakému braku.

• Regionální disproporce

Z hlediska regionálního probíhal v zásadě proces vyrovnávání sociálně ekonomické úrovně jednotlivých regionů SSSR i mezi jednotlivými socialistickými státy. Nebyly výrazně bohaté a chudé regiony, byť metropole na tom bývaly lépe a venkov hůře, nebyly regiony s nedostatkem dostupného bydlení, byť zejména v metropolích bylo bydlení dostupné hůře než na venkově, nebyly regiony s vysokou nezaměstnaností (ta vůbec nebyla, resp. v některých regionech měla podoby pouze přezaměstnanosti), nebyly regiony s nedostatečnou technickou (neplatí pro venkovské regiony některých států – SSSR, Polsko apod., kde asfaltové silnice chybí dodnes), sociální (občanskou vybaveností, byť venkovské regiony na tom byly hůř) a ekologickou infrastrukturou, byť vodovody a kanalizace vesměs postupují od velkých měst k městům menším a do vesnic přicházejí až nakonec. I dnes nejen v ČR v některých vesnicích chybí.

Byly regiony se špatným životním prostředím, které místy dosahovalo parametrů ekologické katastrofy. Nejčastěji šlo o hornické regiony a další regiony s těžkým průmyslem. Šlo ale také o některé regiony velkých havárií systémových (region Aralského moře) i nesystémových (region v dosahu havárie jaderné elektrárny v Černobylu).

Konečně někteří experti ukazují, že Sovětský svaz v rámci pomoci světové revoluci byl příliš štědrý jak ve vztahu k národně osvobozenému hnutí, k socializujícím státům sovětského bloku a v rámci SSSR – na úkor Ruska ve prospěch ostatních svazových republik. Zatímco J. V. Stalin uplatňoval zásadu, že každý sovětský region musí pokrýt své základní potřeby a centrální investice jdou jen na klíčové rozvojové projekty, počínaje N. S. Chruščovem docházelo k hrazení neefektivnosti ostatních svazových republik na úkor Ruské SSR a tím k brždění jejího rozvoje, zvláště pokud jde o růst životní úrovně, viz Pjakin, resp. podrobněji ⁹⁾.

3. Nedostatečná schopnost účinně řešit často značně vyhrčené ekologické problémy

Problém se týká nejvíce silně průmyslových regionů ČSSR, NDR, Polska a SSSR, ale zřejmě i obdobných regionů jiných socializujících států s rozsáhlou těžbou nerostných surovin a paliv, s rozvíjejícím se zejména těžkým průmyslem, s kolektivizací, mechanizací a chemizací zemědělství, s výrazným růstem silniční dopravy ad. V srpnu 1981 jsem vlakem projížděl mocným oblakem prachu z koksárny v Rumunsku. V SSSR se stalo katastrofální vysychání Aralského moře v důsledku nadměrných odběrů vody jeho přítoků pro potřeby zavlažování polí s bavlnou od 60. let 20. století a havárie Černobylské jaderné elektrárny 26. dubna 1986 s citelným dopadem na národní hospodářství (stalo se na Ukrajině, ale nejvíce

bylo postiženo sousední Bělorusko) i důvěru. Pro ČSSR, NDR a Polsko byl největším problémem jejich společný „černý trojúhelník,“ ale byly i mnohé další. Těžba ropy v Albánii se ještě v roce 1996 uskutečňovala metodami 50. let, spojenými s vážnou kontaminací vodních zdrojů ropou. Značně zplundrovanou a zerodovanou půdu ale Albánie již zdělala z doby dávno před pokusem o socialismus. Předantický je i základní ekologický problém socializující Libye, vznik a rozšiřování pouště Sahara. S významným přispěním lidí se vyhrocoval již od starověku. K pádu o socializaci se snažící Etiopie citelně přispěly následky rozsáhlého odlesňování.

Základním poučením je, že zanedbávání ochrany životního prostředí nemá se socialismem nic společného, že představuje jeho vážný defekt a ohrožení. Otázkou je, jak významný byl faktor silně zanedbané ochrany životního prostředí na ekonomiku (určitý ano) a politický (zřejmě jen v NDR a v ČR). Totiž, silné ochranářské hnutí po roce 1989 existuje jen v ČR a v někdejší NDR, kde se opírá o silnou Stranu zelených „staré“ SRN.

4. Role tradičních sociálních problémů

V oblasti tradičních sociálních problémů nejsou doklady o zásadních problémech z ČSSR ani z jiných evropských socializujících států, byť vzhledem k velmi nízké výchozí úrovni jejich výrobních (produkčních) sil a jí odpovídající velmi nízké výchozí životní úrovni v mnohých socializujících státech existovaly citelnější sociální problémy než v ČSSR. Tím nemá být řečeno, že by zde vše bylo v pořádku. V řadě asijských regionů SSSR či v Albánii a v Libyi bylo problémem přežívající klanové uspořádání, ve všech socializujících státech byl citelný problém plného prosazení zásady odměňování podle práce, resp. určitý parazitismus v malém rozsahu přežíval a rozvracel socializaci ekonomiky a společnosti.

5. Role kulturních problémů

• Role národnostních problémů

Předně je nutné rozlišovat pozitivní vlastenectví (lásky k vlasti, ke svému národu a ke své kultuře) od nacionalismu (vyvyšování svého národa nad národy druhé) a šovinismu (zjevné nepřátelství vůči druhým národům). Za tragické je nutno označit státní politiku ČR po roce 1989, nepřátelskou k vlastenectví s tím, že jde o nacionalismus a šovinismus. Nejen proto, že přispěla k nelegitimnímu rozbití Československa. Tato politika je součástí ničemného plánu světové finanční oligarchie na zničení národů s cílem snadnějšího ovládnutí obyvatelstva.

K. Marx a B. Engels národnostní otázce nepřikládali větší význam. Prakticky se jí nevěnovali. Zejména ke slovanským národům měli navíc přezíravý vztah. Podobně národnostní otázku přehlíželi další přední marxisté, i známá R. Luxemburgová (řešení třídní otázky povede dle ní k odstranění národnostního útlaču Poláků režimem carského Ruska) či předáci Československé sociálně demokratické strany, až se ocitli na chvostu dění 28. října 1918, kdy česká společnost na katastrofu 1. světové války a porážku Rakouska-Uherska ve světové válce reagovala vyhlášením Československé republiky. S respektováním práva národů na sebeurčení, teoretickým i praktickým, přišli až ruští bolševici.

Mnohé státy reálného socialismu byly národnostně značně smíšené, navíc často s těžkou zátěží národnostních třenic z neutěšené kapitalistické nebo i předkapitalistické minulosti. Nebyli proti nim dost imunní ani někteří představitelé vítězného socializačního hnutí. Taková situace žádala mimořádně citlivá řešení národnostních problémů. K tomu však ne vždy docházelo.

Leninova Deklarace práv národů byla velkým krokem dopředu v řešení ostrých národnostních problémů v Rusku, o velkorysém poskytnutí nezávislosti Finsku, Polsku, Litvě, Lotyšsku a Estonsku krátce po Říjnovém převratu nemluvě. Zlatým písmem se do historie zapsalo vytvoření abecedy a základů národní literatury a národního školství řady národů SSSR sovětskými, zejména ruskými experty.

Vytvoření federace Svazu sovětských socialistických republik (SSSR), složeného ze svazových sovětských socialistických republik (.SSR), autonomních sovětských socialistických republik (.ASSR), autonomních oblastí (.AO) a národnostních okruhů (.NO) 30. prosince 1922 se v zásadě osvědčilo, byť při tom došlo k vážným chybám. Systém se dál rozvíjel. I v 80. letech v něm bylo co zlepšovat. Přesto reálný socialismus nejdou národnostní problémy přijatelně nezvládal.

Problémem bylo hrubě necitlivé, násilné připojení:

a) tradičně ruských území Novoruska na jihu a východě dnešní Ukrajiny za V. I. Lenina, L. D. Trockého, G. J. Zinovjeva, L. B. Kameněva, N. I. Bucharina, J. V. Stalina ad. k Ukrajinské SSR 30. prosince 1922 – vyhlášení SSSR. Na občanskou a intervenční válkou zrušované Ukrajině prý nebyla dělnická třída, takže ji tam takto dodali. Neuvěřitelné. Hodně diletantské.

Lidové povstání ve východoukrajinském Donbasu (Novorusku) na jaře 2014 proti pučistické vládě v Kyjevě není jen proti diskriminačnímu jazykovému zákonu, ale také a zejména obranou před fašistickým terorem, ekonomiky před zhoubnou asociační dohodou s EU a celkově nepřátelskou politikou Kyjeva.

b) Abcházie a Adžárie (jako autonomní SSR) a Jižní Osetie (jako autonomní oblas) v letech 1921-22 ke Gruzii.

Spojení jazykově blízkých národů Srbů a Chorvatů do jednoho státu vzhledem k jejich dlouhodobé vzájemné národnostní a náboženské nevraživosti bylo sporné již v roce 1918. Plně se projevilo za 2. světové války, kdy Chorvati a Bosňáci (bosenští muslimové) patří i k nejhorlivějším fašistům, šovinistům a vyvražďovatelům Židů, Srbů a cikánů. Obnova Jugoslávie v roce 1944-45, uskutečňovaná zpočátku v podmínkách občanské války, se značným přivřením očí nad válečnými zločiny Chorvatů a muslimů, byla sporná, jak ukázal vývoj za socialismu, a zejména po jeho pádu, viz následná občanská válka v Chorvatsku v letech 1991-95 a v Bosně v letech 1992-95. Negativně se projevila skutečnost, že vůdce jugoslávské národně osvobozené armády a následně i prezident Jugoslávie J. B. Tito byl Chorvat. Mimo jiné prosadil hrubě bezohledné odtržení Srbské krajiny od Srbska a její připojení jako autonomní oblasti k Chorvatsku, dále nevysídlení Albánců, kteří se do srbského Kosova a Metochie nastěhovali za německé okupace v letech 1941-44 aj., čímž těžce poškodil srbský národ.

Z rusofóbních důvodů probíhala malá občanská válka i v Polsku v letech 1939-47 za nacistické okupace, a ještě nějakou dobu po ní. Na Londýn orientovaná partyzánská Armia Krajowa (zemská)

bojovala na území nacisty okupovaného Polska nejen proti německým okupantům, ale nejednou i proti podstatně slabší partyzánské prosovětské Armii Ludowej (lidové). S cílem zabránit osvobození Varšavy Rudou armádou na popud polské emigrantské vlády v Londýně vyvolala Armia Krajowa ve městě předčasně povstání, jež bylo nacisty krvavě potlačeno, obyvatelstvo zmasakrováno a hlavní levobřežní Varšava srovnána se zemí. Armia Krajowa pokračovala a v boji proti nové lidové moci i po osvobození Polska Rudou armádou, takže slušný vývoj v Polsku byl na dlouhou dobu prakticky vyloučen. Protože polská emigrantská vláda v Londýně vydávala partyzánskou a po boku Rudé armády bojující Lidovou armádu a novou polskou Lidovou (lublinskou) vládu za bandity, nemohla se z londýnské emigrace do Polska vrátit a mnoho příslušníků Armii Krajowej bylo právem i neprávem postiženo. Tragédii polské západní armády dovršil Winston Churchill jejím zapojením do příprav na operaci Nemyslitelné, zákeřného útoku na svého dosavadního spojence SSSR. Operace Nemyslitelné musela být na poslední chvíli odvolaná, ale osud polské západní armády (nemožnost vrátit se do Polska) tak byl prakticky zpečetěn.

Kromě Zemské a Lidové armády v polském podzemí působily tzv. Narodowe sily zbrojne. Věnovaly se zejména vraždění Židů, bojovníků polské Lidové armády, Ukrajinců a dalších při otevřené spolupráci s německými nacisty. S nimi také koncem války přes Protektorát Čechy a Morava její bojovníci prchali k vojskům USA.

Ožehavou otázkou je, co s národy, jejichž významné vrstvy se hlásí k fašismu, rasismu, šovinismu, náboženské nesnášenlivosti a jiným fobiím. Za 2. světové války ve velkém fašismu propadli Němci, Rakušané, Maďaři, Chorvaté, muslimové v Bosně, Lotyšci a Estonci, v menším rozsahu i „Západoukrajinci“ a občané dalších národů.

Z původní staroslověnštiny vznikla nejprve stará ruština východních Slovanů, kterou na části území po tatarském vpádu odklonila dlouhodobá polská (Lvovsko, vznikla tzv. pravá západoukrajínština) a litevská okupace (vznikla jednak běloruština, jednak ruština s ukrajinskými koncovkami, dnes ukrajínština, kterou mluví většina Ukrajinců včetně Kyjeva). Asi čtvrtina obyvatel Ukrajiny mluví čistou ruštinou. Ruština dominuje na jihu a východě Ukrajiny, které k Ukrajině historicky nepatří. Byly k ní svévolně připojeny 30. 12. 1922. Většinou v pohraničních regionech žijí i další národnostní menšiny. V Žitomírské oblasti je i enkláva Čechů.

U Slováků šlo jen o kolaboraci slovenských elit s nacismem, u Litevců převažoval jen silný nacionalismus.

Pro vesměs zaostalejší národy socializujících se států, a zejména jejich elit, bylo vypořádat se s nacionalismem a nejednou i se šovinismem těžké. Situaci komplikovalo zahraniční vměšování, nejvíce v Jugoslávii. Národnostní nevraživost v těchto státech odhalil pád reálného socialismu v Evropě, kdy byly vášně za vydatného přispění ze zahraničí puštěny z řetězu. Kromě Chorvatů a Srbů v Chorvatsku a muslimů, Chorvatů a Srbů v Bosně šlo zejména o národy kavkazského regionu, Pobaltí, Albánce v Kosovu a Metochii, o „Západoukrajince“ a v jiném smyslu i o Maďary a Poláky.

Na Kavkaze se to tradičně „mydlívalo hlava nehlava“ (carské úřady nemusely příliš podněcovat národnostní třenice) a pořádek tam v případě potřeby dělala carská vojska a po roce 1920 J. V. Stalin a L. Beria. Situaci zkomplikovaly obří pogromy Turků na Armény v roce 1898 a v roce 1916, v jejichž důsledku uprchli statisíce Arménů z Turecka na Kavkaz. Nové usídlení Arménů v dnešní Arménii nebylo bezbolestné. Národnostní nevraživost na Kavkaze přežila i 72 let socializace. Po rozpadu SSSR k 1. 1. 1992 umožnila následující války:

a) Ázerbájdžánsko-arménskou válku o arménskou enklávu Náhorní Karabach v letech 1988-94 (někteří uvádějí i pozdější začátek války, v každém případě začala za M. S. Gorbačova a jeho vedení ji nezastavilo, ač to byla jeho povinnost), kde Ázerbájdžánci dlouhodobě bránili i existenci arménské literatury. Mír si tam již léta vynucuje přítomnost ruských vojsk v Arménii. Potřebu jejich přítomnosti ukázaly znovu několikadenní boje mezi Ázerbájdžánci a Armény začátkem dubna 2016 i podzimní válka 2020,

b) V reakci na gruzínský národnostní útisk za J. V. Stalina a L. Beriji, ale i později, se ještě před rozpadem SSSR vzbouřily proti vládě Gruzie její dvě autonomní republiky Abcházie a Adžárie a autonomní oblast Jižní Osetie, které byly k 30. prosinci 1922 násilně připojeny ke Gruzii. Jižní Osetie se stala 11. listopadu 1991 reálně nezávislou. Pokus ji dobýt gruzínskými vojsky Michaila Saakašviliho (útok v noci 7./8. srpna 2008) skončil do 11. srpna 2008 drtivou porážkou gruzínských vojsk Ruskou armádou. Obsazení druhého největšího gruzínského města Gory a ohrožení metropole Tbilisi ruskými vojsky donutilo gruzínské vedení souhlasit s příměřím. Abcházie dosáhla reálné nezávislosti na Gruzii ve vleklé válce od 23. července 1992 za pomoci tzv. kavkazských národů, především Čečenců. 27. září 1993 Abcházii s pomocí Čečenců dobili metropoli Abcházie Suchumi a zmasakrovali tam množství Neabcházců, zejména Gruzínců. Povstálá Adžárie nakonec kapitulovala před Gruzii M. Saakašviliho v roce 2004 na doporučení V. Putina. Jižní Osetie a Abcházie jsou již více než 25 let reálně nezávislé, ale nebyly žádným státem včetně Ruska do února 2022 uznány.

c) První čečenskou válku (11. prosince 1994–31. srpna 1996) předcházela účast Čečenců na válce v Abcházii. Válka v Čečensku začala pogromy na Nečečence, zejména Rusy, a na demokratické Čečence, na které B. N. Jelcin byl nucen reagovat. Prologem byl pokus čečenských separatistů zavraždit předsedu ruského parlamentu demokratického Čečence Ruslana Imranoviče Chasbulatova. Čečensko nakonec dobila Ruská armáda, zejména oddíly demokratických Čečenců.

d) Druhá čečenská válka (8. 8. 1999 – květen 2000) začala útokem Čečenců na sousední Dagestán. Povstálé Čečence rozdrtila opět Ruská armáda, byť boje v tamních horských soutěskách a čečenské atentáty na civilisty se protáhly i do dalších let.

Pro úplnost uvádím své poznatky z Abcházie, jež jsem posbíral v září 1987. Po porážce Sorokinovy Rudé armády v říjnu 1918 (stahovala se po uzavření Brestlitevského míru z Turecka) bílí ovládli Zakavkazí a drželi ho až do jara 1920, kdy je odtamtud vyhnala Rudá armáda. Část jich prchla do Turecka a Íránu, část se uchýlila do hor, kde s nimi ve 20. letech bojovaly pravidelné jednotky Rudé armády, v 30. letech jen jednotky policie. Za 2. světové války většina obyvatel Kavkazu s výjimkou Čečenců hrdinně bránila SSSR proti nacistům, ale po válce si ponechali zbraně, takže kulomet patřil v 50. letech k běžné výbavě venkovské domácnosti na Kavkaze. Při zásahu milice proti pytlákům za záchranu kavkazského kozorožce před vyhubením byly sestřeleny i dva policejní vrtulníky. Na Kavkaz se uchýlovali lidé, kteří měli problém se zákonem a kterým nevadil drsný život v horách. V horách Kavkazu chyběly ženy. Na pobřeží se ženy stávaly obětí únosů. I v září 197 z možnosti únosů měli dívky v Suchumi strach. Ani kamenné věže domů v gruzínských obcích pro případ krevní msty nebyly udržovány pro ozdobu. Jak vypadal a jaké šance měl v takovém regionu socialismus, nechávám na čtenáři.

Nevím nic bližšího o občanské válce v Tádžikistánu v letech 1992-97, která se v roce 1996 prý zvrhla v nejhorší etnické pogromy v zemi, viz ¹⁰⁾.

Někteří uvádí, že v letech 1991-2021 došlo v kavkazském regionu k 20 válkám.

Rozumný byl postup J. V. Stalina a kol., když za podmínky plnění náročných úkolů jednotlivých pětiletok, včetně pokrytí uspokojování základních potřeb z místních zdrojů, nechali četné zaostalé národy SSSR více méně žít po svém a jen pozvolna k nim nechávali pronikat civilizaci.

Po rozpadu SSSR v roce 1992 vypukla krátká válka i v moldavském Podněstří. Stejně jako v Arménii ji zastavila až přítomnost ruských vojsk.

V Minsku v roce 1958 (či 59) přednesl tezi šéf KSSS Ukrajinec N. S. Chruščov: „*Čím dřív budeme všichni mluvit rusky, tím dřív budeme mít komunismus.*“ Je to teze nesmyslná a řešení složitých národnostních problémů SSSR určitě nepomohla.

Teze L. I. Brežněva o „*sovětském národu*“ měla říci, že ze čtyř základních znaků národů SSSR podle Leninovy definice zůstal odlišný už jen jeden – jazyk. Faktory společného území a historie, ekonomiky a mentality již neměly obyvatelstvo národnostně diferencovat. Jak k tak velkému omylu došel, nevím. Zastírání reality určitě nepomáhalo řešit národnostní problémy SSSR.

Poslední sovětský vůdce M. S. Gorbačov zřejmě nic netušil o nezanedbatelných národnostních problémech v SSSR. Nějak mu i utíkalo, že jím zaváděná demokracie se mění v ohromnou zvěř a někde i v masové pogromy podle národnostního principu.

Zkrachovala i linie prezidenta Ruska B. N. Jelcina, „*ať si jednotlivé regiony Ruska vezmou tolik samostatnosti, kolik jí unesou*“. Čečenci tak údajně činili. Kde vládne šovinismus a jiné fobie, ale také mafiánství, viz Ukrajina po 1. lednu 1992 či Jelcinovské Rusko, zapomeňme na demokracii a svobodu.

Citlivé řešení národnostních problémů je nutností. Ani za socialismu nebylo vždy samozřejmostí. Ve státech reálného socialismu došlo přinejmenším k následujícím excesům v národnostní politice:

- a) Vysídlení krymských Tatarů a Čečenců, které za 2. světové války ve velkém kolaborovaly s A. Hitlerem.

Šlo o vystěhování 190 000 Krymských Tatarů během 10 dnů na základě rozhodnutí J. V. Stalina z 10. května 1944, hlavně do Uzbekistánu. **Alexandr Něukropnyj** v ¹¹⁾ uvádí: „L. Beria ve svém služebním zápisníku k tomu uvádí: „*Chcete vědět, kolik krymských Tatarů dezertovalo z řad Rudé armády ustupující z Krymu? 20 000. Kolik jich bylo předtím do Rudé armády povoláno? Přesně 20 000... Ukázkový příklad zrady, dá se říci bezpříkladný! 100 % dezerce samo o sobě hovoří o objemech. Ale myslíte, že se Tataři před postupující německou armádou rozutíkali jako švábi? Vůbec ne! Němci ještě pořádně ani nevstoupili na Krym a vyslanci Tatarů se jim už vrhali k nohám s výrazem naprosté oddanosti a ujištěními, že jsou všichni připraveni věrně sloužit „Adolfu-efendi“ a uznávat jej za svého vůdce.*“ Dále Něukropnyj upozorňuje, že Krymští Tataři byli základem nacistického represivního aparátu na Krymu a dopouštěli se zločinů genocidy. Končí konstatováním, že nebýt jejich rychlého odsunu (s výjimkou 1500 zapojených do odboje proti nacistům a tatarským zrádcům), byly by se vší pravděpodobností za své zločiny pobiti vracejícími se Rusy a Ukrajinci.

Nejsem s to posoudit míru provinění Čečenců. Nelze uplatňovat dnešní zhýčkaná kritéria. Válečné zákony jsou tvrdé. Tehdy šlo navíc o holou existenci národů SSSR. Zrada se tudíž podle tehdejšího práva trestala tvrdě. V roce 1954 se rozhodnutím N. S. Chruščova mohli do své vlasti vrátit.

b) Nevypovězení Albánců, kteří se ve velkém za nacistické okupace v letech 1941-44 do Kosova a Metochie stěhovali z Albánie, zabírali majetek Židů, Srbů a cikánů a podíleli se na pogromech na domorodé obyvatelstvo, po osvobození Jugoslávie J. B. Titem a kol., který snil o velké balkánské federaci pod svým vedením, myšlenka to zjevně nereálná. K vyhánění Srbů z Kosova a Metochie Albánci docházelo i za Titovy Jugoslávie. Bylo dovršeno po rozbombardování srbsko-černohorské Jugoslávie letectvem NATO na jaře 1999. Následná okupace Kosova a Metochie vojsky NATO umožnila Albáncům vyčistit velkou část Kosova od zbylých **Ne**albánců a terorizovat zbytek Srbů na severu Kosova a Metochie.

c) Násilné připojení Srbské Krajiny J. B. Titem (Chorvatem k Chorvatsku co by autonomní oblasti. Finále tohoto svévolného kroku bylo zrušení srbské autonomie Chorvaty v červnu 1991 a přijetí ústavy, dle které je Chorvatsko jen národem Chorvatů, což nutně vyvolalo revoltu Srbů, včetně vyhlášení republiky Srbská Krajina 19. prosince 1991. V následné občanské válce byla za vydatné pomoci NATO většina Srbské Krajiny dobита chorvatskými vojsky v srpnu 1995 (vypálena metropole Knin) a Srbové v tomto tradičním srbském území vyhlazeni chorvatskou soldateskou. Asi 250 000 se jich zachránilo útekem. Část Srbské **K**rajiny kolem Vukovaru se držela do roku 1998, kdy byla mírovou smlouvou připojena k Chorvatsku.

d) Administrativní připojení z velké části ruského Krymu k Ukrajinské SSR 26. dubna 1954 po nástupu Ukrajince N. S. Chruščova do čela KSSS jako autonomní SSR, na čemž se nic nezměnilo ani za jeho následníků **v** čele KSSS. Většinová Rusové na Krymu se s tím nikdy nesmířili. Od rozpadu SSSR usilovali o připojení k Rusku, viz první referendum 20. ledna 1991, jehož přesvědčivé výsledky vláda v Kyjevě ignorovala. Po násilném svržení zákonného prezidenta Ukrajiny V. Janukoviče a znovupřijetí hrubě diskriminačního jazykového zákona v noci z 21. **na** 22. února 2014 ukrajinským parlamentem pod hlavními samopalů pučistů rozhodlo svobodné konání referenda o připojení Krymu k Rusku 16. března 2014. Drtivá většina obyvatel Krymu hlasovala pro připojení k Rusku, k nelibosti Kyjeva i **Z**ápadu.

e) Shora i zdola podněcovaný antisemitismus, který v roce 1968 v Polsku přerostl v útoky na Židy a ve l k emigraci mnohých z nich, zejména do Izraele.

f) Bourání maďarských vesnic v severním Rumunsku a sestěhovávání jejich obyvatel do mě t v 70. letech v rámci boje s tzv. maďarskou iredentou.

g) Nucení Turů v Bulharsku přijímat bulharské přípony ke svým příjmením.

h) Znemožňování arménské literatury v arménské enklávě Náhorní Karabach Ázerbájdžánci, proto i válka o Náhorní Karabach.

i) Snaha asimilovat Mongolce v tzv. čínském vnitřním Mongolsku Číňany za Mao Ce-tunga.

j) Národnostně necitlivé bourání obcí Lužických Srbů v zájmu povrchové těžby hnědého uhlí v NDR. Přispělo k další germanizaci nejmenšího slovanského národ , v minulosti těžce zdecimovaného dlouhodobou politikou germanizace, a zvláště pak masovým nacistickým terorem proti jiným, zejména slovanským národům.

k) Neuznání Rusínů za národnost v Československu, resp. na Slovensku, podobně na Ukrajině, v Maďarsku a v Polsku.

I) Nikde v Evropě nebyla vyhovujícím způsobem vyřešena integrace cikánského etnika do většinové společnosti – absence romské inteligence, zejména pedagogů, v ČSSR i přidělování bytů 1. kategorie cikánům, přestože si s nimi nevěděli rady.

Výčet hrubých přehmatů v národnostní politice, ke kterým došlo při prvním pokusu o socialismus v Evropě a v Asii, nemusí být úplný. I tak ukazuje na vážné problémy řešení národnostní otázky v řadě socializujících se států Evropy. Tyto problémy některé socializující státy zvládaly nedostatečně a jiné je dokonce vytvářely. To se skutečným socialismem nemělo nic společného.

Naopak problémy v národnostní politice nenastaly například v České socialistické republice (tzv. problém s cikány nebyl primárně národnostní, ani rasový, ale v nekompatibilním životním způsobu), v Běloruské a v Kazachstánské SS, v KLDŘ, na Kubě, v Sýrii, v Libyi.

Některé národy reálného socialismu projevovali nacionalistické až šovinistické tendence. Maďarské elity snily, a i dnes sní, o velkém Maďarsku v hranicích před 28. říjnem 1918, tj. o zásadním rozšíření Maďarska o Podkarpatskou Rus (Zakarpatskou Ukrajinu), Slovensko, Chorvatsko, rumunské Sedmihradsko a srbskou Vojvodinu. Jak to přispívá k rozvoji Evropy, netřeba připomínat. Polské elity stále sní o Polsku až k Černému moři, byť tam někdejší Polsko-litevská unie nikdy nesahala. Polské elity se nedokázali dostatečně vyrovnat se svou minulostí ve vztahu k Rusům, Ukrajincům, Bělorusům a Litevcům a se ztrátou v 13. století dobytých a v 18. století ztracených východních území. Pod jejich nadvládou se část ruského národa měnila na (západo)-ukrajinský národ. Tristní vláda meziválečného Polska na západní Ukrajině přispěla k vyústění ukrajinského šovinuisty v masové pogromy na Židy, Poláky a občany dalších národností banderovci za nacistické okupace v letech 1941-44, což je samozřejmě neomlouvá, ale je dobré to znát. Západoukrajinský šovinismus ale sovětskou éru přežil, viz události na Ukrajině po 1. lednu 1992 včetně bourání pomníků osvoboditelské Rudé armády a oslavování fašistického vůdce, organizátora pogromů na Židy, Poláky a další S. Bandery na Lvovsku a po násilném státním převratu v únoru 2014 i v Kyjevě s porozuměním Západu. Zákony, zakazující významné části obyvatel Ukrajiny užívat ve styku s úřady rodný jazyk (ruštinu, rusínštinu, bulharštinu, rumunštinu, maďarštinu, polštinu, češtinu), se objevily až v 21. století, jako součást údajné cesty Ukrajiny do Evropy, viz nejprve V. Juščenko (2004-09) s tichou podporou EU. Juščenkův jazykový zákon z roku 2005 byl zrušen v roce 2011 na návrh poslanců Komunistické strany Ukrajiny. Strůjci západem spolu organizovaného násilného státního převratu v Kyjevě jej hned 22. února 2014 uzákonili znovu. Zásadní důvod k rozsáhlé rebelii na Krymu, Donbasu a jinde byl na světě.

Estonci, Lotyšci a Litevci využívaly nacionalismus jako výraz nesouhlasu se začleněním svých zemí do SSSR v důsledku kolaborace s nacismem (u Litvy jen elit) před i během 2. světové války. Po osamostatnění uplatňují Estonci politiku šovinismu – z cca 600 000 občanů, zejména Rusů, udělali jazykovým zákonem v Estonsku neobčany, podobně v Lotyšsku, s tichým souhlasem EU. K 1. lednu 2014 mělo Estonsko stále cca 300 000 neobčanů, podobně Lotyšsko. Nacionalismus v Litvě, namířený zejména proti Rusům a Polákům, nemá tak drastickou podobu.

Komplexy nacionalismu trpí nejvíce národy bez významnější vlastní historie, viz Estonsko, Lotyšsko, Ukrajina. Ale i zde jsou výjimky. Bělorusové nemají významnější vlastní

historii též a komplexem nacionalismu netrpí. Pokojné soužití vládne mezi 135 národy a národnostmi Kazachstánu, hlásícími se k řadě náboženství.

Za ruský šovinismus západní rusofobové vydávají ruský patriotismus (široka strana moja rodnaja). Nepřekvapuje to, ruský národ byl základem SSSR a i Gruzíнец či Osetinec J. V. Stalin se opíral logicky především o Rusy. Tzv. ruské medvědí objekty může být nepříjemné (ČSSR 21. srpen 1968), ale může být i nevyhnutelné. Je problém nechat mnohé národy na Kavkaze se vyvraždit v bratrovražedných bojích. Dlouhodobě slabá pozice hlavního ruského nacionalisty Vladimíra Žirinovského a jeho Liberálně demokratické strany v Rusku ukazuje, že nacionalismus není hlavní problém stávající Ruské Federace. Není ale nad pokrytectví a dvojí metr Západu.

Ruský národ hodně utrpěl, neboť některá tradiční ruská území byla za socialismu svévolně připojena k Ukrajině. Socialismus v SSSR zlikvidoval a mnoho Rusů mimo Rusko vážně ohrozil M. S. Gorbačov (po otci Rus, po matce Ukrajinec, za manželku měl Ukrajinku, v Rusku pak Rus B. N. Jelcin. Paradoxně to byli Rusové, kteří se stali zdaleka nejčastěji obětí perzekucí a někdy i pogromů po rozdělení SSSR. Rozdělit mnohonárodní SSSR bez záruk pro národnostní, náboženské a jiné menšiny ze strany nástupnických států bylo krajně neodpovědné.

Národnostní problémy nedostatečně zvládala i národnostně smíšená Československá republika v letech 1918-38, zvláště ve spojení s trvalými odstředivými tendencemi německé a maďarské menšiny, vleklou sociálně ekonomickou krizí let 1929-33 a následnou ekonomickou depresí. To ji citelně oslabovalo. Rozbita byla soustředěným tlakem fašistických Němců zvenku i zevnitř (německá menšina v Československu se nikdy nesmířila s jeho samostatností) s pomocí sousedních Polska a Maďarska a po zradě svých hlavních spojenců Francie a Velké Británie. Katastrofální nacistická genocida prakticky vyhladila židovskou a cikánskou (= romskou) menšinu v dnešní ČR a vynutila si odsun neantifašistických Němců do Německa a Rakouska v letech 1945-46 a částečný odsun fašistických Maďarů do Maďarska. Došlo k zásadnímu posílení Československa jako státu Čechů a Slováků. Národnostní menšiny v ČR se zásadně zredukovaly. Ztráta Podkarpatské Rusi nepředstavovala zásadní problém, protože Československo k ní přišlo v roce 1919 spíš shodou okolností a spravovalo ji špatně, byť jako součást Polska či Maďarska by trpěla zřejmě ještě podstatně víc.

Zde je třeba vidět trojí:

- a) Bylo jistě chybou významného představitele Československé sociální demokracie Bohumíra Šmerala a další levice, že v letech 1. světové války hrubě podceňovali nutnost řešit národnostní otázku s tím, že důležitější je otázka třídní. I tak se stalo, že v říjnu 1918 sociální demokracie nestanula v čele úsilí o Československou republiku.
- b) Masarykova politika „československého národa“, čechoslovakismu, byla jistě kontroverzní, protože šlo o národy dva – český a slovenský. Problém byl, že šlo o jedinou možnost, jak prosadit a zdůvodnit vznik a existenci Československé republiky se silnou německou, maďarskou, rusínskou, ale také polskou a židovskou menšinou. Šlo o politiku vynucenou okolnostmi. Není rozumné ji kritizovat jako nepřijatelnou. Problém byl, že byla zahrnuta do první československé ústavy z 29. února 1920, kdy už to nebylo nutné, resp. Československo bylo uznáno mírovými smlouvami uzavřenými v roce 1919,

v první řadě ve Versailles, a že se v ní pokračovalo i v 30. letech. Obhájit Československo se ukázalo nad síly i tak prozíravých politiků, jako byl T. G. Masaryk a Eduard Beneš.

- c) Nepřipuštění československé federace po osvobození od fašismu v roce 1945 bylo opět vynuceným manévrem vzhledem k ostudné kolaboraci slovenských elit s fašismem, jejich aktivní účasti na židovském holocaustu a válce proti Sovětskému Svazu. Přispěla k tomu také silná pozice Demokratické strany, jež na Slovensku suverénně vyhrála parlamentní volby 1946. Jen tak se mohlo Slovensko zařadit mezi vítězné státy, aniž by problém válečné kolaborace s nacismem ze sebe plně sejmulo.

Určitý patriotismus Čechů vůči Slovákům projevovali i čeští politici, byť z hlediska národnostní politiky v ČSSR zásadní problémy nebyly, resp. problémy slovenské vládní krize na podzim 1947, okleštění slovenské autonomie a procesu se slovenskými nacionalisty v roce 1953 neměly primárně národnostní charakter. Slováci přitom tehdy byli vážně znevýhodněni, neboť nesli břemeno předchozí kolaborace svých elit s A. Hitlerem. Chybou ale bylo omezení slovenské autonomie a její zrušení novou ústavou z roku 1960. Naopak oprávněná byla federalizace někdejší unitární Československé socialistické republiky k 1. lednu 1969. Od roku 1969 byl určitý problém v absenci vedení komunistické strany České socialistické republiky (dnešní ČR) jako protiváha vedení KS Slovenska v rámci vládnoucí KSČ. Tzv. „české byro“ bylo zrušeno. Podobná situace byla v Akademii věd (Československá akademie věd a Slovenská akademie věd).

Určitým problémem bylo soužití s novou cikánskou menšinou, která do dnešní ČR přišla ze Slovenska a z Rumunska, a neuznávání Rusínů na Slovensku za samostatnou národnost, jakož i napětí mezi Slováky a Maďary na jižním Slovensku. Poslovenšťování Bratislavy masivní migrací Slováků do Bratislavy po roce 1918 ale probíhalo hladce.

Snaha zapojit cikánskou populaci do většinové společnosti byla málo úspěšná v celé Evropě. Vyzkoušelo se kdekdo. V tom ČSSR nebyla výjimkou. S odstupem času je zřejmé, že se reálný socialismus v ČSSR dopouštěl ve vztahu k cikánům dvou chyb:

a) Nedokázal vychovat cikánské učitele. I když podobná situace byla v celé Evropě, zřejmě měl podstatně více zajišťovat alespoň cikánské asistenty, tak jak se tomu děje dnes. Vážným, časem slábnoucím problémem bylo, že cikánské děti neovládaly český, resp. slovenský jazyk, takže kantorům nerozuměly. Klíčový problém byl, že mnozí cikánští rodiče potřebu vzdělávání svých dětí hrubě podceňovaly a nejednou své děti i nabádaly k ignoraci školní docházky. S tímto problémem se potýká i současná ČR a SR, byť jž v podstatně menším rozsahu.

b) Stěhoval cikány do bytů 1. kategorie. Protože cikáni nebyli většinou s to v panelových domech normálně žít a devastovali je, šlo o plýtvání zdroji a reálně i štvání většinové populace proti cikánům. Pro cikány se měly stavět byty ve stylu dnešních holobytů, byť to bylo pod úroveň představ o tehdy budovaném socialismu. Ne náhodou v „cikánských“ obcích, často bez základního civilizačního vybavení, cikáni na Slovensku žijí vcelku spokojeně, což je pro bílého civilizovaného Evropana sice nepochopitelné, ale pořád lepší než paneláky typu vybydleného, převážně cikánského sídliště Luník v Košicích.

Pokud se nepodařilo vytvořit romské učitele ani literaturu v romštině, je to špatné. Chyba ale nemusí být na straně dominantního národa, resp. integraci romského etnika s malými úspěchy řešila velká část Evropy.

Po roce 1989 bylo Československo jž k 1. lednu 1993 částí svých nových elit svévolně, protiústavně, bez referenda rozděleno, přes nesouhlas výrazné většiny obyvatel v obou republikách federace. Stalo se tak bez větších excesů, natož válek, které provázely rozpad Jugoslávie, Kavkaz a Podněstří. Klidné rozdělení Československa potvrzuje, že národnostní politika uplatňovaná KSČ v letech socialistické výstavby byla málo problematická. Totéž platí pro Bělorusku, v příkrém kontrastu s Ukrajinou, s kterou dříve neslo podobný osud.

Když výše uvedené shrneme, reálný socialismus v řadě případů nezvládal řešení problému nacionalismu a mnohé jeho státy řadou národnostně necitlivých opatření tyto zděděné problémy nejen účinně neřešily, ale ještě přizivovaly. S nacionalismem se ale k socialismu nelze dostat. Je zřejmé, že rozšiřování socialismu do nacionalismem těžce zatížených států, vynucené vesměs historickými okolnostmi, je rizikové. Nacionalismus se významně podílel na porážce pokusu o socialismus v Evropě. Zcela zásadně tak činil v Jugoslávii, na Kavkaze a v Pobaltí.

Jaká lze z výše uvedeného velmi stručného a určitě i poněkud zjednodušeného a možná i neúplného připomenutí národnostních problémů za reálného socialismu vyvodit poučení? Předně je nutné velmi citlivě řešit národnostní problémy. **Zvláště citlivá v národnostní politice je otázka zabezpečení užívání národního jazyka, národního školství a národní kultury.** Na tyto oblasti slušná společnost nesahá ani za nejhlubší ekonomické krize, natož z nacionalistických či šovinistických důvodů!

Požadavek maximálně respektovat národnostní hranice při uspořádání států se střetá s požadavkem nedotknutelnosti hranic jednotlivých států. Řešení není snadné, zvláště když jde nejednou o hranice historické, umělé a nejednou i o hranice ze zvůle mocných (příklady Ukrajiny, Gruzie, Srbské Krajiny, o umělých státních hranicích stanovených někdejšími koloniálními mocnostmi v Africe a v Asii nemluvě). Ještě složitější je situace národů, obývajících souvislá území ve více státech, ať už s vlastním státem (Tádžikové žijí kromě Tádžikistánu též v Uzbekistánu a v Afghánistánu) či bez vlastního státu (Kurdové obývají rozsáhlá souvislá území v Turecku, Iránu, Iráku a Sýrii a jejich naděje na vlastní stát je i k 1. květnu 2022 blízka nule). Snahu zformovat samostatný kurdský stát v iráckém Kurdistánu v roce 2014 v důsledku rozpadu Iráku nakonec po porážce Islámského státu zmařila irácká armáda. Kurdové v Sýrii směřují k autonomii. Navíc zahraniční vměšování patří k běžné praxi vyspělých kapitalistických států, včetně rozeštvávání, vojenských intervencí a organizování tzv. barevných revolucí. Prostě, staré římské: „*Rozděl a panuj!*“

Nejjednodušší je ctít národnostně homogenní státy. Podpora přistěhovalectví pod praporem multikulturalismu EU typu je hrubě chybná. Pokud už jsou státy historicky národnostně heterogenní, je rozumné při stanovování jejich vnitřních hranic maximálně respektovat národnostní poměry při důsledném zajištění práv národnostních menšin, byť ani to za určitých okolností nemusí stačit, viz první Československá republika. Minimem je ochrana, podpora a rozvoj národního jazyka, národního školství a národní kultury. Politika osídlování území obývaných jedněmi národy občany jiných národů je problematická, byť rychlý rozvoj zaostalých regionů často jinak nelze zabezpečit. Neospravedlňuje samozřejmě pogromy na tyto občany, viz Chorvatsko, Bosna, Abcházie, Čečensko, ani přijímání diskriminačních jazykových zákonů, vytvářejících z národnostních menšin neobčany, viz Estonsko a Lotyšsko po roce 1991, či zakazující jim užívat při styku s úřady, na školách atd. rodný jazyk, viz Ukrajina v letech 2005-11 a znovu po násilném svržení prezidenta Janukoviče

v noci z 21. na 22. února 2014. Politika nerozeštvávání, nejen podle národnostního principu, je nutností.

Současné mezinárodní právo je bezzubé v tom smyslu, že princip nenarušitelnosti platných státních hranic může krýt i velmi tvrdý národnostní či jiný útisk, dokonce i genocidu, klasicky Turecko 1898 a 1915-17, některé části někdejšího SSSR od roku 1991, či Ukrajina, zejména od 22. února 2014. Tento princip je na místě jen za podmínky, že se jednotlivé státy budou slušně chovat ke svým národnostním menšinám. Budou-li omezovat užívání národního jazyka, národní školství či národní kulturu, musí mít příslušný postižený národ právo na odtržení se bez omezení na základě svobodného referenda. Pokud v takové situaci příslušný stát nepřipustí svobodné referendum, nebo bude ignorovat jeho výsledky, musí mít diskriminovaní právo prosazovat své osamostatnění i cestou ozbrojeného povstání, viz ukrajinský Donbas po 22. únoru 2014. Zejména tak bych rozuměl tezi V. I. Lenina o „*právu národů na své sebeurčení až po odtržení*“ (od národnostně utiskujícího státu).

Je otázka, co z mezinárodního práva v současnosti platí a co ne. Zvůle USA, Velké Británie, Francie a dalších států válečného paktu NATO způsobila, že dnes platí jen právo silnějšího. De jure platí usnesení Postupimské konference z léta 1945, byť Jugoslávie byla s vydatnou vnější pomocí, zejména Německa a USA, rozbita a Sovětský Svaz a Československo byly přes nesouhlas většiny svého obyvatelstva svými „elitami“ s porozuměním Západu rozděleny. De jure platí Závěrečný akt Helsinské konference z roku 1975, leč reálně byl zrušen uznáním nezávislosti Kosova většinou evropských států v roce 1999, oficiálně v roce 2008. Martin Koller upozorňuje, že „následně Mezinárodní soud OSN prohlásil ve svém rozsudku z 22. července 2010, že k jednostrannému vyhlášení nezávislosti a odtržení území není potřeba povolení ústředních orgánů státu“, viz ¹²⁾. Na nezávislost dle Helsinského aktu mají nárok území, které mají svou autonomní vládu, nikoliv ta se statutem autonomní oblast či region. V této logice má v Gruzii právo na osamostatnění Abcházie a Adžárie, ne však Jižní Osetie (přitom tato tři území byla ke Gruzii nelogicky připojena sévolně 30. prosince 1922), ve Španělsku Katalánsko, ve Velké Británii Skotsko, v Jugoslávii dnes již Chorvaty zničená Srbská Krajina, nelogicky přičleněná jako autonomní republika k Chorvatsku po 2. světové válce J. B. Titem, ne ale Kosovo a Metochie, na Ukrajině Krym, ne však povstálý Donbas.

Případná změna uspořádání jednotlivých států či dokonce jejich dělení „podle národnostních hranic“ mohou být přípustné jedině na základě svobodného referenda. Je to politicky velmi citlivá věc. Totiž, svobodné referendum o samostatnosti se může stát nástrojem rozbíjení řady států. Možná i proto, jak ukazuje krize na Ukrajině od roku 2014, se „demokraté“ ve vyspělých kapitalistických státech obávají svobodného referenda o osamostatnění jazykově hrubě diskriminovaných regionů jako čert kříže a spojují se proti němu i s fašisty, kterým pomohli násilně svrhnout zákonnou vládu Ukrajiny a uchvátit ve státní moc. Konečně, poučná je i hysterie kolem referenda o osamostatnění Skotska na Velké Británii, které se nakonec uskutečnilo 18. září 2014, či zakazování referenda v Katalánsku ve Španělsku a následné perzekuce ministrů katalánské autonomní vlády španělskou justicí.

Referendum se v Katalánsku uskutečnilo 1. října 2017 i přes úřední zákaz a brutální represe španělské policie s asi 900 zraněnými účastníky referenda a znemožněním konání referenda v řadě obcí. Represe, včetně stíhání odbojných katalánských ministrů a poslanců španělskými soudy, postavily proti španělské vládě velkou část Katalánců. Snaha násilím udržet Katalánsko ve Španělsku zneužitím nedemokratické španělské ústavy a ekonomických sankcí nemůže dobře skončit, byť tvrdé

vedení EU podporuje brutální postup španělské vlády. V předčasných katalánských volbách 21. prosince 2017 katalánské politické strany usilující o nezávislost Katalánska na Španělsku i přes rozsáhlé zastrašování mírně posílily, zatímco vládní španělští lidovci utrpěli drtivou porážku. Nakonec separatistické strany vytvořily i novou katalánskou vládu. Později vláda španělských lidovců padla, leč katalánská krize pokračuje včetně věznění katalánských politiků na politickou objednávku španělskou justiční mafii.

V ekonomicky silném Katalánsku ale nelze mluvit o brutálním národnostním útisku, ale o dosti rozšířené představě, že se tak zbaví „španělské zátěže“, snad po vzoru V. Klause a ODS, že se rozdělením Československa zbaví „slovenské zátěže“. Otázka zajištění sociálně ekonomicky a ekologicky přibližně vyváženého rozvoje byla, je a bude ožehavá, ne snadno řešitelná.

Také hlasování 51,9 % voličů Velké Británie o vystoupení z EU v referendu 23. června 2016 je motivována jednak velkou nekompetentností, ignorantstvím a arogancí vedení EU, jednak snahou nepřispívat na ekonomicky slabší státy EU.

Princip Leninovy Deklarace práv národů – práva národů na sebeurčení až do případného odtržení – v praxi naráží na princip nedotknutelnosti státních hranic a často také na problém zahraničního vměšování. Realizace práva na případné odtržení území obývaného tou či onou národnostní menšinou má zásadní problém v možných manipulacích všeho druhu, včetně zjevného zahraničního vměšování. Může mít i formu činností ze zahraničí financovaných nevládních organizací v hromadných sdělovacích prostředcích i mimo ně. Na místě je jistě zákon, podle kterého významněji ze zahraničí spolufinancované nevládní organizace musí mít ve svých stanovách „agent cizí mocnosti“, jak tomu je v USA, v Izraeli a nově i v Rusku.

Řešení tohoto problému není a nebude jednoduché. Základní, málokde realizovaný požadavek, tj. zákaz vlastnění hromadných sdělovacích prostředků cizinci, je v této souvislosti zjevně nedostatečný, resp. dá se obcházet přes nastrčené kolaboranty. Nelze ani zakázat zahraniční vměšování typu vysílání zahraničních rozhlasových a televizních stanic, o zahraničních internetových serverech nemluvě. Ústředním problémem přitom zůstává častá skutečnost, že hromadné sdělovací prostředky hlavního proudu vesměs reálně fungují jako filiálky dvou velkých tiskových agentur USA a francouzské Reuters, komerční pak jsou těžce cenzurovány hlavními zadavateli komerčních reklam, tj. velkými ekonomickými lobby.

V žádném případě by nemělo docházet k omezování užívání národního jazyka, národního školství a národní kultury, resp. taková zůle musí být legitimním důvodem k osamostatnění se příslušného regionu, viz Abcházie, Jižní Osetie, Krym, Donbas ad. Nelze také omezovat pravomoci autonomních orgánů regionů národnostních menšin či autonomie rušit, viz Srbská Krajina 1991. V tomto směru je mezinárodní právo bezzubé.

Neodstranitelným problémem může být fakt, že hlavním úředním jazykem může být jazyk cizí a že bez jeho ovládnutí v dané zemi je problém pro mnohé se domluvit a něco významného znamenat, viz angličtina v Indii, Nigérii aj. Domorodé jazyky pak zákonitě trpí, zvláště jde-li o málo početné národnosti.

Vzhledem k nedostatečným znalostem se nevyjadřuji k možným národnostním problémům Číny a Vietnamu.

• Problém multikulturalismu v pojetí EU

Současná evropská levice řeší, či spíš se hádá o problém tzv. multikulturalismu v pojetí EU, tj. problém soužití občanů více kultur na jednom místě, vedle sebe, pohromadě. Nejde o nic nového, v historii vedle sebe často žili lidé různých kultur. Často se v poklidu navzájem obohacovali, jindy mezi sebou bojovali a nejednou se i olupovali, znásilňovali a vyvražďovali. Zejména křesťané bezpočtukrát masově vyvražďovali obyvatelstvo nekřesťanských kultur, byť se k jiným kulturám genocidně nechovali pouze křesťané. Obludné zločiny křížáků spáchaných na muslimech se příliš nelišili od zločinů, které cestou do Palestiny spáchali na křesťanech včetně katolíků, za které údajně bojovali.

Tzv. multikulturalismus v pojetí EU do národnostně téměř homogenní České republiky byl dovezen ze Západu krátce po roce 1989. Prologem bylo svévolné rozbití společného státu Čechů a Slováků – České a Slovenské federativní republiky. Tím byla zásadně oslabena jak Česká, tak Slovenská republika. Docházelo a dochází k potírání vlastenectví, vydávaného za nacionalismus a šovinismus, k prznění českého jazyka, ke značné devastaci národní kultury zaváděním tržní regulace a divokého experimentování v kultuře, ve školství a jinde. Problém je, jak se multikulturalismus pojímá. Známe zhruba následující tři pojetí multikulturalismu:

a) Multikulturalismus jako zástěrka k ničení domácí kultury, viz Václav Havel a spol. Činil to k v rámci svých podivných představ o absurdním dramatu, o 40 letech temna, o absenci hranic mezi kulturou, resp. uměním a brakem ad. Připočteme-li neoklasickou ideologii a z ní plynoucí transformaci ekonomiky, prosazenou Václavem Klausem (značka „vše včetně kultury zajistí neviditelná ruka trhu“), nepřekvapuje hluboký úpadek dříve velmi kvalitní české kultury (zejména oborů literatura, film ad., méně hudba), a ohrožení kulturní identity českého národa. Patří sem i pokračující odmítání přijetí zákona na ochranu českého jazyka a jeho systematické mršení.

b) Multikulturalismus jako zástěrka pro šikanování domácího obyvatelstva tzv. korektním chováním vůči cizincům, včetně nelegálních sociálních migrantů z jiných kultur, kteří se nehodlají integrovat ani respektovat naši kulturu, naše tradice a zvyky, ani naše platné zákony, viz současné vedení EU, mnozí politikové členských států EU a některé lidskoprávní nevládní organizace, financované obvykle z USA, včetně nadace George Sorose, či z EU a jeho členských států. Takto pojatý multikulturalismus realizují zejména státy západní, jižní a severní Evropy. Aby se (často nelegálně) přistěhovavší občané islámského vyznání či jejich potomci cítili dobře, místy tam již zakazují i vánoční stromky. Občané islámského vyznání a kultury přitom platné zákony nerespektují a respektovat nehodlají, prosazují zákony islámské. Jejich rozsáhlá kriminální činnost se v rámci tzv. politické korektnosti (synonymum pro nehorázné lhaní) zatajuje. Výsledkem je zásadní zhoršení bezpečnosti a plíživá islamizace západní, jižní a severní Evropy, která může skončit katastrofou. Ohrožené je i Česká republika, byť v ní muslimů k 1. lednu 2016 žilo jen asi 3 000. Tedy, oficiálně. Realita je vyšší a rychle se zvyšuje. Sobotkova vláda ČR napomáhala nelegální migraci muslimů do ČR mimo jiné podporou nevládních organizací, které ji spoluorganizují. K 1. lednu 2018 je již podíl muslimů na obyvatelstvu ČR odhadován na 0,2 %. Místo aby vedení EU a vlády jednotlivých států EU hájily práva svých vlastních domorodých občanů na normální život, včetně domácí kultury, tradic a zvyků, šikanují je pod rouškou politiky multikulturalismu v pojetí EU. Prý není možné připustit to, co uráží či jinak ponižuje přistěhované občany islámského vyznání a jejich potomky, jež vesměs nikdo nezval. Domácí

obyvatelé zřejmě mohou být uráženi, ponižováni a omezováni neomezeně. Pak se ale nesmíme divit, že rychle posilují protiimigrantské politické strany a hnutí, že občané Velké Británie většinou hlasují za vystoupení z EU, byť důvodů vystoupení Velké Británie z EU je víc včetně významného přílivu levné pracovní síly z někdejších socialistických států Evropy, zvláště z Polska, a že hrozí rozpad celé EU.

Imperialistickou politikou teroru v Afghánistánu, v Iráku, v Libyi, v Sýrii a dalších státech přitom západní mocnosti provokují rozsáhlé proudy migrantů do EU, islámský extremismus a terorismus. Problém v EU zásadně zhoršila současná migrační vlna ze zhroucených států Blízkého a Středního východu, Afghánistánu ad., které zničila válka, kterou tam rozpoutaly USA, Velká Británie, Francie a další západní státy, dále Saúdská Arábie, Katar, Turecko a jimi podporovaní islamisté. Přehlíží se přitom migrační vlna z též zhrouceného Kosova, Ukrajiny a ze zbídačené Albánie, dále z řady zbídačených států subsaharské Afriky. Místo, aby se bojovalo za odstranění příčin současné obrovské migrační vlny ze zemí, které Západ zničil válkou a které ekonomicky vysává, se apeluje na řadové občany, aby byli solidární s běženci, kteří doma vesměs nepatřili mezi chudé a do EU nejčastěji přišli čerpat sociální fondy. Problémem **prý** vůbec není, že jejich záplavu domácí kultura a společnost nemůže přežít. Místo aby západní levice primárně bojovala proti imperialistické politice otevřené i skryté agrese a odírání rozvojových států vyspělými kapitalistickými státy, vyzývá k solidaritě s běženci a k toleranci jejich časté ignorace i platných domácích zákonů. Nevadí, že většinou emigrují za účelem využívání a zneužívání bohaté podpory migrantům zejména v Německu, ve Švédsku a ve Velké Británii, místo aby bránili svou vlast proti hrdlořezům z Islámského státu, Al-Nusry a dalších islamistických teroristických organizací. Nevadí, že tuto emigraci platí a organizují prostřednictvím nevládních organizací USA, Turecko, Saúdská Arábie, Katar, EU, **Soros** a další aktéři válečné humanitární katastrofy nejen na Blízkém a Středním Východě.

Typická byla silvestrovská noc na 1. leden 2016 – masové organizované sexuální útoky na ženy, nejen v Kolíně nad Rýnem, tzv. „taharruš džamíja“ (znásilňovací hry muslimských migrantů. V arabštině sousloví „taharruš džamíja“ znamená, že muslimští muži obklopí na veřejném místě osamělou ženu, obtěžují ji, osahávají, okradou a znásilní. Příznačná byla multikulturalistická reakce německých úřadů, resp. EU: policie si netroufla zasáhnout z obavy ze skandalizace multikulturalisty, úřady a novináři, věc ze všech sil tutlali v rámci „politické korektnosti“. Když se to na sociálních sítích provalilo, doporučili ženám oblékat se tak, aby neprovokovali muslimské migranty. Rubem „vítací kultury“ je „kultura znásilňovací“.

Rostoucí islámský **teror**, včetně masového vraždění domorodých obyvatel Evropy, zatím provádí především příslušníci slušně situované části druhé či třetí generace muslimských migrantů, včetně osob, které nedávno konvertovaly k islámu a často i k Islámskému státu. Povzbuzeni jsou přílivem převážně muslimských migrantů a zrůdnou ideologií Islámského státu.

c) **Multikulturalismus** jako politika rovného přístupu k občanům jednotlivých národností, náboženství a kultur podle zásady „padni, komu padni“. Migranti jsou v první řadě povinni respektovat zákony státu, do kterého se přistěhovali. Nikdo se nemůže vyvyšovat nad druhé, omezování občanů z důvodů národnostních, náboženských nebo kulturních **mimo** zákony platné pro všechny je nepřípustné, provinilci se přísně trestají, padni, komu padni. Takovou politiku multikulturalismu úspěšně realizuje každá rozumná země, byť jí tak současné Rusko ani Asadovská Sýrie před rokem 2011 neříkají. Znamená ale, že když se někteří občané či část národa dá cestou teroru vůči druhým, jak učinila za Jelcina

část Čečenců, tak se s nimi rozhodně bojuje až do vyhlazení jejich teroristické části. Že přitom trpí i nevinní, je nabíledni. Jiné řešení ale není, byť si to různí pseudohumanisté odmítají přiznat.

Platí to i historicky zpětně. Pokud se 90 % Němců žijících v Československu zaprodalo německému nacismu, energicky rozbíjelo Československou republiku, po jejím zničení se zřeklo československého občanství a přijalo občanství německé a aktivně se zapojilo do genocidy Židů, cikánů i Čechů (obvykle byli horlivější než říšští Němci), pak byli logicky tito neantifašističtí Němci, kteří se dobrovolně zřekli československého státního občanství, po skončení války odsunuti (transferováni) do Německa a Rakouska, na základě rozhodnutí Postupimské konference vítězných mocností, aby nemohli znovu rozvracet Československo a vyvolávat válku. Alternativou bylo je odsoudit k trestu smrti a popravit za vlastizrady. Podobně byli Němci odsunuti z řady jiných států Evropy. V případě Slezska, Pomořanska a Východního Pruska byly odsunuti na základě kolektivní viny za masový nacistický teror v Polsku, v Sovětském Svazu a v dalších státech, aby uvolnili prostor zejména Polákům ze západního Běloruska, ze západní Ukrajiny a z Litvy, kteří nechtěli žít nově v SSSR, ale v Polsku.

Útoky některých českých zaprodanců na dekrety prezidenta E. Beneše naplňují skutkovou podstatu trestného činu vlastizrady. I tak se někteří snaží rehabilitovat zruďný německý nacismus a pošlapávat české národní vědomí.

Mám za to, že výše uvedené třetí pojetí multikulturalismu je správné a jediné možné. Multikulturalismus v pojetí Václava Havla, současného vedení EU a některých „lidskoprávních“ organizací je cestou do pekel. Už dnes v řadě starých států EU vedl k vytvoření paralelní společnosti, v níž se všem žije velmi špatně. Nelze pod rouškou multikulturalismu šikanovat domácí obyvatelstvo, tolerovat vznik a rozšiřování tzv. „no-zone“ (muslimských čtvrtí, do kterých je pro nemuslimy nebezpečno chodit a kam si chodit netroufá ani policie), chránit pachatele trestných činů a zločinů pod rouškou politické korektnosti (rozuměj lhaní a sprostoty) a pošlapávat práva jejich obětí.

V roce 2011 německá kancléřka Angela Merkelová, francouzský prezident Nicolas Sarkózy a britský premiér David Cameron přiznali, že tzv. multikulturalismus EU typu selhal. Reálně je jen náhražkou řešení sociálních problémů, resp. podvodem na neprivilegovaných. Pro některé je ideologií. Vesměs se problém strašně zužuje. Multikulturalismus v pojetí EU ale zůstal jedním z pilířů politiky EU, bez ohledu na jeho zjevnou nefunkčnost a dnes už i zjevné katastrofální následky. Merkelová jej pozváním všech potenciálních syrských migrantů do Německa na konci srpna 2015 za zády ostatních členských států EU i vedení EU rozpoutala naplno. Každý nelegální sociální migrant rázem ztratil své doklady, prohlásil se za Syřana a zamířil do Německa. Po shledání nezvladatelnosti migrační vlny začala německá kancléřka část nelegálních asociálních migrantů vnucovat ostatním členským státům EU formou povinných kvót. Politiku „multikulti“ tak dovedla do absurdna. Ještě šílenější je projekt tzv. „Dublinu 4“, snaha uzákonit mechanismus automatického přerozdělování nelegálních, převážně asociálních migrantů mezi jednotlivé členské státy EU, brutálně prosazovaný Německem, Francií, Itálií (po volbách v březnu 2018 v Itálii nastoupila vláda odmítající přijímání nelegálních, převážně asociálních migrantů, leč v srpnu 2019 skončila), Řeckem a vedením EU. EU se, díky svým nekompetentním vládcům, ocitla ve smrtelném ohrožení. Začíná se rozpadat. V EU se zvedá vlna sebeobraného nacionalismu. Obojí nevěstí do budoucna nic dobrého. Je zjevnou tragédií velké části levice v EU, že též propadla ideologii multikulturalismu v pojetí EU typu. Může jí to snadno zničit.

Vážné národnostní problémy citelně brzdily socializaci společností a přispěli k jejímu neúspěchu. Základní poučení je, že budoucí socialistickou výstavbu by se v rámci možnosti měla vyvarovat většího míchání obyvatel různých národů. Rozhodně by se neměla spojovat s masovou migrací a vytvářením mnohonárodních společností.

• Role náboženských problémů

Historicky je úloha církví značně kontroverzní. Mnoho národnostních konfliktů zesilovala rozdílná náboženská víra („křesťané – muslimové – Židé“, „katolíci – protestanti – pravoslavní“, „sunnité – šíité“ u muslimů apod.). Bylo tomu tak i při konfliktech ve státech reálného socialismu a zejména ve válkách po jeho pádu (Jugoslávie, Kavkaz).

Církev je svou podstatou totalitní organizace. Pokud je pravda dána v Bibli, v Talmudu, v Koránu, ve Védách, či v jiném písmu svatém, jsou mnohé další svobody zbytečné, podobně demokracie atd. Totalitarismus církev římskokatolické zesiluje skutečnost, že jde o církev mezinárodní řízenou přímo z Vatikánu. Papež je prý neomylný. Pokud se snad zmýlí, platí zákon číslo jedna. Katolická církev v řadě evropských států včetně Československa kolaborovala s německými nacisty (pravda, nejednou ze strachu a v každém případě častěji výjimkám, v Chorvatsku se jako vládnoucí síla významně podílela na pogromech na Židy, Srby a cikány, na západní Ukrajině se významně podílela na pogromech na Židy, Poláky a občany dalších národností (banderovci), na pogromech jen na Židy se katolická církev podílela na Slovensku (prezident Tiso byl katolický kněz) atd. Zakázat ji po válce a v silně religiózních zemích dost dobře nešlo, ve značně ateistických českých zemích paradoxně s ohledem na silně religiózní Slovensko. Katolická církev zůstala v rozporu se svým křesťanským učením i po vítězství lidových demokracií významnou protisocialistickou silou, byť čas ji donutil do jisté míry spolupracovat se socializující společností.

Katolická církev samozřejmě kolaborovat s nacismem nemusela. Prokázala to například v Polsku. Pravda, řada polských katolických kněží byla nacisty popravena. Na druhé straně si tak uchovala v Polsku vysoký respekt a reálně značnou moc. V Polsku i za vedoucí úlohy Polské sjednocené dělnické strany bylo do jisté míry dvojvládí, které znemožňovalo kolektivizaci zemědělství aj. Není asi náhodou, že silně katolické státy (Polsko, Maďarsko) k socialismu příliš netáhly.

Samozřejmě, pokud katolická církev ke škrábanci kolaborace s nacismem přidá ještě zapojení do teroristické činnosti, jako tomu sem tam bylo v Československu počátkem 50. let, neměla by se divit, že odpovědí socializující společnosti byly perzekuce. A jak už to bývá, když se kácí les, létají třísky, resp. dochází k přehmatům. Jiná věc je, že těch přehmatů by mělo být co nejméně a že by se po jejich zjištění měly, pokud možno bez prodlevy, napravovat, což ne vždy bylo.

Církev mohou být i vlastenecké, viz kyperský pravoslavný arcibiskup a prezident Makarios, pravoslavná církev v Rusku. Hájila vždy Rusko, ale za kapitalismu jeho bohatou elitu, za socialismu byla nucena respektovat vládu KSSS. Tragický vývoj na Ukrajině od prosince 2013 postavil její pravoslavnou církev před těžkou zkoušku. I v říjnu 2018 je též tvrdě perzekuována vládnoucí polofašistickým režimem. Ještě do horší situace ji postavila ruská válka na Ukrajině od 24. února 2022, ve které Rusko předešlo připravovanou biologickou válkou ukrajinského banderovského režimu proti sobě.

Ideový nesoulad církví se socializací nemusí být zásadní. Zatímco církve vesměs slibují ráj až po smrti a na nebi, socializující moc slibovala usilovat o ráj už za života, na zemi. Problémem bývá dva či více kohoutů na jednom hnojišti, ale také chamtivost zejména katolické církve po majetku včetně povinného celibátu kněží, mnichů a jeptišek a častá praxe pedofilie katolických kněží. Když připočteme ateismus marxismu, jsou objektivní důvody k určité míře nevraživosti a třenic.

Hrubou chybou bylo úsilí o ateistický stát v silně religiózní muslimské Albánii za Anvara Hodži, tj. až do roku 1985. Albánská strana práce sáhla i k nepřijatelnému bourání mešit, pokud nebyly cennými historickými památkami.

O ateistický stát se s katastrofálním výsledkem pokusil v muslimském Afghánistánu i levicový prezident Núr Mohammad Tarakí v letech 1978-79.

Svévolné bourání církevních památek, zvláště pak starých, se socialismem nespojuje, byť ne vždy se dá vyloučit. K jejich bourání docházelo mezi světovými válkami v SSSR, v ČSSR tam, kde zaniklo osídlení (hraniční pásma, velké vojenské prostory, oblasti velkoplošné povrchové těžby uhlí, zátopená území přehradních jezer). Spory o kostely odrážely také v některých socializujících státech spory mezi jednotlivými církvemi.

Zvláštním problémem jsou sekty, zvláště některé. Poměry v sektách mívají nevolnický charakter. Sekty se můžou věnovat i zjevné protispolečenské činnosti včetně teroru. Soužití se sektami není a nebude jednoduché, nejen v Japonsku. Má-li být v zemi svoboda včetně svobody náboženského vyznání, je problém společnosti trpět sekty. Je také pravda, že i sekty jsou různé. S některými se společnost je s to domluvit, s jinými ne.

Poučení z výše uvedeného je, že je nutné víru občanů v boha při ateistickém školství a výchově a důsledné odluce církví od státu respektovat. Představa zejména první generace nadšených revolucionářů, budovatelů základů socialismu, že víra v boha a náboženství jaksi automaticky zmizí s vybudováním socialismu, coby přežitek starých dob, je mimo realitu. Nelze ale žádné církvi dovolit, aby rozeštvávala společnost (nábožensky, národnostně, třídně či jinak), porušovala základní lidská práva (církvemi často i úspěšně prosazovaný zákaz potratů je hrubým porušením základních lidských práv, leč v Polsku v roce 1993 a ve Španělsku tradičně je uzákoněný, v Irsku donedávna uzákoněný byl), zaváděla výuku náboženství do škol (v údajně svobodném Polsku je povinné vybavení učeben kříži) či dokonce podporovala terorismus.

Je nepřijatelné, aby církevní preláti byli ve vysílání veřejnoprávní České televize neustále a vytvářeli tak dojem, že převážně ateistická ČR je náboženský stát.

Ožehavou otázkou zůstávají ekonomické potřeby církví, resp. dlouhodobé zneužívání veřejných rozpočtů církvemi přesahuje nejen v ČR, v SR, v Polsku či v Maďarsku únosné meze. Záleží jistě i na církvích samých, zda se budou věnovat náboženským věcem nebo zda budou politikařit a ždímat veřejné rozpočty. Nejde jen o nemravné tzv. církevní restituce majetku v ČR, který církvím, zejména římskokatolické vesměs nikdy nepatřil, resp. ho měly nejčastěji v dlouhodobém pronájmu nebo si jeho vlastnictví vymyslely. Výchova ke skromnosti je v souladu s učením Ježíše Krista, ale křesťanským církvím, zejména církvi římskokatolické, říká málo. Podobně je tomu se solidaritou s chudými.

Samostatným vážným mravním problémem je častá pedofilie katolických kněží a prelátů. Celibát je proti přírodě a nic dobrého nepřináší. Údajně to již vyslovil i stávající papež

František. Jen pomáhá katolické církvi uchovat často všelijak získaný majetek a být ještě více odtržená od reality. Nekatolické křesťanské církve celibát neuplatňují a negativně se to na jejich činnosti neprojevuje. Určitě jsou blíže k realitě než církve katolická.

Socialismus lze dost dobře budovat i podle Koránu, jak ukázal libyjský vůdce M. Kaddáfí v letech 1969-2011. Filosofie Kaddáfího revoluce, viz ¹³⁾.

• Role rasismu

Lidstvo zná také diskriminaci rasovou, tj. podle rozdílné barvy pleti. Člověk jiné barvy pleti (rasy) bývá rasisty považován za méněcenného, nebo je také určen k otročení někdy i k likvidaci. Jde o absurdní, ale reálnou diskriminaci. V historii bylo mnoho národů zniště oloupeno o vše a často i vyvražděno oficiálně pro svou odlišnou rasu, obvykle ve spojení s rozdílnou řečí a s rozdílnou vírou v Boha. Rasismus drasticky připomněl německý nacismus v letech 1933-45 (židovský a cikánský holocaust a připravovaný holocaust slovanských národů) a jeho odnože – ustašovci v Chorvatsku a banderovci na západní Ukrajině. S koncem nacistické Třetí říše rasismus neskončil, viz Izrael, USA (nejde zdaleka jen o Kukluxklan), až do roku 1990 rasistická, resp. apartheidní JAR, kde bělošská menšina uzákonila a brutálně utlačovala černošskou většinu a žlutou (indickou) menšinu, včetně zákazu sňatků osob různých ras ad.

V případě Židů a Slovanů nejde reálně o rasismus na základě různé barvy kůže, ale o nacionální šovinismus nejhrubšího zrna, byť v nacistické rasové teorii šlo o rasismus.

Není mně známo, že by rasismus způsoboval problémy při budování socialismu v jednotlivých socializujících státech, s výjimkou antisemitismu v Polsku koncem 60. let. Jistě i proto, že jednotlivé socializující státy byly s výjimkou SSSR rasově více méně homogenní. Evropu obývá bílá rasa, ostatní socializující státy Asie žlutá rasa. Asi jedinou výjimkou byla cikánská rasa (má blíže ke žluté než k bílé rase, cikáni přišli do Evropy z Indie). Problémy s cikány vznikaly primárně v důsledku odlišného způsobu života cikánů (původně kočovný, po 2. světové válce sice usedlý, ale bez základních nejen pracovních návyků, nutných pro slušný život u nás), neslučitelného se životním způsobem většinové společnosti. Problém soužití s cikány byl podrobněji popsán v subkap. Národnostní problémy.

Tím nemá být řečeno, že by rasismus nemohl být vážný problém. Pracující v USA v boji za své zájmy zásadně oslabuje silně rozšířený rasismus bílých vůči černým, o rudých indiánech nemluvě, zejména na jihu a středozápadě USA. Osvobozenecký boj v Jihoafrické republice vedli celá desetiletí až do roku 1990 černí proti zvrácenému apartheidu, tj. proti uzákoněné nadvládě bělošské menšiny nad černošskou většinou a žlutou (indickou) menšinou.

Rasismus významně ztěžuje rozumné řešení jak sociálních, tak národnostních, tak náboženských problémů. Neváže se ale nutně na národnostní či náboženský útlak, klasicky v USA.

• Nevhodné symboly

Revolučnost nespočívá ve vyřvávání vítězství socialismu (podobně pravdy a lásky, svobody a demokracie apod.), kde se dá. V zásadě jde o zastrašování občanů jiného názoru, stejně jako vyřvávání o vítězství tzv. národního socialismu, resp. nacistu v Německu v roce 1933.

Rozhodující jsou reálné změny, uskutečněné ve prospěch občanů. Nemá smysl dráždit jinak smýšlející občany necitlivým vnucováním nového zřízení. Zřejmě vhodnější je provádět zásadní změny při maximálním zachování starých forem, zvyků a symbolů. Zde se reálný socialismus nejen u nás dopustil řady chyb, které ho poškodily.

Zřejmě největším nevhodným symbolům v Československu a v některých dalších státech sovětského bloku bylo zavedení oslovení dospělých „soudruhu“, „soudružko“ od školek a škol přes armádu a všechny úřady až po rozhodující společenské organizace. Bylo vhodné a tradiční při vnitrostranickém a vnitroodborovém styku, ale nevhodné bylo jeho zavádění do četných jiných sfér života. Někde se byli zvyklí oslovovat „bratři“ a „sestry“, někde „sousedé“, někde „přátelé“, někde „kamarádi“. Celkem vzato, zejména občané socialismu nenaklonění se tím cítili právem dotčeni. Jako neutrální lze doporučit oslovení „pane“, „paní“, popř. „občane“, „občanko“, byť to zní odosobněně, pokud v dané sociální skupině není zvykem se oslovovat jinak.

Absurdní je stávající zavádění oslovení „vážení“ na místo „Dámy a pánové“, např. v londýnském metru, na nátlak genderistů v pojetí EU. Aby se údajně nedotkli osob jiného pohlaví, opovrhují naprostou většinou normálních heterosexuálních občanů.

Nevhodným symbolem jistě bylo, když československý erbovní lev (podobně polský erbovní orel) dostal místo tradiční královské koruny na hlavu rudou pěticípou hvězdu (ctít tradice národní historie by mělo být samozřejmé, byť historické tradice mohou být různé – u nás svatováclavská a boleslavská, husitská a katolická, resp. protireformační), či když československá stokoruna uváděla mezi symboly socialismu kouřící komíny. I technický pokrok bývá rozporný.

Špatná byla praxe, kdy málokteré město bylo bez ulice, náměstí, mostu, nábřeží K. Marxe, V. I. Lenina, K. Gottwalda a dalších významných činitelů mezinárodního i domácího komunistického hnutí, či když se některé ulice ad. nešetrně přejmenovávaly bez ohledu na historické souvislosti. Za největší přehmat u nás je zde nutné označit přejmenování krajského města Zlín na Gottwaldov v roce 1949, učiněná navíc ještě za Gottwaldova života. Praxe horlivého přejmenovávání ulic (desatero přejmenování za 200 let lze na území ČR také dohledat), stěhování soch (zvláště ostudné bylo stěhování soch T. G. Masaryka a E. Beneše z veřejných prostranství do muzeí a depozitářů za socialismu), bourání pomníků a předělávání památníků po každém převratu a občas i mimo období krátce po převratu patří ke špatným českým tradicím. Vznikla dávno před pokusem vybudovat socialismus a pokračuje i po jeho ukončení, byť v obráceném gardu.

Osud sousoší J. V. Stalina, resp. Osvobození na Letné v Praze byl příznačný. Bylo slavnostně odhaleno 1. května 1955. Ač mělo vysokou uměleckou hodnotu a J. V. Stalin kromě neobhájitelného teroru měl i velké pozitivní zásluhy, mimo jiné o záchranu českého a slovenského národa před nacistickou genocidou, bylo 6,5 let po odhalení Stalinova kultu osobnosti potají v listopadu 1962 zbouráno. Diletantismus, značka „Chruščovičky nad Vltavou“.

Protože se ČR podle všeho neobejde bez další vlny přejmenovávání ulic ad. (vlastizrádci, vrazi, gauneři a nuly nemohou být oslavováni pojmenováváním ulic apod. po nich), mám za přijatelné neutrální přejmenování stanic metra v Praze podle místních názvů, podobně přejmenování „Plzeň Gottwaldovo nádraží“ na „Plzeň hlavní nádraží“. Naopak přejmenování „Letiště Ruzyně“ na „Letiště Václava Havla“ si jistě vyžádá přejmenování zpět, a to nejen pro Havlův panický strach cestovat

letadlem. Je i řada kontroverzních přejmenování ve stylu podle jmen dvou významných osobností (Švermův most na Štefaníkův v Praze ad.), protože bohyně sváru má v ČR pevné kořeny.

Je otázkou, do jaké míry potřebují zaostalé národy kult osobnosti, kdy šéf strany a státu je v roli poloboha, včetně posmrtně stavěných mauzoleí, viz Mauzoleum V. I. Lenina v Moskvě (v letech 1953-61 v něm odpočíval i J. V. Stalin), Jiřího Dimitrova v Sofii, Mao Ce tunga v Pekingu, Kim Ir Sena v Pchjongjangu či Ho Č Mina v Hanoji. Tzv. Husákův kult osobnosti byl v ČSSR proti jiným socializujícím státům velmi slabý, viz Causeșcovo Rumunsko, o Mao Ce-tungovi v Číně či Kim Ir Senovi v KLDK nemluvě. Je dobře, že se ČSSR obešla bez mauzolea a že to s kultem osobnosti nepřeháněla. Naopak dnes už slábnoucí kult Václava Havla v ČR po roce 1989 byl mimořádně trapný.

K nevhodným symbolům patří i nešetrné zacházení s četnými velikány historie. Dnes se mu zpívá sláva, zítra se zatratí do horoucích pekel, za čas se možná dočká rehabilitace. Zdá se, že přinejmenším Češi dlouhodobě trpí neschopností přijímat své velikány s jejich klady a zápory, což je špatné, o politizování kdečeho nemluvě. Tím spíš, že ideální člověk – vůdce – se vyskytuje jen výjimečně, a i ten bývá napadán, viz český husitský vojevůdce Jan Žižka z Trocnova či prezident budovatel Edvard Beneš. Zde by se Češi mohli poučit nejen od Slováků, ale i od značně nekritických Poláků a Maďarů, jež i nadále uctívají mnoho silně kontroverzních osobností své historie. Stačí se podívat na názvy polských (Piłsudského nesmí chybět) či maďarských (knížat Tökölyho, Rákócziho II. – kontroverzních šlechticů, surových vůdců protihabsburských povstání) hlavních ulic a náměstí. Také to není dobré, ale trocha velkorysosti nemůže uškodit. Ne vše je plodem jejich nacionalismu. Zde bychom se mohli učit i od Číňanů. I když zakladatel lidové Číny Mao Ce-tung kromě velkých pozitivních zásluh, zvláště pak o vítězství revoluce nad Japonci a Kuomintangem, nadělal později v 60. letech i hodně škod, včetně velkých tragédií, zatracen nebyl, je i nadále uctíván a zkoumán. Jeho hodnocení přenechali v první řadě historikům.

S tím souvisí i nekonečné české diskuse nad údajně kontroverzními událostmi, jako byl atentát na zastupujícího říšského protektora R. Heydricha 27. května 1942 (jistě, pomsta nacistů za atentát byla krutá, v odplatu bylo nacisty popraveno přes 5 000 lidí, často těch nejlepších, včetně vyvraždění a vypálení Lidic a Ležáků, ale nacistická bezpečnost byla oslabena na klíčovém místě a západní velmoci pak uznaly právní kontinuitu Československa, což byla pro jeho obnovení věc zcela zásadní), Karpatsko-dukelská operace (byly značné ztráty, ale válka je válka a značné ztráty měli i nacisté) aj. Srbové či Poláci, o Rusech a mnohých dalších národech SSSR nemluvě, zažili mnohem horší, ale jsou hrdí na své hrdiny, byť zejména v Polsku mnozí řadoví občané (civilisté, vojáci, povstalci) zemřeli sice za vlast, ale též pro diletantství svých elit. Ani potupná mnichovská zrada a kapitulace, ani krach pražského jara, ani protiústavní rozdělení Československa bez referenda (trojí Mnichov filosofa Karla Kosíka) nemůže být důvodem kapitulantství a pohrdání vlastní historií, hrdiny a velikány.

Odsouzeníhodné jsou snahy rehabilitovat historicky negativní postavy, ať už jde o Habsburky na českém trůnu, krvavého generála Radeckého, Habsburskou monarchii, Protektorát Čechy a Morava a kolaborujícího protektorátního prezidenta Emila Háchu, chladnokrevné vrahy bratry Mašiny, či katolickou církev po roce 1989 včetně stavění pomníků jim. Ještě horší jsou snahy zrádců českého národa omlouvat se za spravedlivý odsun Němců z Československa po 2. světové válce. Tito omlouvači v první řadě plivou po památce 360 000 československých přímých a 81 000 nepřímých obětí německého nacismu a posilují vazalské postavení ČR na Německu.

Pomník posledního císaře Karla, jež se zasloužil o prodloužení 1. světové války o 2 roky a další miliony mrtvých, je zvláště ostudný, stejně jako prosazení obnovy Mariánského sloupu na

Staroměstském náměstí v Praze (symbol zničení českého stavovského státu, brutální popravy 27 českých pánů, rytířů a měšťanů a téměř třistaleté habsburské pobělohorské poroby, rekatolizace a tvrdého národnostního a sociálního útisku, zastupitelstvo hlavního města Prahy jeho připravovanou instalaci přes odpor pravice zrušilo, leč katolický radní pro kulturu usnesení zastupitelstva ignoroval), prosazovaný pomník katovi italských vlastenců českému generálu ve službách Habsburků maršálu Radeckému na Malostranském náměstí v Praze, císaři Josefu II. v centru Brna (patří před brněnskou psychiatrickou léčebnu, kterou založil) ad.

Výklad historie by měl být maximálně objektivní. V ČSSR nebyly za socialismu větší problémy s výkladem historie do roku 1945, byť plný význam některých událostí byl našimi vlastenci doceněn až po roce 1989, klasicky přetěžká úloha po roce 1989 českými zrádci tolik hanobeného prezidenta Edvarda Beneše. Socialismus akceptoval Palackého a Masarykovo pojetí českých dějin. Masarykova teze, že „*česká otázka je především otázkou sociální*“ s úsilím o socialismus plně souzněla, byť představy o způsobu jejího naplnění T. G. Masaryka a komunistů se významně lišily. Socialismus se u nás logicky vykládal jako dovršení dlouhodobého převážně vzestupného vývoje společnosti, na rozdíl od hrubého restauračního přeručování naší nové i staré historie po roce 1989, pojímající socialismus a nejednou i meziválečné Československo, českou reformaci a slavnou husitskou revoluci jako patologické odchylky dějin. Pro objektivní výklad historie období po roce 1945 (socializace společnosti) chyběl jednak dostatečný odstup a nadhled, jednak silná snaha seznamovat hlavně s úspěchy a přehlížet neúspěchy a deformace. Jinak řečeno, kritická sebereflexe vznikající socialistické společnosti byla objektivně, a zejména subjektivně, nedostatečná. Sotva to překvapí, resp. kritický pohled na posledních 20 i více let, kdy chybí kritický odstup, se vyskytuje jen výjimečně. Neuškodí připomenout, že francouzští historici vypsali objektivní dějiny Velké francouzské buržoazní revoluce a éry Napoleona Bonaparta (1789-1815) až poté, co zemřeli poslední pamětníci těchto událostí.

Přijetí zákona o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu v ČR v roce 1993 zavedlo perzekuci objektivního bádání a výuky naší historie. Významně přispělo k úpadku historické vědy a znalostí historie našimi občany. Nedávný průzkum znalosti historie našich vysokoškoláků zjistil, že 90 % absolventů českých vysokých škol neví, co se u nás stalo v roce 1918, 1938, 1939, 1945, 1948, 1968 a 1989, tj. v hlavních meznících naší historie 20. století. Přitom národ, který zapomene svou historii, bývá často nucen si ji zopakovat. Ani trochu to nezměnil ani „osmičkový“ rok 2018.

Současně je třeba plně a důsledně doceňovat klady poctivého konzervativizmu, tj. úctu a ochranu rodiny, školy, obce, přírody, krajiny, životního prostředí, národní historie, národní kultury, národních tradic (s výjimkou těch patologických) a odmítat patologické odchylky konzervativizmu – boj za zákaz potratů a antikoncepce, prosazování neoliberální ekonomie (je zradou skutečného konzervatismu) ad. S tím mívali problémy zejména nadšení mladí revolucionáři, kteří by nejraději vše staré zbourali.

V příkrém rozporu s konzervatismem, dále reálným i moderním socialismem, je tzv. nová, zpravidla trockistická či maoistická levice od 60. let 20. století. V rozporu s realitou ji nazývají též kulturním neomarxismem, přestože s marxismem nemá nic společného, resp. žije v symbióze s ekonomickým neoliberalismem. Snaží se rozvrátit zejména rodinu, školství, náboženství, národní cítění, vlastenectví. Podporuje zejména drogy, homosexualitu, migraci a odebírání dětí rodičům prakticky bez důvodu, klasicky norskou sociální službou charakteru inkvizice. Politika, že děti mají všemožná práva a žádné povinnosti, je velice špatná a těžce poškozuje v první řadě děti. Z multikulturalismu udělala cynickou frašku, dovršenou šikanou

domáciho obyvateľstva údajnými všeobijmájícími potrebami nelegálních, převážně asociálních migrantů.

Zdravý konzervatismus, určitý nadhled a velkorysost jsou za socialismu nezbytné. Facku konzervatismu a naší historii dala vládnoucí KSČ podivným zacházením se státním svátkem 28. října. Nejprve k němu připojila časově neodpovídající podepsání znárodňovacích dekretů prezidentem Edvardem Benešem 25. října 1945 (28. října 1945 byly jen slavnostně vyhlášeny), později ještě časově též nesouvisející schválení ústavního zákona o československé federaci (schválen Národním shromážděním 27. října 1968) a nakonec jej zrušila jako státní svátek s tím, že je ten den nutný pro pracovní proces. Takhle degradovat výročí dosažení národního osvobození (kontroverzní poměry v Masarykově první republice na tom mnoho změnit nemohly) bylo stupidní. Po roce 1989 je srovnatelné jedině se zrušením státního svátku 9. května v ČR s tím, že válka skončila 8. května (v Československu, a zvláště v jeho metropoli v Praze určitě ne, druhé zdůvodnění – odkaz na praxi západu – je lživé, protože tato praxe se liší stát od státu), a s opětným zrušením státního svátku 28. října na Slovensku, v rámci nacionalistických rejů. Laxní přístup Čechů a Slováků k Masarykovi nejlépe dokládá svévolné zničení jeho základního odkazu – Československé republiky jejím nelegálním rozdělením bez větších protestů navzdory převažujícímu nesouhlasu s tímto svévolným aktem.

Špatným symbolem se můžou stát i hrubě lživé výroky. U nás často kritizované popření připravované měnové reformy prezidentem A. Zápotockým den před jejím zavedením 31. května 1953 je ale problematické, protože se měnová reforma kvůli panice nemůže zveřejnit dopředu. Otázkou může být, zda takové uklidňování veřejnosti bylo nutné.

S velkorysostí ani s nadhledem opravdu nesouviselo zavedení čtyř pracovních sobot v roce po zavedení pětihodinového pracovního týdne na přelomu 60. a 70. let 20. století. Přitom pracovní výkony o těchto pracovních sobotách byly vesměs mizerné.

Že je těžké nejen u nás potkat poctivého konzervativce? Ano, mám také takovou zkušenost. Není větší potupy konzervatismu, než když jeho jménem prosazují mnozí neoliberální ekonomii, ničíci vše, co by mělo být konzervatismu svaté.

• Jak pojmenovat socializující stát?

Výše uvedené se promítalo i do občas problematické volby názvů některých socializujících států. Je jistě správné, že prakticky ve všech názvech socializujících států byl obsažen název „republika“ = latinsky „res publica“ = „věc veřejná“. Ponechat možné zděděné monarchie v praxi i v názvu socializujících států by bylo chybou, byť nikoliv principiálně nepřipustnou. Přívlastek „občanská“ se v praxi socialistické výstavby nevyskytl. Mohl být oprávněný jen tam, kde by chtěli zdůraznit likvidaci přežitého feudalismu nebo asijského výrobního způsobu. Jinak ho považuji za málo říkající, protože „věc veřejná“ předpokládá svobodné občany, nikoliv otroky či nevolníky, byť známe z historie i republiky otrokářské a feudální. Problém byl, že otrokářské, resp. feudální republiky znaly demokracii jen pro svobodné otrokáře, resp. rodem privilegované feudály.

Mám za to, že optimální základní název socializujícího státu je jeho historický název + „republika.“ Pokud má socializující stát federální uspořádání, měl by mít v názvu i přívlastek „federální“ (Jugoslávie) či „svaz“ (SSSR). Pokud příslušníci určitého národa vytvořili více států,

je funkční zahrnout do názvu státu i název příslušného národa. Klasicky socializující arabské státy by měly mít ve svém názvu také přívlastek „arabská“.

Za spíše neškodný přívlastek považuji přívlastek „lidová“ (Polská, Bulharská, Čínská). Přeloženo doslova „lidová lidovláda“ zní ale všelijak, a bylo proto předmětem vtipů.

Za problematický považuji přívlastek „demokratická“, „lidově demokratická“ a „socialistická“, přinejmenším pro dobu nucené koexistence s vyspělým kapitalismem a pro euroamerický kulturní okruh. Přívlastek socializujícího státu „demokratická“ ať už samostatně (Německá, Vietnamská), nebo ve spojení „lidově demokratická“ (Mongolská, Korejská, Albánská, Jemenská) byl v podmínkách vedoucí úlohy příslušné komunistické strany přinejmenším v euroamerickém kulturním okruhu problematický, protože proti třídnímu pojetí *proletářské demokracie* (základem je vyvlastnění rozhodujících výrobních prostředků, resp. buržoazie) stálo pojetí buržoazní demokracie v politicky *pluralitním* smyslu, tj. soutěží programově různě orientovaných politických stran a hnutí. NDR si tím nepomohla, byť tak chtěla demonstrovat svou protikladnost k předchozí nacistické totalitě, a nakonec přívlastek „demokratická“ v jejím názvu byl zneužit proti ní samotné. Vietnamská demokratická republika po sjednocení severního a jižního Vietnamu v roce 1976 tento přívlastek zaměnila za přívlastek „socialistická“, zřejmě jako nutné zakončení úspěšné obrany před imperialismem a sjednocením země.

Že by nějak pomohl, ale také ublížil název „lidově demokratická“ socializující Albánii, Mongolsku, severní Koreji a Jižnímu Jemenu mně není známo. Jistě i proto, že v obyvatelstvu těchto zemí evropské pojetí demokracie neříkalo nic.

6. Role násilí

Při vysokých základních sociálních jistotách měly při rozhodování o řízení společnosti rozhodující slovo vládnoucí strany marxisticko-leninského, komunistického typu, zejména jejich vrcholoví funkcionáři a jimi řízený stranický a státní aparát. Tzv. základní politické svobody byly vážně omezeny a některé (svobodné volby) zcela chyběly. Socialismus ale vyžaduje obojí.

• Zakotvení vedoucí úlohy komunistické strany do ústavy

V reakci na krvavý podzim 1956 v Maďarsku zformulovala mezinárodní porada komunistických a dělnických stran ve Varšavě v roce 1958 tzv. obecné zákonitosti budování socialistické společnosti. Začínají vedoucí úlohou dělnické třídy (její materiální postavení je objektivně nejhorší a má tudíž objektivně největší zájem na překonání kapitalismu i staré dělby práce) a jejím předvojem – politickou stranou komunistického (marxisticko-leninského) typu (nemusí se jmenovat komunistická) při budování socialistické společnosti. Je zřejmé, že úspěch socialistické výstavby je podmíněn mimo jiné vedením státu politickou stranou či stranami, usilujícími o vybudování socialistické společnosti. Je špatně pochopitelné, že se tento logický závěr realizoval v praxi jako zakotvování vedoucí úlohy komunistické strany do ústavy jednotlivých socializujících států. Tato praxe zakládala monopol jedné politické strany na vládu v příslušném státě, a tím i na diskriminaci a větší či menší potlačování ostatních politických stran, někde i nepřipuštění jejich existence. Logickým důsledkem takového monopolu bylo, že se vedoucí úlohu vládnoucí politické strany komunistického typu

nejednou nesnažily zajistit tím, že budou nejlepší, a tím pádem bude mít i přirozenou autoritu vést společnost, ale tím, že budou potlačovat ty ostatní, včetně špatné praxe kádrování kdekoho. Protisocialistické převraty v letech 1989-91 směřovaly zákonitě v první řadě ke zrušení vedoucí úlohy komunistické strany v jednotlivých ústavách jako základní podmínky zavedení nebo obnovení pluralitní demokracie, pokud byly zavedeny a pokud je reformující se strany komunistického typu nezrušily samy.

S vedoucí úlohou strany úzce souvisí praktická kontrola a podle potřeb i cenzura hromadných sdělovacích prostředků vládnoucí komunistickou stranou. Měla kladné stránky – nebyl bulvár, byť některými postrádaný, zprávy neměly charakter černé kroniky, nedocházelo k masovému vymývání mozků filozofií zmaru, byla na uzdě držena komerční reklama, na rozdíl od vyspělých kapitalistických států s pluralitním politickým a informačním systémem. Tato praxe znamenala ale i určité ochuzení v informační politice (něco se do zpráv záměrně či nezáměrně nedostalo) a určitou diskriminaci, zvláště pak politickou a náboženskou. I když šlo o podstatně objektivnější informování ve srovnání s vyspělými kapitalistickými státy s pluralitním politickým a informačním systémem, v konfrontaci s rozvrtným vysíláním stanic jako Svobodná Evropa a Svoboda z vyspělých kapitalistických států, ale i oficiálních státních rozhlasových stanic (britská BBC ad.), se nakonec ukázala nedostatečná. Otázka, jak čelit masovým manipulacím všeho druhu, je zásadní jak ve vztahu k minulosti, tak ve vztahu k budoucnosti, k prosazování moderního socialismu. Pokud má většina občanů na základě „svobodných“ komerčních i nekomerčních hromadných sdělovacích prostředků tak vymytý mozek, že kupuje všechno možné i nemožné a ve svobodných volbách buď nevolí, nebo volí proti svým zájmům, je prakticky nemožné budovat socialismus.

Říjnový převrat 1917) v Petrohradě uskutečnilo několik levicových stran a straniček (anarchisté, leví esei ad.) pod vedením VKS(b). Přitom i ve VKS(b) byli frakce (trockisté, skupina Zinovjev a Kameněv ad.). Nereálné představy většiny z nich způsobily rozkol, který se musel řešit mocensky, viz vzpoura v Kronštadtu. Tím ale pluralita revolučních stran a straniček padla. K vládě VKS(b) přestala být alternativa. V následné občanské a intervenční válce zůstala v rodícím se SSSR jen VKS(b), jež se později transformovala na KSSS. V prvních letech po revoluci ve VKS(b) existovaly frakce, než je po smrti V. I. Lenina silící J. V. Stalin potlačil. Podobná situace byla i v dalších státech, které se k socializaci musely probíjet „s puškou v ruce“ (Jugoslávie, KLDR, Kuba, Vietnam). V řadě socializujících států sovětského bloku zůstal menší počet stran nekomunistického typu. Dostaly se brzy do trvalé závislosti na vládnoucí straně komunistického typu, jako její vazalové.

• Vnucování sovětského modelu druhým

Vnucování sovětského, z počátku tzv. stalinského modelu socializace společnosti socializujícím se státům bylo chybné. Budování socialismu v kterémkoliv státě citelně ovlivňuje domácí kulturní prostředí, rozdílná sociálně ekonomická a politická situace, mezinárodně politická situace ad. Problém si jistě zaslouží podrobný rozbor. Takto způsobené škody jsou dvojí:

a) Přímé roztržky – první byla se socializující se Jugoslávií v roce 1949 (titulek v tehdejšímu tisku „*Krvavý pes Tito*“ byl mimořádně trapný), druhá koncem 50. let se socializující se Čínou, ke které se přidala Albánie. I když výhrady N. S. Chruščova k chystané politice Velkého skoku v Číně byly oprávněné, neměly přerůst ve vměšování se do vnitřních věcí Číny, které poškodilo obě strany. Ve vztahu k Číně byl J. V. Stalin pragmatictější.

Rozkol SSSR s Čínou koncem 50. let měl dalekosáhlé negativní dopady na rozvoj socialismu a na mezinárodní komunistické a dělnické hnutí. Část zejména asijských levicových stran včetně komunistických přešla na pozice maoismu (nereálnost maoistické politiky přispěla i k velké tragédii levice v Indonésii v prosinci 1965), Čína v roce 1969 řešila své pohraniční územní spory se SSSR vojenských útokem na řece Ussuri, hrála podivnou dvojí hru ve vietnamské válce (pro nespolehlivost čínských železnic – ztrácely se celé vlaky se zbraněmi – rozhodující zásobování severního Vietnamu muselo probíhat ze SSSR po moři), po krachu revolty roku 1968 se přidala k maoismu i část západoevropské levice, z maoismu vycházel i zrůdný Pol Potův režim v Kambodži v letech 1975-79, který v ní zásadně zkompromitoval socializaci. Po jeho porážce Čína zaútočila i na socializující Vietnam (únor–březen 1979). Pravda, omezeně a neúspěšně. Svévolné zničení Ho Či Minovy jeskyně bylo symbolické.

Otázkou jsou ideové zdroje maoismu. Jak v Rusku, tak v Číně šlo mimo jiné o rychlé překonání katastrofální zaostalosti. Jestliže v hlavních průmyslových centrech carského Ruska existoval silný tovární proletariát, v kterém se mohlo uchytit Marxovo učení, přinášeny tam ruskými intelektuály, v Číně tomu tak nebylo. Sun Jat Senova revoluce v roce 1912 začala v Číně bourat asijský výrobní způsob. Dle Mao Ce-tunga „*Marxův Kapitál je velmi zajímavá kniha, ale pro Číňana velmi těžko pochopitelná.*“ Snaha přenášet zákonitosti rozvoje z Evropy do asijského civilizačního okruhu byla problematická. Mao Ce-tung se jednou vyjádřil, že je „*maloburžoazní rolnický inteligent*“. Extrémní zaostalost Číny sváděla ke snaze přeskokovat nutné etapy vývoje, vesměs s negativními, tragickými výsledky. Čína sice neměla gulagy, ale Velké proletářské kulturní revoluci zbytečně padlo za oběť mnoho, podle některých, zřejmě málo objektivních, odhadů až několik milionů osob.

b) V důsledku přijetí centralisticko-přikazovací soustavy plánovitého řízení Československo opustilo vlastní cestu budování socialismu na základě regulovaného tržního hospodářství při uplatňování metody úplného chozrasčotu v hospodaření socialistických podniků. I když zásadní urychlení rozvoje bylo v podmínkách socialistického tržního hospodářství značně problematické, zejména nebylo s to plně odstranit nezaměstnanost a inflační vývoj, mělo jít jen o dočasné odchýlení se v podmínkách budování základů socialismu a vrcholící studené války, tj. mělo být omezené přibližně na 50. léta. Podobně a někde i hůř se socializovalo v jiných státech sovětského bloku.

Je nutné přitom rozlišovat deklarace od reality. Kuba sice deklarovala sovětský model řízení, ale v praxi centralisticko-přikazovací soustavu řízení nezavedla. Závody v ekonomickém růstu jí byly vždycky cizí, odtud i občasné spílání Kubáncům co by údajným lenochům.

Vstup vojsk pěti „spřátelených“ armád do ČSSR 21. srpna 1968 v zásadě nebyl o připravované ekonomické reformě ani o připravované československé federalizaci, ale o potřebě SSSR posílit společnou obranu států Varšavské smlouvy proti silici vojenské síle NATO v západním Německu. Předchozí šéf KSČ a prezident ČSSR A. Novotný k umístění jednotek Sovětské armády na území Československa nikdy nedal so hlas, s tím, že by to anulovalo politický kapitál, který přineslo naše osvobození Rudou armádou. Druhým momentem byla skutečnost, že vedení KSČ přestalo společnost řídit a ta se někam řítila. Ve hře byly zkušenosti z krvavého podzimu 1956 v Maďarsku. Když se roku 1988 ptal jeden novinář Gorbačova, jaký je rozdíl mezi ním a Dubčekem, odpověď zněla: „*Pouze těch dvacet uplynulých let.*“ Nejvzdělanější z „mužů Pražského jara“ byl Zdeněk Mlynář, takto i Gorbačovův spolužák na Moskevské státní univerzitě. Když se počátkem 90. let vrátil z emigrace,

nevyhýbal se ani spleťtým otázkám. Včetně té, může-li garantovat, že k obnově kapitalismu by nedošlo už samotíží „obrodného procesu“. Z. Mlynář odpověděl na rovinu: „*To opravdu nevím.*“

Ve svých důsledcích 21. srpen 1968 ale vedl mimo jiné k obnovení centralisticko-přikazovací soustavy řízení v ČSSR s výjimkou zemědělství.

Socializující státy jdoucí nesovětskou cestou v konkrétních historických podmínkách neprokázaly její vyšší efektivnost. Jde zejména o Jugoslávii, která jediná zavedla částí levice velmi požadovanou výrobní samosprávu. Tu ale silně deformovalo, že jejím základem byl samostatný výrobní úsek (OOUR), nikoliv podnik. Diktování cen, a tím i své neefektivnosti, následujícím výrobním úsekům, nutně vedlo ke stále větší inflaci, vysokému zadlužení a k hospodářskému rozvratu. Hrubou chybou bylo i zavedení „územního chozrasčotu,“ který nutně vytvářel nejen bohaté, ale i velmi chudé obce, města, regiony a republiky, což dál v zemi podněcovalo národnostní a náboženskou nevraživost a rozvracelo její soudržnost. Problémem byla i vedoucí úloha Svazu komunistů Jugoslávie, včetně způsobů řešení národnostních problémů. Tito byl Chorvat, což se tragicky projevilo v nevypovězení Albánců z Kosova a Metochie, kam se přistěhovali za nacistické okupace Jugoslávie v letech 1941-44 a v svévolném přičlenění Srbské krajiny k Chorvatsku coby autonomní oblast. I když žádný národ Jugoslávie s výjimkou Srbů v Kosovu a Metochii nebyl utlačovaný, nacionalismus při rozpadu Jugoslávie přerostl, za pomoci zahraničního vměšování, v šovinismus a krvavou válku mezi Chorvaty, Bosenskými muslimy a Srby v Chorvatsku a v Bosně a k vyvražďování Nealbánců v Kosovu a v Metochii. Občanská válka pokus o socialismus v Jugoslávii pohřbila.

Otázkou je, jak hodnotit neevropské socialistické státy, vesměs se rozvíjející na jiném kulturním základě a ve značně odlišných sociálně ekonomických podmínkách. Na rozdíl od států evropského socialismu nejvýznamnější nich v letech 1989-91 ani později nezkolabovaly. Etiopie padla v roce 1991, ale socializace v ní nedosáhla ani minimálního prahu nutného k vybudování základů socialismu. Socialismus v roce 1992 opustilo Mongolsko. V roce 2011 byla půl roku trvajícím zahraničním útokem vojsk vyspělých kapitalistických států a islamistů zničena socializující Libye.

Netroufám si podrobněji hodnotit nesovětský model budování socialismu v Číně ani před rokem 1978, ani poté pod taktovkou Tengových reforem. Základní problém vidím v jeho realizaci vesměs bez zákoníku práce, bez základního sociálního zabezpečení (podle čínských tradic měla zajišťovat rodina, než tento model obrovská migrace do prudce se rozvíjejících pobřežních oblastí Číny + politika jednoho dítěte po roce 1990 učinily nereálným), bez větší ochrany životního prostředí (řada regionů včetně metropole Číny Pekingu se dostala na pokraj ekologické katastrofy) a při prudce se rozevírajících nůžkách v příjmech mezi nejbohatšími a nejchudšími 10 % obyvatel. Zatímco v roce 1990 tyto nůžky činily jen 5násobek, v roce 2013 činí 55-70násobek (VE: Potřeba aktualizovat.), což je zjevně neúnosné. Počet obyvatel žijících v bídě se v té době ale snížil z 250-300 mil. na 25-50 miliónů a v roce 2021 na nulu. Připočteme-li k tomu vznik dolarových miliardářů v Číně, vzniká logicky otázka, zda je Čína ještě socialistická. Nemá ani sociální stát.

• Nepřiměřené násilí

Předně, násilí má dvě základní podoby:

- 1) Vedení neospravedlnitelných (útočných, dobyvačných) válek. Ty jsou vždy neospravedlnitelné. Všechny oběti těchto válek jdou na vrub toho, kdo válku rozpoutal.

Zde dosavadní socialismus vychází velice příznivě ve srovnání s předchozími společensko-ekonomickými formacemi, kde neospravedlnitelné války byly na denním pořádku. Sem patří i násilí páchané tím či oním státem vůči státům cizím, třeba i účastí na válkách v roli fíkového listu, viz ČR po vstupu do NATO (Irák, Afganistán ad.).

2) Nepřiměřené vnitřní násilí. Tomu bude věnována tato část knihy.

Otázka přiměřenosti násilí použitého k prosazování socialistických přeměn je značně ožehavá. Jisté je, že vnitřní násilí provázelo lidstvo po celou historii a že bez určité míry vnitřního násilí se žádná společnost neobejde, ani prosazování podstatných změn k socializaci společnosti. Každý stát je v první řadě organizovaným násilím jedné (vládnoucí) třídy vůči třídám ovládaným. Násilí je nemálo přítomno i v tzv. svobodných demokratických státech s tržní ekonomikou, včetně ČR po roce 1989, a to nejen v souvislosti s agresivní zahraniční politikou a četnými diskriminačními zákony. Násilí může mít různý rozsah a různé formy. Otázkou vždy bylo, je a bude přiměřenost násilí, včetně jeho přiměřenosti, při prosazování socialistických přeměn.

Obecně platí, že minimální míra použitého násilí v socializujících státech odpovídá míře odporu poražené buržoazie, resp. stoupenců starých pořádků a jejich zahraničních podporovatelů. Chyby nové moci mohou vést k vyšší než nutné míře používaného násilí.

Utopické představy, že se revoluční přeměna společnosti obejde bez násilí, život rychle vyvrátil. Jeden z vůdců Velké francouzské buržoazní revoluce Maximilien Robespierre před revolucí žádal zrušit trest smrti, leč po revoluci ji byla nucena začít hájit i nechvalná gilotina. Dosti to přehnal. Nakonec stála i jeho. Nejvyšší sovět pod vedením V. I. Lenina dva dny po převzetí moci v Petrohradě zrušil trest smrti, leč již v reakci na atentát na V. I. Lenina 30. srpna 1918 musel být trest smrti obnoven. Jako odpověď na rostoucí „bílý teror“ nastoupil „teror rudý“, aby se revoluce ubránila. Podobné zkušenosti učinily i další socializující státy.

Pokus o socialismus parlamentní cestou, jak se o to pokoušeli pařížští komunardi na jaře 1871, chilský socialistický prezident Salvador Allende v letech 1970-73 a další, nemusí skončit vítězným 25. únorem 1948 v Československu, ale povražděním komunardů v „májovém“ týdnu 1871 či krvavým vojenským převratem generála Pinoccheta 11. září 1973 v Chile a krutou vojenskou diktaturou trvající 17 let. Řecká protifašistická revoluce byla na sklonku 2. světové války napadena vojsky Velké Británie, které ji v letech 1945-49 utopily v krvi a demokratický vývoj v zemi na dlouho znemožnily. Svobodné volby při zákazu opozice a masovém teroru svobodné být nemohou.

Posoudit přiměřenost násilí v letech socializace není snadné. Jak už bylo uvedeno, podmínky VŘSR 1917 byly extrémní, občanská a intervenční válka vyloučila možnost demokratického vývoje v SSSR. Masový rudý teror v letech občanské a intervenční války byl odpovědí na masový bílý teror. Bez něj by VŘSR byla utopena v krvi, stejně jako Pařížská komuna. Občanská válka v sovětském Rusku doznívala v dalších letech, kdy teror bílých band v některých regionech, klasicky na Kavkaze, potlačovaly jednotky Rudé armády, později jen jednotky policie.

Neutěšené poměry trvaly i v letech NEP i za stalinských pětiletěk. Rozsah teroru a počet jeho obětí až do roku 1934 sice klesal, ale zůstával na vysoké úrovni. Jisté i proto, že obrovské válečné běsnění doznívalo jen zvolna, navíc ho podporovaly další a další pokusy imperialistických států rozvracet a sabotovat SSSR zvenku i zevnitř.

Sovětské diplomacii se poprvé podařilo prorazit mezinárodní izolaci navázáním normálních vztahů s v té době podobně, byť z jiných důvodů, izolovaným Německem na konferenci v Janově v roce 1922. Poté Sovětský svaz do Německa vyvážel především suroviny a dovážel stroje a zbraně. Vítězství německých nacistů v Německu v lednu 1933 a jejich orientace na dobytí Evropy, zvláště pak SSSR, a světa děly, učinily tyto vztahy značně problematické. Pokračovat v nich, zejména ve vojenské oblasti, s rizikem infiltrace sovětských účastníků těchto vztahů s hrozbou zrady v předpokládané válce Německa proti Sovětskému svazu, nebo je přerušit? J. V. Stalin oprávněně prosazoval přerušení, těch vojenských.

Mezinárodní situace si vynucovala urychlené budování základů socialismu v podmínkách obklíčené pevnosti, jež jsou živné pro nejrůznější podezírání, jež může v ústít v nezákonné procesy i soudy v rámci i mimo soudní soustavu. Chyběly zkušenosti, obrovská ekonomická a zejména kulturní zaostalost se nedala překonat rychle. Životní způsob mužíka se nedal zásadně změnit za jednu generaci, na rozdíl od potření negramotnosti.

Rozsáhlý teror si vynutila i Velká vlastenecká válka 1941-45, v které šlo o holou existenci národů SSSR. Zrádci se za války, nejen za té Velké vlastenecké, obvykle střílejí na místě, nejen v SSSR, ale ve všech armádách.

Masový teror je obvykle spojován zejména se sovětským vůdcem J. V. Stalinem. Největším prosazovatelem teroru ve vedení KSSS byl ale nejprve L. D. Trockij, viz jeho kontroverzní heslo „permanentní revoluce“, a po jeho odstavení N. I. Bucharin, který byl sám nakonec popraven po tzv. 3. moskevském procesu, mimo jiné se spoluorganizátory těchto procesů.

Je třeba ale rozlišovat skutečnost od fikcí, které uvedla chruščovská garda poté, co si rozhodla umýt ruce tím, že vše hodí na svého předchůdce a učitele J. V. Stalina. Za J. V. Stalina nebyl teror větší než v letech občanské a intervenční války a krátce po ní za V. I. Lenina. Také až do roku 1934 klesal.

Prologem nárůstu teroru bylo zatčení a poprava řady delegátů XVII. sjezdu KSSS v roce 1934, neboť kritizovali J. V. Stalina. 1. prosince 1934 byl zavražděn předseda sovětské vlády M. Kirov. O okolnostech jeho vraždy jsou spekulace dodnes.

Podle N. S. Chruščova na XX. sjezdu KSSS v roce 1956 bylo z 1966 delegátů 1 108 zatčeno na základě obvinění z kontrarevolučních zločinů. Ze 139 tehdy zvolených členů a kandidátů ústředního výboru jich bylo zatčeno a zastřeleno 98, tj. 70 %.

V letech 1936-38 přišly „moskevské procesy“. V červnu 1941 přišla teroristická vyhlazovací válka, vedená proti národům SSSR německými nacisty.

Při hodnocení stalinského teroru nelze vycházet z ideových škvárů typu Černá kniha komunismu, ale ze seriózních prací ruských historiků. Po otevření archivů Ruska za S. M. Gorbačova je podle ruských historiků zřejmé, že stalinskému teroru nepadlo za oběť 80-100 miliónů lidí, jak tvrdí Černá kniha komunismu, ale že šlo o 2-3 milióny lidí, z nichž podstatná část byli kriminálníci. I to je ale velmi mnoho, navíc se tak často dělo nikoliv na základě právoplatných rozsudků soudů. Platí samozřejmě, že škoda každého nevinného.

„V souvislosti se zkoumáním této formy represe se musím zastavit i u represí, které ve 30. letech byly uplatňovány v SSSR a které jsou dnes tak často používány jako dokument zvrhlosti Stalina a komunistického systému. Zastavit se musím proto, že mnozí politici, tzv. historici apod. uvádějí, že

počet obětí na životech těchto represí přesáhl 10 milionů, jiní uvádí, že 20 milionů, a dokonce jsou tací, kteří uvádějí, že počet přesáhl veškeré oběti 2. světové války (72 milionů lidí). Zajímavé je, že nikdo z nich neuvádí, jak k těmto počtům dospěl, maximálně se neurčitě odvolává na nějaké nedefinovatelné zdroje. Protože to je velmi citlivá otázka a chtěl jsem se skutečně dozvědět, jak to s těmi počty je, tak jsem vyhledal zcela oficiální statistiky, které vycházejí z archivovaných dokumentů, přičemž statistiky, které oficiálně uvádí západní, a ne komunistický sociální systém. Takže tady jsou skutečná čísla. Za období od roku 1917 do začátku roku 1990 (tj. za celé období existence komunistického systému) bylo v SSSR (do roku 1922 Ruska) odsouzeno za kontrarevoluční činnost 3 853 900 osob, z toho ke smrti 872 995 lidí, do vyhnanství 765 180 a do vězení přes 2 miliony lidí. To je fakt, který nelze zpochybňovat. Takže žádné desítky milionů, to je pustá propaganda, nic víc. Co by bylo možné kritizovat, je jiný fakt, a sice to, že z uvedeného celkového počtu osob bylo 2,9 milionů odsouzeno mimosoudními orgány, které v různém období té doby v rozporu s ústavou SSSR existovaly – kolegia OGPU, trojky a zvláštní porady. Pokud bychom chtěli hodnotit, do jaké míry bylo odsouzení výsledkem skutečného vyšetřování, anebo zvláštní moci, pak bychom se stejně, jako i u našich případů, museli zabývat individuálními dokumenty každého případu. Jsem si vědom toho, že se po této konstataci okamžitě objeví protinářky, které budou ubezpečovat, že statistika nezahrnuje osoby, které zmizeli z povrchu Země bez jakékoliv dokumentace atd., a tedy, že počet takto zlikvidovaných lidí dosahoval jimi uváděných hodnot. S takovýmto „argumentem“ nelze vůbec pracovat, nelze jej vyvracet, protože je to „argument“ na bázi „jedna paní povídala“ a patří tak do oblasti čiré spekulace. Je pouhým vyjádřením přání, aby tomu tak bylo, než reálnou skutečností.“ Viz Jurka ¹⁴⁾, s. 96.

M. Ransdorf v ¹⁵⁾, s. 376-377, zejména s odkazem na práce V. N. Zemskova a A. N. Dugina, viz ¹⁶⁾, vypracované na základě studia dokumentů po otevření archivů KGB, uvádí: „245 000 vězňů bylo v gulagu v roce 1931, 5 0 307 v roce 1934, 994 000 vězňů v roce 1937, 1 3 3 000 v roce 1938, 1 3 0 000 v roce 1939, 1 5 0 000 v roce 1941. Úmrtí v letech 1937-38 byla 115 922 osoby, v roce 1939 asi 4 %, v letech 1 39-53 v táborech umíralo 49 000 osob za rok. Na 1 000 vězňů zemřelo 30,9 osob v roce 1937, 34,7 v roce 1940 a 175,8 v roce 1942 za vrcholu války. Válka si připsala navíc 580 000 zemřelých v táborech. Podíl politických vězňů činil 25–33 %. Minimum politických vězňů bylo 1 7 000 v roce 1934, maximum za války 1941-42 asi 500 000 (průměr 272 000). Nejvyšší počet všech vězněných v Gulagu byl 1 948 158 v roce 1951, z toho politických 579 878, z nichž za zradu za války bylo odsouzeno 334 538 osob.“ Podle Ransdorfa jsou odhady obětí stalinského teroru D. Volkoganova, R. Medvěděva, R. Conquesta, Z. Brzezinského (20-40 milionů mrtvých), Solženicyna a dalších zjevně mimo realitu.

Číselné údaje o počtu trestů odnětí svobody v SSSR v letech 1934-53 uvádí tabulka č. 1:

Tabulka č. 1 – Tresty odnětí svobody obyvatel v SSSR 1934–53 v tis. osob a v %

Vězni	Tábory Gulagu	Kontrarevolucionáři (počet)	Kontrarev. %	Mrtví	Mrtvých %	Osvobozených	Uprchlých	v k
1934	510,307	135,19	26.5	26,295	5.2	147,272	83,49	
1935	725,438	118,256	16.3	28,328	3.9	211,035	67,493	2
1936	839,406	105,849	12.6	20,595	2.5	369,544	58,313	4
1937	820,881	104,826	12.8	25,376	3.1	364,437	58,264	3
1938	996,367	185,324	18.6	90,546	9.1	279,966	32,033	8

1939	1,317,195	454,432	34.5	50,502	3.8	223,622	12,333	3
1940	1,344,408	444,999	33.1	46,665	3.5	316,825	11,813	3
1941	1,500,524	420,293	28.7	100,997	6.7	624,276	10,592	4
1942	1,415,596	407,988	29.6	248,877	18.0	509,538	11,822	3
1943	983,974	345,397	35.6	166,967	17.0	336,135	6,242	5
1944	663,594	268,861	40.7	60,948	9.2	152,113	3,586	5
1945	715,506	283,351	41.2	43,848	6.1	336,75	2,196	7
1946	600,897	333,833	59.2	18,154	3.0	115,7	2,642	9
1947	808,839	427,653	54.3	35,668	4.4	194,886	3,779	9
1948	1,108,057	416,156	38.0	27,605	2.5	261,148	4,261	1
1949	1,216,361	420,696	34.9	15,739	1.3	178,449	2,583	1
1950	1,416,300	578,912	22.7	14,703	1.0	216,21	2,577	1
1951	1,533,767	475,976	31.0	15,587	1.0	254,269	2,318	9
1952	1,711,202	480,766	28.1	10,604	0.6	329,446	1,253	7
1953	1,727,970	465,256	26.9	5,825	0.3	937,352	785	7

Zdroj: Tabulka časopisu *American Historical Review*. Citováno z Mario Sousa – Lži týkající se dějin Sovětského svazu 17). Sousa za hlavní primární zdroje údajů o údajných desítkách milionů obětí J. V. Stalina uvádí v USA působícího mediálního magnáta a přítele Adolfa Hitlera Williama Randolpha Hearsta, včetně mýtu o hladomoru na Ukrajině s 6 miliony mrtvých, později zvýšené na 14 milionů, Roberta Conquesta (kniha *The Great Terror – Velký teror*, 1969) a *Harvest of Sorrow* (Sklizeň utrpení, 1986), dále obdivovatele fašismu Alexandra Solženicina (nejen kniha *Souostroví Gulag* z roku 1960). V roce 1970 získal Conquest velkou podporu od A. Solženicyna a řady dalších osob jako Andrej Sacharov a Roj Medveděv.

Ne vše o těchto procesech i dnes víme. O druhém moskevském procesu s vysokými důstojníky Rudé armády v roce 1937 zajímavě píše Jaroslav Krupka, viz ¹⁸⁾. Animozita „Stalin – Tuchačevskij“ (táhla se od prohrané bitvy pod Varšavou v září 1920, kde Rudé armádě velel Tuchačevskij), spory o pořízení tankových vojsk, stále ničivější činnost pátých kolon fašistické osy, nejen ve Španělsku, vytvoření a dodání padělaného dokumentu o zradě Tuchačevského a dalších vysokých důstojníků Rudé armády Stalinovi, který pečlivě připravili nacisté pod vedením boha smrti Reinharda Heydricha, Stalinova vysoká podezřívavost, krutost a důslednost, nejspíš to nezbytná výbava vrcholového politika té šílené doby. Pro Čechy a Slováky je hořkou pilulkou skutečnost, že onen podvrh Stalinovi mohl předat v dobré víře československý prezident E. Beneš, jenž jej získal od československé rozvědky přes velvyslance Československa v Německu Mastného), byť jsou i další verze (francouzský ministr obrany Édouard Daladier, někdo další, o kterém historici nic nevědí, nebo také kanálů dodání mohlo být více). Dodnes nejsou hmotné důkazy, jak se onen falzifikát dostal ke Stalinovi.

Jisté je, že vybití vedení Rudé armády sice předešlo možné neprokázané zradě, bojeschopnost Rudé armády to ale těžce oslabilo, o morální nepřijatelnosti nemluvě.

Tragédií jistě bylo, že N. S. Chruščov k boji proti Stalinovu dědictví podpořil argumenty takových „odborníků“, zvláště pak A. Solženicina. Vznikla tak situace, kdy reálný socialismus této obludné lžipropagandě, kterou přijímala i západní levice, nebyl s to čelit. Na místě bylo jistě otevřít sovětské archivy. K tomu se ale odhodlal až v roce 1989 M. S. Gorbačov. Ironií je, že tak činil s cílem potvrdit uvedené dezinformace.

Je třeba přihlížet též k historicko-kulturnímu podhoubí. Pustit opratě z rukou ve společnosti neznající demokracii, jak to svého času udělal M. S. Gorbačov a B. N. Jelcin, může otevřít cestu k pogromům na občany podle národnostního, náboženského či jiného klíče. Přímé i zejména nepřímé oběti Gorbačovovy katastrofky (prudký růst úmrtnosti v důsledku hladu, bídy a prudkého růstu alkoholismu ad.), zásadní pokles porodnosti, činí milióny osob, viz statistiky.

V rámci socialistické výstavby docházelo k nepřiměřenému užívání násilí. Navíc ne vždy směřovalo jen proti odporující buržoazii a jejím příznivcům, ale i proti leckomu dalšímu. Jestliže v přechodném období bylo vzhledem k tvrdému odporu buržoazie nejednou i značné násilí asi nevyhnutelné při maximálním respektování zásad spravedlnosti a přiměřenosti, po skončení přechodného období mělo používání tvrdého násilí skončit, s výjimkou válečných epizod.

Ne vždy se tak dělo. Tzv. moskevské procesy 1936-38 se odehrávaly paradoxně v době vyhlášení socialistické ústavy v SSSR 5. prosince 1936, jež nahrazovala ústavu přechodného období z roku 1924. Pravda, schylovalo se již ke 2. světové válce. Podobně tzv. kulturní revoluce v Číně prožívala v letech 1966-69 (začala 17 let po vzniku lidové Číny), kdy už měl v Číně třídní boj slábnout. Navíc směřovala v první řadě na stranické a státní řídicí kádry, nikoliv proti možnému třídnímu nepříteli. V mnohem mírnější podobě známe používání rozsáhlého násilí i z dalších socializujících se států. Samozřejmě, žádné nepřiměřené násilí nelze omlouvat.

Zdaleka největší teror přinesl zrůdný maoistický Pol Potův režim v Kambodži v letech 1975-79, usilující o primitivní komunismus v bídě (vysídlování obyvatel měst na venkov, fyzická likvidace inteligence atd.). Ze socializujících států ho podporovala jen tehdy maoistická Čína. Ideově hodnotit Pol Potův režim při jeho asijském kulturním zakotvení není jednoduché. Když v jistém smyslu sledoval primitivní komunismus, svou orientací na rovnost v bídě a na masový teror se socialismem ani komunismem neměl nic společného.

Situace byla ale složitější, viz známá polemika o předčasnosti VŘSR v roce 1917. Samotné zveřejnění nesouhlasu s chystaným revolučním převratem v tisku den před jeho plánovaným provedením G. J. Zinovjevem a L. B. Kameněvem bylo zjevnou zradou, která jej mohla zmařit. Oba jej přežili zřejmě jen díky velkorysosti V. I. Lenina a hladkému průběhu Říjnového převratu v Petrohradě. Měli pravdu, že nešlo o revoluci klasickou, ale o revoluci ranou. Problém byl, že šílená doba 1. světové války, v které tvrdošíjně pokračovala po svržení carismu i prozatímní vláda v Petro radě, v Rusku jinou možnost nedávala. Nešlo přitom jen o osud revolučního hnutí. V sázce byla i nezávislá existence národů tehdejšího Ruska. Zatímco vlastní Říjnový převrat až do počátku německého útoku 18. února 1918 si vyžádal asi 1 000 mrtvých (v úhrnu pokračující 1. světové války s asi 10 mil. padlých na frontách a asi 8,5 milióny civilistů zahubených bídou v zázemí velmi málo), následná občanská a

intervenční válka v letech 1918-21 stála životy asi 7 miliónů občanů, viz Dějiny VKS(b), o obětech následného hladomoru nemluvě, což je velmi mnoho. Postihla asi 90 % obydleného území vznikajícího SSSR a mimo jiné nadlouho vyloučila demokratický vývoj sovětského Ruska a SSSR ve smyslu politického pluralismu.

Češi a Slováci by neměli zapomínat, že k rozpoutání hrůzné občanské a intervenční války v sovětském Rusku citelně přispělo povstání československých legií 25. května 1918 proti sovětské vládě po tzv. čeljabinském incidentu a jejich následné téměř dvouleté držení podstatné části Sibíře při Transsibiřské magistrále.

Zřejmě čím ekonomicky a zejména kulturně zaostalejší společnost je, tím větší je riziko excesů při její případné socializaci, která navíc nejen v SSSR splývala s bojem za překonání historické zaostalosti, a byla i proto masově podporována. Podobně čím šílenější jsou vnější i vnitřní podmínky socializujících změn, tím větší je riziko excesů. Rozpoutání občanské a intervenční války v sovětském Rusku bylo pro rozvoj socialistické revoluce mimořádně nepříznivé. I přes výše uvedené je jisté, že po upevnění sovětské moci mělo v 30. letech docházet postupně k politickému uvolňování, tj. v daných historických podmínkách k omezování represí a diskriminace z politických důvodů či pro sociální původ až po jejich zastavení. V tomto duchu šla sice nová ústava SSSR v roce 1936 proti ústavě SSSR z roku 1924, ale k zastavení stalinského teroru nepřispěla. Stalinský teror rozvíjející se socialismus sice na jedné straně výrazně upevnil, ale také těžce kompromitoval. A to přesto, že byl mnohem menší, než světový antikomunismus a antisovětismus uvádí.

Totéž platí o letech 2. světové války. Smrtelné ohrožení SSSR žádalo extrémní prostředky včetně tvrdého trestání zrádců a kolaborantů, ale normalizaci zavedl prakticky až N. S. Chruščov po smrti J. V. Stalina v roce 1953, viz velká amnestie a umožnění návratu vysídlených, s nacismem kolaborujících Čečenců a Krymských Tatarů do své vlasti. Ukončil také využívání statisíců zajatých německých vojáků na rekonstrukci německým Wehrmachtem těžce poničeného území SSSR a umožnil jim návrat do vlasti. Podobně tomu bylo v Číně po vítězství revoluce 1. října 1949 či ve Vietnamu po pádu jihovietnamského loutkového režimu 1. května 1975 a následném sjednocení země. Totéž platí v podstatně menší míře v různých obměnách i pro jiné socializující se státy. Krátce po skončení 2. světové války světový imperialismus vyvolal válku studenou, takže mezinárodní situace nesla opět dlouhodobě znaky šílenosti.

Není snadné hodnotit rozporuplnou osobnost J. V. Stalina. Někteří se domnívají, že trpěl a konal pod vlivem nerozpoznané duševní nemoci. Reálnější je úvaha, že žil a SSSR vedl v šílené době, kdy mimořádné, těžko zvladatelné úkoly komplikovalo množství intrik a spiknutí organizovaných domácí kontrarevolucí a nepřátelským okolním kapitalistickým světem, včetně vytvoření německého nacismu a jeho cílené směřování zejména ze strany Velké Británie na SSSR. Za této situace se velmi silná podezřívavost stala nutnou součástí výbavy politika. Zločinná idiotská politika Józefa Becka, N. Chamberleina, E. Daladiera a dalších ustupovačů nacismu skončila pro Československo, Polsko, Francii a další evropské kapitalistické státy předvídatelnou katastrofou. Vysoká podezřívavost J. V. Stalina tudíž nepřekvapuje. Jisté je, že kdyby nebylo velmi tvrdé ruky J. V. Stalina, evropskou civilizaci by zničil hnědý mor nacismu a slovanské národy by nacisté z velké části vyvražдили (naši předci by svět opouštěli nejčastěji v plynových komorách a spalovacích pecích nacistických koncentračních vyhlazovacích táborů), z malé části by je poněmčili či vysídlili na Sibiř. U Čechů by poměr přežití byl asi příznivější, ale šlo by jen o jedince poněmčené a nacistifikované. Takovéto strážlivé hodnocení bylo a je nad síly nejen N. S. Chruščova a M. S. Gorbačova.

Neuškodí připomenout, jak J. V. Stalina hodnotil několik let po jeho smrti jeho současník a velký politický protivník W. Churchill u příležitosti jeho nedožitých 80. narozenin v britské horní Sněmovně:

„Byl vynikající osobností, imponující naší tvrdé době onoho o dobí, v němž plynul život. Stalin byl neobyčejně energický, erudovaný, byl to člověk s nezlomnou silou vůle, člověk tvrdý, krutý, nemilosrdný jak v činech, tak v jednáních, na něhož jsem byl i já, ač odchován britským parlamentem, krátký... Z jeho děl čísla gigantická síla. Síla utajená ve Stalinovi byla natolik velká, že byl ojedinělým zjevem mezi jednotlivými představiteli všech dob a národů... Jeho vliv na lidi byl nedolatelný. Když vešel do jednacího sálu Jaltské konference, všichni jsme jako na povel povstali. A co bylo podivné – stáli jsme v pozoru. Stalin vynikal logikou a oduševnělou moudrostí, nepodléhající žádné panice. Byl nedostižným mistrem v nalézání východiska z toho nejbeznadějnějšího postavení v nejtěžším okamžiku... Byl to člověk, který ničil svého nepřítele rukama vlastních nepřátel, nutil nás, které otevřeně označoval za imperialisty, bojovat proti imperialistům... Převzal zaostalé Rusko a zanechal je po sobě vyzbrojené atomovou bombou. Nech cokoli mluvili o něm, na takové národ nezapomíná.“ viz ⁴⁷⁾

Hodně záleželo na odporu poražené buržoazie a jejích spojenců. Markantně je to vidět na zásadních rozdílech mezi SSSR (zběsilý třídní boj) a Československem, kde rozhodující střetnutí proběhlo v roce 1948 i v roce 1989 bez výstřelu. I zde ale následně vyvstala otázka přiměřené reakce na narůstající teror poražené buržoazie a další pravice, na který po roce 1948 vítězná KSČ nedokázala přiměřeně reagovat. Odpověď, učiněná pod tlakem sovětských poradců, byla nepřiměřeně tvrdá, o hledání třídního nepřítele ve vlastních řadách nemluvě. Obětí se stali i někteří vedoucí funkcionáři KSČ. Podobně nepřiměřené je pronásledování komunistů po roce 1989 v údajně svobodném demokratickém Československu, resp. ČR, viz lustrační zákon a zákon o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu, o aktivní účasti české justice po roce 1989 na uštvání řady komunistů i nekomunistů nemluvě. Ke zvlášť antikomunistů v ČR po roce 1989 došlo přesto, že ji západní politici nedoporučovali.

K nejčernějším kapitolám socialistického teroru patří tzv. 2. moskevský proces v roce 1937 a politické procesy počátkem 50. let.

Druhý moskevský proces proti vysokým důstojníkům Rudé armády spustila hrubá provokace německých nacistů, kteří svůj plagiát o spolupráci řady vysokých důstojníků Rudé armády s nacisty neznámou cestou dopravili do rukou J. V. Stalina. Tak byl spuštěn 2. moskevský proces, který skončil popravou řady nevinných vysokých důstojníků Rudé armády, včetně náčelníka generálního štábu [maršála M. Tuchačevského](#).

Existují i další vysvětlení 2. moskevského procesu. Na konferenci v Janově v roce 1922 se podařilo sovětské diplomacii prorazit mezinárodní blokádu zejména ve vztahu k poraženému a živořícímu Německu. SSSR [poté](#) dovážel z Německa zejména soustruhy, spol pracoval s ním ale i ve vojenské oblasti. Tato spolupráce byla ukončena v roce 1933 po převzetí moci nacisty v Německu. Zůstala otázka, zda část vedení Rudé armády nebyla získána pro spolupráci s Němci. Spor se vedl o modernizaci tankového vojska Rudé armády. M. Tuchačevskij a další odmítali zavedení moderního tanku T 34 do výzbroje Rudé armády, resp. trvaly na zastaralém typu tanku BT. Otázkou je, zda nešlo též o generační výměnu vyzbrojení Rudé armády, při kterém nacistická provokace sehrála jen roli oné pověstné zápalné jiskry.

Nezákonným politickým procesům v Československu předcházeli rostoucí teror poražené pravice, zesilované četnými teroristickými skupinami, v sílanými k nám ze Západu, zejména ze západního Německa.

Dodnes neobjasněná je násilná smrt ministra zahraničních věcí Československa Jana Masaryka 10. března 1948 na dlažbě ministerstva zahraničních věcí. Sebevražda na základě nehorázných štvanic, vedených proti němu poraženou československou pravicí i Západem, nebo vražda? Pokud vražda, kdo byl pachatelem? Ani špičkoví kriminalisté prezidenta E. Beneše její pozadí neodhalili. O to víc se spekuluje. Významnou verzí je, že ji provedli dva pracovníci ministerstva zahraničí ČSR – britští agenti, viz ²⁰⁾, byť jsou podezřívány i sovětské tajné služby ad. Tedy, Jan Masaryk byl citlivý, leč hrůzostrašnou 2. světovou válkou byl i zocelený. Že by Jan Masaryk nevydržel ty strašné štvance, se nezdá pravděpodobné. Západ, na rozdíl od SSSR, na jeho smrti objektivně zájem měl, proto také ta obludná štvance na Jana Masaryka.

27. května 1948 byl ve dveřích svého bytu zastřelen agentem západu Chocem vedoucí partyzánského oddělení ÚV KSČ major Augustin Schramm. Další a další sabotáže, teroristické činy i vraždy, včetně řádění zločinců typu bandy bratří Mašínů, či masakr místních funkcionářů v obci Babice. V roce 1950 na území Československa operovalo na 2 000 záškodnických a nejednou i teroristických odbojových skupin. Podobné i větší problémy měly i další socializované státy Evropy včetně SSSR na západní Ukrajině (boj s banderovci trval do roku 1951) a v Pobaltí. Nebylo možné p stupovat v rukavičkách. Schylovalo se k odvetě, byť Československo požadavku J. V. Stalina na tvrdý postup proti kontrarevoluci poměrně dlouho odolávalo.

Nezákonné politické procesy z počátku 50. let vyprovokovaly tajné služby USA – CIA, vedená Allanem Dullem. Plagiát, odhalující v řadě socializujících států údajné agenty, byly podstrčeny sovětské rozvědce prostřednictvím agenta USA, vysokého důstojníka kontrarozvědky, jednoho z dvanácti nevlivnějších a nejobávanějších mužů Polska, Józefa Światła. J. Światło denuncioval nejvyšší funkcionáře stran jako USA agenty. V důsledku této operace bylo vyvoláno podezření z angloamerického a později i sionistického spiknutí, které vyprovokovalo J. V. Stalina k činu zničit „*hnízd zmijí*“ v zárodku. „*Věznice se plnily lidmi, kteří celý svůj život zasvětili věci, jež je nyní ničila.*“ Viz ²¹⁾, str. 57. Když splnil své poslání, 21. prosince 1953 uprchl J. Światło na Západ.

Plně vyhodnotit povahu působení Józefa Światła a Noela Fielda, kteří organizovali akce, jež vedly k likvidaci řady nevinných špičkových politiků a dalších lidí v lidových demokraciích, se dosud nepodařilo. Bylo však „*absolutně nejtmavším bodem americké zahraniční politiky v chmurných letech studené války. Škodila věci, které původně chtěla sloužit. Odsunula možnost uvolnění mezi Východem a Západem o jednu generaci,*“ viz ²¹⁾, str. 120-122. Jisté je, že tyto procesy vážně zkompromitovaly evropské socializující státy a že budou radikální levici předhazovány ještě hodně dlouho. Citováno z Formánka ²²⁾.

Na procesech a jejich brutalitě se u nás významně spolupodepsali sovětsí poradci. Československo jim ze socializujících států odolávalo nejdéle, ale po jejich zahájení v nich setrvalo déle než jiné evropské socializující státy. Také pozdější rehabilitace probíhaly nedůsledně a nepřiměřeně pomalu.

Zůstává zásadní otázka, jak demokratickými prostředky bránit socializující se společnost v podmínkách nucené koexistence s vyspělým kapitalismem, jeho snahám o permanentní rozvracení socializující se společnosti cestou přímých vojenských intervencí,

organizováním teroru, různých ekonomických a dalších blokád, neutuchající ideové diverze a nově i organizováním tzv. barevných revolucí. Potřeba respektovat právní stát silně limituje odpor proti organizování škůdcovských akcí všeho druhu, včetně barevných revolucí, Západem. Dává za pravdu nejmenovanému, tehdy už ne socialistickému prezidentovi, který pokus o barevnou revoluci zlikvidoval střelbou ostrými do organizátorů nepokojů. Pokud už k nezákonnostem došlo, měla socializující společnost urychleně usilovat o nápravu včetně rehabilitací nevinných obětí. Naprosto špatná je praxe mýt si ruce shozením veškeré viny na svého předchůdce, a ještě mu hodit na hlavu zločiny, které neučinil.

Výrok, že dějiny jsou schizofrenní, platí pro mnohá období lidské historie. I pro období pokusu o socialistickou společnost, i pro to současné.

Je třeba též vnímat současnou, často až hysterickou přecitlivělost, kdy na jedné straně reálně nevzdělané a mainstreamem vymyté mozky přehlíží masový válečný teror prováděný západními mocnostmi v zahraničí, nemilosrdné vysávání rozvojových států a tvrdé potlačování levicové opozice doma, na druhé straně jsou hystericky citlivé na minulé, převážně dobově podmíněné násilí reálného socialismu, na němž se přitom významně studenou válkou podílel tehdejší Západ. Na této přecitlivělosti a tuposti se významně podílí skutečnost, že dokud se hromadně v Evropě umíralo ve válkách, hladem, bídou, na četné infekční a další nemoci, v hlubinných dolech a d. atp., k přecitlivělosti nemohlo docházet. Teprve poté, co se smrt dětí i dospělých v produktivním věku stala vzácná, ztratila společnost a její významné vrstvy základní soudnost.

• Stabilita kádru

Vážným problémem se v některých socializujících státech stala praktická absence obměny vedoucích, zejména vrcholových politiků. Přestože rychle se měnící realita vytvářela situaci, že vrcholný politik ztrácel po deseti letech přehled o zásadních problémech rozvíjející se socialistické společnosti (kubáňští bratři Fidel a Raul Castro jsou zde asi čestnou výjimkou), řada vrcholných politiků reálného socialismu ve svých funkcích vydržela až do své fyzické smrti. Nejdéle sloužícím vrcholovým politikem byl severokorejský Kim Ir Sen (49 let, 1945-94), po té kubánský Fidel Castro (47 let, 1959-2006), 41 let sloužil albánský Enver Hoxha (Hodža, 1944-85), 36 let vedl Jugoslávii a SKJ J. B. Tito (1944-80), 35 let vedl Bulharsko Todor Živkov (1954-89), 32 let vedl Maďarsko János Kádár (1956-88) a Mongolsko Jumdžágín Cedenbal (1952-84), 30 let řídil SSSR J. V. Stalin (1923-53), 27 let řídil Čínu Mao Ce-tung (1949-76), 22-24 let Rumunsko vedl N. Ceaușescu (od roku 1965 /67/ do roku 1989). Z výše uvedených na své vedoucí funkce rezignovali jen T. Živkov a J. Kádár (oba spíš vynuceně krátce před koncem socialismu). J. Cedenbal byl odvolán ze zdravotních důvodů. Ostatní ve svých funkcích zemřeli. N. Ceaușescu byl 22. prosince 1989 svržen a o tři dny později i popraven.

Podivně působí dynastie založená Kim Ir Senem v KLDŘ, kdy po jeho smrti se stal vůdcem KLDŘ jeho syn a po jeho smrti jeho vnuk. Ve výčtu lze pokračovat.

Zvlášť tragické bylo, když L. I. Brežněv zůstal generálním tajemníkem KSSS i v letech 1976-82, kdy mu zdravotní stav po sérii infarktů neumožňoval vykonávat vysoce odpovědnou funkci šéfa strany. Dobrý politik nemůže být směšný.

Ke kladům čínského vůdce Teng Siao Pchinga patřilo i jeho umění odejít včas. Založil tak správnou praxi čínských soudruhů, že ve vedení KS Číny a čínského státu lze být nejvýš

dvě pětiletá volební období. Za deset let se dnes společnost příliš změnila na to, aby vrcholný politik byl s to dostatečně vnímat probíhající změny a adekvátně na ně reagovat. Nedávná negace této praxe v Číně de jure zde klade otazník.

• Role osobností v socializujících revolucích

Antikomunisté s oblibou říkají, že Rusko postihly dvě velké tragédie: že se V. I. Lenin narodil a že předčasně zemřel. Nepřímo tak vzdávají velký hold vůdci VŘSR. Otázka úlohy osobnosti v dějinách, zde socializujících revolucí, je ožehavá. Totiž, skutečných osobností – vrcholných politiků – bývá zoufalý nedostatek. Špičkoví revoluční vůdci bývají nenahraditelní, jejich ztráta velmi negativně poznamenává příslušný revoluční proces.

Můžeme si to ukázat na šestici nejznámějších vůdců VŘSR. Neomylný génius, strateg a vůdce VŘSR V. I. Lenin. Levičák L. D. Trockij – jež svou hrubě chybnou tezí: *„Buď ruská revoluce podnítí celosvětovou proletářskou revoluci, alespoň ve vyspělých státech, nebo padne!“* ji zásadně ohrozil, neboť snaha vyvážit revoluci do zahraničí je hrubá, nepřijatelná chyba a pošetilost. K revoluci musí v příslušné zemi dozrát objektivní i subjektivní podmínky, na rozdíl od vývozu kontrarevoluce, který může, ale nemusí uspět i bez schopných kádrů, resp. často stačí jen všehoschopní. V jistém smyslu malověrní slaboši a zrádci G. J. Zinovjev a L. B. Kameněv – jež nejprve vyzradili záměr říjnového převratu nepříteli a později nesmyslným požadavkem na kapitulaci velmi těžce zvítězivší revoluce ji ohrožovali. Naštěstí neuspěli. N. I. Bucharin vykonal pro revoluci hodně, měl ale jinou představu o jejím rozvíjení v 30. letech. Historie mu nedala za pravdu. J. V. Stalin – prozíravý, velmi tvrdý, surový pragmatik, řídící budování a obranu socialismu v extrémních podmínkách občas i šílenými metodami, hodnými cara Ivana IV. Hrozného, současně vítěz nad německým nacismem a zachránce evropské civilizace a slovanských národů před vyhlazením. Vděku se ale nedočkal, neboť zejména útlocitní tvrdou rozporuplnou historií nejsou s to, resp. nechtějí ani trochu pochopit, natož tolerovat. Ne náhodou na tapetě nejen pravice je zdaleka nejvíc J. V. Stalin. Přitom jeho nástupce – N. S. Chruščov a zejména L. I. Brežněv za velké osobnosti označit nelze (snad lze mluvit o průměrných politicích). Už vůbec nelze považovat za osobnosti naprosto neschopného a všehoschopného S. M. Gorbačova a B. N. Jelcina. Jurka tvrdí, že skutečným vlastizrádcem a agentem CIA byl blízký spolupracovník M. S. Gorbačova A. N. Jakovlev. Inu, V. I. Lenin, J. V. Stalin a další vybojovali vítěznou revoluci a vytvořili socialistickou mocnost Sovětský Svaz, S. M. Gorbačov, B. N. Jelcin a další SSSR rozvrátili a zničili. Druhým nejkritizovanějším sovětským politikem bývá vůdce VŘSR V. I. Lenin. Nebál se revoluci zorganizovat, vítězně vést, a to se nepromítá, nejen na pravici. V ČR se tak dnes děje po vzoru odmítání husitské revoluce historikem Josefem Pekařem, přestože tehdy alternativou bylo vyvraždění českého národa křižáky. Známy je spor o výklad české historie „Palacký – Pekař“. V „datech“ se tito historikové příliš nerozcházejí, byť jich měl mnohem mladší Pekař víc.

V Československu lze za nejvýznamnější osobnost socializace považovat (vedle sociálně demokraticky orientovaných T. G. Masaryka a E. Beneše) jistě K. Gottwalda. Nejprve levičák, viz výrok v parlamentu: *„My se od ruských bolševiků do Moskvy chodíme učit, jak vám zakroutit krk!“* viz ²³⁾. Později pod tlakem okolností budovatel lidové fronty proti fašismu. Po krátké roztržce po Mnichovu (oprávněně vyčítal E. Benešovi abdikaci na funkci prezidenta, jež otevřela dveře fašizaci Československa dokořán) s E. Benešem vedl protifašistický odboj v zahraničí. Byl hlavním autorem a po osvobození prosazovatelem strategie vlády Národní

fronty a národních výborů s širokými pravomocemi, po vítězných volbách v roce 1946 pokojně rozvíjející socializující revoluci parlamentní cestou (dvouletka) až po triumfální vítězství v únoru 1948 bez výstřelu. Mobilizace širokých vrstev lidu ve dnech vládní krize 20. – 25. února 1948 komunisty vedenými K. Gottwaldem byla mistrná. To mu pravice, reformisté i všichni malomyslní nemohou prominout, proto také přepsání ústavního pokusu o protikomunistický puč na komunistický neústavní puč po roce 1989. Ptáme-li se, v čem je i v současnosti K. Gottwald nejen pro komunisty vzorem, pak je to organizováním lidové fronty proti fašismu v letech 1935-38, organizováním protifašistického odboje v Moskvě v letech 1939-45 a následným pokojným rozvíjením národně demokratické revoluce v revoluci socialistickou včetně jejího triumfálního vítězství ve dnech 20. - 25. února 1948. Naopak distancovat je nutné se od jeho neschopnosti říci rozhodné „Ne!“ snahám o politické procesy, přinášené sovětskými poradci na základě hrubé provokace CIA, dále nad některými omyly mládí, zvláště pak podléhání nepravdivé teorii o sociálfašismu sociální demokracie.

Velice poučná, byť opomíjená je i strategie budování základů socialismu, která byla pod jeho vedením připravena a schválena IX sjezdem KSČ v roce 1949, zejména program překonávání bídy a vytváření základních sociálních jistot všem občanům Československa. I když poslední léta K. Gottwald jako prezident již byl za svým zenitem a dopouštěl se vážných chyb, zůstal nejvýznamnější osobností bojů za socializaci v Československu.

Významnými osobnostmi byli i českoslovenští prezidenti Antonín Zápotocký a Antonín Novotný, byť ani je nelze s odstupem času posuzovat nekriticky.

Za velkou osobnost je nutné považovat prezidenta ČSSR generála Ludvíka Svobodu – jako hlavního organizátora Československého armádního sboru v SSSR za 2. světové války, jako ministra obrany poválečného Československa, jako prezidenta, který svým rozhodným postojem ke vstupu „spřátelených vojsk pěti států Varšavské smlouvy do Československa 21. srpna 1968“ významně přispěl k zabránění krveprolití u nás a s Gustavem Husákem a dalšími zmařil záměr levičáků se s hlavními muži jara 1968 tvrdě vypořádat.

Velkou osobností KSČ byl i poslední socialistický prezident Československa Gustav Husák. Komunistická internacionála ho hodnotila jako neukázněného a nespolehlivého. Neprávem. Byl významným organizátorem Slovenského národního povstání, významným politikem Komunistické strany Slovenska po válce, stal se obětí nezákonného procesu se „slovenskými nacionalisty“ v letech 1953-54 a do roku 1962 byl vězněn. Poté se věnoval vědecké práci (kniha Svědectví o Slovenském národním povstání). Byl významnou osobností roku 1968 – od dubna 1968 místopředsedou vlády. Po 21. srpnu 1968 v Československu spolu s prezidentem L. Svobodou zabránili nejhoršímu. 17. dubna 1969 byl zvolen prvním tajemníkem KSČ. Včele KSČ dokázal stranu stabilizovat a uchránit před přílišným vlivem levičáků typu Vasil Biľaka. Dokázal mu i vyfouknout funkci prezidenta ve chvíli, kdy L. Svoboda musel ze zdravotních důvodů abdikovat. Dokázal i prosadit zřízení samostatné katolické diecéze na Slovensku. Do jisté míry ho zlomila tragická smrt jeho druhé manželky v roce 1977. Podrobně, viz ²⁴⁾.

Významnou osobností je i předseda vlády ČSSR v letech 1970-88 Lubomír Štrougal, byť stejně jako Gustav Husák a někteří další nebyli s to zlomit konzervativní levičácké křídlo ve vedení KSČ, bránící nezbytným reformám.

Naopak zcela propadli svého času velmi oslavovaní muži pražského jara včele s A. Dubčekem, kteří to jistě mysleli dobře, ale v domácí i v zahraniční politice byli mimo realitu,

až je zaskočil 21. srpen 1968, po té normalizace a nakonec i 17. listopad 1989. V této souvislosti jsou příznačné dva výroky na předsednictvu ÚV KSČ v noci z 20. na 21. srpna 1968 po zprávě, že invaze spojeneckých vojsk do Československa začala: prezidenta ČSSR Ludvíka Svobody: „*Tak vidíte, kam jste tuto zemi dovedli*“ a 1. tajemníka ÚV KSČ Alexandra Dubčeka: „*Toto oni urobili mne, mne!*“. Inu: „*Mysleli to dobře, ale dopadlo to jako obvykle*“ (tj. špatně, mimořádně špatně). Tuto poslední větu Dubček nepřekvapivě neřekl.

Další velké osobnosti z řad KSČ se při rozvoji socialismu v Československu do klíčových funkcí v KSČ a ČSSR neprosadili.

Otázkou je, zda lze najít velkou osobnost socializující revoluce v Polsku. Tvrdý zakladatel socializujícího Polska B. Bierut zřejmě v daných podmínkách neměl moc na vybranou. Zemřel v roce 1956 a s ním i tzv. stalinistické období v dějinách Polska. Zřejmě podobně je nutné hodnotit jeho nástupce W. Gomolku, byť proti útokům na Židy v letech 1968-69 měl rozhodně zakročit. Bouře, které v roce 1970 přiměla W. Gomolku k abdikaci, ukazují nezládnutí situace. Jeho nástupce E. Gierek s jistými francouzskými zkušenostmi je sice dodnes Poláky značně uctíván, ale faktem zůstane, že se svým premiérem Piotrem Jaroszewiczem (brutálně zavražděn i se svou manželkou v noci z 31. na 1. září 1992 za dodnes neobjasněných okolností, dává se do souvislosti s podivnou nehodou A. Dubčeka 1. září 1992 a se skutečností, že oba měli v Moskvě před soudem svědčit ve významné politické věci) se příliš rozmáchl a v zásadě přivedl polskou socializaci v srpnu 1980 ke krachu. Po jeho abdikaci S. Kania těžce zápasil s velmi těžkým dědictvím, podobně W. Jaruzelski. Snad jen polskou komunistku Wandu Wasilewskou (přesvědčila J. V. Stalina, aby za zabraná polská východní území Polsko odškodnil na účet Německa Slezskem, Pomořanskem a západní částí východního Pruska) a polského generála Wojciecha Jaruzelského, budující polskou lidovou armádu proti fašismu v SSSR, později budující armádu socializujícího Polska a zvláště pak jako zachránce Polska před občanskou válkou vyhlášením výjimečného stavu 13. prosince 1981, lze označit za velké osobnosti polského pokusu o socialismus, byť Jaruzelski nakonec zajistil hladké předání moci Solidaritě na jaře 1989 a tím i kapitulaci polské socializace. Jistě i proto ho po smrti hodlá polská vláda PiS po vzoru nejhorších inkvizitorů soudit.

Nenapadají mě velké osobnosti v Maďarsku a v Rumunsku. Rozhodně jimi nejsou mužové velké maďarské tragédie roku 1956, v naivnosti připomínající muže pražského jara 1968 s tím rozdílem, že jim historie umožnila hrát roli ničitele až do konce. Jistě jím není ani János Kádár, který sice po bílé krvavé kontrarevoluci v roce 1956 Maďarsko stabilizoval, ale také diletantskou hrou na ekonomickou reformu smrtelně zadlužil, a tím i paralyzoval. Jistě jím není ani rebel proti Moskvě N. Causeșcu, byť jako jediný z vůdců socialismu byl po jeho svržení se svou manželkou popraven.

Velkou osobností v Bulharsku byl jistě hrdina lipského procesu v roce 1934, budovatel lidové fronty proti fašismu a vůdce bulharské socializující revoluce, v roce 1949 předčasně zemřelý šéf KS Bulharska Georgi Dimitrov. Hodnotit věčného T. Živkova si netroufnu.

Významnou, ale značně kontroverzní osobností jak ve věci řešení národnostních problémů, tak 2. etapy rozvíjení ekonomické reformy v Jugoslávii, byl vůdce protifašistického odboje v Jugoslávii maršál a prezident Socialistické federativní republiky Jugoslávie J. B. Tito. Jeho současná popularita na území někdejší Jugoslávie je ale dána především aktuální mizérií.

Velkou, ale silně kontroverzní osobností byl zakladatel lidové Číny Mao Ce-tung. V roce 1959 skončila jeho výrazně pozitivní role (vedení vítězné revoluce a první desetiletí socializace Číny) a začala role výrazně negativní, viz Velký skok, Velká proletářská kulturní revoluce, pohraniční války se SSSR a s Vietnamem, podpora zrůdného Pol Potova režimu v Kambodži ad. Velkou osobností byl strůjce čínského ekonomického zázraku Teng Siao pching.

Rozhodně nelze kladně hodnotit osobnost vůdce KLTR Kim Ir Sena, neboť rozpoutal korejskou válku a prosazoval politiku dobrovolného izolacionismu, byť socialismus v KLTR dokázal ubránit. Pro hrubé chyby při socializaci Albánie nelze kladně hodnotit ani albánského vůdce E. Hodžu.

Velkou pozitivní osobností byl vůdce vietnamské revoluce Ho Či Min (zemřel 2. září 1969), podobně vůdci kubánské revoluce bratři Fidel a Raúl Castrové (od roku 1959, Fidel do roku 2006, Raúl do roku 2018) a vůdce socializující Libye M. Kaddáfí v letech 1969-2011. Vyčítat Castrům tvrdý postup s kontrarevolucí, v případě Kaddáfího při řešení rozbrojů místních klanů, je pošetilost.

Veliký se jeví mnohaletý nicaragujský levicový prezident Daniel Ortega, brazilský levicový prezident v letech 2003-11 Luis Inácio Lula da Silva a levicový bolivijský prezident v letech 2006-19 Evo Morales, donuceným k rezignaci řízeným vojenských pučem 11. října 2019 po čtvrtých vítězných volbách. Znovu se potvrdilo, jak rizikové je převzít buržoazní státní aparát a nezměnit ho na lidový.

Historie ukazuje, že předčasná smrt či vražda vůdce socialistické revoluce může revoluci vážně ohrozit, viz zavraždění Patrice Lumumby v Kongu v roce 1961, předčasná smrt prezidenta H. Cháveze ve Venezuele 5. března 2013. Tedy, hodnotit jeho následník Madura by bylo předčasné.

Podobné zkušenosti mají i jiné revoluce – následovníky neměl Mustafa Kemal Atatürk v Turecku, v roce 1961 zavražděný předseda vlády Konga Patrice Lumumba, v roce 1966 vojenským převratem svržený prezident Ghany Kwame Nkrumah, v roce 1970 zemřelý prezident Egypta Gamál Násir atd.

Litaratura:

- 1) Samuelson,P.A., Nordhaus,W.D.: Ekonomie, Praha, 1991
- 2) Kornai,J.: Economics of Shortage, Amsterdam 1980
- 3) Statistická ročenka ČSFR 1990, Praha, FSÚ 1991

- 4) Průcha, V. – Urban, L. a kol.: Hospodářský vývoj evropských zemí RVHP po 1970, Svoboda, Praha 1989, s. 269
- 5) Stalin, J.V., Spisy. Sv. XIII, s. 38-39, citováno podle Formánka
- 6) Stalin, J.V.: Otázky leninismu; Svoboda, Praha 1950, s. 216-265
- 7) Neužil,F.: Pokus o srovnání teoretického obsahu a sociálně praktické funkce stalinského pojetí materialistické dialektiky a tak zvané negativní dialektiky v západním neomarxismu, interní materiál, vypracovaný v únoru – v březnu 2008
- 8) Neužil,F.: Pokus o srovnání teoretického obsahu a sociálně praktické funkce stalinského pojetí materialistické dialektiky a tak zvané negativní dialektiky v západním neomarxismu, interní materiál, vypracovaný v únoru – v březnu 2008, s. 4
- 9) Vážení diváci a posluchači, představujeme vám knihu Valerije Viktoroviče Pjagina 6, O světě křivých zrcadel, nakl. Zakázané vzdělání 2020, 17. 2. 2020
- 10) <http://cs.wikipedia.org/wiki/T%C3%A1d%C5%BEikist%C3%A1n>, citováno 30. září 2014
- 11) Nėukropnyj,A.: „Historická pravda a fakta bolí a často se nehodí. Proto je také snaha dějiny ve školách zrušit. Prý to nikdo nepotřebuje a líné žáky to zbytečně zatěžuje! Co se tedy opravdu stalo na Krymu na jaře 1944?“ překlad Vlábí, Nová republika, 26. 7. 2019, <http://www.novarepublika.cz/search?q=N%C4%Bukropnyj>
- 12) Kollert,M.: Víte, co se má stavět na Krymu? A další dvě neznámá fakta... Důležité zprávy k Ukrajině od analytika Kollera, Parlamentní listy, 10. 4. 2019
- 13) Kaddáfí,A. M.: Zelená kniha, Praha, Dialog 1990
- 14) Jurka,J.: 17. listopad 1989 v Československé socialistické republice bez iluzí, předsudků a ideologie, leden 2015
- 15) Ransdorf,M.: Nové čtení K. Marxe, Praha Futura 1995
- 16) Zemskov,V.N.: Zaključonnyje, specposelency, ssynopeselency,ssylnyje i vyslannyje. Istoria SSSR, 1991/5, též Archivy načínajut govoriť – Gullag, Sociologičeskije isledovanija, 1991/6, též Ob učotěspeckontingenta NKGV ve vsesojuznych perepiskach naselenija 1937 i 1939, Sociologičeskije isledovanija 1991/2, též v Argumenty i fakty 1989, N. 38, 23.-29.9., N. 39, 30. 9. – 6. 10., N. 40, 7.-13. 10., N. 45, 11.-17. 11. Dugin, A. N.: Gulag – Otkryvaja archivy. Na bojevom postu, Moskva, 27. 12: 1989, též Gulag glazami istorika, Sojuz1990/9, Dugin,A.N., Malygin,A.J. – Solženicyn, Rybakov: těchonologia lži, Vojenno istoričeskij žurnal, 1991/7, Dugin,A. N. – Govorjat archivy: neizvēstnyje stranicy GULAGa. Socialno političeskije nauki, 1990/7, též Stalinizm: legendy i fakty, Slovo, Moskva 1990/7
- 17) Sousa,M. - Lži týkající se dějin Sovětského svazu 21. 7. 2015. Z angličtiny přeložil Lukáš Sluka.
- 18) Krupka, J. - Nemilosrdná poprava maršála Tuchačevského - Stalin s ním neměl slitování 21. 12. 2019
<https://www.dotyk.cz/publicistika/tuchacevskij.html?cast=4#kapitola>
- 19) Churchill,W.: projev v Horní komoře britského parlamentu u příležitosti nedožitých 80. narozenin J. V. Stalina 23. prosince 1959

- 20) Valenta,J.: Jana Masaryka patrně zabili britští agenti, napsal bývalý Havlův poradce, 19. 2. 2019, www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/cr-britanie-izrael-sssr-historie-vrazda-masaryk-rozvedky-sis.A190215_212651_zahranicni_luka \t "_blank"
- 21) Steven,S., Výbušnina. Operace CIA Splinter Factor. SAKKO, Praha 1991, str. 57
- 22) Formánek,M.: Cesta k socialismu v Československu. Historická analýza, nepublikovaná studie CSTS k analýze socialistické minulosti z 22. 2. 2013
- 23) Těsnopisecké zprávy o schůzích poslanecké sněmovny 1929-1930, Schůze 7., str. 13-19
- 24) Macháček,M. – Gustav Husák, Praha, nakladatelství Vyšehrad 2018

O autorovi:

Ing. Jan Zeman, CSc.

**1956. Ekonom, environmentalista, expert na trvale udržitelný rozvoj a život, dopravu, energetiku, lesnictví, povodně. Básník.*

Polemika s fenoménem

konzervativní levice

Jiří Dolejš

Pojítkem pokroku v pojetí politické levice vždy bylo emancipačně humanistické poselství. Neprivilegované ale často lákala i různá autoritářská hnutí, která nabízela snadnou spásu v podobě uctívaných vůdců. Levici také zásadně poznamenala dominance dogmatického stalinismu, při které došlo k fatálnímu oddělení otázky projektu sociální spravedlnosti od myšlenky emancipace a humanismu a k diskreditaci socialistické myšlenky. Problém vzniká, pokud levice čerpá z nostalgie po dogmatické tradici a ze sociální nenávisti k nositelům změn, a ještě to vydává za přání lidu.

Kořeny moderního pokroku jsou v osvícenectví a jeho universálnímu uplatnění tradičně bránily síly reakce. V průběhu času pokrokářská vzpoura získala stigma ideologie progresivismu, tedy v podstatě aktivistického prosazování nezodpovědných experimentů, cíle požadovaných změn jako je sociální pokrok a rozšiřování demokracie se ve veřejném diskursu jakoby ztrácejí ze zřetele. A progresivisté byli líčeni jako diktující totalitáři mávající zbraní „Cancel culture“.

Má se snad levice zaměřit konzervativněji, když prostý občan s tzv. progresivisty hned nenajde společnou řeč? Proč se má skomírající levice brodit bahnem pseudovlasteneckých iluzí, popřípadě se nesmyslně štěpit nad snůškou sektářských bláznivín. Polemické debaty o inovacích na levici by měly být prosty bigotní nesnášenlivosti. Např. z odkazu nonkonformismu beatníků čerpal i underground, který se různými způsoby vzpěchoval minulé vrchnosti. Přesto u mnohých konzervativců dodnes přežívá normalizační nenávist vůči těmto lidem. Než spolupracovat s kulturní a liberální levicí, raději být tedy trochu zpátečnický?

Pojem konzervativní levice vnímám z perspektivy pokrokové esence levicovosti jako oxymóron. Spojovat nové emancipační úsilí se zpátečnickou konzervací tradic je určitý protimluv. Konzervativní levice je vlastně ta část levice, která je skeptická ke změnám v myšlení, věří v původní ideály a obává se nedomyšlených inovací. Kde je ovšem hranice, za kterou se z opatrnosti stává zpátečnictví? Konzervativní levice může těžko mluvit o avantgardě, pokud uctívá jen ty staré tradice, a ještě s fanglemi nacionalismu a averzí vůči projevům individuální svobody.

Konzervativci odmítají učinit kulturu a tradiční hodnoty objektem modernizačních změn. Rozklad tradičních pout chápou jako protilidový projekt odcizených elit, které za to, co boří, nenabízejí okamžitou stabilní náhradu. Snaha koncipovat jakýsi konzervativní socialismus chce spojit

solidární cíle s obhajobou tradičních hodnot. Chápe je egoisticky a nikoliv universálně. Jejich antiliberismus v boji za zájmy chudiny pak má bohužel některé styčné body se zpátečnickými autoritami.

Prof. Petr Drulák (ročník 1972) navrhuje nahradit univerzální humanismus humanismem horizontálním, tedy zejm. v rámci národní solidarity. Ta štitivost vůči kosmopolitnímu rozměru marxismu i liberalismu je praktickým projevem určitých konzervativních resentmentů. Lze chápat, že v praktických mezinárodních vztazích se dostává do konfliktu lidskoprávní maximalismus s ekonomickou diplomacií. Na pováženou už je, zda má být odpovědí vykázat liberály z levice a jejich širší emancipační přístup nahradit rehabilitací národního státu a patriotismem malých společenství.

Drulák chce očistit solidaritu od rozkladného překračování hranic tzv. přirozených komunit a historických celků. Proč by ale měla být solidarita vázána jen na omezenou skupinu, jako jsou rodina, komunita, národ. Taková solidarita má spíš logiku milostivého daru než obecného civilizačního pravidla. Šance pomáhat ostatním lidem je samozřejmě limitovaná možnostmi, to kádrování solidarity podle kulturní a geografické vzdálenosti je ale logicky neudržitelné. Snaha konstituovat konzervativce jako bojovně antiliberální jádro autentické levice je už destruktivní.

Svou odtrženost od reality i od levice ukazuje prof. Drulák nápadem, který nedávno zveřejnil pro francouzských parlamentních volbách. Sní o tom, jak nenáviděné liberály vezme do kleští konzervativní levice a nacionální pravice. Tohle spojení červené a hnědnoucí barvy ukazuje posun myšlení ke kursu zastávaném např. Institutem Václava Klause. Přes to, že vykonával funkci velvyslance v Paříži, nepochopil proč Melenchon a jeho úspěšná Nouvelle Union Populaire écologique et sociale (koalice NUPES) nemůže mít spojence Rassemblement National (RN) Marine le Penové.

Přes taktiku legalizace francouzští nacionalisté mají sociální kořeny v nenávisném prostředí vůči vizincům a Evropě a patří přes svůj populární tón ke krajní pravici. Jsou hodnotově ve zcela protichůdné pozici a snaha udělat z nich spojence levice jen zastírá smutný fakt, že ani dnes hrozba fašizace není prázdná fráze. NUPEC je pluralitním spojenectvím socialistů, komunistů, zelených a různých aktivistických prvků spojených v hnutí La France Insoumise. S le Penovou je spojuje opoziční role, ale žádné podstatné hodnoty. Taktické kontakty nejsou anemohou být strategické spojenectví. To paltí ve Francii i v České republice.

Francouzský filozof Jean-Claude Michéa (ročník 1950), někdejší člen francouzské komunistické strany, se snaží takový antiliberismus ideologicky zdůvodnit. Obviňuje zejména generaci mileniálů z kulturního experimentu. Prohlašuje, že prostý člověk je už unaven ze změn, které mu tzv. pokrokaři nutí. Tvrdí, že kulturní konzervativismus je vlastně blízky optice prostého člověka zdola a že progresivismus je vlastně elitářský. Tím ale z prostého člověka dělá jakousi infantilizující karikaturu. A dostává se až k absurdnímu tvrzení, že kapitalismus údajně být takto lidově konzervativní ani nemůže.

Tito konzervativci zleva nás vlastně na prahu postindustrialismu vrací k archaické kultuře časů průmyslové revoluce. Ano, nad bezprostředně konzervativní reakcí mnoha obyčejných lidí nepomůže ohrnovat nos, ale to neznamená, že v zakopání se v tradicích je šance na pokrok. Operovat s pojmem „konzervativní socialismus“ znamená upírat socialistickému snažení významný rozměr modernizace. V cejchování pokrokařů hledají dokonce nějakou plebejskou antiintelektuální satisfakci. A to už mám za krajně nebezpečné.

Paradoxní už je, pokud levicoví konzervativci argumentují přirozeností jako jakousi esencí lidství, jako by neexistovala evoluce humanismu v duchu klasické teze, že „člověk je tím, čím se stává“. Hra na konzervativní levici může být navíc zneužita k nostalgické relativizaci odsudku autoritářství a stalinismu. Např. problém nedostatku demokratické legitimizace revoluce by pak mohl být odsunut jako revizionistická úchylka. S vaničkou boje proti „experimentům progresivismu“ se vylévá i dítě pokroku a ubíjí potenciál nutných reforem.

V Michéově duchu kritizuje progresivisty i prof. Jan Keller (ročník 1955). Tvrdí, že neempatickým atakováním tradičních hodnot ženou pokrokáři lidi do náruče pravicových konzervativců. V progresivismu liberálů vidí odcizení, ovšem xenofobní postoje vůči odlišným lidem už tak viditelně za odcizené humanismu nemá. Spojení jeho konzervativnějšího a ekologického myšlení se vnitřně přibližuje k metafyzice pojetí „přirozenosti“ jako svébytné morální hodnoty. Jeho kritika liberální levice tak ztrácí konzistenci.

Proč si konzervativci myslí, že jejich tradicionalismus je morálním kompasem a hodnotovou kotvou? Nedělají tak nakonec to samé, co vytýkají liberálům? Problémy, které otevírá kulturní levice, existují stejně reálně, jako problémy tradičnější. Má snad být s pomocí sentimentu po kořenech identity rehabilitováno kdejaké bizarní retro? Konzervativní „inovace“ levice nepřímo přitakává tendencím k neofeudalismu. Oslabuje dynamiku socialistického hnutí a volá po větší kontrole podmínek sociálního vzestupu tzv. obyčejného člověka. Antiliberální alternativa se tak stává malverzací skutečného zájmu o člověka a jeho svobodu.

Klasici už ve svém Manifestu z roku 1848 kriticky popisují socialismus reakčně feudální, jako ohlas minulosti, kdy aristokraté mávají proletářskou mošnou a hrozí moderní buržoazii. Ruku v ruce s tímto socialismem jde socialismus páterský, který dává asketismu socialistický nátěr a kropí vztek proti novým časům svěcenou vodou. Dalším takovým socialismem je socialismus konzervativní, buržoazní, který aby ulevil sociálním neduhům, slibuje změnu poměrů, ale lpí na patriarchálně autoritářských poměrech bez sil, které je revolucionizují.

Která verze socialismu je dnes reakční a překonaná? Klíčovou kategorií je zde odcizení. Jako se stali odtržení od zbytku společnosti stalinisté, mohli by se stát izolovaným ostrovem současní konzervativci i progresivisté. Filozof prof. Václav Bělohradský (ročník 1944) má současnou konzervativní vlnu spíše za psychologickou reakci na nárůst nejistot. A chce onu emancipační esenci levice prostě definovat více ekonomicky a méně kulturně. Podle něj hegemonická liberální interpretace emancipace znamená „osvobození jednotlivce od všech vazeb a norem, které na sebe neval ze své vůle a rozumu“. A uvažuje, zda krokem k obnově socialistického projektu pro 21. století není „emancipace od takového ideálu emancipace“.

Otázkou je, zda to znamená jen ubrat na důrazu v kulturní emancipaci, jejíž „progresivismus“ je příliš umělý a prefabrikovaný. Vlna protekcionismu, identitářství, různé formy fideismu, je skutečná. Je možné více respektovat zakotvení lidí v tradicích rodiny, kultury, náboženství, regionu či sexuální orientace a méně se vznášet v neživotných výšinách, kam oko plebsu nedohlédne. Souznít s odsudky uprchlíků, menšin kulturních i sexuálních, to už ale je jen krůček k reakčnímu obratu nebo dokonce nenávisti k odlišnostem. V kontextu konzervativního obratu si může levice klást různé otázky. Paternalistická role autorit garantujících pořádek ale prostě nemůže být levici diktována jako vyzkoušená „best praxis“. To už by byla kastrace pokroku.

Zastánci konzervativního socialismu se především chtějí vypořádat s tzv. novolevicovou agendou. Ta vznikla v polemice s vulgarizovaným marxismem a opírala se o tzv. kulturní levici akcentující seberealizaci jednotlivce a dekonstrukci hodnot starého světa. Konzervativci nyní

připomínají, že tradiční volič se cítí novou levicí opuštěn. Spojení s konzervativní pravicí jim nevadí, to je podle nich „v zájmu lidu“. Liberální levici bez uzardění vyřazují s tím, že její ohánění se svobodou je bezpáteří a že zburžoazněla. Pokud tak pracujícím a neprivilegovaným naočkují averzi vůči moderním změnám, zploští vlastenectví na nacionální protekcionismus a duchovní rozměr na rehabilitaci starých tabu, tak jim nijak nepomohou. Naopak je natlačí do náruče iracionálních sil konzervujících mocenské poměry.

Poznávání a zmocňování se osvobozujících možností je funkcí pokroku. Fašismus zůstává nepravdivý, i když je realizován, emancipace člověka je pravdivá, i když čeká na své naplnění. Kreativní racionalita musí proto obsahovat schopnost imaginace, ve které se rozum vědy setkává s rozumem kultury. Právě takovou představivost konzervativní nerozum tolik nenávidí. Boří totiž jeho panství. To je pravý důvod různých panikařských a únikových ideologií, proto se straší neomarxismem. Proto „konzervativní socialismus“ lze diskutovat jako zvláštní reflexi dnešních nejistot. Pokud by měl být brán jako svébytný projekt společnosti, tak už pro mne není historickým pokrokem.

K zamyšlení vede vztah konzervativců k nástrojům politiky. Jejich touha po návratu k lidovosti znamená často, že v populismu vidí záruku plebejství. Nevidí rozdíl mezi tím populárně artikulovat zájmy lidí a populistickým útočením na iracionální pudy. Takový populismus nemůže být ctností, přirozeně korigující směřování politiky, obnovující funkčnost demokracie. Apely na národní egoismus prostě nepovedou k uskutečnění socialismu v jedné zemi, stejně jako rezignace na kulturní souvislosti sociálních revolucí.

Levice zjevně už léta potřebuje novou velkou iniciativu při řešení příčin odlidštění společnosti. Ale také praktické, zcela realistické kroky v rámci strategie společného levicového minima. Proto nemá smysl se navzájem nutit do jediné správné cesty či si naopak nadbíhat a zapomínat na vlastní kořeny a identitu. Reformní levice prostě jen více akcentuje postupné a pokojné překonávání poměrů a radikální levice zase více akcentuje komplexní systémovou alternativu a sociální revoluci. Důležité je, aby se tyto akcenty projevovaly demokraticky. Jestli jednotlivé části levice usilují o vůdčí roli předvoje, platí, že protismyslná by byla násilná hegemonizace a ochuzující by byla snaha o unifikaci levice. Avantgarda ani hegemonie se prostě nedají nadekretovat.

Strategický je pro modernizaci staré levice generační problém. V tomto je příběh levice na východě Evropy jiný. Tvoří ji zde setrvačně především seniorští pamětníci, což kromě ideologické delegitimizace odpuzuje mladé s novou sociální zkušeností. Romantická touha mladých postavit se establishmentu a být na správné straně konfliktu dějin se často inspiruje jiným typem protestů bez vazby na zkonstatované ideologické rituály. „Být vlevo“ zkrátka pro dnešní generaci znamená něco jiného než pro generaci starší. A tyto odlišné generační zkušenosti jsou čím dál obtížněji slučitelné. Levice si dnes neví ani rady s infiltrací nacionalistů a euroskeptiků, v Evropě chybí objektivnější pohled na německou či ruskou otázku. Tedy geopolitika levice bez zasetí národoveckých iluzí a jiných stereotypů.

Část sociální báze levice toto vakuum vyplňuje tím, že se obrací k silně konzervativním hodnotám. A tím se řešení zcela nelevicově vidí spíše vzadu než vpředu. Pokud tato nostalgie osloví výjimečně i někoho mladšího, ten se dostává do izolace ve své vlastní generaci a přestává být pro levici potřebným nositelem generačně nové zkušenosti. Politická nekromancie je opakem skutečného omlazení levice. Do zavírajících se dveří nové budoucnosti pro levici musí strčit nohu zejména nastupující generace, ale je vědomostně i organizačně připravena? A může se při tom opřít o

mezigenerační spolupráci? Sociální čas nezpomaluje, naopak spíše zrychluje, pádí dál a neptá se. Chytí ještě levice tento rychlík?

Mladé nezajímá ani revanš poražených, ani heroismus vítězů, ti žijí otevřenou budoucností. Především mladí by se měli otevřít novému a zvládnout s tím spojenou víceznačnost. Antiestablishment dnešních mladých má buď anarchisticko-guerillovou povahu, anebo je depolitizován v šedé zóně nevládních organizací. Pokud se orientují na překonání kapitalismu, tak jen v abstraktně ideologické rovině, což často vede k jejich sektářské izolovanosti. Na protestu, ale ani na radikální utopii nelze postavit trvalejší úspěch. Ten zajistí jedině nový a důvěryhodný projekt. A mladí levičáci se při jeho prosazování musí přiblížit všednodenní zkušenosti voličů.

Sociální základnu levice dnes nejsou a nemusí být jen lidé hlásící se přímo k levici. Přibývá voličů, jejichž politické preference jsou těkavé. Při hledání způsobu spolupráce levice je tento stav její sociální základny zřejmě potřebné více respektovat. Pokud oslovením nenavážete s tímto voličem kontakt, v nouzi se přimkne k nějakému avanturismu či patriarchálnímu (vůdcovskému) způsobu uvažování. Populisté lidem sugerují změny s pomocí protestních emocí a sociální demagogie, ale bez jasného cíle. Nespokojeným davům se servírují nové tváře a rozhazují se plnými hrstmi marketingové sliby.

Empirickým faktem je, že krize tradičního stranictví posunula zájem veřejnosti jistým způsobem k populistickým rekvizitám. Mám ale za postmoderní omyl, pokud si někdo myslí, že vtažením davu do politiky dojde automaticky k radikalizaci demokracie. Radikální znamená dotýkající se kořene věci, a pokud sociální podstatu nahradím vášní davu, k racionálním řešením se nepřiblížím. Levicový populismus má být obranou před populismem pravicovým. Za to se přimlouvá např. belgická postmarxistka Chantal Mouffetová (ročník 1943): otázkou je, zda veřejný prostor díky tomuto populismu opanuje manipulace pudů či zda se zvýší politická inkluze skutečně levicových myšlenek. Závislost na tématech populistů by levici oslepovala.

V čem tedy má tkvět budíček pro levici? Oponentura poměrům musí být současně radikálně demokratická i opřená o tendenci reálného humanismu, spojující produktivitu se solidárností. Radikální levice, která chce dobývat terén občanské společnosti, musí čerstvými myšlenkami a novým jazykem komunikace oslovit i nové generace, a také inteligenci. Při tvorbě sociálních aliancí využít to, co spojuje různé emancipační alternativy. Naopak doslova toxicky působí štěpící témata, jako je revize minulosti či umlčování distance od ní nebo z podstaty nelevicová xenofobie. Chybou populistů je, že sílu kolektivních spojení vidí v hypnotizování davu, nikoliv ve formování koalic skutečných zájmů. Hierarchie témat je pak věcí politické taktiky.

Levici nejde očistit ani od liberálního, ani konzervativního myšlení. Osa liberálně konzervativní prochází napříč nejen krajinou politické levice, ale i námi samotnými. Jen se z opatrnosti nesmí stát zpátečnictvím. Zostouzení nových pohledů na svět pod záminkou ochrany tradičního voliče nás ochuzuje. Sektářské spory na levici tomu neplodnému schizmatu paradoxně nahrávají. Nepřípustná je diskriminace tradičního životního stylu, ale neznamená to fanatickou ochranu sklerotických institucí. Upínat se k vlíně nacionálně konzervativního populismu je proto už jen cesta zpět. Jistě, ztráta původního směru probouzí mnohdy i destruktivní pudy. Čemu nerozumím, to popřu a dosáhnu tím slasti iluzorní jistoty.

Levice se hlásí k významu ekonomických a sociálních práv jako podmínky práv politických, jako šance na reálnou emancipaci i v kultuře a morálce. Tudíž nemusíme přijímat vnucovaný antagonismus mezi konzervativnějším či liberálnějším myšlením. To je zcela černobílé vidění. Současně to ale chce, aby ti liberálnější v kulturních otázkách naslouchali obavám druhé strany a

neutíkali před levicovým řešením ekonomických otázek. Protože pouhé abstraktní moralizování ekonomiky a antitržní blouznění by levici zbavilo její klíčové zbraně, šance na efektivní proměnu materiálních podmínek naší existence. Ostatně ekonomie je věda, která se vyvíjí. Po krachu zdogmatizované politické ekonomie socialismu je inovace ekonomického myšlení víc než potřeba. Protože bez ekonomie nebude levice levicovější, ale jen hloupější.

Mapa současné levice je tak značně nespojitá a nejednoznačná. Vedle sebe tu stojí touha po obnově bývalých tradic (bohužel úspěšných i neúspěšných) se zcela mlhavým voláním po nové zásadní vizi. Mísí se představy antisystémové a reformní, odlišné zkušenosti Evropy východní a západní s vývojem v Asii či na americkém kontinentě. Bohužel aniž by tyto představy a zkušenosti zásadně rezonovaly s politickou poptávkou. Někteří čeští levičáci vyhlíží mesiáše. Jenže levice nemůže stát na spasiteli, musí vyrůstat ze zájmu mas. A naštvanost davu ani různých kazatelů není program. Nestačí negace světa. Programové zakotvení není možné bez teorie a nelze si plést teorii s populistickou ideologií. Archaické vlastenčení či módní klimatiizmus, to není ani nová teorie, ani fungující projekt. A frustrace levicového intelektuála na tom nic nezmění.

Konzervativní levice má blíže k minulosti a seniorům bojícím se změn, pokrokářská kulturní levice má zase blíže k mladým a nové budoucnosti. Co ale přítomnost? Tady je k dispozici pouze protestní volič, a ten není zrovna politickým tmelem. Musí být oslovován více hlasy tak, aby neutekl k extrémistům a zároveň aby nezapouzdřil levici v negaci. Má-li levice reprezentovat diskriminovanou většinu, tak nemůže rezignovat na zřejmý fakt, že ta se dnes objektivně skládá z velmi různých fragmentů. Levice společně je jasný závěr nejen pro české poměry. A patří do ní i ta levice progresivní a liberální.

O autorovi:

Ing. Jiří Dolejš

**1961. Ekonom, národohospodář. Původně působil jako vědecký pracovník v Ústavu prognózování ČR, pak v Ústavu hospodářské politiky. Člen různých spolků, např. Čs. vědeckotechnické společnosti, České společnosti ekonomické, či Občanské futurologické společnosti. Pro KSČM začal pracovat jako ekonomický expert, od roku 1999 do 2018 místopředseda KSČM. V letech 1994 -2002 zastupitel v ZHMP. V letech 2002 – 2021 poslanec PS PČR. Nyní předseda CSTS.*

Životní cesta národní vdovy

Jiří Malínský

K počátkům

Na počátku února 1992 se uzavřel život tehdy devadesátileté Marie Švermové-Švábové. Byla poslední žijící členkou Gottwaldova vedení KSČ a současně vdovou po národním hrdinovi Janu Švermovi, se kterým vytvořila tvořivě po dvacet let dělný manželský pár. Zdálo by se, že jí v kolokole komunistických žen patří místo, srovnatelné s Gustou Fučíkovou, Jožkou Jabůrkovou, Marií Kudeříkovou a že do tohoto seskupení by měla náležet i její dcera Jiřina Kopoldová-Švermová. Životní osudy této československé ženy a především její druhý „politický život“ se však utvářely mnohem složitěji a mnohoznačněji.

Jakkoliv to dnes zní neuvěřitelně, je jen logické, že většina členů nejstarších komunistických vedení včetně Klementa Gottwalda měla svou sociálně demokratickou minulost. Marie Švermová vyrostla v sociálně demokratické rodině, její otec Martin Šváb byl vedle své dělnické profese odborovým funkcionářem. Větší část svých dětských a dívčích let prožila v Německu v rodině českých gastarbeitrů. Jak vzpomínala, před germanizací ji zachránily prázdninové pobyty u prarodičů protkané četbou českých klasiků typu Boženy Němcové nebo Aloise Jiráska.

Datum jejího narození – 17. leden 1902 v severozápadních Čechách v dnešní teplické čtvrti Trnovanech – připadlo již do zralejší fáze vývoje české společnosti – mimo minervistických maturantek se objevily první akademicky vzdělané české ženy; první světová válka tento civilizační zvrát *dokonala* a druhá *dovršila*. V Lidovém domě, kam začala docházet, ji upoutal *starý pardál* Bohumír Šmeral, posel zpráv z nového světa, sovětského Ruska, ale především svět dychtivé sociálně demokratické mládeže (její členkou se stala v prosinci 1919) a dotek s vysokoškolským prostředím právnické fakulty Univerzity Karlovy.

V mládežnickém prostředí se ve smyslu tehdejšího organizačního řádu (dnes stanov) stala členkou Československé sociálně demokratické strany dělnické a následně během bouřlivých let 1920–1921 i komsomolu a posléze i zakládající členkou Komunistické strany Československa (mládí se tehdy vymezovalo 14. – 24. rokem života). Začala jako řečnice jezdit nejen po pražských, ale i venkovských schůzích; seznámila se tehdy se svým životním partnerem Janem Švermou (1901–1944). Roku 1923 se jim, jak se tehdy říkalo, *na psí knížku*, narodila dcera Jiřina Kopoldová-Švermová (1923–2008). S Janem Švermou žili rušnou prvorepublikovou politickou scénou naplno; r. 1926 se stali *žáky moskevské politické leninské školy* (v té době byl jejím ředitelem Bucharin) a poznali zemi Sovětů i svět leninských bolševiků ještě v jeho plné síle. Všimli si i hospodářské a životní zbědovanosti země vzpomínající se z děsivých let první světové, občanské a řady místních válek tragických prvních let leninského Ruska. Jako plnoprávná členka generace *karlínských kluků* byla se Švermou oslovena tehdejší vedoucí dvojicí KSČ Bolen – Jílek; aparátnický mrav jejich komunikace však oba odpuzoval. A tak se po V. sjezdu KSČ stala na počátku třicátých let zástupkyní KSČ v exekutivě Komunistické internacionály (Kominterně). A znovu zblízka měla během své léčby „ve velké zemi“ možnost seznámit se se zkušenostmi a názory leninských bolševiků; jejich nejzřetelnějším projevem byl odstup a kritický pohled na Stalina. Neméně inspirativní bylo pro ni setkání se Šmeralem: *„Čím více jsme jej poznávali, tím jsme ho měli radši, nejenom pro jeho veliké znalosti a zkušenosti politika, ale i pro jeho lidské vlastnosti. Dovedl nás chápat, byl velkorysý, ač věděl, že jsme proti němu brojili jako proti oportunistovi. Ale nikdy nám to nepřipomínal a nikdy nás nepoučoval; a přece nás naučil dívat se na události v širokém záběru.“*

V gottwaldovské meziválečné KSČ

Po návratu do Prahy se začala v karlínském komunistickém centru věnovat práci se ženami. Bylo to v době, v níž pod hesly bolševizace vrcholil Stalinův vliv: *„Čím více se dívám zpět, tím více mi vyvstává velikost Šmeralova, který o proces bolševizace, tj. o zbavení se iluzí nad vývojem v republice, usiloval od samého začátku a který by patrně, nebýt zásahů zvenčí, dokázal proces bolševizace završit, aniž by byly vneseny do něj cizorodé prvky stalinismu.“* Je těžké říci, co všechno se v intimních rozhovorech v této specifické komunitě odehrávalo a zvažovalo (byla to doba časového i vývojového zužování do varianty Stalin – Hitler včetně vybočení v letech 1939–1941); jedno však je jisté: do značné míry to zrcadlil i Švermův duchovní svět a pomáhá to vysvětlit nejen akceptaci závěrů VII. kongresu Komunistické internacionály, ale i podporu Benešovy prezidentské volby v prosinci 1935, kterou komunisté podpořili právě tak jako posílení vojenské kapitoly československého prvorepublikového rozpočtu počínaje rokem 1936.

V této době se seznámila a spolupracovala s řadou osobností, která ovlivnila i její život v pozdějších letech: Boženou Macháčovou-Dostálovou, Jožkou Jabůrkovou, Evženem Friedem, Rudolfem Slánským, zřejmě i Otou Budínem, představitelem komsomolu Josefem Smrkovským, Josefem Guttmannem a mnoha dalšími. A pochopitelně i s Klementem Gottwaldem a řadou dalších generačně spřízněných „karlínských kluků“. To pomáhalo při mobilizování sil pro obranu republiky proti nacistickému moru a otevíralo společnost pro komunistické hnutí (nebylo náhodou, že z komunistických předáků si Beneš nejvíce cenil ne

Klementa Gottwalda, ale Jana Švermy). Na mezinárodních protifašistických kongresech se objevovala Marie Švermová spolu s Františkou Plamínkovou a v jednom případě i s Alicí Masarykovou. Všechno úsilí se však pro zhroucení snah o prosazení kolektivní bezpečnosti ukázalo marným. A Druhá republika, charakterizovaná posilováním pravice a jejího tak řečeného *maločeského nacionalismu*, dospěla k zákazu komunistického hnutí a následně k vnitrostranickému rozhodnutí o vytvoření moskevského perspektivně odbojového zahraničního centra.

V sovětskoruském válečném exilu

Když Marie Švermová dorazila 2. ledna 1939 do Moskvy, potkala tu celou řadu komunistických exulantů: Palmira Togliattiho, Waltra Ulbrichta, Dolores Ibarruri, Matyase Rakosiho, ale také Herberta Wehnera a své přátele Ernsta Fischera a Bohumíra Šmerala. Po absolvování kolečka na absurdní téma „proč KSČ nevyvolala celonárodní protihitlerovské povstání“ se komunističtí exulanté začlenili do sovětské každodennosti: *„Dnes si uvědomuji, že jsme tenkrát chápali tyto nedostatky spíše jako důsledek zaostalosti a nekulturnosti určitých rysů ruské povahy, což se – jak jsme doufali – podaří v brzké době překonat a odstranit, nikoliv však za průvodní jevy stalinského pojetí socialismu. Kolikrát jsme si s Honzou říkali, když jsme cestou míjeli zaplevelená kolchozní pole často nesklizená do pozdního podzimu nebo viděli zrezivělé soustruhy moknout na továrních dvorech: Tohle by u nás nebylo možné, fortelný český dělník nebo rolník by hospodařili určitě jinak. Vzpomínala jsem si na tyto naše rozhovory v dobách, kdy jsem se s podobnými jevy setkávala později i u nás; i s lhostejností lidí ke společnému dílu i k veřejnému dění.“* Marie Švermová se stala redaktorkou českého vysílání moskevského (od podzimu 1941 kujbyševského-samarského) rozhlasu a na dlouho – na více než rok – se odloučila od svého manžela Jana Švermy, který působil v západoevropském byru KSČ v Paříži.

Kriticky vnímala nedobrý stav země sovětů, který vnímala zprostředkovaně přes triádu hotel Lux – Komunistická internacionála – dača včetně preferovaného a od sovětské válečné každodennosti odloučeného zásobování. (Tyto poměry v umělecké podobě zachycuje sovětský film *Zítřka byla válka* režiséra Jurije Kary nebo současný ruský televizní seriál *Kursisté*). Marie Švermová při této příležitosti zachytila příznačný detail: na Šmeralově pohřbu v květnu 1941 byl účasten zástupce slovenské moskevské ľudácké klerofašistické ambasády. Jako vdaná žena byla vyloučena z užšího vedení; podle dobových Gottwaldových slov vlastně ani jako žena karlínskými kluky nebyla vnímána. Do Moskvy se vrátila na jaře 1943; začaly její programové, rodinným rámcem vymezené debaty s Janem Švermou, které tvořily kostru komunistického programu poválečného budování (asi nejvýrazněji ve volebním programu této strany z roku 1946). Vzpomínala: *„Proti takovému návrhu jsem vypočítávala řadu argumentů: po celou dobu světové války se bytový fond špatně udržoval a domy chátraly. ... Byla jsem toho názoru, že by domy měly zůstat v majetku soukromníků, kteří by se měli i napříště starat o jejich řádnou údržbu. Dost jsme se o to hádali, ale Honza, který uznával, že mám pro otázky praktické politiky více smyslu a pochopení než on, dal nakonec za pravdu mně. A skutečně, program naší specifické cesty k socialismu, se kterým jsme se vraceli v roce 45 do osvobozené republiky, respektoval práva i majetek malých a středních živnostníků a podnikatelů, a počítal s jejich účastí při budování lidově-demokratického státu.“*

Naposledy byla rodina Švermových pohromadě na jaře 1944. Jako první se odloučila dcera Jiřina, která se jako dobrovolnice přihlásila do Svobodovy východní armády. Jako druhý Jan Šverma, který se na podzim 1944 vypravil na pomoc Slovenskému národnímu povstání, kde ho potkala hrdinská smrt v úbočích nízkotatranského Chopoku. Zaznamenala i mocenský střet mezi Gottwaldem a Kopeckým o vedení strany, který rozhodl Šverma svou čestností a věrností „Klémovi“. To však byl již konec války; komunističtí exulanti s sebou do vlasti přiváželi i demokraty sdílený koncept národních výborů a nesovětský program rozvoje ekonomiky: *„Když jsme diskutovali o znárodnění majetku kolaborantu a zrádců, neuvažovali jsme tehdy o tom, že by měly být znárodněny továrny a podniky těch majitelů, kteří se za války chovali jako čestní lidé. Stejně jsme neuvažovali o likvidaci obchodníků a živnostníků, s jejichž pomocí jsme naopak počítali při budování lidově demokratického státu. Současně jsme chtěli navazovat na dlouholeté tradice družstevnictví, které bylo v našich zemích rozšířeno v mnohých oblastech hospodářského života.“* (Na tuto poučnou chybu upozorňuje kriticky ve svých vzpomínkách mj. Lubomír Štrougal). Ještě 28. října 1944 vyšel Marii Švermové článek o československé budoucnosti Podkarpatské Rusi; o její skutečné budoucnosti se však už rozhodovalo v Moskvě.

Znovu ve vedení KSČ

Po návratu do vlasti byla Švermová konfrontována s *odvrácenou tváří osvobození*. Odbojové heslo „Pracuj pomalu“ přerostlo do *vlny flákání a ulejšování*. Český šovinismus se projevoval nenávistí nejen kválečným zločincům, ale i německočeským demokratům-antifašistům. Charakteristická je její vzpomínka na ústecký zločin: *„Soudruh Valeš, zakalený frontový voják ještě z občanské války ve Španělsku, líčil, úplně otrěsený, řádění nacionalismem rozvášněného davu, který házel Němce do Labe. Řeka příštího dne vyplavila spoustu mrtvol, obětí řádění luzy. Předsedkyní správní komise v Ústí byla soudružka Marie Vobecká, významná antifašistka a obětavá předválečná soudružka. Tato statečná žena, která se s podlomeným zdravím vrátila z nacistického koncentráku, se vzepřela rozvášněnému davu a přišla přitom málem i o život.“* Obdobný ráz měl i boj s výstřelky rovnostářství: *„S Gottwaldem jsem nejednou hovořila a on se nijak netajil tím, že naši koncepci často a lépe chápali mladí členové strany i nestraníci, zatímco mnozí staří straničtí harcovníci zůstávali na starých dogmatických pozicích.“* Mocenské ambice některých vedoucích představitelů Ústřední rady odborů Revolučního odborového hnutí byly zvládnuty až po Zápotockého nástupu do vedoucí funkce této sjednocující odborové ústředny. Naopak přínosem pro ni bylo působení v nadstranickém časopise *Československá žena*, kde se setkávala s řadou dalších předních žen: Fráňou Zemínovou, Annou Jungwrtovou, Boženou Pátkovou a řadou dalších představelek třetirepublikového ženského hnutí.

Dalším stínem poválečného období bylo 300 000 Čechů ochotných během protektorátu vstoupit do seznamu Volkslisty, tj. soukmenovců (Volksgenossen). Váha tohoto množství vedla k ředění prokazatelných vin: *„Postupně však mnozí z těchto lidí nacházeli podporu v tehdejších politických stranách, bohužel ani naši stranu nevyjímaje.“* Na pozadí tohoto mimořádně složitého období organizační tajemnice ÚV KSČ Marie Švermová, která se rozloučila se svým padlým druhem-manželem (o smrti Jana Švermy se dozvěděla až v únoru 1945; Československo se se svým národním hrdinou rozloučilo velkolepou poválečnou

panychidou na trase Chabenec – Banská Bystrica – Bratislava – Praha (poslední rozloučení v panteonu Národního muzea) – Mnichovo Hradiště; postupně se s ním loučili Pavol Marcelly, generál Vladimír Přikryl, Prokop Drtina, Bohumil Laušman, Zdeněk Nejedlý); v čele nepočetné skupinky svých spolupracovníků v patách na západ postupujících jednotek Rudé armády obnovovala a zesilovala síť místních, základních, okresních i zemských organizací KSČ.

Přišel *čas sčítání hrůzných rodinných ztrát*. Mariin otec Martin strávil válku v nejhorších koncentračních táborech – v Buchenwaldu a Osvětimi; neblaze proslulý bratr Karel byl vězněn v Oranienburg-Sachsenhausenu, sestra Anna a bratr Rudolf byli internováni ve Svatobořicích; v Mauthausenu zahynul švagr Jaroslav Hanzlík, vůdčí osobnost odbojové skupiny *Svoboda*, a napětí strašlivé doby nevydržela ani její matka. Jen zázrakem přežila válku Švermova sestra Ludvika, držaná jako rukojmí v Ravensbrücku a v Osvětimi, právě tak jako švagr Švermové profesor Prousek. Doma zbyla nejmladší sestra Růžena s nedávno narozeným synem.

Byly však i *šťastné okamžiky*: mezi svobodovci, defilujícími před prezidentem Budovatelem, nescházela ani zdravá a nezraněná dcera Jiřina. První kroky vedly Švermovou do nové budovy ústředního sekretariátu KSČ vedle Prašné brány v třídě Na příkopech. Vedle Rudolfa Slánského, politického tajemníka, byla tehdy druhou a poslední z tajemníků ÚV KSČ. Dotvořilo se politbyro. Tvořili je: z moskevských mimo Švermové Klement Gottwald, Rudolf Slánský, Josef Krosnař, Václav Kopecký, z londýnských Václav Nosek (ale už ne Karel Kreibich), ze Slováků Viliam Široký, Július Ďuriš (ale už ne Husák nebo Šmidke či Novomeský), z přeživších vězňů koncentračních táborů staronoví Antonín Zápotocký a Jaromír Dolanský (v užším vedení KSČ setrval nepřetržitě jako poslední člen gottwaldovského vedení až do roku Pražského jara). Ve volebním roce 1946, v době VIII. sjezdu, počet členů KSČ přesáhl 1 milion členů (oficiálně bylo k datu sjezdu evidováno 1 081 544 členů a členek) a zásluhou promyšlené volební kampaně i podnětné činnosti svých členů ve vládě a volebního programu vedl i k mimořádnému úspěchu v parlamentních, zemských i komunálních volbách.

Žily i velké společenské organizace: Rada československých žen, Svaz česko-slovenské mládeže a Slovanský výbor. Do KSČ vstoupila řada lidí z mimodělnického prostředí, např. vnoučata českého liberálního politika předminulého století Františka Ladislava Riegra. Vládlo i obrozené ovzduší: „*Nikde nebylo stopy po nějakém nihilismu k národním dějinám, k národní kultuře. Bylo pro mě žalostné vidět později některé funkcionáře a protagonisty v uvozovkách, pro které jako by dějiny tohoto státu začaly až po roce 1945.*“ Když jsem se v tomto ohledu dotazoval na první poválečné období prof. Věнка Šilhána, řekl, že na podobně položený dotaz mu Marie Švermová odpověděla, že tehdy bylo bráno vážně Stalinovo sdělení o *důsledném nevměšování SSSR do vnitřních věcí Československé republiky* (plynulo to i z československo-sovětské smlouvy z 12. prosince 1943).

Ale s tím, jak tuhla mezinárodní situace a rozpadaly se protifašistické síly Spojených národů, zhoršovaly se i vnitřní poměry v KSČ. Hubatá Marie Švermová opakovaně se vyslovující proti stalinskému avanturismu postupně ztrácela půdu pod nohama. Jistým mezníkem bylo v jejím vnímání vyloučení tzv. titoismu. Švermová kritizující jugoslávské

levičáctví teprve postupně zjistila, že „jednou z příčin, proč došlo k roztržce, bylo postavení a činnost sovětských expertů v Jugoslávii...byli nejenomže odměňováni podstatně lépe než jugoslávští pracovníci, ale vyžadovali i četná jiná privilegia. To však jugoslávští soudruzi zásadně odmítali.“ Věcné odmítání prvoplánové sovětizace poúnorového Československa také stálo za jejím mocenským pádem.

Vězněna a rehabilitována

Výstřelky přepjaté sovětizace, nekritické přebírání všech doporučení sovětských poradců, uměle urychlovaná kolektivizace zemědělství, potírání středních vrstev i ovzduší stupňující se vzájemné nedůvěry, to všechno *potlačovalo poválečný reformní leninský komunismus*. Švermová zřejmě ne vždy reagovala na některé podněty z Moskvy, např. na tezi o zostřování třídního boje za socialismu, nejvhodněji: „*Při referátu Slánského, který po příjezdu z Moskvy o rezoluci na předsednictvu referoval, jsem se neudržela a poznamenala jsem něco ve smyslu ‘co je to za blbost’, což mně pak bylo doslovně v lednu 1951 (uváděno – JM) jako důkaz mého už tehdy netřídního a oportunistického přístupu.*“ Konečnou záminkou pro její likvidaci ve vedení KSČ se stala její časově omezená lidská blízkost k interbrigadistovi Otto Šlingovi, v té době vedoucí osobnosti jihomoravské KSČ. V prosinci 1950 byla odeslána na časově neomezenou dovolenou a posléze byla zatčena přímo na jednání únorového zasedání ÚV KSČ v r. 1951. To už ale byla internována (od 29. ledna 1951). 21. února 1951 byla přímo na zasedání ÚV KSČ také po 30 letech členství ze strany poprvé vyloučena.

Zprvu nechápala, co se s ní děje. Svítat jí začalo, až když začal být připravován její „tajemnický“ proces, mj. i na základě informací, které získala od Jarmily Taussigové-Potůčkové; byly spolu na cele v Leopoldově. Její obvinění bylo opakovaně účelově obměňováno; zprvu měla usilovat o život Rudolfa Slánského, pak Klementa Gottwalda. Roku (v lednu) 1954 byla pro údajnou velezradu odsouzena na doživotí a ke ztrátě občanských (lidských) práv (prokurátor – a s ním i politbyro – jí původně navrhoval trest smrti). Během svého věznění poznala blíže dvě věznice: Pankrác a Leopoldov (byla jednou ze dvou žen, jež tu našly svou celu). Lépe se cítila v Leopoldově: „*Jídlo nám roznášeli tehdejší leopoldovští vězni – mezi nimi i Josef Pavel, bývalý španělský interbrigadista a v osmašedesátém roce ministr vnitra. Dával nám zbylé skrojky slovenského bílého chleba, který po tom pankráckém chutnal jako koláč. A vždycky přidal i několik slov na povzbuzení.*“ A tak, podobně jako mnoho dalších politických vězňů padesátých let začala psát dopisy požadující nápravu jejího nedobrovolného postavení. Uvědomila si naplno, že „*V době, kdy jsem byla ještě ve funkci, řídila všechny bezpečnostní záležitosti tzv. bezpečnostní pětka, jejímž členem jsem nikdy nebyla. Její jednání byla přísně tajná a já jsem byla ještě z dřívějších časů přísné stranické disciplíny navyklá nepídit se po tom, co mělo zůstat tajné.*“

Energie Švermové i rodiny její dcery Jiřiny nezůstala vzhledem k proměnám času bez výsledku. 6. června 1955 jí byl trest zkrácen na 10 let, 1. října 1956 byla po téměř šesti letech omezování osobní svobody propuštěna z vězení. Útočiště našla u své dcery a její rodiny; rychle rostoucí vnuk Jan ji láskyplně nazýval *malá máma*. Jediným příjmem byl pro ni důchod (450 Kč měsíčně), který dostala jako vdova po národním hrdinovi. Díky svým osobním kontaktům začala překládat marxistickou literaturu pro jistotu pod jménem své dcery.

Minulost se přihlásila i jinak: žila v bytě vybaveném nábytkem, který byl zabaven rodině Rudolfa Slánského. Politickým vězněm se stal i její zeť plukovník Bedřich Kopold, účastník boje o Sokolovo a spolupracovník Bedřicha Fricka Reicina; měl štěstí, u soudu dostal „pouze“ 18 let.

Když jakžtakž Marie Švermová stabilizovala svou situaci, zahájila boj o svou úplnou rehabilitaci. Na počátku roku 1957 byla přijata prezidentem Antonínem Zápotockým; to nejmíněvější na tomto jinak bezvýchodném setkání bylo úvodní objetí. Obdobně dopadl i její kontakt s Antonínem Novotným. Nakonec, povzbuzena kontakty se svými přáteli Josefem Smrkovským, Milošem Hájkem, Edo Frišem, Karlem Kaplanem, Zdeňkem Hejzlarem i staršími Karlem Kreibichem a Karlou Pfeiferovou-Hlávkovou, se odhodlala napsat dopis XII. sjezdu KSČ. Důsledná leninistka se v dopise důrazně kritizovala kult osobnosti (dobový antistalinismus): *„Proč by při prohlubování socialistické demokracie neměla strana dát podnět k tomu, aby na zodpovědnosti při řízení státu se podílelo daleko více občanů, i když nejsou členy strany?“* A do nastupujícího obrodného procesu také přispěla svou troškou do mlýna: *„Nadto si musí dělnická třída jako celek uvědomit, že v tomto období, které rozhoduje o dalším socialistickém vývoji, nemůže splnit svou vůdčí úlohu, jestliže nepochopí v plném rozsahu význam vědy, techniky i význam společenských věd, nepochopí-li úlohu inteligence, a to nejen technické.“* Dnes konvenčně znějící věty zněly tehdy zvláště buřičsky. Nastupoval vlahý vánek Pražského jara.

Přišel čas nejen Kolderovy, ale zejména barnabitské rehabilitační komise. Tály ledy. Následujícího roku se do budovy prvorepublikového ministerstva dopravy na nábreží dostala dvakrát: 19. února 1963 ji přijal tajemník ÚV KSČ Alexander Dubček (setkání dominovala věcnost a otevřenost), 18. dubna 1963, tedy ještě před uplynutím lhůty jejího „zkráceného trestu“, byla Marie Švermová nejen rehabilitována, ale bylo jí také vráceno členství v KSČ. Hubatá leninistka se nezapřela: *„Prohlásila jsem tam, že jsem věděla, že k tomu jednu stejně dojde, a neprojevila jsem žádné dojetí ani děkování; ještě mnohé zůstalo nevyřešeno. Tehdy jsem také položila v komisi otázku i o těch druhých, kteří sice byli soudně rehabilitováni, ale stranicky nikoliv. Tím se stalo, že jsme se tehdy na komisi rozešli velmi chladně.“* Jako odškodné dostala 100 000 Kč (v dnešních penězích kolem 3,5 miliónu Kč). Na oslavách výročí Slovenského národního povstání téhož roku přejala z rukou Antonína Novotného Řád rudé zástavy, který byl posmrtně udělen Janu Švermovi in memoriam (23. srpna 1969 obdržel Zlatou hvězdu Hrdiny ČSSR).

Obzory se dále otevíraly: Marie Švermová se pohybovala v dobově svobodomyšlné levicové společnosti: s právníčkou československou socialistkou Boženou Pátkovou, lidsky i ideově spřízněnou s Vlado Clementisem, někdejší tajemnicí Rady československých žen Milenou Královou, spolupracovnicí Laca Novomeského překladatelkou Zorou Jesenskou, prezidentovými vnučkami Annou a Herbertou Masarykovými, herečkou Marií Rosůlkovou, básníkem, členem Šmidkeho povstaleckého vedení Komunistické strany Slovenska Lacem Novomeským, Stanislavem Budínem, někdejší Švermovou spolupracovnicí spisovatelkou Lenkou Reinerovou, slovenským spisovatelem Lacem Mňačkem a mnoha dalšími. Burcující hlasatelka občanského i lidského smíření československé společnosti své aktivity vystupňovala v době Pražského jara.

V Pražském jaru

Byla spoluorganizátorkou i signatářkou podpůrného *Dopisu 175*, jímž předváleční členové KSČ vyjádřili svou podporu pokračovatelům obrodného procesu, zahájeného XII. sjezdem KSČ, kterým se stalo Dubčekovo vedení. Účastnila se velkého jarního setkání občanů v Průmyslovém paláci jako jedna z mnoha účastníků, mj. s Jiřím Hanzelkou, Gustávem Husákem a Pavlem Kohoutem. Vyjížděla na mimopražská setkání s veřejností také s Marií Zápotockou. Účastnila se práce ve Svazu žen a postupně se tak vracela do veřejného života. A – bylo jí „teprve“ 66 let – také do stranického komunistického popředí. Zastávala a veřejně hájila názor, že není možné ustrnout na opakování zčásti nových frází, náprava důsledků padesátých let že nesmí být zúžena na členy KSČ, ale naopak rozšířena na všechny postižené důsledky protiústavního chování orgánů činných v trestním řízení. Nebudila jen sympatie; nedomluvit se přišel za ní do bytu osobně i Gustáv Husák.

Sovětská okupace znamenala pro Marii Švermovou kruté probuzení, se kterým se nikdy nesmířila. Procházela s dcerou i zetěm centrem Prahy, vedla diskusi s vojáky Sovětské armády a účastnila se i vysočanského sjezdu: *„Srdečně jsem se pozdravila s řadou známých soudruhů, se kterými jsem byla ve styku při přípravě řádného XIV. sjezdu ...Byl zde obětavý Honza Lomský, náš soused a můj spolukomplic z procesu, který byl jedním z organizátorů zasedání. Byli zde předváleční funkcionáři KSČ jako Vodsloň a Božka Macháčová, byl zde ředitel rozhlasu Zdeněk Hejzlar, kdysi předseda SČM, Věnek Šilhán, Jaroslav Litera, Vašek Slavík, Milan Hübl a jiní, se kterými jsem se znala a kteří nesli největší tíhu přípravy tohoto sjezdu.“* A i po letech si vybavovala demokratický duch jeho jednání: *„Byla jsem šťastná, že po všem, co jsem musela prožít, jsem se dočkala tohoto sjezdu a jeho jednání v duchu, který jsem znala z předválečné činnosti a kterým jsme chtěli pomoci obrodit stranu tak deformovanou pounorovým vývojem.“* Lépe postihnout dějinný přesah a význam tohoto sjezdu nejen v životě Švermové a asi lépe vyjádřit není možné.

V dalším, „konsolidačně normalizačním“ období Švermová dále vystupovala na veřejnosti. V lednu 1970 orodovala za Josefa Smrkovského, 14. ledna 1969 se účastnila sjezdu Českého svazu žen, 24. dubna 1969 se setkala se starou bojovou družkou legendární hrdinkou španělské občanské války Dolores Ibarruri-Passionariou. Opakovaně vyjížděla na venkovská setkání s veřejností. V roce 1970 i k ní dorazily prověřkové komise. Znajíce svůj osud předem, neměla iluze: *„Uvědomila jsem si, že tehdejší KSČ už není tou stranou, jak jsme si ji kdysi představovali. Kolikrát už bylo této straně puštěno žilou! A vždycky byli odstraňováni ti nejobětavější, nejpoctivější, nejprogresivnější členové. Zejména v padesátých letech to byly desetitisíce lidí: stovky zatčených a spousty lidí vyhozených z funkcí a ze zaměstnání. A na jejich místo přišli lidé, kteří mohli mít před sebou docela dobrý vývoj, ale ten byl narušen a přerušen, protože byli dosazeni do funkcí, do nichž nepatřili a pro které neměli schopnosti.“* Ani tentokrát stalinismus na potomky a pokračovatele Jana Švermy nezapomněl. V březnu 1970 byl z KSČ vyloučen zeť Bedřich Kopold, 10. dubna sama Marie Švermová, po ní její sestra Anna, rovněž předválečná členka KSČ, synovec Ing. Šváb a bratr akademický malíř Rudolf Šváb.

Život v stáří

Sedmdesátá léta věnovala Marie Švermová-Švábová psaní svých vzpomínek. V stupňující se míře jí byly nápomocny dcera Jiřina a vnučka Bedřiška. Navázaly také kontakt s historičkou Věrou Holou, autorkou monografie o životě a odkazu Jana Švermy. Kontakt přerostl do přátelství. V roce 1977 byla – podobně jako řada dalších komunistů Pražského jara – jednou z prvních signatářek Charty 77. Cítila v ní příležitost k oživení tradic a úsilí reformního komunismu. Když v době vyvrcholení protichartistického tažení v r. 1977 probíhal na neblaze proslulé schůzi umělců v Národním divadle podpis tzv. Anticharty (v r. 1942 se tu odehrála ve stejných prostorách stejně vynucená tryzna za život nacistického arcizločince Reinharda Heydricha), nepřipojila se Marie Švermová k těm, kdo odsuzovali její signatáře. Podle jejího názoru by se stydět měli ne její namnoze nedobrovolní signatáři, ale ty režimy a vlády, jež se vyžívají v pořádání podobných nedůstojných veřejných projevů. A spolu s Josefou Slánskou se obrátila zvláštním dopisem na Gustáva Husáka, vyzývajíc ho, aby propustil některé z protiprávně zatčených chartistů. Dopis svými podpisy podpořilo dalších 157 signatářů Charty. V lednu 1988 ji tak trochu konspirativně navštívil znovu se angažující Alexander Dubček.

Stačila si ještě uvědomit 17. listopad 1989. Ale to se už její život naplňoval. Marie Švermová zemřela krátce po svých devadesátých narozeninách 4. února 1992. Zesnula bezpartijní komunistka, dvakrát vyloučená zakládající členka KSČ, nejvýznamnější představitelka československého ženského komunistického hnutí a přední členka jejího užšího vedení. U její rakve při posledním rozloučení nechyběl ani opakovaně Švermovou rehabilitující věnec Komunistické strany Čech a Moravy.

V této velké vdově ztratila česká – nejen demokratická – levice mimořádnou osobnost. Největší komunistická žena, kterou Marie Švermová svým životem i úsilím nesporně byla, přežila svého tragického chotě o více než čtyřicet let. Leninský nerv, který ji přivedl do komunistického hnutí jako 18–19letou dívku, ji provázel celým životem. Snad právě proto reprezentovala onen nerv, který *nikdy neztratil zcela kontakt se skutečností a s demokratickou částí společnosti*. Duch druhého odboje i prvních měsíců Třetí republiky, duch společné práce podle historického hesla *Republice více práce, to je naše agitace* má podle mého přesvědčení nadčasovou platnost. Stejně jako život a odkaz této nedoceňované velké, vskutku internacionalistické Češky.

O autorovi:

PhDr. Jiří Malínský

**1951. Absolvent FF UK obor archivnictví – dějepis. Po absolutoriu ředitel Podještědského muzea Karolíny Světlé v Českém Dubě (1978-1985) a samostatný odborný pracovník a editor Prognostického ústavu ČSAV (1986-1993). Odborný pracovník Ústředního sekretariátu ČSSD (1994-2016) a vedoucí ústředního archivu ČSSD (2004-2015). Dlouholetý člen ústředního odborného zázemí ČSSD (od r. 1993) a zakladatel a předseda ústřední odborné historické komise (od r. 2003). Člen představenstva Masarykovy demokratické akademie (2009-2015) a výboru Společnosti Edvarda Beneše (od r. 2015) a správní rady Knihovny Miloslava Ransdorfa (od r. 2017). Specializuje*

se na dějiny českého dělnického socialistického hnutí 19. a 20. století v celočeskoslovenském kontextu a prognosticizujícím záběru se zvláštním zřetelem na kontextově pojaté dějiny českého sociálně demokratického hnutí.

K aktuálnosti Otto Bauera a austromarxismu

Walter Baier, Dr.,
člen představenstva transform!
Europe

Když přijde řeč na revoluční marxismus v Evropě, jsou obvykle zmiňované dvě tradice. Východní, orientovaná na Lenina a Trockého, a západní, která vychází z Luxemburgové a Gramsciho.

Poměrně opomíjená je však středoevropská tradice, která není o nic méně sofistikovaná či bohatá oproti těm zmíněným výše. Historicky nejvýznamnější z nich byl austromarxismus.

Rakouská sociální demokracie byla založena v 19. století v říši 12 etnických komunit. Neměla tedy jinou možnost, než se stát mezinárodní a poskytovat inkubační prostor pro teoretickou kulturu, z níž vzešlo mnoho významných politických osobností, které později sehrály důležitou roli v nových národních státech, které se utvořily z mocnářství. Byli to např. Ignacy Daszyński, pozdější polský premiér, nebo Bohumír Šmeral, zakladatel Komunistické strany Československa (1921). Austromarxismus ve skutečnosti představoval společný základ a poskytoval jednotný jazyk pro marxistickou tradici ve střední Evropě.

Ideologicky se rakouská sociální demokracie snažila pokrýt prostor mezi revolučním a reformním socialismem a distancovala se jak od Bernsteinova revizionismu, tak od dogmatismu třetí Internacionály.

Díky tomu se stala vůdcem *centrismu* v evropském socialistickém hnutí a v roce 1921 se stala zakladatelem Mezinárodního sdružení socialistických stran¹, jehož cílem bylo dosáhnout harmonizace mezi sociálně demokratickou Londýnskou internacionálou a Komunistickou internacionálou, což bylo úsilí, které jak víme, selhalo.

Austromarxismus je nerozlučně spjat se jménem politického vůdce rakouské sociální demokracie po 1. světové válce Otto Bauerem. Na rozdíl od sociálně demokratické pravice a také Karla Kautského², Bauer a austromarxisté se vší kritikou bolševického diktátorského a teroristického výkonu moci nezpochybňovali převážně socialistický charakter Říjnové revoluce³. Pověst, jakou měli v sovětském hlavním proudu komunistické levice, byla dost špatná. Např. ve „Slovníku marxisticko-leninské filozofie“, rozsáhlé a ambiciózní publikaci vydané v roce 1964 v NDR, se dočtete: Austromarxismus je „centristický kurs v rakouské sociální

¹ Mezinárodní sdružení socialistických stran (IWUSP; známý také jako Dvou a půl internacionála nebo Vídeňská internacionála. Bylo založeno v roce 1921 na konferenci ve Vídni deseti stranami, včetně Nezávislé sociálně demokratické strany Německa (USPD), Francouzské Sekce Dělnické internacionály (SFIO), Nezávislé strany práce (ILP), Sociálně demokratické strany Švýcarska (SPS), Sociálně demokratické strany Rakouska (SDPÖ) a Federace rumunských socialistických stran. Později se připojili Španělská socialistická a dělnická strana a Maximalistická frakce Italské socialistické strany, která se v roce 1923 rozpustila a sloučila s Druhou internacionálou v Labouristickou a socialistickou internacionálu (LSI).

² V: Kautsky, Karl (1922): Die proletarische Revolution und ihr Programm. Zweite Auflage, s. 111 ff. Berlin/Stuttgart: J. H. W. Dietz Nachf. G.m.b.H.

³ Bauer, Otto (1920): Bolschewismus oder Sozialdemokratie. s. 69. Vienna: Wiener Volksbuchhandlung. Adler, Max (1926). Politische oder soziale Demokratie, s.89. Berlin: E. Laub'sche Verlagsbuchhandlung G.m.b.H.

demokracii, varianta revizionismu, ze kterého vycházela omezená maloburžoazní interpretace národnostní otázky v Rakousko-Uhersku ze strany sociálně demokratického vedení.“⁴

Otto Bauer sám navrhl v úvodním článku z roku 1926, zveřejněném v Arbeiterzeitung, oficiálním orgánu sociálně demokratické strany, následující charakteristiku austromarxismu:

„V té době – což byla druhá polovina 19. století – se skupině mladších vědecky pracujících rakouských soudruhů říkalo austromarxisté: Max Adler, Karl Renner, Rudolf Hilferding, Gustav Eckstein, Otto Bauer, Friedrich Adler a další. To, co je spojovalo, nebyl konkrétní politický směr nebo počín, ale specifická jejich vědecká práce... Jestliže byli Marx a Engels inspirováni hlavně Hegelem a pozdější generace marxistů přijala materialismus, tak mladší „austromarxisté“ vycházeli částečně z Kanta, částečně z Macha.

Na druhou stranu se rakouské univerzity musely vypořádat s tzv. rakouskou ekonomickou školou... A nakonec všichni, kteří se politicky socializovali ve starém Rakousku, byli otřeseni národnostními boji a museli se naučit aplikovat marxistické pojetí dějin na komplikované jevy, které neumožňovaly zběžnou aplikaci marxistické metody.“⁵

Spojovaly je tedy společné vědecké rysy – nikoli sjednocené politické hnutí inspirované Kantem. Rakouská ekonomická škola (Carl Menger, Eugen Böhm-Bawerk, Ludwig von Mises) a zkušenost mnohonárodnostního státu Rakousko-Uherska tyto teoretiky sjednocovala.

Samozřejmě se toho dá říct mnohem víc. Příznačně se Bauer neobtěžoval ve svém článku zmínit ženy, které do školy přispěly, např. Käthe Leichter, Marie Jahoda a Helene Bauer, která se později stala jeho ženou!

Dovolte mi dodat, že mezi inspiracemi, které dávají austromarxismu život, je třeba zmínit také Freudovu psychoanalýzu a Čirou teorii právní fakulty Hanse Kelsena, a také Druhou vídeňskou klasickou hudební školu (se Schönbergem, Bergem a Webernem),⁶ protože ty všechny vytvářejí z Rudé Vídne žhavé centrum evropské moderny.

Stálo by za vlastní přednášku připomenout debatu z roku 1924 mezi Otto Bauerem a Hansem Kelsenem na téma marxistické státní teorie a demokracie⁷. Dalším zajímavým detailem v tomto kontextu je, že ze slavného Kelsenova státního semináře se zrodila intelektuálně kompaktní skupina mladých sociálně

⁴ Klaus, Georg / Buhr, Manfred, Ed. (1972): Marxistisch-Leninistisches Wörterbuch der Philosophie, s.157. Hamburg: Rowohlt.

⁵ Bauer, Otto (1927): Austromarxismus in: Arbeiterzeitung, 3. November 1927, Vienna.

⁶ In: Fichna, Wolfgang, Bach, David Josef: Die Vermittlung der Musik der Moderne in der sozialdemokratischen Kulturpolitik. Schwarz, Werner Michael / Spitaler, Georg/ Wikidal, Elke Ed., Das Rote Wien 1919 – 1934, s. 348 – 351. Basel: Birkhäuser.

⁷ Kelsen, Hans (1924): „Marx oder Lasalle. Wandlungen in der politischen Theorie des Marxismus“. In: „Hans Kelsen: Ausgewählte Aufsätze Herausgegeben und eingeleitet von Norbert Leser (1967). Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, Wien, 1967, s. 145. Bauer, Otto (1924): Das Gleichgewicht der Klassenkräfte, s.79 – 98. In: Sandkühler, Hans-Jörg / de la Verga, Rafael (1970): Austromarxismus, Wien: Europa Verlag.

demokratických intelektuálů, přičemž většina z nich byla spojena s austromarxismem, kteří v roce 1934 vstoupili do Komunistické strany Rakouska (KPÖ). O 30 let později tvořili jádro proudu, který byl v 60. letech jakýmsi předchůdcem eurokomunismu v KPÖ.⁸

Mezi teoretickými úspěchy této marxistické školy musíme zdůraznit:

- práce Karla Rennera a Ottý Bauera o tzv. „národní otázce“, jejichž aktuální význam zdůraznil Eric Hobsbawm⁹;
- přelomové dílo Rudolfa Hilferdinga ‚Finance Capital‘ (Das Finanzkapital), které je často citováno v Leninově knize o imperialismu;
- relevantní teorie demokratického socialismu, která byla obnovena v 70. letech eurokomunisty;
- v neposlední řadě koncept Otto Bauera „Integrální socialismus“, vytvořený v roce 1936 tváří v tvář postupujícímu fašismu, ve kterém požadoval obnovu socialismu prostřednictvím sloučení jeho reformních a revolučních tendencí.

Je nutné také zmínit Karla Polanyiho, který se v přísném slova smyslu rakousko-marxistické školy nezúčastnil, přestože po potlačení Maďarské sovětské republiky žil a pracoval ve Vídni jako emigrant. Jeho slavné dílo „The Great Transformation“ bylo v roce 1944 publikováno v USA.

Zpět do revolučních let 1918 a 1919. Mnohonárodnostní impérium Rakousko-Uhersko se zhroutilo, v německy mluvícím zbytku, zvaném „Německo-Rakousku“, vstoupila sociálně demokratická strana do koaliční vlády s konzervativci, z níž byla v roce 1920 vyloučena. Jedinou možností, jak uskutečnit své myšlenky sociální reformy, byly tedy obce, a zejména hlavní město Vídeň.

Rudá Vídeň představovala v sociální, zdravotní, architektonické a vzdělávací politice jedinečný experiment. Příkladného významu dosáhly zejména vídeňské komunální bytové projekty. V letech 1925 až 1934 nechalo město Vídeň postavit více než 60 000 bytů.

V letech 1918/1919 ležela moc v ulicích, zatímco v sousedních zemích v Bavorsku a Maďarsku byly po bolševickém vzoru vyhlášeny republiky sovětského stylu. V Rakousku, jak Bauer poznamenal, nebyla žádná jiná síla schopná upevnit nový stát než sociální demokraté. Tvrdili, že z dobrých a praktických důvodů se však rozhodli udržet revoluci v buržoazním rámci, protože měli oprávněný strach z přerušení dodávek potravin a paliva, a dokonce i z vojenské intervence mocností Dohody.

Změna však byla v každém ohledu revoluční, zavedla volební právo pro ženy, vyhnala Habsburky ze země a zabavila jejich statky a další majetek. A to vše v kombinaci s bezprecedentním programem progresivních

⁸ Baier, Walter (2019): KPÖ's 'Eurocommunism', 'avant la lettre', nepublikovaný manuscript.

⁹ Hobsbawm, Eric J. (1990): Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality, Cambridge/New York/Melbourne: Cambridge University Press.

sociálních reforem: osmihodinová pracovní doba, placená dovolená pro dělníky, zavedení obchodních hospodářských správců a dělnických rad. Dokonce i návrh zákona Otty Bauera vyhlásit socializaci velkých průmyslových podniků byl přijat Národním shromážděním, ale nikdy nebyl realizován, protože byl podkopán kapitalisty a reakční státní správou, a byl nakonec shozen ze stolu, když se rovnováha sil změnila ve prospěch konzervativních sil.

V roce 1923 vyšla Bauerova kniha „Rakouská revoluce“, která je považována za jedno z jeho klíčových děl.¹⁰ Představuje v něm trojí revoluční proces: řadu národních revolucí na územích Rakousko-Uherska; buržoazní revoluci v Rakousku a sociální revoluci, o kterou usiloval prostřednictvím parlamentní většiny; a mobilizaci dělnické třídy.

Otevírá se panoráma protichůdných tendencí, posouvajících se poměrů sil, s postupujícími a ustupujícími protivníky. Problémy teorie státu se objevují vedle problémů transformace a teorie stran. Zde se objevuje teorie lidové demokracie, podle níž je stát založen na rovnováze dvou antagonistických třídních sil. Protože je tato politická rovnováha nestabilní, zahajuje buď obnovu buržoazní třídní moci, nebo vyšší stupeň revoluce, kterým je moc dělnické třídy vykonávaná demokratickou formou a tvořící základ socialismu.

Protože posledně jmenovaného nebylo možné dosáhnout z důvodů, které se Bauer snaží vysvětlit, končí období rovnováhy vyloučením sociálních demokratů ze státní moci, kterou umožnili nastolit.

V Bauerově střízlivém zhodnocení se toto období jeví jako přechodná fáze v pokračujícím boji dělnické třídy o moc. Na obranu svého odmítnutí jakéhokoli pokusu o socialistické povstání požadované komunisty argumentuje, že pouze díky sociálně demokratické strategii se zabránilo občanské válce, která by podle jeho názoru nevyhnutelně dopadla jako v Maďarsku vojenskou porážkou a bílým terorem.

Během debaty o svém socializačním návrhu vydal Bauer brožuru s názvem „Cesta k socialismu“, ve které navrhl podrobné schéma demokratické socializace ekonomiky. Můžeme zde přečíst: „Chceme demokratický socialismus, a to znamená samosprávu všech lidí (...) Tento systém ekonomické samosprávy lidu předpokládá aktivní participaci, ochotnou participaci širokých lidových mas. (...) Prostřednictvím celého systému demokratických organizací má lid řídit ekonomický život podle principů samosprávy. (...) Pro jednotlivá odvětví mají být zřízeny dělnické rady na pracovištích, výbory nájemníků v bytových domech, odbory, spotřebitelská sdružení, zemědělská družstva, obecní zastupitelstva, obory správy, dozorní rady pro velké agrární statky, agrární rady pro krajské okresy, správní rada centrální banky, národní shromáždění, jakož i jím zvolená vláda.“¹¹ To pro ilustraci toho, že austromarxismus se nezaměřoval pouze na sociálně reformní praxi

¹⁰ Bauer, Otto (1923): Die österreichische Revolution. Wien: Verlag Wiener Volksbuchhandlung.

¹¹ Bauer, Otto: Ibid, s.129.

omezenou na obecní úroveň, jak se připomíná dodnes, ale poskytoval také teorii společenské transformace a schéma konkrétních opatření, jak jí popohnat.

Stranický program z roku 1926, formulovaný samotným Otto Bauerem a přijatý na stranickém sjezdu v Linci v roce 1926, je právem považován za „Ultima Ratio“ austromarxismu. Spojuje zářivý závazek k demokracii s předtuchou nebezpečí, které se vznášelo nad stranou a demokracií. Sociální demokracie, jak uvádí, se snažila převzít moc demokratickým ústavním způsobem, jakkoli je to spojeno se silnou výhradou: „Pokud se buržoazie rozhodne postavit se radikální sociální změně, která je úkolem státní moci dělnické třídy, úmyslným potlačením ekonomického života, násilnou vzpourou, spiknutím s cizími kontrarevolučními mocnostmi, potom by byla dělnická třída nucena vzdorovat buržoazii, aby se rozešla s prostředky diktatury.“¹² Víme, že tato slova se ukázala být jen prázdná nebo jako plané iluze.

Současná diskuse musí především uznat tragickou porážku austromarxistického projektu v roce 1934, přesněji řečeno, že byl ukončen krvavě zpátečnickými silami v krátké občanské válce.

Avšak na rozdíl od Německa, kde se fašismus mohl chopit moci s využitím prostředků parlamentní demokracie, vývoj v Rakousku přinesl suspendování parlamentu, zákaz komunistické strany a setkal se s ozbrojeným odporem dělnické třídy.

Následně odešlo 1400 rakouských dobrovolníků dál bojovat na španělskou půdu v řadách mezinárodních brigád, čímž utvořili v poměru k počtu rakouského obyvatelstva největší kontingent bojovníků ze zahraničí.

Sám Bauer představil sebekritickou bilanci ve své výjimečné knize s názvem „Mezi dvěma světovými válkami. Krize světové ekonomiky, demokracie a socialismu“, ve které obhajoval obnovu socialistického hnutí prostřednictvím konceptu, který nazval „integrální socialismus“, který měl sjednotit dvě nepřátelské větve dělnického hnutí, socialismus (*pozn. překladu – sociáldemokratismus*) a komunismus.

Zvláštní na tomto konceptu je, že ani nenavrhuje prosté přidání obou – což by bylo v souladu s přáními politicky nejprogresivnějších sektorů dělnické třídy, které byly velmi zklamané postupem fašismu po celé Evropě – ani na víceméně přátelské vstřebání jedné části druhou – což měla na mysli většina vůdců Komunistické internacionály – ale klade si za cíl transformaci obou proudů.

Jak Bauer pokračuje na konci své knihy, nestačí, „sjednotit protichůdné politické ideologie. Nestačí je ani povrchně zprostředkovat a nalézt mezi nimi kompromis. Úkolem, který sám čas klade socialismu, je překonat a sjednotit sociálně demokratickou tezi a komunistickou antitezi v novou a vyšší syntézu... k

¹² Linzer Programm Sozialdemokratische Arbeiterpartei Deutschösterreichs (1926), Das Linzer Programm: http://www.otto-bauer.net/linzer_programm.pdf.

vybudování integrálního socialismu překonáním rigidních pozic zaujatých jak demokratickým socialismem, tak komunismem.“¹³

Bauer tvrdí v knize „Mezi dvěma světovými válkami“, což mimochodem velmi podobně to tvrdil Lenin ve své brožuře o imperialismu, že rozpor v dělnickém hnutí nelze primárně vysvětlit zradou nebo korupcí uvnitř stran, ale spíše měnící se ekonomickou a sociální strukturou kapitalismu, která vyúsťuje v neustálé napětí mezi revolučními programovými cíli socialistů a nutností každodenního boje za lepší život, což vede k reformní taktice. Tedy i cykly kapitalistické ekonomiky definují relativní sílu dvou konkurenčních tendencí.

Je zajímavé podotknout, že Otto Bauer v souladu s Antoniem Gramscim a Rosou Luxemburgovou identifikuje jako jeden ze zdrojů rozkolu v dělnickém hnutí naprosto odlišné zkušenosti, které utvářely jeho vývoj v západní Evropě a ve východní Evropě, která určovala jazyk, strategii a taktiku Komunistické internacionály.

Bauer však ze stejného pozorování vyvodil opačný závěr než Lenin. Jestliže reformní socialismus nebyl ničím jiným než nevyhnutelnou ideologií dělnického hnutí v určité fázi jeho vývoje, což platí i naopak pro revoluční proud, potom není možné dosáhnout jednoty porážkou jedné strany tou druhou.

To vede k realistickému pojetí jednoty, o kterou usiloval: „Integrální socialismus nemůže odstranit odpor mezi reformismem a revolučním socialismem, kontrast, který má kořeny v samotné existenci dělnické třídy. Může a musí mezi nimi vytvořit vztah, který se bude lišit od nepřátelského odporu. Změna obou je cílem, o který nyní musíme usilovat, který představuje původní teoretický úspěch marxismu, a také jeho stálý praktický úkol.“¹⁴

Bauer se nedožil toho, aby byl o deset let později svědkem pravého opaku: Jak předvídal, fašismus byl poražen vojenskou aliancí antifašistických mocností a obrovskými oběťmi ze strany sovětských národů. Vývoj komunismu směrem k liberálnímu a demokratickému socialismu se však pod Stalinovým vedením ukázal stejně nerealizovatelný jako vývoj nalevo od sociálních demokracií na Západě, kde se pod ochranou USA připravovala půda pro kapitalistickou obnovu a studená válka.

Naopak jeho volání po „dialektickém překonání komunistického... (a) demokratického doktrinářství“¹⁵ zůstalo nevyslyšeno v hluku motorů Fordistických poválečných cyklů a propagandistických hesel studené války.

Není možné hovořit o Bauerovi bez odkazu na jeho možná mezinárodně nejuznávanější dílo „Otázka národností a sociální demokracie“, tím spíše, že toto téma se zdá být velmi důležité. Do té míry, do jaké není

¹³ Bauer, Otto (1936): Zwischen zwei Weltkriegen? Die Krise der Weltwirtschaft des Sozialismus und der Demokratie, s. 312. Bratislava: Eugen Prager Verlag.

¹⁴ Ibid, s. 319.

¹⁵ Ibid, s. 206.

jistá budoucnost Evropské unie jako multi- a nadnárodní struktury v otřásajícím se světě, stejně tak zdaleka nekončí národní aspekt evropských dějin.

A stejně jako v meziválečném období i dnes soupeří interpretace krize vycházející z kritiky kapitalismu s nacionalistickými interpretacemi.

Rád bych zde zdůraznil dva hlavní metodologické principy z Bauerovy knihy.

Stejně jako u všech socialistů, i jeho výchozím bodem byla myšlenka objektivního prvenství sociálních zájmů a třídního boje nad národnostními konflikty, jak programově odůvodnili Marx a Engels.

Ale šel ještě dál v rozhodujících podrobnostech. V kritice Rosy Luxemburgové, která rozhodně odmítla účast socialistů v boji za polské národní sebeurčení – což je postoj, s nímž Bauer z politických důvodů souhlasil, avšak nikoli bez výhrad – uvedl: Vyšetřování ekonomických základů „zdaleka nevypovídá o všem, co by měla o polské otázce říci vědecká studie. Spíše bylo nutné také prozkoumat, jak se prostřednictvím změněných výrobních podmínek změnil mentální charakter lidí, jejich nálady, touhy a představy, vzhledem k tomu že „politika každé třídy není určována pouze jejími *třídními zájmy*, ale také třídní ideologií, která je jí vlastní a která je produkována jejími sociálními podmínkami existence.“¹⁶

To mě přivádí k druhému metodologickému principu jeho analýzy.

Napsal: „Ve skutečnosti neleží centrum mé teorie národa v definici národa, ale v popisu onoho integračního procesu, ze kterého moderní národ vzešel. Národ tak pro nás již není mrtvou věcí, ale procesem uskutečňování, který je ve své podstatě determinován podmínkami, za nichž lidé bojují o udržení svého života a zachování svého druhu.“¹⁷

Tato dynamická, řekl bych až „konstruktivistická“, interpretace národa, umožnila Bauerovi pochopit nahodilost národních problémů lépe než velkým antagonistům uvnitř Socialistické internacionály V. I. Leninovi a Rose Luxemburgové. Pochopení, které se stalo analytickým základem pro národní program rakouské sociální demokracie, přijatý na stranickém sjezdu v Brně v roce 1899.

Jeho slavných pět bodů je:

- Stát se musí reformovat v demokratický federální stát národností.
- Měly by být vytvořené celostátně vymezené samosprávné orgány, jejichž legislativu a správu budou řídit národní komory zvolené na základě všeobecného, rovného a přímého volebního práva.

¹⁶ Bauer, Otto (1924): Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie, s.448. Vienna: Verlag der Wiener Volksbuchhandlung.

¹⁷ Stejně s. XXVI

- Všechny samosprávné orgány jednoho a téhož národa utvoří dohromady národně jednotné sdružení, které se zcela autonomně postará o své národní zájmy.
- Právo národnostních menšin bude zaručeno jediným zákonem přijatým Říšským parlamentem.
- Sociální demokraté neuznávají žádná národní privilegia, a proto odmítají požadavek na státní jazyk; rozsah, v jakém bude zapotřebí zprostředkujícího jazyka, určí Říšský parlament.¹⁸

Zde nemáme příležitost mluvit rozsáhle o tomto programu.

Ve skutečnosti učinil tento program z rakouského dělnického hnutí jedinou relevantní politickou sílu v Rakousku s koherentním pojetím dvou nejnaléhavějších otázek státní politiky: ústavní a národnostní otázky. Právě proto, že volali po adekvátní „formě soužití národů v daném státním rámci“ při přeměně Rakouska v demokratický spolkový stát národností, nárokovali si převzetí řízení tohoto státu demokratickou cestou.

Jinými slovy: Zatímco rakouští sociální demokraté chápali národnostní otázku jako výzvu, kterou chtěli demonstrovat svou schopnost vést stát, pro bolševiky představovala nástroj ke zlikvidování státu, se kterým museli bezpodmínečně bojovat. Ve skutečnosti to odráželo zásadní rozdíl v objektivních podmínkách, na které Antonio Gramsci o dvě desetiletí později poukázal ve Vězeňských sešitech: mezi „Východem a „Západem“.

Na závěr mi dovoluť několik poznámek o vnímání historie v německy mluvících zemích. Po roce 1945 nebyla v Rakousku obnovena austromarxistická linie. Sociálně demokratická strana, která se pod novým názvem Rakouská socialistická strana znovu objevila, se posunula doprava.

Otto Bauer, Max Adler a Rudolf Hilferding¹⁹ zemřeli během války, Friedrich Adler byl kompromitován a nemohl sehrát žádnou další roli v rakouské politice, protože si i za nacistické okupace zachoval německo-národní orientaci. Jediným pozoruhodným austromarxistou, který zůstal protagonistou rakouské politiky, byl Karl Renner, který se však dal dohromady s antikomunismem, jak předepisovaly USA.

Otto Bauer byl i přes svou tragickou, avšak ústřední roli v meziválečném období zapomenut i vlastní stranou.

To se trochu změnilo s nástupem studentského hnutí v 60. letech. Opětovně probuzený zájem se paradoxně odrážel v antologii klasických textů o austromarxismu, kterou editovali Hans Jörg Sandkühler a Rafael de la Vega, kteří jej ve své předmluvě označili za „fenomén neomarxismu v rámci teoretického konfliktu mezi marxismem a revizionismem.“²⁰

¹⁸ Brünner Nationalitätenprogramm der SDAP (1899):

https://de.wikipedia.org/wiki/Br%C3%BCnner_Programm.

¹⁹ Hilferding byl zavražděn v únoru 1941 v žaláři gestapa La Santé v Paříži poté, co byl zatčen vichyovskou policií a předán gestapu.

²⁰ Sandkühler, Hans-Jörg / de la Vega, Rafael (1970): Austromarxismus, s. 9. Vienna: Europa Verlag.

V letech 1975 až 1979 vyšlo z iniciativy Bruna Kreiského kompletní devítisvazkové vydání sebraných spisů Otto Bauera, bohužel s cenou 65 € za svazek.

V letech 1978 a 1981 uspořádala Socialistická mládež Rakouska konference o Otto Bauerovi a austromarxismu, kterých se účastnili řečníci z různých částí Evropy, mezi nimi Lucio Lombardo Radice, Giacomo Marramao, Pietro Ingrao, Detlev Albers a Jean Pierre Chevènement.²¹

Myšlenka využít Bauera a Gramsciho jako propojení pro sjednocení levicových socialistů a eurokomunistů byla Italskou komunistickou stranou vstřícně přijata. Bauerovy úvahy o křehké rovnováze třídních sil v určitých historických momentech se jim zdály atraktivní. Pamatujte, že to byla doba historického kompromisu a zároveň traumatické zkušenosti z Chile. Na druhou stranu doufali, že přes Rakousko, kde Bruno Kreisky působil třetí volební období v řadě jako premiér, se otevřou brány evropské sociální demokracii, což považovali za nezbytné pro zachování svého projektu v Evropě.

Zajímá by se Bauer o dnešní problémy?

Nebyl zde prostor, kde bychom se mohli zabývat koncepcí austromarxistů ve všech jejích podrobnostech a rozporech. Jak ovšem řekl poslední intelektuální hlas austromarxismu Josef Hindels na jedné z konferencí organizovaných již zmíněnými mladými socialisty: „Odmítnutí revoluce v letech 1918/1919 neznamenal pro rakouskou sociální demokracii – na rozdíl od jiných sociálně demokratických stran v Evropě – zřeknutí se socialistického cíle, a tedy ani zřeknutí se socialistického jazyka a ideologie.“²²

V omezeném kontextu, který je zde popsán, a prostřednictvím jednotlivých příkladů, bylo záměrem ukázat, jak pozoruhodné a bohaté je intelektuální dědictví, které Otto Bauer a austromarxismus mohou levici poskytnout. Pro Michaela Krätkeho představuje austromarxismus „dosud nejpropracovanější variantu otevřeného marxismu“.²³ Pokud je to pravda, tak nejen zásluhou samotných teoretiků, ale i hnutí, na kterém se podíleli. Po první světové válce se rakouské sociální demokracii na rozdíl od Německa, Československa, Itálie a Francie podařilo rozkol odvrátit. 80 % až 90 % hlasů dělnické třídy mezi lety 1919 a 1932 připadlo Sociálně demokratické straně. Členskou základnou a počtem organizací byla Sociálně demokratická strana Německa-

²¹ Albers, Detlev / Hindels, Josef / Lombardo Radice, Lucio (1978): Otto Bauer und der „dritte“ Weg. Die Wiederentdeckung des Austromarxismus durch Linksozialisten und Eurokommunisten, Frankfurt/New York: Campus Verlag; Albers, Detlev / Cap, Josef / Ingrao Pietro / Montchane, Didier (1981): Die Perspektiven der Euro-Linken. Frankfurt/New York: Campus Verlag.

²² Hindels, Josef (1978): Otto Bauer und die österreichische Arbeiterbewegung. Albers, Detlev / Hindels, Josef, Lombardo Radice, Lucio, ibid. s.20.

²³ Krätke, Michael: ‚Austromarxismus und Kritische Theorie‘ (2018) In: Alex Demirovic / Tatjana Freytag: Handbuch Kritische Theorie, s. 463. Wiesbaden: Springer Reference Sozialwissenschaften.

Rakouska²⁴ největší dělnickou stranou své doby. Prostřednictvím Rudé Vídně zhmotnila svůj proti-model ke konzervativní spolkové zemi.

Mohlo by být užitečné o tomto dědictví diskutovat, pokud neočekáváme, že přinese řešení dnešních i budoucích problémů. Může však poskytnout zkušenosti skutečné masové strany, která fungovala současně jako kulturní hnutí, měnící každodenní životy dělnických tříd a zároveň usilující o socialistickou transformaci společnosti.

O autorovi:

Walter Baier

**1954. Vystudoval ekonomii na Vídeňské universitě. Věnuje se historii rakouského levicového, komunistického hnutí, austromarxismu. Je dlouholetým funkcionářem KS Rakouska a byl jejím předsedou (1994-2006). Působil jako editor týdeníku KS Rakouska Volkstimme. Od r. 2007 je v mezinárodní evropské organizaci transform!europe jako politický koordinátor.*

²⁴ Sozialdemokratische Arbeiterpartei Deutschösterreichs (SDAPDÖ) (Social Democratic Workers Party of German-Austria) byl název strany v letech 1918 až 1934.

Zdroje:

Adler, Max (1926): Politische oder soziale Demokratie. Berlin, E. Laub'sche Verlagsbuchhandlung G.m.b.H.

Albers, Detlev / Hindels, Josef / Lombardo Radice, Lucio (1978): Otto Bauer und der „dritte“ Weg Die Wiederentdeckung des Austromarxismus durch Linkssozialisten und Eurokommunisten, Frankfurt / New York: Campus Verlag.

Albers, Detlev / Cap, Josef / Ingrao Pietro / Montchane, Didier (1981): Die Perspektiven der Euro-Linken, Frankfurt / New York: Campus Verlag.

Baier, Walter (2019): KPÖ's 'Eurocommunism 'avant la lettre'. Nepublikovaný manuscript.

Bauer, Otto (1920): Bolschewismus oder Sozialdemokratie, Vienna: Wiener Volksbuchhandlung.

Bauer, Otto (1923): Die österreichische Revolution, Vienna: Verlag der Wiener Volksbuchhandlung.

Bauer, Otto (1924): Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie, Vienna: Verlag der Wiener Volksbuchhandlung.

Bauer, Otto (1927): Austromarxismus in: Arbeiterzeitung, 3. November 1927, Vienna.

Fichna, Wolfgang / Bach, David Josef: Die Vermittlung der Musik der Moderne in der sozialdemokratischen Kulturpolitik. In: Schwarz, Werner Michael / Spitaler, Georg / Wikidal, Elke, Ed., Das Rote Wien 1919 – 1934. Basel: Birkhäuser.

Hobsbawm, Eric J. (1990): Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality. Cambridge / New York / Melbourne: Cambridge University Press.

Kautsky, Karl (1922): Die proletarische Revolution und ihr Programm Zweite Auflage, s. 111, ff. Berlin / Stuttgart: J.H.W Dietz Nachf. G.m.b.H.

Kelsen, Hans (1924): Marx oder Lasalle. Wandlungen in der politischen Theorie des Marxismus, in: Hans Kelsen Ausgewählte Aufsätze Herausgegeben und eingeleitet von Norbert Leser (1967), Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, Wien, 1967, s. 145.

Krätke Michael (2018): Austromarxismus und Kritische Theorie, In: Alex Demirovic / Tatjana Freytag: Handbuch Kritische Theorie. Wiesbaden: Springer Reference Sozialwissenschaften.

Klaus, Georg / Buhr, Manfred, Ed. (1972): Marxistisch-Leninistisches Wörterbuch der Philosophie, s. 157, Hamburg: Rowohlt.

Brünner Nationalitätenprogramm der SDAP (1899):

https://de.wikipedia.org/wiki/Br%C3%BCnner_Programm.

Linzer Programm Sozialdemokratische Arbeiterpartei Deutschösterreichs (1926) Das Linzer Programm: http://www.otto-bauer.net/linzer_programm.pdf.

Lesk a bída kapitalistické udržitelnosti aneb Spasí svět snění o tom, že malé má být milé?

Pavel Sirůček

Schumacher, E. F.: *Malé je milé, aneb jak by vypadala ekonomie, které by záleželo na lidech*. Praha: Kořeny 2021. 231 s. ISBN 978-80-907974-1-3.

Původně měl materiál být srovnávací dvojrecenzí s názvem *Spasí svět snění o tom, že malé je milé a méně znamená více?* Paralelně recenzované dílo měl představovat (údajný) bestseller Hickel, J.: *Méně je více: Jak nerůst zachrání svět*. Brno: Host 2022. 360 s. ISBN 978-80-275-1058-0. Nakonec představení druhého titulu chybí. Proč? Recenze díla Schumachera je sama značně rozsáhlá. Další důvod tkví v tom, že česká mutace práce Hickela nemá být dostupná v avizovaném květnovém termínu, který byl posunut.

Konečně za třetí, varovná červená kontrolka se rozblíkala pod vlivem barnumských chvalozpěvů v zahraničních anotacích. Namátkou, která si antropolog „*Hickel posvítí na ekologickou katastrofu a systém, který ji způsobuje ...*“. Obavy potvrzuje nahlédnutí do originálu. Ústřední nit tvoří teze, že planeta má omezenou kapacitu a nastal čas přizpůsobit tomuto ekonomiku. Viníkem všeho má být globální ekonomický systém založený na idejích neustálého růstu. Řešením má být zpomalení a nerůst. V čem je však tato další z alarmistických prací nová, původní a jiná? Počkejme si na české vydání. Za pozornost stojí, že Hickelem je odmítáno postmoderní fantazírování ohledně „zeleného“ růstu, kdy údajnému rozpadu počasí má zabránit pouze strategie a cesta „*odrůstu*“.

Obdobně jako u práce Schumachera – která ovšem náleží do jiné váhové kategorie a originální i zaznamenáníhodná je – se lze také nad knihou Hickela dojímat vlastní ušlechtilostí, která jejím čtením zachraňujeme svět. S kavárenským sněním, jak úžasné pro planetu i pro nás všechny bude nevyrábět, netopit, nesvítit, nejezdit, ba ani nejíst. Chudnutím a bídou k lepším zítřkům! Vskutku přitažlivá vize, přesněji děsivá dystopie ...

Titul Hickela komerčně úspěšný být může a nelze mu upírat, že snad může i zaujmout. Pro někoho snad může opravdu být „*rušivou knihou*“ pro „*rušivé časy*“.²⁵ Leč materiálů o ne-růstu, resp. problémech a omezeních růstu existují desítky, stovky. Tipem např. může být – v nakladatelství Academia – chystaný český překlad titulu Smil, V.: *Growth: From Microorganisms to Megacities*. Cambridge: MIT Press 2019. 664 s. ISBN 978-0262042833.²⁶

Za samostatný text by stálo připomenutí kořenů a vývoje reformistických úvah na téma, že ekonomický růst má být hlavní prioritou lidstva pouze v určité fázi vývoje.²⁷ S kritickým zmapováním plánů růstu nulového, záporného, udržitelného, chytrého etc.²⁸

²⁵ Jak chválí K. Raworthová. Bestsellerem má být i její kniha *Ekonomie koblihy: Sedm způsobů ekonomického myšlení pro 21. století*. Praha: IDEA 2020. 320 s. ISBN 78-80-907775-1-4. S úvahami, že růst a pokrok mohou řešit problémy sociální, ovšem zhoršovat environmentální problémy. Se sympatiemi k idejím ne-růstu a hledání smysluplného ekonomického cíle. S kritikou standardních dogmat a důrazem na environmentální a sociální udržitelnost coby alternativu k ideologii růstu za každou cenu. Pateticky plytké snění o nové ekonomii (Kolikáté již v pořadí?) může být pro někoho podmanivé, ale co řešení? Jak se dostat do oné koblihy? Jaká má být ekonomika poskytující všem důstojný život a současně respektující omezení planety? Jaké mají být praktické cesty ne-růstu (v místních komunitách, na úrovni národní i globální)? *P.S. Koblihou je míněn americký donut s dírou uprostřed vymezující vnitřní limity lidských potřeb i vnější limity ekosystému, přičemž civilizace si má najít cestu do prostoru mezi nimi. Kobliha coby záchranný kruh má být myšlenkovým modelem pro rozvoj v 21. století. Namísto křivek růstu americká kobliha.*

²⁶ I když „*povinná*“ pochvala od B. Gatese na titulu prvního anglického vydání někoho spíše odradí i otráví

...

²⁷ Namátkou J. S. Milla (výhody stacionární společnosti), J. M. Keynes (esej *Ekonomické možnosti našich vnoučat*), R. F. Harroda (koncept oligarchické spotřeby) anebo F. Hirsche (poziční statky) a dalších. Srov. Mishan, J. E.: *Spor o ekonomický růst*. Praha: Sociologické nakladatelství 1994. 197 s. ISBN 80-901424-3-5, se zpochybňováním víry, že nepřetržitý ekonomický růst je nutnou podmínkou zlepšení lidského života.

V jistých kruzích uctívány a již i klasický titul *Small is Beautiful* britského ekonoma německého původu E. F. Schumachera pochází z roku 1973.²⁹ Má jít o dílo výjimečné, o světový bestseller týkající se udržitelnosti rozvoje³⁰, který má být stále aktuální. Figuruje dokonce mezi nejvýznamnějšími knihami z hlediska západního myšlení.³¹ Oprávněně?

Nechť si každý čtenář názor udělá sám. Hned úvodem je na místě zdůraznit, že *Malé je milé* opravdu „není vědecké dílo.“³² Je to spíše série vtipných, často provokativních polemik s převládajícími narativy naší civilizace“ (zadní strana přebalu anot. publ.). Při hodnocení této série esejů je nutné respektovat dobu vzniku, a proto na text nahlížet shovívavěji.

Posuzováno dnešní optikou se mnohé v knize objeveně nadhozené může jevit jako notoricky známé, ba přímo banální. I přesto (resp. možná i právě proto) však alespoň povědomost o práci *Malé je milé* patří ke „*kinderstube*“. Když už ne z jiného důvodu, tak minimálně proto, aby případné kritiky byly vedeny se znalostí věci. Autor recenze kdysi prolétl první české vydání a diplomaticky řečeno žádná obdivná „wow“ nezazněla. S pouze jemnou nadsázkou lze říci, že tehdy zaujala (a decentně provokovala) hlavně předmluva J. Kellera.³³ Což víceméně platí i pro vydání druhé, a provokativní předmluvy hned dvě. Do druhého českého vydání se autor recenze začel s počátečním elánem. Leč tento brzy slábl, slábl a slábl. Dočteno a zpracováno bylo skoro pouze a jen z povinnosti (I když v závěrečných kapitolách o vlastnictví se některé silné myšlenky částečně vrací).

Hodnocení je samozřejmě ryze subjektivní a diskutabilní. Kniha za trochu námahy i sebezpřekonání, a především za kritické zamyšlení, stojí. Doporučit tuto lze pro přemýšlivější

²⁸ Včetně geneze Zpráv Římského klubu, připomenutí ekonomie kvality života, vizí trvalé udržitelnosti od 80. let minulého století anebo novějších projektů, propagandisticky cílících na „*chytrý, udržitelný a všem dostupný růst*“, o kterém hovoří – nepřekvapivě nenaplněný – dokument *Evropa 2020* již z roku 2010.

²⁹ *Small is Beautiful: A Study of Economics as if People Mattered*. London: Blond & Briggs 1973. 288 s. ISBN 978-0-06-0911630-5. Recenzovaný text obsahuje autorův copyright z roku 1980. V ediční poznámce stojí, že první český překlad i tento revidovaný vycházejí z originálu, včetně komentářů *Small is Beautiful: Economics as if People Mattered*. Vancouver: Hartley and Marks 1999. 286 + xii s. ISBN 978-0881791693. Česky publikováno poprvé jako *Malé je milé aneb ekonomie, která by počítala i s člověkem*. Brno: Doplněk 2000. 284 s. ISBN 80-7239-035-X.

³⁰ První české vydání bylo propagováno např. takto: „*Stěžejní dílo o „trvale udržitelném rozvoji“, který by mohl zachránit ekologické i sociologické zdraví naší planety*“ (<https://knihy.abz.cz/prodej/male-je-mile-ekonomie-ktera-by-pocitala>), resp. „*Stěžejní dílo, k němuž se hlásí ekologové celého světa, nejlépe vystihne podtitul. Z teorie „trvale udržitelného rozvoje“ vyzdvihuje autor zejména myšlenku přirozeně vytvářených územně podmíněných pracovních příležitostí pro všechny, které by mohly zachránit ekologické i sociologické zdraví naší planety*“ (<https://www.trhknih.cz/kniha/3snqzt9j>).

³¹ „*Slavná kniha ... kterou literární příloha deníku The Times nazvala „jednou z nejvlivnějších knih, vydaných od druhé světové války“ ...*“ (zadní strana přebalu anot. publ. 2021). Srov. přehledovou rekapitulaci Sto nejvýznamnějších knih od druhé světové války. *Listy*, 1999, roč. 29, č. 3, s. 93-96. ISSN 1210-1222.

³² „... i když je psané s pečlivostí a důsledností, které je vědeckým textům vlastní ...“ (s. 8 anot. publ.).

³³ V divokých devadesátkách autora recenze zřetelněji poznamenalo 1. vydání titulu Keller, J.: *Až na dno blahobytu: Ke společenským kořenům ekologické krize*. Brno: Hnutí Duha 1993. 140 s. ISBN 80-903085-7-0.

čtenáře např. generací mladších, pro které se může snad vážně jednat o „příjemné a zajímavé čtení a inspirativní intelektuální dobrodružství“ (s. 12 anot. publ.).

V anotaci stojí, že E. F. Schumacher „*nadhazuje s určitou lehkostí*“ těžké otázky a „*nabízí někdy překvapivé odpovědi*“ (zadní strana přebalu anot. publ.).³⁴ Z pozice politického ekonoma lze více souhlasit s první polovinou věty. Lehkost přítomna v textu je. Občas možná až přílišná. Lehkost může totiž lehce sklouzávat k plytkosti a laciné povrchnosti. Nikoli na každou složitou otázku vždy existuje jednoduchá odpověď. Schumacher zřetelně sklouzává k „*ekonomickému romantismu*“ a představovaná kniha se často pohybuje na úrovni výkřiků, morality, apelů a plakátových hesel. Vesměs pro leckterého čtenáře snad i sympatických a líbivých, nicméně často naivních a utopických. Diskutabilní zůstává i přesnější (ne)vymezování kategorií, včetně pojmů Schumacherem zaváděných. Problémem je taktéž žonglování s termíny odlišných přístupů, kdy např. kategorie výrobní prostředky anebo pracovní síla do standardní ekonomie nepatří.³⁵ Přiměřené ocenění však zaslouží, že „*Schumacher klade otázky za pohodlné pravdy, které jsme nasáli již v dětství a nad kterými nás nenapadlo se do hloubky zamyslet*“ (dtto).

Ovšem již první „*těžká otázka*“ či „*pohodlná pravda*“ je vlastně triviální. „*Je ekonomie objektivní vědou, nebo vychází z určitých nepřiznaných hodnot?*“ (zadní strana přebalu anot. publ.). Samozřejmě, že vždycky platilo a platí to druhé.³⁶ S dovětkem, že některé ekonomické přístupy (též i zvané normativní) určité hodnoty ani příliš neskrývají. Standardní ekonomie ovšem musí.³⁷ Tento „*objev*“ je opakovaně označován za „*jednu z nejzákladnějších silných myšlenek*“ jimiž má kniha „*překypovat*“. Jedná se o ideu „*metafyziky či metaekonomie, tedy tvrzení, že ekonomie nestojí na svých vlastních nohách, ale je odvozena od našich hodnot a od toho, co je pro nás důležité*“ (s. 8 anot. publ.).

³⁴ Těžké otázky (typu povahy ekonomie a případných alternativ, včetně např. „*ekonomie*“ buddhistické, podstaty pokroku, (ne)pomoci bohatého Severu chudému Jihu, násilí páchaném člověkem na přírodě etc.) „*Schumacher nadhazuje jaksi mimoděk, s určitou lehkostí a glancem, nezdědka i humorem*“ (s. 8 anot. publ.).

³⁵ Což sice Schumacher přímo netvrdí, nicméně v tomto kontextu s nimi místy operuje.

³⁶ Ideologická funkce ekonomických úvah (resp. jejich světonázorová podmíněnost) – ať již přiznaná anebo více či méně vehementně popíraná – je neoddiskutovatelná, v neposlední řadě včetně apologetiky kapitalismu. Ideologie totiž představuje brýle, kterými hledíme na svět. Sundat tyto nikdy nelze. Neideologičností se přitom často zaklínají právě ti nejzavilejší ze zavilých ideologů. „*Objektivistická*“ či tzv. „*pozitivní*“ a nezaujatá ekonomie je stejnou chimérou a nebezpečnou vábničkou jako nepolitičnost politiky. Ignorovány nikdy nesmí zůstat zájmy společenských vrstev a tříd, za které příslušný ekonom hovoří, vědomě či nevědomě. Konec konců i ekonomie ve své hlubinné podstatě zůstává záležitostí „*víry*“.

³⁷ Johanisová píše: „*Klíčové Schumacherovo sdělení, že totiž základní přístupy, cíle, závěry i samotné otázky, které si současná ekonomie klade, jsou zásadně ovlivněny jejím světovým názorem, tedy skrytými předpoklady, z nichž vychází, dosud ve středoproudé ekonomii nerezonuje. Učebnice ekonomie se povětšinou stále halí do hávu bezproblémového realismu. Dočítáme se v nich, že ekonomie je pozitivní, objektivní věda, která nestranně nahlíží na realitu a vědecky ji popisuje*“ (s. 8-9 anot. publ.). V tomto se nemýlí. Ovšem s případným údivem nad uvedeným již souhlasit nelze. Není to způsobeno tím, že ekonomická věda má být nedospělá a ještě nevyzrálá, tak jako např. fyzika. Standardní ekonomie je dospělá až dost. Ovšem na své „*pozitivnosti*“ trvat vždy musí, vzhledem k apologetické funkci směrem ke kapitalismu a liberalismu.

„Schumacher tuto myšlenku vysvětluje na příkladu, kdy by ekonomie nevycházela z hodnot industrializující se Evropy 18. století, jako z nich vychází dnes, ale z hodnot buddhismu, tedy z jednoduchosti a nenásilí. V tomto případě by cílem ekonomické činnosti nebyla snaha omezovat pracovní příležitosti v zájmu finanční efektivnosti, ale podporovat plnou zaměstnanost a důstojnou a smysluplnou práci. Namísto maximalizace produkce a spotřeby by usilovala o zlatou buddhistickou střední cestu a umírněnou spotřebu“ (s. 8 anot. publ.).

Co dodat? Nejtrefnější je přísloví: „Kdyby byly ryby ...“. Standardní ekonomie na buddhistických základech nevznikla a ani vzniknout nemohla. Schumacherovo snění např. právě o tzv. buddhistické ekonomii připomíná koncipování fiktivní historie typu, kdyby se Československo bránilo a nepřijalo mnichovský diktát. Anebo ještě oblíbenější fikce, co by bylo, kdyby Hitler válku vyhrál ...³⁸ Autor recenze tyto sice rád čte a nalézá v nich rozptýlení i jistá poučení, ovšem – přes možnou přesvědčivost a atraktivnost – se jedná jen a pouze o fikce. Jako když modeláři nostalgicky lepí letadélka Luftwaffe 1947.

Marketinkově přitažlivý i citově podbarvený³⁹ podtitul recenzované práce zní „*Jak by vypadala ekonomie, které by záleželo na lidech*“. Přitom jde o text spíše filozofický, sociologický či psychologický apod. Přesněji rámec ekonomie výrazně přesahující, čímž je míněna především ekonomie standardní. Což není výtku, nýbrž konstatování. Konec konců chvalozpěvy na dílo Schumachera pocházejí z drtivé většiny právě od neekonomů.

2. české vydání přeložila a předmluvu k tomuto sepsala „zelená“ N. Johanisová. Kompetentnější osoba by se u nás hledala asi těžko.⁴⁰ Přesto některé věty (a to včetně právě i překladatelčiny předmluvy) jsou krkolomně těžkopádné, neúnosně dlouhatánské a občas zřetelně „zaskřípou“. Jazyková korektura knihy bolestně absentuje.⁴¹ O mnohých použitých

³⁸ Z poslední doby např. drsná fiktivní fantazie Bureš, R.: *Říše*. Praha: EPOCH 2020. 400 s. ISBN 978-80-7557-854-9 či trochu méně fantazijní Šedo, L.: *Germania*. Praha: Galén 2021. 255 s. ISBN 9788074925672.

³⁹ Přitom kniha Schumachera není morálním kýčem a obvykle přehnaně nesklouzává k sentimentálnímu moralizování ani k chucpe citovému vyděračství. Na rozdíl od řady „dobrosrdečných“ přístupů v současnosti keklířsky žonglujících taktéž s „lidskostí“, resp. ekonomikou „pro lidi“, např. v žoldu „pravdy & lásky s. r. o“.

⁴⁰ Ke zvládnutí a šouravému hledání ekonomické disidentky a romantičky srov. namátkou Johanisová, N.: *Kde peníze jsou služebním, nikoliv pánem*. Volary: Stehlík 2008. 128 s. ISBN 978-80-86913-05-6 či *Ekonomičtí disidenti: Kapitoly z historie alternativního ekonomického myšlení*. Volary: Stehlík 2014. 128 s. ISBN 978-80-86913-12-4 (resp. recenzi in *Marathon*, 2015, roč. 19, č. 1, s. 9-22. ISSN 1211-8591). Text Svět podle ekonomie (*Listy*, 1998, roč. 28, č. 2, s. 73-77. ISSN 1210-1222) nemilosrdně šije do standardní ekonomie coby věd nedospělé. Disciplíny, která se dosud nevymanila ze zajetí karteziánského pohledu na svět. S typickými znaky neměnnosti, kvantifikací a redukcionismem. Přičemž Johanisová přiřazuje hrst „zelených“ argumentů, s odkazy na klasiky typu H. Dalyho, J. Cobba anebo A. Durninga. Za pozornost stojí i seriál *Z ekonomického kapsáře Nadi Johanisové*, uveřejňovaný v ekologickém časopise *Sedmá generace* v letech 2003-05 (Z tohoto vychází zmiňovaná publikace z roku 2008). Se dvaceti čtyřmi pokračováními pod názvem *Ekonomičtí disidenti* se šlo v uvedeném časopise setkávat v období 2008-11.

⁴¹ Pouze namátkou – hned dvojice komických záměn slov na (s. 16 anot. publ.) aj.

(nejen) ekonomických termínech by se dalo minimálně diskutovat. Přehnaně pozitivní dojem publikace nezanechává ani estetický ani praktický.⁴² Příjemně se nechte.

Recenzovaný titul otevírá *Předmluva k druhému vydání*. Vyzdvihuje globální význam Schumacherova zamyšlení nad ekonomickou ideologií, resp. „náboženstvím ekonomie“. Kniha měla vést mnohé lidi nejenom k zamyšlení nad společností, nýbrž i přispět k proměnám jejich vlastních životů.⁴³ Práce má propojovat řadu zdánlivě nesouvisejících témat se společným jmenovatelem společenská a ekologická krize Západu.

Johanisová klade řečnickou otázku: „Proč ale tuto knížku číst ještě dnes, v době, když uplynulo tolik vody a vyšlo tolik dalších knížek, které se těmito tématy zabývají?“ (s. 7 anot. publ.). Odpověď nabízí v několika bodech. První důvod má spočívat „v nadčasovosti jeho sdělení“ (dtto).⁴⁴ Za druhé je to – již výše zmiňovaný – způsob psaní. Styl „svěží“ a s nadějí, „která ze stránek jeho knihy dýchá“ (s. 8 anot. publ.). Realistu přitom hned napadá slůvko naivní ... Naděje, prostupující knihou, má mít – podle básnický vzletných slov Johanisové – „dvojí podobu. Na jednu stranu je to Schumacherovo nepravoprávné duchovní poselství, které prozařuje její stránky a oslovuje nejen náš intelekt, ale i naše srdce. A na druhou stranu je to paradoxně jeho přízemnost či spíše zemitost a ukotvení v realitě, které mu nedovoluje příliš létat v nadoblačných výšinách“ (tamtéž).⁴⁵

Coby třetí důvod aktuálnosti a naléhavosti knihy je uváděna „skutečnost, že k řadě Schumacherových vzhledů naše společnost teprve postupně dozrává“ (s. 8 anot. publ.). Což Johanisová ilustruje tím, že standardní ekonomie se pořád „povětšinou halí do hávu bezproblémového realismu“ (s. 8-9 anot. publ.) a nepřiznává svou „metaekonomii“, tedy hodnoty, z nichž vychází.⁴⁶ Což v recenzi zaznělo již výše. Další ilustraci představuje Schumacherův teoretický i praktický zájem o energetiku a problematiku fosilních zdrojů. Podle Johanisové: „Toto téma je dnes palčivější, než jindy“ (s. 9 anot. publ.).

Z „antirůstových“ pozic Johanisová tvrdě tepe evropský Green Deal: „Evropská unie ve své politické strategii Zelená dohoda pro Evropu sice počítá s masivním přechodem na obnovitelné

⁴² Publikace ozdobou knihovny není. Mazanice na titulu je věcí vkusu. Více obtěžuje krajně nesympatický hrubý „ekologický“ papír a především vazba. Se stránkami je pro otevření nutno zápasit, neboť se urputně brání. Poté se listy ihned lámou a vypadávají. Vazač by zasloužil vymáchat v koši po středověkém způsobu.

⁴³ „... at' už to byla obecnější snaha „dosáhnout maxima pohody s minimem spotřeby“, či konkrétnější změna vlastního vztahu ke zvířatům, protože „výsadní postavení zavazuje“, či třeba snaha pracovat na zahradě v duchu trojího Schumacherova ideálu „zdraví, krásy a trvalosti“ (s. 7 anot. publ.).

⁴⁴ „Schumacher nepředpovídá budoucnost ... Místo toho se táže po hlubších příčinách současné krize – která se od jeho doby ještě prohloubila ...“ (s. 7 anot. publ.).

⁴⁵ „Místo toho každou chvíli nabídne konkrétní nápad, jak utvářet realitu sociálně a ekologicky příznivým způsobem, at' již jde o koncept přiměřeně (středně vyspělé) techniky, o etické a demokratické modely podnikání nebo třeba o biozemědělství ...“ (s. 8 anot. publ.).

⁴⁶ Na rozdíl od řady „dalších ekonomik, jako je sociálně ekologická ekonomie, zelené neomarxistické směry či ekofeministické nebo právě budhistické přístupy v ekonomii ...“ (s. 9 anot. publ.).

zdroje, resp. na bezuhlíkovou ekonomiku,⁴⁷ ale zároveň s naprostou samozřejmostí předpokládá další ekonomický růst, a to takový růst, který „bude oddělen od využívání zdrojů“. Jinými slovy: budeme toho vyrábět a spotřebovávat stále více, ale zároveň bude klesat spotřeba zdrojů a znečištění. Bohužel, takovýto „andělský růst“ či „absolutní decoupling“, tedy „oddělení“ ekonomického růstu od spotřeby materiálů a energie, nebyl zatím hodnověrně empiricky prokázán a zdá se, že je to „absolutní nesmysl“ (s. 9 anot. publ.). S tímto „absolutním nesmyslem“ souhlasit lze.⁴⁸ Není ale představa nerůstové kapitalistické tržní ekonomiky „absolutním nesmyslem“ ještě očividnějším?⁴⁹

Aby nebylo „metafyziky“ dost, je uváděna další „metafyzická idea, která proniká celou naší civilizací a s kterou Schumacher v knize zápasí a do jisté míry ji zpochybňuje. Je to osvícenecká představa pokroku, přičemž stejně jako byl předvojem spravedlivé společnosti pro Marxe proletariát, je v naší představě stále předvojem pokroku ke světlým zítřkům západ“ (s. 10 anot. publ.). Ovšem nikoli každý k Západu nekriticky hleděl či hledí.⁵⁰

Schumacher měl být ve svých pochybnostech o „konvenčním modelu rozvoje ... dosti osamocený“ (s. 10 anot. publ.). „Teprve dnes, kdy s úderem každé nové krize (ekologické, finanční, klimatické, pandemické ...) ztrácí příběh pochodu⁵¹ západní civilizace ke světlým zítřkům na přesvědčivosti, nabývá toto jeho téma na životnosti a naléhavosti“ (tamtéž). Teprve až dnes mají nabývat na síle proudy myšlení, jako „akademický směr postrozvoje ...“ (dtto), v nichž je odmítáno

⁴⁷ Johanisová cituje poznámku „politického ekologa“ A. Escóbara: „Představa, že pokud vyřešíme problém „uhlíku“, všechno bude v pohodě, a „civilizace“, zásobená nekonečnými zdroji energie, může pokračovat jako obvykle, vychází z technickovědeckého pohledu na svět a je velmi nebezpečná“ (s. 9-10 anot. publ.).

⁴⁸ I s kritikou naivního technooptimismu – s tím, že „převládající systém hodnot současné civilizace“, která má oddělovat člověka od přírody, vede ke spoléhání na to, že „technologie vyřeší každý problém“ (s. 9 anot. publ.). Ovšem ani „převládající systém hodnot“ ani „naše civilizace“ pojmenovány přitom nejsou. O tom, že jde o ideologii liberalismu, resp. systém kapitalismu cudně mlčí N. Johanisová i E. F. Schumacher.

⁴⁹ Anebo kapitalismus „resetovaný“, „inkluzivní“, „zúčastněný“ apod. již není kapitalismem? Stačí, aby tytéž subjekty, které svět dovedly do krize se prohlásily za společensky odpovědné? Srov. Sušová-Salminen, V., Švihlíková, I. (eds.): *Pandemie covid-19: Konec neoliberální globalizace?* Praha: OVIA Argument 2020. 124 s. ISBN 978-80-907365-6-6 (resp. recenzi in *Alternativy (časopis CSTS)*, 2021, roč. 5, č. 9, s. 159-195. ISSN nemá).

⁵⁰ Schumacher má stavět otazník „za vžitou představou lineárního pokroku, v němž je západ kýženým vzorem. Naopak, nechává se otevřeně inspirovat barmánskými hodnotami ve své kapitole o buddhistické ekonomii ...“ (s. 10 anot. publ.). Připomenut je jeho pobyt v Barmě v roli rozvojového poradce. V kapitole 10. „popisuje paradox, kdy málo produktivní Barmánek, nedisponující moderní technikou, která má šetřit čas, má nicméně „obrovskou spoustu času na vlastní zábavu a potěšení“ než běžný obyvatel technicky pokročilé západní země“ (s. 10 anot. publ.). Schumacher osobní zážitky pečeti četbou Gándhího a podobných autorů.

⁵¹ Ohledně „pochodu“ lze připomenout zlověstný „pochod institucemi“, kteří osmašedesátníci a nová levice (která však žádnou levicí není) završuje právě nyní. Se všemi destruktivními dopady pro Západ i celý svět.

nekritické následování Západu. „Řada myslitelů a aktivistů odmítá koncept „rozvoje“ vůbec“ (tamtéž).⁵² Včetně aktivistů a hnutí ne-růstu.

Ocenit je možné, že Schumacher neopomíjí problematiku vlastnictví. Johanisová k dalšímu silnému tématu knihy řadí úvahy nad alternativními organizacemi vlastnictví,⁵³ „speciálně vlastnictví firem. Diskutuje speciálně státní vlastnictví a určitou formu vlastnictví družstevního, které obě vnímá jako žádoucí“ (s. 11 anot. publ.). Ideální společnost má být podle Schumachera pluralitní, „kde by vedle soukromého sektoru existovaly i početné podniky státní a družstevní, resp. komunitní i obecné, které se nemusí orientovat pouze na zisk“ (tamtéž). Přičemž k důležitým aspektům jejich fungování by měla náležet i ekonomická demokracie anebo dodržování zájmů ochrany přírody.

Závěrem předmluvy Johanisová upozorňuje, že „přes svou genialitu a trvalou inspirativnost nedokázal Schumacher v některých oblastech překročit stín své vlastní doby“ (s. 11 anot. publ.). Johanisová na prvním místě jmenuje absenci zmínky „o měnící se roli žen ve společnosti či přemýšlení o tom, že dominance mužských hodnot může být jedním z kořenů současných problémů naší civilizace“ (tamtéž). Zde by si autor recenze dovil hluboce nesouhlasit, a i samotného Schumachera za jeho údajnou patriarchálnost naopak spíše pochválit. Johanisová za problematiku z dnešního hlediska – míněno z hlediska diktatury falešné (hyper)korektnosti – označuje i některé Schumacherovy zmínky „o zemích globálního Jihu, které jako by jim upíraly vlastní tvořivost a autonomii“ (dtto). V těchto pasážích o rozvoji svou dobu Schumacher předběhnout údajně neměl.

Mnohem významnější je, že „Schumacher ve své knize vyzývá k osobní transformaci, ale institucionální systémové změny, nutné k socio-ekonomické transformaci, příliš nezmiňuje. Nehovoří třeba o roli peněz, finančnictví, zdanění a veřejných výdajů při formování statu quo, ani o nutnosti jejich reformy“ (s. 12 anot. publ.).⁵⁴ Kniha může být považována za určité memento či vizi, možná i za osobní návod, ale rozhodně nikoli za program. Zásadní rozpory přitom nevyřeší kritiky, byť by i byly naprosto oprávněné. Vize bez programu přitom nejsou ničím jiným než debatou o vidinách, utopickým sněním.

⁵² Se Schumacherovým konceptem „celistvosti“ má rezonovat „sílicí myšlenkový proud buen vivir sumak kawsay, který vychází z kosmologie ... Indiánů. Jeho ideálem je harmonie, resp. vyvažování protikladů, tedy život „dobrý“, nikoli „stále lepší““ (s. 10 anot. publ.). Srov. Justoš, Z.: *Ekonomie přírodních národů*. Praha: Dauphin 2012. 600 s. ISBN 978-80-7272-419-2 (resp. recenzi in *Marathon*, 2013, roč. 17, č. 2, s. 15-28. ISSN 1211-8591). K původu rovnostářství z pohledu antropologa srov. Boehm, Ch.: *Hierarchie v pralesích: Evoluce rovnostářského chování*. Praha: Academia 2020. 332 s. ISBN 978-80-200-3031-3.

⁵³ K nimž by mohla být vnímavější nová generace, již snad méně poznamenaná popřevratovou demonizací společenského vlastnictví a adorací „zisku, trhu a soukromého vlastnictví“ (s. 11 anot. publ.).

⁵⁴ Johanisová dodává: „A to navzdory tomu, že byl v předchozím životním období vnímán jako expert ve finančnictví“ (s. 12 anot. publ.). Srov. životopis E. F. Schumachera tvořící závěr představované knihy.

Navzdory uvedenému si však měl Schumacher vydobýt „trvalé místo ve dvoraně slávy těch, kdo se nebáli jít celý život proti intelektuálním proudům své doby a zanechali za sebou významné myšlenkové dědictví“ (s. 12 anot. publ.). Zmíněny jsou některé organizace, hlásící se ke Schumacherovu odkazu. S osobním vyznáním N. Johanisové, že právě účast na jednom z kurzů zaměřených na témata socio-ekonomické transformace v nejširším smyslu ji kdysi celoživotně nasměrovala k sociální ekologické ekonomii.

Po předmluvě k 2. vydání následuje výstižná *Předmluva k prvnímu českému vydání* od J. Kellera z roku 2000. Keller startuje konstatováním tehdejší záplavy literatury ohledně „nejrůznějších aspektů prohlubující se ekologické krize“ (s. 13 anot. publ.). S doporučením: „Čím dříve znepokojený člověk při svém tápání narazí na knihu *Malé je milé*, tím víc bludných kruhů a slepých cest si může ušetřit“ (dtto).⁵⁵ „Základní poselství Schumacherovy knihy je překvapivě prosté – člověk se ztrácí v bludišti chmurných vyhlídek proto, že pozbyl cit pro měřítko“ (tamtéž). Schumacher však s člověkem počítá (Dodejme, že i s člověkem-čtenářem, neboť má usilovat podávat plody svých úvah převážně lidsky a srozumitelně).

Podle Kellera je „Schumacherova analýza naší civilizace ... analýzou monstrózního výtvoru, nad nímž ztrácí jeho tvůrci i poslední zdání kontroly“ (s. 13 anot. publ.). Schumacher má hledat cestu z labyrintu logicky a důsledně, s vyústěním, že: „... je třeba vrátit lidským výtvorům správnou míru“ (dtto). Pro uspořádání společnosti Schumacher za zcela klíčové považuje „právě nalezení onoho správného rozměru, jenž by respektoval obyčejnou lidskou dimenzi ...“ (dtto).⁵⁶ Ignorováním lidského rozměru se má vyznačovat megalomanie, resp. megalomanský vývoj typu socialistického i typu kapitalistického.

Keller připomíná odezvu, vyvolanou publikováním knihy v 70. letech 20. století, i různorodé podněty (aktivity a díla P. Ehrlicha, K. J. Bouldinga, B. Commonera nebo M. Bookchina), ze kterých „tehdy více než šedesátiletý“ E. F. Schumacher vytváří „výraznou syntézu“ (s. 14 anot. publ.). „Propojuje v ní přesvědčivou argumentaci zkušeného ekonomického odborníka s hlubokými morálními úvahami inspirovanými nábožensky.“⁵⁷ Právě tato kombinace má umožnit vrátit ekonomice zapomenutý lidský rozměr“ (tamtéž).

Ohledně následného vývoje je konstatováno, že: „Schumacher by mohl stěží pocítit zadostiučinění z vývoje, který dal sice za pravdu jeho analýzám, který však zároveň potvrdil jeho

⁵⁵ S čímž vcelku souhlasit lze. Leč interpretovat je vyřčené možné i tak, že jsme ušetřeni prozkoumávání cimrmanovských „slepých uliček“, neboť uvedené Schumacher činí za nás a těmito se pohybuje sám.

⁵⁶ „To přesvědčení přibližuje Schumachera pozicím kultivovaného anarchismu. Jenom *malé je milé*, neboť právě malé může být zároveň svobodné i účinné, zároveň individuálně kreativní i sociálně solidární, zároveň příjemné a trvalé“ (s. 14 anot. publ.).

⁵⁷ Bývá uváděno, že Schumacher byl vychováván jako ateista, následně inklinoval k buddhismu a posléze jej začala přitahovat sociální nauka katolické církve, a tak na sklonku života konvertoval ke katolicismu.

nejčernější obavy“ (s. 15 anot. publ.). Za příklady Kellerovi slouží to, že v praxi stále nebývá rozlišován přírodní kapitál a kapitál vytvářený lidmi anebo přetrvávající lhostejnost ekonomické vědy „ke krajně destruktivnímu plýtvání neobnovitelnými zdroji“ (dtto). Má k tomu chybět politická vůle z tábora pravého, ovšem i levého. Lidé se také neměli nikterak přiblížit „Schumacherovu přesvědčení, že je sice dobré mít dostatek, je však již vyloženě špatné žít v nadbytku“ (tamtéž). Spíše naopak.

„Fascinace růstem nám brání uvažovat o rostoucí naléhavosti změny měřítka“ (s. 16 anot. publ.). „Schumacherovo varování před totalitními ambicemi ekonomického rozumu nebylo vyslyšeno“ (tamtéž). Keller implicitně kritizuje ekonomickou imperialitu a explicitně jednostrannost ekonomického uvažování, s redukcí mnohotvárné reality na „jednorozměrný ukazatel zisku ...“ (tamtéž). Negativní dopady nastoupeného typu společenského rozvoje spočívajícího na zmíněných fundamentech má Schumacherova práce přesvědčivě ilustrovat. Schumacher přitom tvrdí, že spolehlivě jako nadměrná moc korumpuje i nadměrné bohatství. Navrhuje proto „příliš velké majetky decentralizovat, a tak jim vrátit jejich v pravém slova smyslu soukromý rozměr“ (dtto).

Za přímo prorocké Keller označuje Schumacherovo varování před riziky přílišné mobility. Také v otázce pohyblivosti je totiž na místě hledat správnou míru. „Stane-li se mobilním všechno, budou ohrožovány všechny struktury v míře, jaká tu ještě nebyla ...“ (s. 16 anot. publ.).⁵⁸ Což ostatně plně stvrzuje i krize doby kovidové a postkovidové.

K destruktivním následkům přílišné „stěhovavosti“⁵⁹ náleží vznik „megapolí“, vykořenění, rozklady organických sociálních struktur, „rozpolcená společnost“ a nestability, narůstání nesoběstačností a prohloubení závislostí u zemí nerozvinutých či ničení posledních zdání „relativní nezávislosti drobného vlastnictví, o něhož se opíraly hodnoty liberalismu“ (s. 16 anot. publ.) u zemí bohatých. Jako podnětné Keller vnímá myšlenky ohledně zásadních rozdílů mezi vlastnictvím⁶⁰ malým a velkým, jejichž aktuálnost má umocňovat doba „globalizace, jejímž hlavními hrdiny se staly mamutí nadnárodní korporace“ (tamtéž). U velkých podniků se má vlastnictví stávat „jen fikcí, která ovšem umožňuje neužitečným majitelům cizopasit na výkonu druhých“ (dtto).⁶¹

⁵⁸ „Sny o naprosté a zcela deregulované mobilitě povedou k probuzení do světa, ve kterém je vše nesmírně zranitelné a nesmírně nejisté a sama svoboda je ohrožena prudkým nárůstem zločinu, odcizení, stresu a sociálního zhroucení“ (s. 16-17 anot. publ. – srov. s. 61 anot. publ.).

⁵⁹ Přičemž faktor stěhovavosti má být „... tím vážnější, čím je země větší ...“ (s. 61 anot. publ.).

⁶⁰ Nikoli vlastenectvím, jak je na (s. 16 anot. publ.) – díky škodolibému tiskařskému šotkovi – uvedeno.

⁶¹ Srov. (s. 199 anot. publ.).

Stále aktuálnější jsou Schumacherovy obavy ze vzniku „vrstvy odpadlíků, lidí, kteří propadli stěhovavosti natolik, že již nemohou najít nikde ve společnosti místo“ (s. 17 anot. publ.).⁶² Po překročení jisté míry totiž nevede ničím neomezovaná svoboda a mobilita k větší emancipaci, nýbrž k rostoucí destabilizaci. Keller píše: „Pomocí Schumacherových kategorií můžeme dnešní proces globalizace vcelku výstižně analyzovat jako vyústění mentality splašeného stáda. Tato mentalita přikazuje léčit veškeré neduhy jednoduše tím, že ještě více zesílíme faktor, který poruchu způsobil ...“⁶³ Problémy trhu plynou, podle této představy z toho, že je stále ještě málo trhu. problémy růstu je nutno řešit jedině vyšším růstem ... Problém nepevného domova pochopitelně zanikne, jakmile splašené stádo roznese i poslední zbytky domova na svých kopytech“ (s. 17 anot. publ.).

Splašené stádo vnáší chaos do všeho. Chaosu mohou „čelit jedině trpěliví a pevní hledači domova“ (s. 17 anot. publ.).⁶⁴ „Postavit proti bláznivému chaosu pevný domov neznamena, podle Schumachera, odmítnout růst. Je třeba jen dobře rozvážit, co má narůstat a čeho by mělo naopak spíše ubývat“ (tamtéž).⁶⁵ Což se týká také kategorie pokroku.⁶⁶ V tomto zásadním konfliktu si přitom každý musí vybrat své místo. „Ten, kdo přenechává věc odborníkům, se sám řadí na stranu splašeného stáda ...“ (tamtéž). Slova plně platí i pro dobu covidovou, kdy tzv. odborníci, ale i odborníci fatálně selhali.

Keller závěrem předvídá nesouhlasné reakce na vydání Schumacherova závažného díla. Na obranu logiky megalomanského vývoje se má ozvat osvědčená kombinace hlasů tzv. postmoderny (odmítajících Schumachera coby dalšího z řady těch, co chtějí lidem pouze vnutit „další velké a nebezpečné vyprávění“) a tábora ztělesněného pragmatismu (poukazujícího na absenci pozitivních řešení a pouhou kritiku ze strany ekologů).⁶⁷

Nicméně svět, který nerespektuje lidské měřítko se má propadat do stále větších a větších problémů (včetně růstu napětí, agresivity i nezaměstnanosti). „Globalizace, která lidským měřítkem pohrdne, bude plodit jen vzorně globalizované celosvětové bezdomovectví. Bez ohledu na standardní výtky pragmatiků a estetické pohoršení postmodernistů nezbude nakonec stejně nic

⁶² Srov. (s. 61 anot. publ.). Srov. též kulturní válku mezi „Somewheres“ a „Anywheres“, resp. koncept lidí „odnikud“ (přesněji „odevšad“ a tudíž vlastně „odnikud“) v duchu Goodhart, D.: *The Road to Somewhere: The Populist Revolt and the Future of Politics*. London: Hurst 2017. 256 s. ISBN 978-1849047999. Včetně aktuálních konsekvencí v duchu např. Klaus, V.: Putin zařídil, že jsme prohráli s progresivismem, multikulturalismem a globalismem. *Mladá fronta Dnes*, 31. 3. 2022. ISSN 1210-1168.

⁶³ „Pokud se situace dále zhorší, je to bráno jen jako důkaz toho, že léčba byla málo intenzivní“ (s. 17 anot. publ.).

⁶⁴ Blíže představení, spolu se „splašeným stádem“ v kapitole 10.

⁶⁵ Schumacher za povrchní označuje tvrzení, že „hledači domova nevěří v pokrok, neboť i ten lze označit za bytostný rys veškerého života. Jde ovšem o rozhodnutí, v čem pokrok spočívá ...“ (s. 126 anot. publ.).

⁶⁶ „Chce to jen rozvážit, v čem pokrok vlastně spočívá a co je naopak popřením pokroku“ (s. 17 anot. publ.).

⁶⁷ Do chaotického bodu doby má – podle Kellera – dobře zapadat „že načrtnutí jakékoliv vize je napadáno stejně kategoricky jako její absence ...“ (s. 17 anot. publ.).

jiného než postavit se splašenému stádu do cesty“ (s. 18 anot. publ.). Ideje Schumachera přitom mohou být inspirující oporou.

Vlastní Schumacherovo dílo je uspořádáno do čtyř částí s devatenácti kapitolami.⁶⁸ Závěr knihy tvoří *Doslov autora*, představení E. F. Schumachera od N. Johanisové (*Ernst Friedrich Schumacher – jeho život a myšlení*)⁶⁹ a *Ediční poznámka a poděkování*. Prameny jsou v textu uváděny, spolu s poznámkami a upřesněními překladatelky, pod čarou.

Část první – Moderní svět, sestává z kapitol pěti. *Kapitolu první: Problém výroby* otevírá tvrzení, že jedním „z nejosudovějších omylů naší doby je přesvědčení, že problém „výroby“ byl vyřešen“ (s. 22 anot. publ.). Má jít o neslýchaný a současně pevně zakořeněný omyl, související s filozofickými i náboženskými změnami v „postoji západního člověka k přírodě“ (tamtéž). Moderní člověk nevnímá sebe jako součást přírody, přírodu si chce podmaňovat a s touto i bojuje. Což Schumacher ilustruje a směřuje ke kategorii „*přírodní kapitál*“, který neposkytuje člověk, nýbrž příroda. K tomuto náleží především fosilní paliva, jejichž likvidace má rychle a neúměrně pokračovat. Schumacher predikuje, že v dohledné budoucnosti budou muset obnovitelné zdroje⁷⁰ tvořit až 90 % světové spotřeby. Po II. světové válce měly nastat v průmyslové výrobě „*bezprecedentní skoky*“ kvantitativní i kvalitativní, přičemž měla pronikavě vzrůst míra, ve které lidstvo marnotratně žije na úkor nenahraditelného kapitálu ze živé přírody. Což vedlo i k tomu, že se postupně začala dostávat do popředí ekologická problematika. Klíčový problém moderního systému průmyslové civilizace má tkvět v tom, že je „*požírán samotný základ, na němž byl vystavěn*“ (s. 27 anot. publ.).⁷¹ Schumacher vyčleňuje tři kategorie „*přírodního kapitálu*“: „*fosilní paliva, toleranční meze přírody a lidskou podstatu*“ (dtto).

Agitaci o nezbytnosti „*opustit scestnou dráhu, po které se pohybujeme*“ (s. 27 anot. publ.) prohlubuje *Kapitola druhá: Mír a trvalost*. Otázka míru má nabývat na aktuálnosti proto, neboť již „*je v moci lidstva zničit samo sebe*“ (s. 28 anot. publ.). Zpochybňována je přitažlivá a rozšířená iluze, že nejspolehlivějším základem míru má být všeobecná prosperita. S tabulkami (o populaci a spotřebě paliv) a odkazy na M. K. Gándhího či J. M. Keynese.⁷² Ovšem poselství Keynesa, že na

⁶⁸ Zpracovanými podle přednášek či článků autora především ze druhé poloviny 60. let 20. století.

⁶⁹ E. F. Schumacher (1911 – 1977) usiloval o zásadní reformu ekonomiky podle lidských měřítek. Prožil pestrý život. Odmítl např. americkou akademickou dráhu a ve 30. letech se vrátil do Německa. V roce 1937 se přestěhoval do Británie, kde byl za války na čas internován jako „*nepřátelský cizinec*“. Pracoval jako v obchodě či zemědělství, jako ekonom, výzkumník, rozvojový expert, poradce anebo redaktor etc. Od 60. let 20. století v přednáškách aj. koncipuje nestandardní myšlenky vtělené do knihy *Malé je milé*, která jej globálně proslavila. V posledních letech života se neúnavně věnoval propagaci svých idejí.

⁷⁰ Nazývané: „... *zdroje energie, které nejsou kapitálem, ale jsou skutečným důchodem* ...“ (s. 24 anot. publ.).

⁷¹ „*Použijeme-li jazyka ekonomie, žije z nenahraditelného kapitálu, který lehkomyšlně zaměňuje za důchod*“ (s. 27 anot. publ.). Schumacher s pojmy zachází značně volně a blíže ani tyto neupřesňuje.

⁷² Srov. úvahu *Ekonomické možnosti našich vnoučat* z roku 1930, kterou se Keynes snaží rozptýlit ošklivou vlnu ekonomického pesimismu. Odmítá stesky nad koncem éry velkolepého pokroku 19. století. Predikuje další zvyšování efektivnosti, úspory práce, ale i nový fenomén technologické nezaměstnanosti. Vychází

změny ještě nenazrál pravý čas, resp. keynesiánců o údajné škodlivosti etických ohledů podrobuje Schumacher kritické analýze. Košatě, s řadou odkazů, odboček i moralit, filozofuje o tom, zda je možný všeobecný blahobyť, zda tohoto lze docílit „na základě materialistické filozofie, která hlásá: „obohat'te se““ a konečně, zda „tato cesta nás přivede k míru“ (s. 30 anot. publ.). S finálním vyústěním v poselství Gándhího o duši, nenásilí a víru „v Boha lásky“.

Johanisová v předmluvě upozorňuje, že Schumacher hned v prvních dvou kapitolách „vyjadřuje své znepokojení nad skutečností, že v 60. letech narůstá globální spotřeba paliv, což dává do souvislosti s ekonomickým růstem ...“ (s. 9 anot. publ.). Při pokračování růstu má být „naše civilizace za pár dekád fatálně ohrožena nedostatkem zdrojů energie“ (dtto). A pokud bychom objevili dodatečná ložiska fosilních paliv „narazíme na meze tolerance přírody a na obrovské „tepelné znečištění“ ...“ (tamtéž). Čímž má předpovídat „palčivý problém klimatické změny, o kterém se začalo více hovořit až dvacet let po jeho smrti“ (dtto).⁷³ Byl by však Schumacher fanatickým uctívatelem až mystického boje s počasím?

Ekonomii, přesněji ekonomii standardní, se bere na paškál *Kapitola třetí: Úloha ekonomie*. Přináší úvahy na téma nedoceňovaného, leč někdy naopak přeceňovaného, vlivu ekonomů a ekonomie, imperiálních ambicí ekonomické vědy (se sklony „uzurpovat ostatní“),⁷⁴ jejího vztahu k blahobyťu či o tom, že první akademičtí političtí ekonomové vnímali tuto šířeji. Myšlenek text provokuje dost, ovšem opět spíše v náznacích. Úvahy jsou mozaikovitě roztržštěné, text těká sem tam a jedná se o – místy až protivně – neuspořádaný a silně útržkovitý pel-mel. Což přitom zdaleka neplatí pouze pro tyto pasáže. Schumacher se letmo dotýká např. interpretací kategorie „neekonomické“, víry v „neviditelnou ruku trhu“ anebo fragmentárního způsobu, kterým má

z argumentace, že za sto let má být všichni v průměru osmkrát bohatší nežli v roce 1930. Lidské potřeby dělí na absolutní (pociťované nezávisle na situaci jiných) a relativní. Relativní považuje za neuspokojitelné, ale u absolutních predikuje, že „brzy můžeme dospět do bodu ... kdy tyto potřeby uspokojíme ve smyslu, že budeme radši svou energii věnovat neekonomickým záměrům“ (Keynes, J. M.: *Jsem liberál? Výbor esejů*. Praha: Academia 2021. 370 s. ISBN 978-80-200-3188-4, zde cit. s. 95 – srov. též recenzi in *Marathon*, 2022, roč. 26, č. 3. ISSN 1211-8591). S čehož vyvozuje, pokud nepřijde další velká válka a populace dramaticky nevroste, že „za sto let můžeme vyřešit ekonomický problém ...“ (dtto). Jinými slovy „ekonomický problém ... není definitivním problémem lidstva“ (dtto). Keynes sní o tom, že s tím, jak hromadění bohatství ztratí společenský status se výrazně promění morální kodex. Láska k penězům jako vlastnictví začne být vnímána coby „odporná zvrácenost ...“ (tamtéž s. 98). Sní o návratu k některým náboženským zásadám a tradičním ctnostem, kdy hrabivost bude opět považována za neřest, lichva za přečin a láska k penězům za počínání mrzké a odsouzeníhodné.

⁷³ Schumacher má jít ještě dál – „ukazuje, že na destabilizaci přírodního a klimatického systému má zásadní podíl náš expandující systém ekonomický, orientovaný na stálý růst produkce a spotřeby a jednostranně upřednostňující soukromý zisk“ (s. 9 anot. publ.). Přitom se diví, že kapitalismus se chová jako kapitalismus.

⁷⁴ Které mají, podle Schumachera, být dnes „mnohem silnější“ než kolem poloviny 19. století. Souviset zmíněné má s tím, že ekonomii „vycházejí vstříc určité velmi mocné hnací síly lidské povahy, jako je závist a chamtivost“ (s. 45 anot. publ.).

ekonomie posuzovat realitu. Přičemž směřuje k dovození, že „ignorování lidské závislosti na přírodním světě je součástí samé podstaty ekonomické metodologie“ (s. 43 anot. publ.).⁷⁵

S vyústěním – již výše diskutovaným – v koncept „metaekonomie“.⁷⁶ Včetně morálních apelů ohledně povinnosti expertů „pochopit a objasnit omezení ekonomie, tedy porozumět metaekonomii“ (tamtéž). Poté se Schumacher snaží kategorii metaekonomie přiblížit. Přičemž v této kapitole se omezuje na „diskusi o druhé části metaekonomie, tj. o způsobu, jak odvodit podstatnou část ekonomické metodiky od studia přírody“ (s. 46 anot. publ.). O její první části „zabývající se člověkem“ přemítá Schumacher až v kapitole následné.⁷⁷

Po „metafilozofování“ o kvalitě, se kterou se (nejen v kontextu problematiky růstu) má pracovat obtížněji nežli s kvantitou, upřednostňovanou ekonomy, se Schumacher dopracovává k hlavnímu předmětu studia ekonomie, kterým mají být „statky“. Vyčítá ekonomii, že nevnímá rozdíly mezi jejich různými kategoriemi,⁷⁸ v důsledku čehož mají ekonomové ztrácet „kontakt s realitou“ (s. 47 anot. publ.). Schumacher předkládá schéma coby ukázkou minimálního členění „statků“ na zásadně odlišné (a „nesouměřitelné“) kategorie, mezi nimiž mají existovat evidentní rozdíly.⁷⁹ Přičemž trh „o takovémto rozlišení neví nic“ (s. 48 anot. publ.). „Statky“⁸⁰ jsou Schumacherem děleny na „primární“ („neobnovitelné“ a „obnovitelné“) a „sekundární“ („výrobky“ a „služby“). Statky „sekundární“ předpokládají dostupnost „primárních“, které člověk získává ze země.⁸¹

Ideu, že ekonomie je věda „odvozená“⁸² rozvíjí Kapitola čtvrtá: *Buddhistická ekonomie*. Naznačuje, jak by se proměnily ekonomické zákony a definice pojmů „ekonomický“ a „neekonomický“, pokud nahradíme „v metaekonomickém základu západní materialismus

⁷⁵ „Jestliže ekonomické myšlení prostupuje celou společnost, pak nepřekvapí, že i prosté hodnoty mimo oblast ekonomie, jako je krása, zdraví nebo čistota, mohou přežít jen tehdy, když prokážou, že jsou „ekonomické““ (s. 45 anot. publ.). Pro vtěsnání neekonomických hodnot do rámce ekonomických výpočtů používají ekonomové „metodu analýzy nákladů a přínosů“ (tamtéž).

⁷⁶ „... ekonomie nestojí na vlastních nohou ... je „odvozenou“ soustavou myšlení – odvozenou od metaekonomie“ (s. 45 anot. publ.). Schumacherovo varování pokračuje: „Jestliže se ekonom metaekonomií nezabývá a nestuduje ji, anebo, což je ještě horší, jestliže si neuvědomuje, že aplikace ekonomických výpočtů má své hranice, snadno se dopouští podobného omylu jako někteří středověcí teologové, kteří se snažili rozřešit otázky fyziky pomocí citátů z bible. Každý vědecký obor je ve svém vymezeném prostoru užitečný, ale jakmile překročí tuto hranici, jsou jeho účinky zlověstné a ničivé“ (tamtéž).

⁷⁷ Kde se Schumacher pokouší ukázat, „jak se mohou proměňovat závěry a doporučení ekonomie v závislosti na tom, jak se proměňuje naše představa o člověku a o tom, proč vlastně na Zemi žije“ (s. 46 anot. publ.).

⁷⁸ „Ať je metaekonomický charakter určitého statku jakýkoli, jakmile se objeví na trhu, jedná se s ním vždy stejně, tedy jako s předmětem na prodej ...“ (s. 47 anot. publ.).

⁷⁹ „Tyto rozdíly můžeme nazvat metaekonomickými vzhledem k tomu, že si jejich existenci musíme uvědomit dříve, než začneme s ekonomickou analýzou ...“ (s. 49 anot. publ.).

⁸⁰ Ve schématu na (s. 48 anot. publ.) figuruje místo „statky“ termín „zboží“. Což synonymum přitom není.

⁸¹ „Člověk totiž není ve skutečnosti producentem, ale pouhým přeměňovačem, a pro každé přeměňování potřebuje primární produkty“ (s. 48 anot. publ.).

⁸² „... a závislá na instrukcích z oblasti, kterou nazývám metaekonomií. Se změnou těchto instrukcí se mění i obsah ekonomie ...“ (s. 49 anot. publ.).

buddhistickým učením“ (s. 49 anot. publ.).⁸³ Schumacher porovnává „pár základních principů“ očima „moderního ekonoma a ekonoma buddhistického“ (s. 50 anot. publ.).

Jde o chápání práce, která z buddhistického pohledu není pouhým nutným zlem, s čímž souvisí i pojetí mechanizace a role strojů atd. „Zatímco materialistu zajímají hlavně ekonomické statky, buddhistu zajímá hlavně vnitřní osvobození“ (s. 53 anot. publ.).⁸⁴ „Klíčovými principy buddhistické ekonomie jsou proto jednoduchost a nenásilí. Z pohledu ekonoma je na buddhistickém způsobu života úžasná jeho naprostá racionalita – neuvěřitelně malé prostředky vedoucí k neobyčejně uspokojivým cílům“ (tamtéž). „Z pohledu buddhistické ekonomie je ... nejracionálnější formou ekonomického života výroba z místních zdrojů pro místní potřeby“ (s. 54 anot. publ.).⁸⁵ Rozdíly mezi standardní a buddhistickou ekonomikou se týkají i využívání přírodních zdrojů.⁸⁶ Schumacher – s řadou odkazů a citací⁸⁷ – v otázce růstu závěrem nevolá po „tradiční stagnaci“, nýbrž po „nalezení správné cesty rozvoje, střední cesty mezi materialistickou bezohledností a tradiční nehybností. Zkrátka jde o to, najít cestu „pravého živobytí““ (s. 56 anot. publ.).

Další ze stěžejních pasáží, *Kapitola pátou: Otázka velikosti*, otevírají vzpomínky na to, kterak Schumacher byl vychováván v představě výhod velkých společenstev, velkých zemí i velkých firem. Následně na příkladech však dokumentuje rozporuplnost lidských potřeb v otázce velikosti. Diskutuje potřebnost různě velkých struktur i přiměřenost měřítka. S konstatováním a kritikou „uctívání gigantismu“ i nadměrné mobility,⁸⁸ resp. destruktivní důsledků a otřesných dopadů přílišné „stěhovavosti“ pro země bohaté i chudé, jak bylo zdůrazňováno v kontextu představení předmluvy J. Kellera. Diskutována je otázka nezbytnosti velkého vnitřního trhu, s tvrzením, že má jít „o optický klam, který nastane, je-li pojem „velký“ ztotožňován s politickými hranicemi“ (s. 63 anot. publ.).⁸⁹

Úvahy se dále dotýkají otázky „regionalismu“, míněno ve smyslu rozvoje regionů uvnitř každé země. Což má být podle Schumachera „nejdůležitějším úkolem všech větších států dneška“ (s. 63 anot. publ.). Ani ve sféře regionálního rozvoje nemají konvenční recepty v duchu ekonomického

⁸³ „Podobně bychom mohli využít křesťanství, islámu, judaismu či některé z dalších velkých východních náboženských tradic“ (s. 49 anot. publ.).

⁸⁴ „... buddhismus vyznává „střední cestu“, a proto nijak neodmítá fyzickou pohodu. Překážkou vnitřního osvobození není bohatství, ale připoutání k bohatství, není jí radost z krásných věcí, ale touha po nich“ (s. 53 anot. publ.).

⁸⁵ Srov. trend lokalizace podle Švihlíková, I.: *Veřejná a participativní ekonomika*. Praha: Vlastním nákladem 2021. 105 s. ISBN 978-80-7615-070-6 (resp. recenzi in *Alternativy (časopis CSTS)*, prosinec 2021, roč. 5, č. 10, s. 155-170. ISSN nemá).

⁸⁶ Buddha např. vyzývá k nenásilnému postoji nejenom vůči vnímajícím bytostem, ale i vůči stromům.

⁸⁷ H. Browna, J. K. Galbraitha, R. B. Gregga, A. K. Coomaraswamy či J. Ch. Kumarappy.

⁸⁸ „Dnes jsou ... mobilní všichni a všechno. Všechny struktury jsou ohroženy a všechny struktury jsou zranitelné v dosud nebyvalé míře“ (s. 61 anot. publ.).

⁸⁹ Schumacher silně diskutabilně uvádí: „Je zřejmé, že prosperující trh je lepší než trh slabý, ale vcelku velmi málo záleží na tom, zda je tento trh vně politických hranic nebo uvnitř ...“ (s. 63 anot. publ.).

uvažování, resp. na nich založený typ průmyslového rozvoje vést k pozitivním výsledkům. „Běžné myšlení v oboru, který je dnes označován jako ekonomie, opomíjí chudé, tedy právě ty, kdo rozvoj skutečně potřebují“ (s. 64 anot. publ.). Schumacher nekompromisně uzavírá: „*Ekonomie gigantismu a automatizace*⁹⁰ je přežitek podmínek a myšlení devatenáctého století a je zcela neschopná řešit jakékoliv skutečné problémy dneška“ (tamtéž). „Potřebujeme úplně nový typ myšlení, systém, v jehož centru pozornosti by stáli lidé namísto vyráběných statků (výrobky se o sebe postarají samy!). Tento postoj lze shrnout do věty: „Ne masová výroba, ale vyrábějící masy ...““ (dtto).

Další části Schumacherovy knihy síly a významu *Části první* vesměs nedosahují. Přesněji zdaleka nedosahují. Mnoho převratného ani podstatně jiného Schumacher již nesděljuje. Nalézat zde čtenář ovšem může zajímavé inspirace, postřehy i trefné glosy.

Část druhá – Zdroje obsahuje opět pětici kapitol. *Kapitola šestá: Nejdůležitější zdroj – vzdělání* staví na tezi, že: „*Celé dějiny (i naše současná zkušenost svědčí o tom, že ten základní zdroj neposkytuje příroda, ale člověk. Klíčový faktor veškerého ekonomického rozvoje vychází z mysli člověka ... nejdůležitějším zdrojem je vzdělání*“ (s. 68 anot. publ.). Podle Schumachera se západní civilizace nachází v trvalé krizi, s čehož usuzuje, že se systémem vzdělávání „je něco v nepořádku“ (tamtéž). Za podstatu vzdělání přitom považuje „*zprostředkování hodnot*“ (s. 70 anot. publ.), která ovšem mají pomoci nalézt správnou cestu životem pouze tehdy, stanou-li se „*součástí naší duševní výbavy*“ (dtto).

Schumacher nekonečně dlouze,⁹¹ s básnickými i jinými odbočkami, resp. citacemi, přemítá ohledně utřídění záplavy myšlenek a idejí, které jsou dětem a mládeži zprostředkovány, včetně jejich potřebnosti, resp. nepotřebnosti pro život a orientaci ve světě. Uvažuje nad jazykem, gramatikou, předsudky či o „*síle velkých idejí*“,⁹² přičemž i každé slovo považuje za „*určitou ideu samu o sobě*“. Dospívá, mimo jiné, k závěru, že: „*Důležitá je brašna s nástroji – myšlenkami, jimiž a prostřednictvím nichž prožíváme a interpretujeme svět*“ (s. 73 anot. publ.). Směřuje k vyústění, že

⁹⁰ Schumacher viní „konvenční ekonomy“ z toho, že velké projekty jsou vnímány „jako ekonomičtější než malé a trvají na tom, že projekty kapitálově náročné je třeba v každém případě preferovat před projekty náročnými na lidskou práci ... Uvažování, které nám přinesla ekonomie, nutí majitele továren k tomu, aby odstraňovali lidský faktor, protože stroje nedělají chyby jako lidé. Odtud obrovský tlak na automatizaci a na stále větší jednotky. To vede k tomu, že ti, kdo nemají co prodat kromě své pracovní síly, zůstávají v nejhorší možné vyjednávací pozici“ (s. 64 anot. publ.).

⁹¹ Kapitola 6. náleží k nejdelším v celé knize.

⁹² Schumacher diskutuje šest hlavních idejí, „jež mají všechny kořeny v devatenáctém století a ... v myslích „vzdělaných“ lidí dneška dosud převažují“ (s. 74 anot. publ.). Má se jednat o myšlenku evoluce, myšlenku konkurence, ideu nadstavby nad materiálními zájmy v podobě náboženství, filozofie, umění apod. (v duchu Marxe), Freudovu interpretaci, která vyšší projevy lidského života redukuje na temná puzení podvědomí, všeobecnou myšlenku relativismu a vítěznou myšlenku pozitivismu a „jeho přesvědčení, že platné znalosti lze získat pouze prostřednictvím metod přírodních věd, a tudíž žádná znalost, která není založená na všeobecně pozorovatelných faktech, neplatí. Jinak řečeno, pozitivismus se zajímá pouze o know-how a popírá možnost objektivních znalostí o smyslu a cílech jakéhokoli druhu“ (s. 75 anot. publ.).

vzdělání 20. věku má být ovládáno velkými idejemi 19. století a znovu teskní nad tím, že prostor není poskytován metafyzice.⁹³ Diskutuje také otázku úpadku vzdělání vinou nadměrné specializace. Výsledkem vzdělání – podle Schumachera – má být „celistvý člověk“, kterého opěvuje.

Kapitola sedmá: Správné využívání půdy deklamuje, že půda má být nejdůležitějším materiálním zdrojem.⁹⁴ S dalším košatě metafyzickým filozofováním a citováním různorodých zdrojů na téma, co má být „racionální“ a „posvátné“ etc., v duchu teze (která již v knize opakovaně zazněla, a ještě mnohokrát i zazní), a sice, že: „Věci, které děláme pro ně samé, nelze hodnotit ekonomicky utilitárními výpočty“ (s. 87 anot. publ.). Půda má být ohrožena stále více a více, základní principy zemědělství jsou špatné.⁹⁵ Může za to co? Konvenční ekonomie, západní materialismus a nedostatek té správné metafyziky ...

Moderní průmysl coby „tak neefektivní, že to přesahuje obvyklé meze naší představivosti“ (s. 96 anot. publ.)⁹⁶ barvitě, s gustem, líčí *Kapitola osmá: Zdroje pro průmysl*. Moderní průmysl totiž „vyžaduje tak mnoho a dosahuje tak málo“ (tamtéž). Připomínány jsou tabulky týkající se podílu USA na celkové spotřebě zdrojů, a hlavně nebezpečí jejich brzkého vyčerpání při stávajícím modelu rozvoje. Převážně v duchu katastrofických scénářů notoricky známých Zpráv Římského klubu ze 70. let, které jsou ostatně Schumacherem citovány. Obsáhle Schumacher cituje i ze své přednášky týkající se prognóz dostupnosti ropy. Varování ohledně mezí růstu vlivem vyčerpání zdrojů měla během 60. let 20. století zaznívat řada, leč tato se „setkávala ... s posměchem a pohrdáním – až do vypuknutí všeobecné palivové paniky v roce 1970 ...“ (s. 105-106 anot. publ.).

Otázkou stále zůstává míra naplnění scénářů Římského klubu. I data lze interpretovat totiž různě, včetně použití takových dat a metod, které se hodnotiteli hodí. A tak jedni prohlašují, že katastrofická přehánění naplněna vývojem zdaleka nebyla. Svět nemá čelit vyčerpání zdrojů, a i při rostoucí spotřebě jich má lidstvo jako celek mít k dispozici dokonce více než kdykoli předtím. Se škodolibým výčtem omylů v predikcích vývoje zásob a využití zdrojů, které se skutečně zatím nenaplnily, a někde ani nenaplnují. Oblíbeným příkladem je neustálé posouvání data „konce ropy“.⁹⁷ Jiní však naopak bezvýhradně věří, že krizové stavy nastupují ještě rychleji a situace je

⁹³ „Dokud vzdělání neposkytne prostor metafyzice, nebude nám ... schopno pomoci“ (s. 78 anot. publ.). V závěru kapitoly Schumacher rekapituluje a apeluje: „Trpíme metafyzickou chorobou, a tudíž i základní léčba musí být metafyzická. Vzdělávání, které nepřispívá k vyjasnění našich základních přesvědčení, je pouze odborným výcvikem anebo rozptýlením ...“ (s. 84 anot. publ.).

⁹⁴ „Na úrodné svrchní vrstvě půdy závisí nesmírné množství živých bytostí, včetně člověka“ (s. 85 anot. publ.).

⁹⁵ Schumacher odmítá vnímání zemědělství v duchu „hrubě materialistického pohledu“ redukcí toto na „produkci potravin“. Formuluje jeho širší funkce (též umožňovat kontakt s živou přírodou a zlidšťovat prostředí). Neopomíná odcizení lidí v průmyslové civilizaci ani kritiku necitelnosti k přírodě a zvířátkům.

⁹⁶ Schumacher dodává: „Snad právě proto zůstává jeho neefektivnost nepovšimnuta“ (s. 96 anot. publ.).

⁹⁷ Globální slávu „Limitů růstu“ připisují hlavně historické náhodě, když se dva roky po vydání této první Zprávy svět propadá do ropné krize. Nikoli ale díky tomu, že by zdroje docházely. Srov. Meadowsová, D. H., 101

ještě dramatičtější a horší, nežli jaká byla prognózována. Varování Schumachera náleží do skupiny druhé.

Ohledně Zpráv Římského klubu dodejme, že později je deklarováno, že některé přirozené hranice vývoje mělo lidstvo již překročit. Exponencialita růstu má přitom být zabudovaná v samotných základech a struktuře globálního systému. S varováními před ekologickými hrozbami, na které svět reaguje utajováním a bagatelizováním či hledáním technických a ekonomických opatření, ale bez ohledu na hlubinné příčiny. Míněna jsou zde 90. léta,⁹⁸ o dekádu-dvě později nastupuje klimatický alarmismus coby součást „zelené etapy“ tzv. revoluce 4.0, poté kovidismus 5.0 ... Bez ohledu na „víru“ či „nevíru“ ve Zprávy Římského klubu nelze těmto upřít snahu o hlubší, systémový, resp. tzv. celostní, pohled na svět. Spoučením, že není samozřejmostí, že stav světa se musí zlepšovat a společnost pořád jen bohatnout. Ani to, že máme dnes žít v nejlepším ze všech světů.⁹⁹

Kapitola devátá: Jaderná energie – spása nebo prokletí? se nese v duchu úvodního tvrzení, že „příslib jaderné energie“ měl být bezpochyby hlavní příčinou „falešného pocitu uspokojení ohledně budoucích zásob energie“ (s. 108 anot. publ.). S tím, že tento pocit má již v době vzniku knihy „poněkud polevovat“. Schumacher opakuje svá dřívější varování, že „bezesporu nejnebezpečnější a nejhlubší ze všech změn, které člověk v domácnosti přírody prosadil, je právě jaderné štěpení ve velkém“ (s. 109 anot. publ.).¹⁰⁰

Přitom prý tzv. mírové využití atomové energie má být pro lidstvo nebezpečím ještě větším nežli atomová bomba. Čtenář nemusí hádat, kdo za to jednoznačně zase může. Samozřejmě „diktatura ekonomie“. Servírována jsou Schumacherem varování před radiací, odpady, překračováním maximálních hodnot v lidském organismu aj. s mnoha a mnoha odkazy i citacemi. Až mystický odpor proti jádru obdobně jako u Schumachera se pro „brčálově zelené“ aktivisty stává jedním z uhelných kamenů jejich fanatické víry. Racionální argumenty

Meadows, D. L., Randers, J., Behrens, W. W.: *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books 1972. 205 s. ISBN 0-87663-165-0.

⁹⁸ Srov. Meadowsová, D. H., Meadows, D. L., Randers, J.: *Překročení mezí: Konfrontace globálního kolapsu s představou trvale udržitelné budoucnosti*. Praha: Argo 1995. 320 s. ISBN 80-85794-83-7. S varováním, že již mělo dojít k přestřelení mezí vytyčených planetou. Perspektivy má mít jen cesta k trvalé udržitelnosti.

⁹⁹ Srov. Rosling, H., Rosling, O., Roslingová Rönnlundová, A.: *Faktomluva: Deset důvodů, proč se mýlíme v pohledu na svět – a proč jsou věci lepší, než vypadají*. Brno: Jan Melvil 2018. 352 s. ISBN 978-80-7555-056-9 (resp. recenzi in *Marathon*, 2020, roč. 24, č. 2, s. 14-40. ISSN 1211-8591). Poselství této pokrokářské agitky zní jasně. Liberálové z kosmopolitních kaváren káží odhodme lidské instinkty (a zdravý rozum) a nebraňme se přijmutí jediné Pravdy o tom, že (hyper)liberální svět je stále svobodnější, krásnější, bohatší, zdravější, chytřejší, šťastnější, vlídnější a méně konfliktní i násilný. Kdo nad tímto okázale nejásá – tváří v tvář údajně nepopíratelným faktům – je zlý a nesluníčkový (Dnes i troll, šváb, agent anebo schvalovač).

¹⁰⁰ Schumacher dramaticky nadsazuje a alarmisticky straší: „Ionizující záření se stává nejvážnějším faktorem znečištění prostředí a největší hrozbou pro přežití člověka na Zemi“ (s. 109 anot. publ.).

nepomohou. Žádné. Jak Schumacher uzavírá: „*Žádná úroveň prosperity nemůže ospravedlnit hromadění velkých množství toxických látek, které nikdo neumí učinit „bezpečnými“ a které zůstanou pro veškeré stvoření nevypočitatelným nebezpečím po dobu trvání historických či dokonce geologických epoch*“ (s. 117 anot. publ.). Udělat něco takového má být „*hříchem proti životu*“, zločinem a „*etickou, duchovní a metafyzickou zrůdností*“ (tamtéž). Bez diskuze. A jakým způsobem tedy vyřešit potřebu energie a poptávku po této? Změnou kurzu směrem ke skromnosti.¹⁰¹

Kapitola desátá: Technologie s lidskou tváří zahajuje opět metafyzikou.¹⁰² Tato měla utvářet podobu způsobů jeho vzdělávání, což mělo zplodit jeho vědu a techniku. S čehož má plynout, že „*moderní svět je utvářen vědou a technikou*“ (s. 118 anot. publ.). „*Potácí se přitom od jedné krize k druhé ...*“ (dtto). Svět má být nemocný i proto, že technika je „*stále odlidštější*“ a stojí za to uvažovat „*o lepší alternativě o technice s lidskou tváří*“ (tamtéž).

Následují stesky nad tím, kam svět dovedl bouřlivý rozvoj průmyslu po II. světové válce. Včetně osobních zkušeností Schumachera s chudými Barmánci – sice neproduktivními, bez moderní techniky mající šetřit čas, zato ovšem s obrovskou spoustou času na vlastní zábavu a potěšení. Se spoustou času, o které si obyvatelé bohatých zemí s moderní vyspělou technikou mohou nechat pouze zdát. Jak je zdůrazňováno v předmluvě N. Johanisové. Schumacher se zamýšlí nad tím, „*co nám vlastně technika poskytuje*“ (s. 120 anot. publ.), ale i bere, o co tedy člověka ochuzuje.¹⁰³

Schumacher uvádí, že „*čas strávený přímou produkcí se zkrátil přibližně na tři a půl procenta celkového společenského času a současné technologické trendy směřují k jeho dalšímu zkracování asymptoticky ... až k nule*“ (s. 121 anot. publ.). Přemítá nad tím, „*že bychom si stanovili opačný cíl: Šestinásobně jej zvýšit, zhruba na dvacet procent, takže dvacet procent celkového společenského času bychom strávili výrobou skutečných věcí a využívali bychom k tomu rukou, mozkou a samozřejmě prvotřídních nástrojů ...*“ (s. 121-122 anot. publ.). Připouští, že možná jde o

¹⁰¹ Jedním z pozitiv „*diktatury ekonomie*“ – šířeji a přesněji zdravého rozumu – je pokračování jaderné cesty naší energetiky. Právě „*energetika 4.0*“ představuje jednu z klíčových strategických výzev pro stát. Nejen proto, že díky robotizaci mohou nízké mzdy přestat být parametrem konkurenceschopnosti, a tímto se mohou stát stabilní a levné dodávky energie. Což umocňují evropské (čti německé) projekty „*větrníků, slunečníků (a měsíčníků)*“. Staré zdroje jsou vyřazovány a nové nestačí. Green Deal je opravdu příležitostí – pro kšeft a výtěžky vyvolených, pro ostatní příležitostí ke zchudnutí a závislosti, příležitostí pokrokařsky budovat „*prvobytně pospolnou bezuhlíkovou společnost*“. Vyléčí zelené „*woke*“ talibánce blackout? Již brzy?

¹⁰² „*Podoba moderního světa je dána jeho metafyzikou*“ (s. 118 anot. publ.).

¹⁰³ K důsledkem omezení produktivního času díky technice má náležet „*odčerpání veškeré normální lidské radosti a uspokojení z času, stráveného ... prací. Prakticky veškerá skutečná produkce se změnila na nelidské zaměstnání, které člověka neobohacuje, ale vyprazdňuje ... moderní technika člověka ochudila o typ práce, který mu vyhovuje nejvíce: o tvořivou a užitečnou práci, využívající ruce i hlavu. Místo toho mu nabízí spoustu práce fragmentované, z nichž většina ho vůbec netěší*“ (s. 121 anot. publ.).

romantickou a utopickou vizi, ke které je nutná odvaha. Argumentuje tím, že moderní průmyslová společnost není romantická a ani utopií, nýbrž realitou. S odkazy např. na Gándhího Schumacher volá po novém životním stylu, včetně znovu připomenutí systému „*produkujících mas*“ místo „*masové produkce*“.

V kontextu toho, co nazývá „*trojnásobnou krizí*“¹⁰⁴ a úvahami o jejím řešení přichází Schumacher s podobenstvím „*splašeného stáda*“, které výstižně představuje předmluva J. Kellera. Proti ideologii „*splašeného stáda*“¹⁰⁵ staví Schumacher „*hledače domova*“.¹⁰⁶ Jak bylo zdůrazněno, v tomto „*velkém konfliktu*“ si každý musí vybrat jednu ze stran. Kdo věc přenechává odborníkům, staví se na stranu „*splašeného stáda*“. „*Hledači domova*“ přitom mají být přesvědčeni, že „*směr, kterým se moderní technika vydala a kterým nadále směřuje – ke stále větší velikosti, stále větším rychlostem, a stále většímu násilí, vzdor všem zákonům přírodní harmonie – je opakem pokroku*“ (s. 126 anot. publ.).

Závěrem kapitoly E. F. Schumacher značně mlhavě krouží kolem „*techniky s lidskou tváří*“¹⁰⁷ a především optimisticky vyjadřuje naději, že vývoji techniky je možné dát „*jiný směr*“,¹⁰⁸ který ji zavede ke skutečným potřebám člověka, což zároveň znamená: ke skutečně lidskému měřítku“ (s. 127 anot. publ.). Neboť: „*Člověk je malý a malé je tudíž krásné. Směřovat ke gigantismu znamená směřovat k sebezničení*“ (tamtéž).

Čtveřici kapitol přináší *Část třetí – Třetí svět. Kapitola jedenáctá: Rozvoj* kriticky diskutuje cíle a způsoby zahraniční pomoci, které nebývají nejenom příliš účinné,¹⁰⁹ ale nezřídka vedou k „*nezdravým a rozkladným tendencím*“. Jednou z nich má být „*prakticky ve všech rozvojových zemích stále markantnější přítomnost tzv. „podvojně ekonomiky“, dvou odlišných způsobů života,*

¹⁰⁴ Za prvé, má se bouřit lidská přirozenost, kterou „*oslabují a dusí nelidské technologické, organizační a politické postupy*“ (s. 118 anot. publ.). Druhou krizí má reprezentovat částečné zhroucení přírody. Jako třetí krizí jsou uváděny problémy se zásobováním, případně i hrozba úplného vyčerpání fosilních paliv a dalších neobnovitelných zdrojů v důsledku jejich nadměrného čerpání. V pozadí všech krizí-chorob, ze „*kterých se může vyklubat choroba smrtelná*“ (s. 119 anot. publ.) se má nalézat „*způsob života založený na materialismu, tedy na trvalém a neomezeném rozpínání v rámci prostředí, které neomezené není ...*“ (dtto).

¹⁰⁵ Což má vystihovat ty, kdož „*se domnívají, že naši trojnásobnou krizi lze řešit dosavadními postupy, jen je musíme ještě více prosazovat*“ (s. 124 anot. publ.).

¹⁰⁶ „*... lidé, kteří usilují o nový životní styl a hledají cestu zpět k určitým základním pravdám o člověku a jeho světě*“ (s. 124 anot. publ.). Tato kategorie má přitom mít i „*náboženský podtext*“ (s. 125 anot. publ.).

¹⁰⁷ Má to být „*středně vyspělá technika*“, která „*slouží produkujícím masám namísto masové produkci*“ (s. 127 anot. publ.). Blíže upřesněna však opět není, přítomen je pouze krátký odkaz na *Skupinu pro rozvoj středně vyspělé techniky* (*Intermediate Technology Development Group*). Podle doplnění překladatelky se tato v roce 2005 přejmenovala na *Practical Action* a ctí stále odkaz E. F. Schumachera. Uvádí také, že v současnosti bývá používán spíše termín „*přiměřená technika*“, vycházející ovšem z jiných tradic.

¹⁰⁸ Obrat ve směřování techniky tak, „*aby člověku sloužila. místo aby ho ničila, od nás bude vyžadovat především zapojit vlastní představivost a zbavit se strachu*“ (s. 127 anot. publ.).

¹⁰⁹ Schumacher filozofuje nad „*relativní neúčinností*“ zahraniční pomoci anebo nad přinejmenším naším zklamáním z její malé účinnosti.

tak od sebe navzájem oddělených, jako by šlo o dva různé světy“ (s. 130 anot. publ.).¹¹⁰ Z „*podvojně ekonomiky*“ plyne „*silné společenské a politické napětí*“ (s. 131 anot. publ.). Následuje (snad předstíraný) údiv, že v konvenční ekonomii k ústředním pojmům nepatří „*evoluce*“, když má jít téměř o synonymum rozvoje.¹¹¹ Dále úvahy ohledně „*dvojího zla podvojně ekonomiky*“ – „*masové nezaměstnanosti a masové migraci do velkých měst*“ (s. 132 anot. publ.). Což nemají být problémy pouze dočasné.

Schumacher diskutuje alternativy stávající zahraniční pomoci rozvojovým zemím. Zamýšlí se nad vymezením „*chudoby*“ a jejího stupně, s kritikou „*hrubě materialistického přístupu*“, který má vše redukovat pouze na „*materiální podmínky*“. Primární příčiny extrémní chudoby přitom spojuje s faktory povahy nemateriální,¹¹² s vyústěním, že: „*Rozvoj nezačíná s vyrobenými statky, ale s lidmi a jejich vzděláním, organizací a ukázněností*“ (s. 133 anot. publ.). Přičemž zmíněné oblasti se vyvíjejí postupně, komplexně, evolučně – „... *nelze je objednat, nakoupit a naplánovat ...*“ (dtto). Všechny tři faktory se musí vyvíjet „*krok za krokem a předním úkolem rozvojové politiky je urychlování této evoluce*“ (s. 133-134 anot. publ.). Se závěrečným apelem, že rozvojovou pomocí, resp. problémem rozvoje by se „*primárně ... neměli zabývat ekonomové. A už vůbec ne ti, jejichž odbornost vychází z hrubě materialistické filozofie*“ (s. 134 anot. publ.).

Ocenění a pozornost zaslouží, že Schumacher v problematice rozvoje chudých zemí neopomíjí faktor kázně. Možná přesnější je termín disciplína, použitý na konci kapitoly 13.¹¹³ Konstatováním tohoto prostého faktu se ovšem dostává do křížku se soudobou diktaturou politické (hyper)korektnosti. Ostatně i právě ohledně tohoto svého guru pokrokářsky kritizuje v předmluvě N. Johanisová ... Prý Schumacherovy zmínky o rozvoji upírají obyvatelům „*zemí globálního Jihu*“ (už i termín rozvojové či chudé země pokrokářům vadí) „*vlastní tvořivost a autonomii*“ (s. 11 anot. publ.). Schumacher má tyto důrazně vyzývat k přejímání některých hodnot Západu, „*kteří jim umožní kráčet v jeho stopách*“ (tamtéž). Problém spočívá v tom, že úrovně bohatství „*zemí Severu*“ bez těchto hodnot dosáhnout nelze. A obyvatelé „*zemí globálního Jihu*“ tuto úroveň požadují, nejlépe bez vlastního přičinění a nezbytných obětí, a to nárokově, o čemž konec konců svědčí i migrace. Nesměruje masově ze severu na jih, nýbrž právě naopak.

¹¹⁰ Přičemž bohaté a chudé nespojuje ani stejný způsob života. Naopak, „*jde o paralelní způsoby života, které existují vedle sebe ...*“ (s. 130-131 anot. publ.).

¹¹¹ Připomenutí tohoto na místě je, údiv ovšem již nikoli. Dynamické kategorie v historickém čase (např. taktéž inovace) do standardního ekonomického systému – stále dominantně neoklasického – nepatří a ani patřit nemohou. Je teoreticko-metodologicky budován (i ideologicky ukotven) odlišným způsobem. Údiv nad tím, proč neoklasika prioritně nezkoumá kategorii evoluce, připomíná dětinské divení se tomu, proč třeba většina filozofů nepoužívá derivace a ani za svou ústřední kategorii nepovažuje sklon funkce ...

¹¹² „... *spočívají v určitých nedostacích ve vzdělání, organizaci a kázni ...*“ (s. 133 anot. publ.).

¹¹³ Kde je zdůrazněna též nutnost „*celonárodního spoléhání na vlastní síly*“ v ekonomickém rozvoji chudých zemí. Idea aktuální i dnes, kdy nejenže obyvatelé chudých zemí nespolehají na vlastní síly v rozvoji své země, nýbrž masově tyto opouštějí, aby něco urvali z bohatství Severu. V čemž jsou utvrzováni vítačskou a zvací politikou pokrokářů. Bílý muž má nést historickou vinu a má být povinen se o své bohatství podělit.

Přiznejme si – zejména ti z tábora levicového – že chudé země nejsou chudé opravdu jen a pouze proto, že jiné země jsou nehorázně bohaté. Platilo, platí i platit bude: „Bez práce nejsou ...“.

Kapitola dvanáctá: Sociální a ekonomické problémy, jež hovoří ve prospěch středně vyspělé techniky je na rozdíl od drtivé většiny ostatních dále vnitřně členěna. Na Úvod a rozsáhlejší část *Potřeba středně vyspělé techniky* s pasážemi *Podmínky chudých*, *Pomoc pro ty, kdo ji nejvíce potřebují*, *Povahu úkolu*, *Regionální nebo oblastní přístup*, *Potřeba přiměřené techniky*, *Definice středně vyspělé techniky*, *Diskuse k některým námitkám* a *Možnost využití středně vyspělé techniky*. Vzhledem: 1) K výstižnost názvů jednotlivých paragrafů, 2) K tomu, že kapitola mnohdy pouze opakuje (a částečně upřesňuje) již dříve několikrát řečené, představení se omezí pouze na několik poznámek a připomínek.

Ústřední tezí je názor, že „*nejnovější technika nemusí nutně sloužit naléhavým potřebám rozvojových zemí, protože nezapadá do reálných podmínek a omezení, daných chudobou ...*“ (s. 134 anot. publ.). Rozvojové země totiž disponují vždy nejenom sektorem moderním, nýbrž i „*ne-moderním*“.¹¹⁴ Pokud není pomoheno i lidem z tohoto sektoru, zůstávají úspěchy moderního sektoru iluzorní. V rozvojových zemích dramaticky bují nezaměstnanost, přičemž nezaměstnanost venkovská se často mění v městskou. Rozklad „*ne-moderního*“ sektoru a nezaměstnanost vede k migraci do metropolí, čím je „*otravován*“ sektor moderní. Podle Schumachera je nutné ozdravit ekonomický život i mimo, a především mimo, velká města.¹¹⁵ S úkolem vytvořit miliony „*nových pracovních míst ve venkovských oblastech a malých městech*“ (s. 137 anot. publ.).

Důležitý pro pomoc nejvíce potřebným má být „*regionální přístup*“ – tedy, že každý region či oblast v zemi potřebuje „*svůj vlastní rozvoj*“ (s. 139 anot. publ.). Pro úspěch je potřebné využití vhodné techniky. Kterou má představovat „*technika středně vyspělá*“, využívaná v malých podnicích a náročná na pracovní sílu.¹¹⁶ Definice „*středně vyspělé techniky*“ se omezuje na konstatování, že má jít o „*techniku za libru*“ (zapadající do prostého prostředí, kde je využívána),¹¹⁷ na rozdíl od techniky rozvinutých zemí, kdy jde o „*techniku za tisíc liber*“ (s. 141 anot. publ.). Argumentaci standardních ekonomů a ekonometrů¹¹⁸ Schumacher vyčítá, že je

¹¹⁴ V duchu teze o „*podvojně ekonomice*“, nastíněné v kapitole 11.

¹¹⁵ „*Je proto třeba, aby se podstatná část rozvojového úsilí vyhnula velkým městům a soustředila se přímo na tvorbu „agro-průmyslových struktur“ v oblastech vesnic a malých měst*“ (s. 137 anot. publ.).

¹¹⁶ Přičemž ale nemusí platit obrácená logika. Nikoli každá technika náročná na práci a „*malé měřítko*“ musí „*nutně znamenat „středně vyspělou techniku“*“ (s. 141 anot. publ.).

¹¹⁷ „*Chudým je možné pomoci, aby si pomohli sami, ale pouze tak, že jim poskytneme techniku, která reflektuje ekonomická omezení daná chudobou – středně vyspělou, resp. přiměřenou techniku*“ (s. 149 anot. publ.).

¹¹⁸ Kteří mají věřit, že „*rozvojovou politiku lze odvodit z určitých, údajně neměnných matematických poměrů, jako je poměr mezi investovaným kapitálem a produkcí, kterou takto investovaný kapitál umožní* (tzv. 106

„statická“ a nepočítá s dynamikou vývoje. Odmítá i námitky, že „středně vyspělá technika“ by vyžadovala pro své produkty uvnitř země protekcionismus a tyto by se nehodily pro vývoz. Resumé: „Akční programy na národní i nadnárodní úrovni by měly v zájmu snah o plnou zaměstnanost systematicky podporovat rozvoj přiměřené techniky v rozvojových zemích“ (s. 149 anot. publ.).

Kapitola třináctá: Dva miliony vesnic opětovně apeluje ohledně nezbytnosti vědomého a rozhodného „přesměrování zájmu od zboží k lidem“ (s. 150 anot. publ.). Bez tohoto obratu mají být účinky zahraniční pomoci „stále destruktivnější“ (tamtéž). Schumacher opakuje námitky vůči přemýšlení o rozvoji „z výhradně kvantitativních pozic a v tak abstraktních pojmech, jako je HNP, investice a úspory ...“ (s. 151 anot. publ.). Kvalitativní hledisko má i tady být „intelektuálně únavné“. Znovu připomíná, že ekonomický rozvoj „sahá mnohem hlouběji a dál než ekonomie, neřku-li ekonometrie ...“ (s. 158 anot. publ.).¹¹⁹ Kritizuje, že chudé země jsou tlačeny k zavádění výrobních metod a spotřebitelských standardů, „jež znemožňují místní soběstačnost a svépomoc“ (s. 153 anot. publ.).¹²⁰ K pomoci chudým se musí přistupovat systematicky, což má ovšem vyžadovat odlišné organizační struktury.¹²¹ Navrhovány jsou cesty mobilizace „klíčových znalostí, které by chudým pomohly, aby si mohli pomoci sami, prostřednictvím mobilizace ochotných pracovníků ... a propojení těchto pomocníků do skupinek „A-B-C“¹²² ...“ (s. 156 anot. publ.). Včetně vytváření „intelektuálních struktur“¹²³ s podporou vlád i neziskových organizací.

Kapitola čtrnáctá: Problém nezaměstnanosti v Indii vychází z přednášky pro organizaci India Development Group a je šita na míru dobové Indii. Schumacher za podstatu ekonomického rozvoje označuje „zvládnutí většího množství práce než předtím. Za tím účelem musí být vytvořeny čtyři nutné podmínky. Za první motivace, za druhé určité know-how, za třetí jistý kapitál a za čtvrté nalezení odbytu ...“ (s. 159 anot. publ.).¹²⁴ Tyto podmínky, za pomoci pestrých odkazů a citací,

výstup“ (s. 143 anot. publ.). Schumacher coby „zatemňující“ kritizuje i termíny jako kapitálově náročná výroba a navrhuje vždy přemýšlet o „potřebné technice“ v kontextu její přiměřenosti apod.

¹¹⁹ „Jeho kořeny tkví vně ekonomické sféry – ve vzdělání, organizaci, disciplíně, a ještě dále v politické nezávislosti a v celonárodním spoléhání na vlastní síly“ (s. 158 anot. publ.).

¹²⁰ „To pak vede k neúmyslnému neokolonialismu a k beznaději pro chudé“ (s. 153 anot. publ.). Termín „neúmyslný kolonialismus“ je v kontextu kapitalistické pomoci půvabný. Nejsou i zde peníze až na prvním místě? Vnímá Schumacher kapitalisty jako hodné altruisty, kteří pouze pomáhají špatným způsobem?

¹²¹ „... ty dnešní jsou totiž primárně zaměřené na distribuci finančních prostředků“ (s. 154 anot. publ.).

¹²² Schumacher vysvětluje: „V zemích dárců i příjemců je třeba dosáhnout kombinace, kterou nazývám kombinace A-B-C: A znamená administrativu, B jsou byznysmeni a C komunikátoři ... – intelektuálové, odborníci a duševní pracovníci v různých oborech“ (s. 156 anot. publ.). „Skutečná změna k lepšímu nastane v hrozivých problémech rozvoje jen tehdy, podaří-li se tyto tři skupiny úzce a účinně provázet“ (tamtéž).

¹²³ S funkcí komunikační, zprostředkování informací, „zpětné vazby“ a vytváření a koordinace „substruktur“.

¹²⁴ Schumacher dodává: „Vyšší výroba potřebuje nové trhy“ (s. 159 anot. publ.). Na (s. 165 anot. publ.) o trzích dále uvádí: „Zde samozřejmě narážíme na největší problém, protože trhy jsou vinou chudoby malé a chybí i dostatek volné kupní síly ...“. Co je však poněkud v rozporu se závěry kapitoly 5., kde na velikostech trhů až tak zaležet nemá. Nejasností a rozporností může nejenom rýpavý puntíčkář v knize nalézat hodně.

diskutuje prizmatem indických problémů i reálií. Těkový text obsahuje řadu apelů, moralit a obecných proklamací.¹²⁵ Opakována je nutnost výběru vhodné techniky.¹²⁶ Nakonec Indy vyzývá ke svépomoci a odkazuje na poselství Buddha. Námětem k zamyšlení má být finální doporučení – v duchu učení Buddha – aby každá fyzicky schopná osoba v Indii dostala za úkol „*takovou maličkost: Zasadit a pečovat o jeden strom rok co rok, pět let po sobě ...*“ (s. 168 anot. publ.).

Část čtvrtá – *Organizace a vlastnictví* přináší pět posledních kapitol. Diskuze na téma předvídatelnosti je námětem *Kapitoly patnácté: Stroj na předvídání budoucnosti?* Podle Schumachera má předvídatelnost představovat „*jeden z nejdůležitějších metafyzických – a tedy praktických – problémů, kterým musíme čelit*“ (s. 170 anot. publ.). Schumacher z různých úhlů kriticky diskutuje otázku, zda lidstvo – které si odnepaměti přálo znát budoucnost – opravdu čekalo na „*stroje na předpovídání budoucnosti*“, o kterých se má v důsledku technického pokroku již běžně hovořit? Těmito stroji míní moderní počítače.

Kapitola sestává z pasáží *Potřeba sémantiky* (s úvahami o nejenom důležitosti, nýbrž i zmatenosti „*otázkou předpověditelnosti*“);¹²⁷ *Předvídatelnost* (s metafyzickými úvahami o svobodě tvořivosti, o faktoru lidské svobody a odpovědnosti¹²⁸ i dalších otázkách¹²⁹ a rozlišením různých stupňů předvídatelnosti, resp. nepředvídatelnosti¹³⁰); *Krátkodobé předpovědi* (s tvrzením, že u krátkodobých předpovědí propracovanější (i počítačové) metody obvykle nepřinášejí výsledky zásadně odlišné od „*hrubé metody*“ v podobě jednoduchých extrapolací); *Plánování* (s odlišením

¹²⁵ Např. o tom, že „*rozvoj a práce jsou tou nejpřirozenější věcí na světě ...*“ (s. 167 anot. publ.).

¹²⁶ Kdy Schumacher rozlišuje čtyři stadia procesu pronikání „*přesvědčení o důležitosti výběru vhodného typu příslušné techniky*“ (s. 164 anot. publ.) do „*povědomí ekonomů a rozvojových plánovačů*“ (dtto). Prvním mělo být stadium posměchu a pohrdavého odmítání. Podle Schumachera svět dospěl do stadia druhého, „*kdy je myšlenka již ústně akceptována, ale chybí činy a dosavadní trendy pokračují*“ (tamtéž). Třetím má být aktivní práce mobilizující znalosti o alternativách ve sféře technologií a ve čtvrtém stadiu má znamenat „*praktickou aplikaci těchto znalostí*“ (tamtéž). Má sice jít o dlouhou cestu, nicméně Schumacher naznačuje existenci možnosti přechodu „*rovnou do čtvrtého stadia*“ (dtto). K čemuž je ovšem nezbytná politická ideologie, která by si jako ziskal stanovila rozvoj člověka. Prý takové země existují, jmenovány ale nejsou.

¹²⁷ Schumacher diskutuje – leč (ne)mírně zmateně (což je však možná věcí překladu) – slova jako „*plán*“, „*odhad*“, „*předpověď*“, „*průzkumný výpočet*“ aj. Přitom při rozlišování mezi „*činy*“ a „*událostmi*“ nemají být zohledňovány rozdíly mezi pasivním a aktivním anebo mezi „*pod mou kontrolou*“ a „*mimo moji kontrolu*“ (s. 172 anot. publ.). S tím, že používat „*slovo „plánování“ pro věci mimo kontrolu plánovače*“ (dtto) má být absurdní. Závěr zní: „*Sémantická motanice ... vede ke stále složitějším propletencům*“ (s. 173 anot. publ.).

¹²⁸ „*Z metafyzického hlediska ... odlišuje ekonomii od fyziky právě faktor lidské svobody a odpovědnosti. Díky vlivu těchto faktorů jsou lidské záležitosti v zásadě nepředvídatelné ...*“ (s. 174 anot. publ.).

¹²⁹ Včetně úvodní otázky zda, když budoucnost neexistuje, mohou vůbec existovat předpovědi a prognózy jako „*znalosti o něčem neexistujícím?*“ (s. 173 anot. publ.).

¹³⁰ Schumacher odlišuje plnou předvídatelnost (pouze v „*podlidské*“ přírodě, s omezeními nedostatkem znalostí a vhodných metod), relativní předvídatelnost (u předpovědí vzorců chování velkého počtu lidí, kteří se zabývají „*normálními věcmi*“ – rutinou), relativně plnou předvídatelnost (u lidské činnosti kontrolované plánem vylučujícím svobodu volby, např. jízdní řád železnice) a principiální nepředvídatelnost u individuálních rozhodnutích jednotlivců.

plánů a předpovědí¹³¹ či radami ohledně „národního plánu ve svobodné společnosti“¹³²); *Dlouhodobé předpovědi a průzkumné výpočty*¹³³ (s odlišením předpovědí a výpočtů¹³⁴ či pochybnostmi o usnadnění intelektuálně náročného dlouhodobého myšlení mechanickými pomůckami např. počítači); *Nepředvídatelnost a svoboda* (se zopakováním Schumacherova poněkud negativního postoje „k využívání „automatizace“ při sestavování ekonomických prognóz a podobných záležitostí“ (s. 180 anot. publ.)¹³⁵ i odmítáním exaktnosti ekonomie¹³⁶) a *Závěr* (s důrazem na neelektronické hlavy a mozky lidí a princip celistvosti¹³⁷). Za zdůraznění stojí, mimo jiné, Schumacherovo varování před nedomyšlenými snahami „společenských věd přivlastnit si a napodobovat modely věd přírodních“ které „způsobily lidské důstojnosti vážné škody“ (s. 180 anot. publ.). Dodejme, že nejen lidské důstojnosti.

Kapitola šestnáctá: K teorii velkých organizací se odvíjí v souladu s přesvědčením, že: „Nikdo ve skutečnosti nemá rád velké organizace ...“ (s. 183 anot. publ.). Ani přílišnou byrokratičnost, což je ilustrováno i citací z F. Kafky. Schumacher uznává, že velkých organizací se však „už jen tak nezbavíme“ (dtto), tudíž o to více „o nich potřebujeme přemýšlet a teoretizovat“ (tamtéž). Velká organizace má po svém vzniku většinou procházet „střídavými fázemi centralizace a decentralizace, podobnými pohybu kyvadla“ (dtto). S čím má souviset, že: „Základním úkolem je docílit malých rozměrů uvnitř velké organizace“ (tamtéž). K protikladům¹³⁸ organizací (velkých i malých) má náležet taktéž, že „musí trvale usilovat o pořádek řádu i o chaos tvořivé svobody. A

¹³¹ „... plán je něco zásadně odlišného od předpovědi. Je to vyjádření úmyslu, vyjádření toho, co plánovači – nebo jejich nadřízení – udělat chtějí“ (s. 177 anot. publ.). V tomto smyslu má být plánování „neoddělitelné od moci“ (tamtéž),

¹³² Tento – podle Schumachera – nesmí „znamenat soustředění veškeré moci do jednoho bodu, protože to by znamenalo konec svobody. Skutečné plánování se kryje s mocí ...“ (s. 178 anot. publ.). Mělo by se jednat o co nejpodrobnější vyjádření „záměrů všech, kdo podstatnou měrou disponují ekonomickou mocí, přičemž jednotlivá vyjádření by pak shromažďovala a zpracovávala nějaká centrální agentura“ (tamtéž).

¹³³ Čímž Schumacher míní „odhady na pět nebo více let dopředu“ (s. 178 anot. publ.).

¹³⁴ U dlouhodobé předpovědi se má jednat o tvrzení, „že taková či onaká bude situace dejme tomu za dvacet let“ (s. 178 anot. publ.). U „průzkumných výpočtů“ má jít o pouhé zjišťování dlouhodobých dopadů některých předpokládaných trendů.

¹³⁵ S dovětkem, že Schumacher nepodceňuje „význam počítačů a podobných přístrojů pro řešení matematických problémů nebo programování výrobních sérií. To jsou úkoly, které patří exaktním vědám a jejich aplikacím. Ty se totiž zaměřují na témata, kde nehraje roli člověk. Už jejich exaktnost je známkou absence lidské svobody, absence možnosti výběru, odpovědnosti a důstojnosti“ (s. 180 anot. publ.). Na místě zůstává stále aktuálnější Schumacherovo varování: „Jakmile se na scéně objeví lidská svoboda, jsme v úplně jiném světě, kde existuje velké nebezpečí nekontrolovatelného šíření mechanických zařízení ...“ (tamtéž).

¹³⁶ „Ekonomie a tím spíš aplikovaná ekonomie není exaktní věda. Je. nebo by být měla – něčím mnohem víc: určitým druhem moudrosti ...“ (s. 180 anot. publ.).

¹³⁷ „Všechna nejlepší rozhodnutí budou i nadále vycházet z úsudku zralých neelektronických mozků v hlavách lidí, kteří pozorně a klidně sledují situaci a vidí ji v její celistvosti. „Zastav se, pozoruj a naslouchej“, je lepší heslo než „Najdi si to v předpovědi““ (s. 181 anot. publ.).

¹³⁸ Skoro až na dialektické pozice se „metafyzik“ Schumacher uchyluje i v kapitole 17., kde např. uvádí: „Jak už jsem zmínil, jádro ekonomického života – a také života obecně – je v jeho výzvě k neustálé a živé harmonizaci protikladů ...“ (s. 193 anot. publ.).

nebezpečí velkých organizací spočívá v tom, že přirozeně inklinují k řádu na úkor tvořivé svobody“ (dtto).

Naznačeném úvahy vedly Schumachera ke zrodu snah o teorii velkých organizací, kterou shrnuje do pěti principů. Přitom naznačuje, kterak by mohlo být příslušných struktur dosaženo. Formulovány jsou:¹³⁹ 1) Princip subsidiarity či subsidiární funkce (kdy loajalita má vyrůstat pouze směrem od menších jednotek k větším a vyšším, a nikoli naopak, přičemž vyšší úrovně nejsou automaticky moudřejší ani efektivnější). 2) Princip ospravedlnění (pro smysluplnou a efektivní kontrolu z centra. kdy dobrý management má své represivní funkce uplatňovat jen výjimečně). 3) Princip identifikace (každá subsidiární jednotka má potřebovat vlastní přehled zisků a ztrát, jakožto i vlastní účetní rozvahu). 4) Princip motivace (chybou má být, že management velkých organizací obvykle předpokládá, že lidé pracují pouze pro peníze). 5) Princip axiomu středu (management velké organizace má odpovědnost za všechno, co se v organizaci odehrává, přičemž je vzdálen od místa, kde se to odehrává, kdy centrum by přitom mělo být schopno zajišťovat nejen řád, ale zároveň i svobodu a tvořivost¹⁴⁰). Kapitola končí apelem na nutnou souhrnu mezi teorií a praxí podle košatého poučení od Mao Ce-tunga.

Schumachera jak „*teoretické úvahy, tak i praktická zkušenost*“ (s. 191 anot. publ.) měly přesvědčit, „*že socialismus je zajímavý pouze svými neekonomickými hodnotami a tím, že vytváří určitý prostor překonat slepou víru v ekonomii*“ (tamtéž). Touto větou startuje *Kapitola sedmnáctá: Socialismus*. Schumacher přemítá o cílech znárodnění, síle idejí soukromého podnikání a ziskovém motivu¹⁴¹ či o tom, proč „*mnozí socialisté v tzv. vyspělých zemích*“ (dtto) mají být – vědomě či nevědomě – „*vyznavači kultu ekonomie*“ (dtto). Vyslovuje se pro odmítání dogmat ohledně veřejného i soukromého vlastnictví¹⁴² a dospívá k ideálům: „*V makroekonomii (řízení celé společnosti) je vždy nutno usilovat jak o plánování, tak i o svobodu ... svobodným uznáním legitimacy potřeby obojího. Stejně jako v mikroekonomii (řízení ... podniků): Na jedné straně je důležité, aby měl management plnou odpovědnost a autoritu, na druhé straně je stejně*

¹³⁹ S využitím papežských encyklik adresovaných společnosti jako celku, aplikovaných zde na organizace.

¹⁴⁰ Schumacher uvádí příklad „*příkazu shora, který přitom není tak docela příkazem*“ (s. 187 anot. publ.).

¹⁴¹ Diskutuje, zda jsou kapitalisté zároveň socialisty, neboť mají mít vedle tvorby zisku ještě i jiné cíle a jsou schopni se „*obejít bez hrubého metru vydělávání peněz*“ (s. 193 anot. publ.). Anebo je „*všechno jen kouřová clona a soukromé podnikání ve skutečnosti pracuje jenom pro zisk a víceméně pro nic jiného ...*“ (dtto). Otázka aktuální i dnes, kdy mnozí kapitalisté se povinně zaklínají tzv. společenskou odpovědností, sami se pasují na pouhé „*správce majetku*“ a usilují ve jméno pokrokařského liberálního Dobra vychovávat a formovat své zákazníky. Někteří působí dojmem, že samozvanému mesiášství snad opravdu i pevně věří.

¹⁴² „*Absolutní zavržení veřejného vlastnictví znamená absolutní přitakání soukromému vlastnictví. To je stejně dogmatický přístup jako opačný extrém zastávaný tím nejfanatičtějším komunistou. Ale třebaže je každý fanatismus známkou intelektuální slabosti, je fanatismus ohledně prostředků, které se mají využít k dosažení zcela nejasných cílů, jednoznačně slabomyslností*“ (s. 193 anot. publ.).

důležité, aby se dělníci demokraticky a svobodně na rozhodování managementu podíleli“ (s. 193 anot. publ.).¹⁴³

Po diskuzi směřování kampaní nepřátel socializace výrobních prostředků (míněno v kontextu Západu)¹⁴⁴ se Schumacher vyslovuje k socialistickým inspiracím, kdy v sázce přitom nemá být *„ekonomika, ale kultura, ne životní úroveň, ale kvalita života“* (s. 195 anot. publ.). Schumacher píše: *„Socialisté by měli trvat na tom, že cílem znárodněných odvětví není dohnat a předejít kapitalisty, což je úsilí, v němž mohou, ale také nemusí uspět. Naopak by měli jasněji prohlásit, že znárodněná odvětví by měla být využita k rozvoji demokratičtějších a důstojnějších forem průmyslu, k lidštějším způsobům využití techniky a k rozumnějšímu využívání plodů lidské vynalézavosti a úsilí“* (tamtéž). S čím lze souhlasit, a to zdaleka nejenom v kontextu dobových socializačních tendencí na Západě.

Kapitola osmnáctá: Vlastnictví opětovně zdůrazňuje jedno z klíčových sdělení celé knihy, a to ohledně *„náboženství ekonomie“*¹⁴⁵ a (nejen) jejích *„metafyzických základů“*.¹⁴⁶ Text filozofuje o moderním systému soukromého podnikání, který má být (či minimálně byl) *„skutečně tím nejdokonalejším nástrojem k zajištění osobního obohacení“* (s. 196 anot. publ.).¹⁴⁷ Nejkriklavější nedostatky *„laissez-faire“* se zmíněnému systému má dařit *„za pomoci keynesiánského řízení ekonomiky, částečného přerozdělování daní a „vyvažující síly“ odborů“* (dtto). Ovšem zmíněný systém nemá být schopen vypořádat se s problémy dnešní doby.¹⁴⁸ Nová situace má však vyžadovat alternativní systém. Neboť podstatou soukromého podnikání je *„soukromé vlastnictví prostředků výroby, distribuce a směny“* (s. 197 anot. publ.) obrací Schumacher pozornost ke kategoriím *„vlastnictví“* a *„majetek“*.¹⁴⁹

¹⁴³ Schumacher i ohledně např. volby cílů v obchodním životě konstatuje, že zmíněné typy problémů nemají *„konečné řešení“* – *„Existuje jen živoucí řešení a toho je dosahováno den po dni na základě přijetí skutečnosti, že oba protiklady mají svou platnost“* (s. 194 anot. publ.).

¹⁴⁴ Doprovázených *„promyšlenou očerňovací kampaní proti znárodněným odvětvím“* (s. 195 anot. publ.). Což mělo zanechat vliv i na socialistické myšlení (míněno myšlení západní). Chybu Schumacher nehledá v původních socialistických inspiracích, ani v selháních znárodněného průmyslu (příčemž tato obvinění ze strany liberálů považuje za *„neudržitelná“*), nýbrž v nedostatku *„vize ze strany socialistů samých ...“* (dtto).

¹⁴⁵ Schumacher připomíná: *„Zmínil jsem se o náboženství ekonomie, o uctívání hmotného majetku, o konzumu a takzvané životní úrovni a o osudovém sklonu radovat se, že: co bylo pro naše otce luxusem, je pro nás nutností““* (s. 196 anot. publ.).

¹⁴⁶ Schumacher rekapituluje: *„... jak jsem se snažil ukázat, žádný systém, organizace ani ekonomická doktrína nestojí na vlastních nohách. Je vždy postavena na metafyzickém základě, tedy jinými slovy na základním pohledu na život, na jeho smysl a cíl, který převládá v dané společnosti“* (s. 196 anot. publ.).

¹⁴⁷ *„Tento systém totiž vynalézavě využívá lidského puzení k chamtivosti a závisti jako motivační síly“* (s. 196 anot. publ.).

¹⁴⁸ Proč? *„Chamtivost a závist požadují trvalý a neomezený ekonomický růst materiálního typu bez ohledu na zachování životního prostředí a tento typ růstu nejde dohromady s životním prostředím, které je konečné“* (s. 197 anot. publ.).

¹⁴⁹ Kolem obou kategorií panují zmatky. Např. na s. 197 jsou používána coby synonyma. Ovšem následně (s. 198) je rozlišován vlastník a majitel. Překlad je značně kostrbatý a nejenom v těchto pasážích nejasný.

U „*soukromého majetku*“ rozlišuje Schumacher majetek, „*který tvořivé práci napomáhá*“ (s. 197 anot. publ.) a takový, „*který je alternativou tvořivé práce*“ (tamtéž). Na prvním majetku přitom má být „*něco přirozeně zdravého*“ (dtto). „*Na druhém, tedy na soukromém majetku pasivního majitele, který parazituje na práci druhých, je něco nepřirozeného a nezdravého*“ (dtto). Schumacher ohledně měřítka – které považuje za rozhodující¹⁵⁰ – konstatuje: „*Soukromé podnikání spočívající na vlastnictví podle první výše uvedené kategorie probíhá automaticky v malém měřítku a na osobní a místní úrovni*“ (dtto).¹⁵¹ S rostoucím měřítkem se však – podle Schumachera – „*stává stále více zavádějící*“ (dtto) samotná myšlenka soukromého vlastnictví. Což je následně rozebíráno a dokladováno. S vyústěním ve volání po určité formě „*socializace vlastnictví*“.¹⁵²

E. F. Schumacher shrnuje, že: „*V malém podniku je soukromé vlastnictví přirozené, plodné a spravedlivé ... Ve středně velkém podniku je soukromé vlastnictví už do značné míry funkčně nepotřebné. Myšlenka „majetku“ se vzdaluje svému původnímu smyslu, stává se neplodnou a nespravedlivou ... Ve velkém podniku je soukromé vlastnictví fikcí umožňující majitelům, kteří ve skutečnosti nemají žádnou užitečnou roli, aby cizopasili na práci druhých. Nejenže je to nespravedlivé, je to iracionální prvek zkreslující všechny vztahy uvnitř podniku*“ (s. 199 anot. publ.).

Za nejznámější způsob, kterak „*odstranit takzvané soukromé vlastnictví velkých podnikatelských subjektů*“ (s. 200 anot. publ.) je označeno „*znárodnění*“. S příkladem velkých průmyslových odvětví znárodněných v Británii.¹⁵³ Hlavní nebezpečí znárodnění Schumacher

¹⁵⁰ „*Na první pohled je patrné, že v záležitosti soukromého vlastnictví je rozhodující otázka měřítka*“ (s. 197 anot. publ.). Již při přechodu od firem malých ke středním slábne „*propojení mezi prací a majetkem*“ – „*soukromé podnikání ztrácí svůj osobní charakter a také se stává významným činitelem v daném místě, faktorem, jehož sociální význam může místní měřítko i přesáhnout ...*“ (tamtéž).

¹⁵¹ Schumacher pokračuje: „*Nenese s sebou širší sociální odpovědnost. Odpovědnost vůči spotřebiteli si může ohlídat sám spotřebitel. Sociální legislativa a dohled odborů chrání zase zaměstnance*“ (s. 197 anot. publ.).

¹⁵² Důvody, že s růstem měřítka má idea soukromého vlastnictví být zavádějící člení do čtyř skupin: 1) „*Aby mohl majitel, který zaměstnává placené manažery, vykonávat svoji práci, nemusí být vlastníkem*“ (s. 198 anot. publ.). Z funkčního hlediska má tedy zanikat nutnost, aby byl majitelem. Přičemž může přecházet do polohy vykořisťovatele, pokud si přivlastňuje vyšší zisk, než jaký by odpovídal spravedlivé mzdě (a má z kapitálu příjmy vyšší, než kolik platí za kapitál vypůjčený zvenčí). 2) Vysoké zisky mají být náhodné anebo výsledkem činnosti celé organizace, nejenom majitele. Pokud si tyto přivlastňuje pouze majitel, má to být „*nespravedlivé a sociálně rozkladné*“ (dtto). 3) „*Střední měřítko vedoucí k neosobním vztahům otevírá nové otázky v oblasti řízení*“ (tamtéž). V podniku malém nemusí autokratické řízení představovat vážný problém, po překročení určité – a to „*velmi skromné*“ – velikosti se však autokratické řízení dostává „*do rozporu s lidskou důstojností a skutečnou efektivností*“ (tamtéž). Objevuje se nutnost zajištění určité účasti na řízení (formami komunikace a konzultací atd.). 4) „*Sociální význam a váha firmy v její lokalitě i širším okolí si přímo říkají o určitou formu „socializace vlastnictví přesahující samotné členy firmy. Ta by mohla mít formu pravidelného poskytování části zisků firmy na veřejně prospěšné účely a založení poradního orgánu, kam by podnik přizval respektované osobnosti z města*“ (dtto).

¹⁵³ Znárodnění má přitom pouze rušit soukromá vlastnická práva, ale samo o sobě nemá vytvářet „*žádnou novou reálnou formu vlastnictví než tu, kterou právě zrušilo ...*“ (s. 201 anot. publ.). S příležitostí vytvořit organizační struktury nové, mající odpovídat „*daným potřebám v každém jednotlivém případě*“ (dtto).

pojmenovává jako „*silný sklon plánovačů k nadměrné centralizaci*“ (s. 202 anot. publ.). „*Obecně platí pravidlo, že bychom měli dávat přednost malým podnikům před velkými*“ (dtto). Za lepší způsob, než vytvořit v rámci znárodnění velký podnik a tento případně následně decentralizovat, Schumacher naopak považuje „*vytvořit hned zpočátku semiautonomní jednotky a pak některé jejich funkce centralizovat, pokud se ukáže, že je to nutné v zájmu lepší vzájemné koordinace*“ (tamtéž).

Kapitola devatenáctá: Nové formy vlastnictví sestává z částí *Společenství Scotta Badera* a *Nové formy zespolečnění*. Schumacher potvrzuje závěry Galbraitha o soukromém bohatství a bídě ve veřejném sektoru.¹⁵⁴ Připomíná, že „*v systému soukromého vlastnictví je každý ždíbec bohatství – sotva se objeví – okamžitě a automaticky soukromě přivlastněn*“ (s. 204 anot. publ.). V kontextu „*veřejné bídy*“ Schumacher konstatuje „*bludný kruh*“, ze kterého nemá být cesta ven, „*dokud se potřeba prostředků na veřejné výdaje neodrazí v samotné vlastnické struktuře výrobních prostředků*“ (tamtéž). Dále formuluje doporučení, že: „*Jediné praktické řešení ... spočívá v takové struktuře vlastnictví výrobních prostředků, které by zohlednila podíl veřejných výdajů na ziscích soukromých podniků*“ (s. 205 anot. publ.). Následně uvádí dva příklady úprav vlastnických struktur podle zmíněných kritérií. Prvním je středně velká firma fungující se změněnou vlastnickou strukturou, druhým teoretický plán reformy struktury velkých firem.

V souvislosti s prvním příkladem, tedy na základě „*baderovského experimentu*“,¹⁵⁵ formuluje Schumacher několik obecných principů. 1) Přesun vlastnictví od rodiny Baderů na kolektiv má vést k zániku soukromého vlastnictví.¹⁵⁶ 2) Nikdo sice majetek neměl získat, ale rodina Baderů se svého majetku měla zbavit.¹⁵⁷ 3) Naprosto stěžejní má být „*transformace vlastnických vztahů* –

K obecně platným zásadám, vysledovaným „*v dosud znárodněných podnicích poskytujících veřejné služby*“ (dtto) řadí Schumacher: 1) Nebezpečí směřování podnikání s politikou (směs má vést k neefektivnosti a korupci). 2) Znárodněné podniky by vždy měly vytvářet zisk a rezervy (nadměrným ziskům má bránit snižování cen). 3) Znárodněné podniky by měly mít ve svých statusech „*zakotvenou povinnost „všemi způsoby sloužit veřejnému zájmu” ...*“ (tamtéž). 4) K uplatňování „*veřejného zájmu*“ musí být vytvořena srozumitelná organizační struktura, „*kteřá by umožňovala všem skupinám, které mají určité legitimní zájmy, aby tyto zájmy mohly být vyjádřeny a bylo k nim přihlíženo*“ (s. 202 anot. publ.). Má jít o zaměstnance, společenství místních, o spotřebitele i o konkurenci (patří-li tato také do znárodněné sféry).

¹⁵⁴ Schumacher cituje či připomíná J. K. Galbraitha na řadě míst knihy. Srov. text *Veřejný intelektuál a ekonomický renegát J. K. Galbraith. Alternativy (časopis CSTS)*, 2019, roč. 3, č. 6, s. 169-215. ISSN nemá.

¹⁵⁵ Schumacher líčí historii chemické firmy Scott Bader a spol. s r. o. a její proměny. Zakladatel E. Bader se rozhodl zavést „*revoluční změny, vycházející ze snahy přizpůsobit průmyslovou výrobu lidským podmínkám*“ (s. 206 anot. publ.). Jednalo se: 1) O transformaci vlastnických vztahů, přičemž již uplatňované podíly zaměstnanců na zisku nepovažoval Bader za dostačující, 2) O dobrovolné přijetí některých omezujících pravidel. Založil tedy organizaci Společenství Scotta Badera, na kterou ve dvou fázích převedl vlastnictví své firmy. S novými společníky, členy Společenství, se pak dohodl o dalších principech týkajících se rozdělení balíku práv a omezení činnosti firmy (omezení její velikosti a růstu, omezení rozdílů v odměňování, zákaz propouštění společníků, odpovědnost správní rady Společenství anebo úpravy rozdělení zisku).

¹⁵⁶ „*... drastická změna v kvantitě majitelů vede k hluboké změně v kvalitě významu vlastnictví ...*“ (s. 208 anot. publ.).

¹⁵⁷ „*Dobrovolně se vzdali možnosti stát se extrémně bohatými*“ (s. 209 anot. publ.).

bez nich je všechno „jenom jako“ ...“ (s. 209 anot. publ.). 4) Formulovány byly – namísto maximalizace zisku, růstu a zvyšování vlastní moci – „čtyři stejně důležité cíle: ... ekonomický¹⁵⁸ ... technický¹⁵⁹ ... sociální¹⁶⁰ ... politický¹⁶¹ ... Největší výzvou a zároveň největším problémem je naplnění sociálního cíle“ (s. 209-210 anot. publ.). Vývoj organizace S. Badera je nazýváno „procesem učení“ (s. 210 anot. publ.). Nekrvavá „tichá revoluce pana Badera“¹⁶² měla být „všeobecně přijatelná pro soukromý výrobní sektor“ (s. 211 anot. publ.). Schumacher přiznává, že ale „ve skutečnosti přijata nebyla“ (tamtéž). Připomíná přísloví, že „starého psa novým kouskům nenaučíš“ (dtto), leč příklad „mladého psa“ oceňuje coby „ostrůvek zdravého rozumu“ ve společnosti „řízené chamtivostí a závistí“ (dtto). I Schumacher utopisticky sní o „novém člověku ...“.

Následuje „teoretické cvičení“ ohledně volby ze tří protikladných dvojic: soukromé vlastnictví vs. různé formy vlastnictví veřejného anebo kolektivního, tržní ekonomika vs. různé formy plánování a svoboda vs. totalita. Ve skutečnosti má ale ve všech případech vždy jít o „směs obojího – protože zdánlivé protiklady se do určité míry vzájemně doplňují – ale vždy bude převládat jen jedna složka směsi“ (s. 211-212 anot. publ.). Z pohledu metafyzického označuje Schumacher za nejdůležitější hledisko svoboda vs. totalita. Prizmatem tohoto uvádí osm možných ekonomicko-politických kombinací.¹⁶³ Což má sloužit coby odrazový můstek k úvahám ohledně návrhů systému vlastnictví pro velké podniky, a to takového, „který by umožnil skutečně „smíšenou ekonomiku““ (s. 213 anot. publ.). Mnohočetnosti požadavků má totiž spíše odpovídat směs nežli jednolitost.

Schumacherův základní návrh zní, „že by veřejná ruka měla obdržet polovinu rozdělovaného tisku ... velkých soukromých podniků a tyto zisky by měla obdržet nikoli prostřednictvím daní ze zisku, ale prostřednictvím padesátiprocentního podílu na akcích těchto podniků“ (s. 213 anot. publ.).¹⁶⁴ Schumacher diskutuje i přímo se nabízející otázky týkající se kategorie „veřejná

¹⁵⁸ „Zajišťovat zakázky, jejichž design, výroba a údržba vytváří zisk“ (s. 209 anot. publ.).

¹⁵⁹ „Zásobovat marketingové oddělení nejnovějšími prototypy výrobků tak, aby mohlo zajišťovat výnosné zakázky“ (s. 209 anot. publ.).

¹⁶⁰ „Poskytovat členům organizace příležitost pro spokojenost a osobní rozvoj prostřednictvím jejich účasti v pracovním společenství“ (s. 209 anot. publ.).

¹⁶¹ „Inspirovat jiné muže a ženy k sociální změně tím, že jim nabídneme příklad skloubení ekonomického zdraví a sociální odpovědnosti“ (s. 210 anot. publ.).

¹⁶² K nejen sociálnímu experimentování Scott Bader Company Limited srov. Parkyn, B.: The Scott Bader Commonwealth. *Industrial and Commercial Training*, 1977, roč. 9, č. 2, s. 70-73. ISSN 0019-7858.

¹⁶³ 1) svoboda, tržní ekonomika, soukromé vlastnictví. 2) svoboda, plánování, soukromé vlastnictví. 3) svoboda, tržní ekonomika, kolektivní vlastnictví. 4) svoboda, plánování, kolektivní vlastnictví. 5) totalita, tržní ekonomika, soukromé vlastnictví. 6) totalita, plánování, soukromé vlastnictví. 7) totalita, tržní ekonomika, kolektivní vlastnictví. 8) totalita, plánování, kolektivní vlastnictví. Za „absurdní“ označuje Schumacher tvrzení, že „jedině možné“ jsou případy 1) a 8) – „Jde jen o nejjednodušší případy z pohledu propagandistů posedlých obecnými pojmy“ (s. 212 anot. publ.).

¹⁶⁴ 1) Nejprve musí být určena minimální velikost firem, na které bude projekt uplatněn (podle počtu zaměstnanců, celkového kapitálu či výše obrátu). 2) Všechny firmy, které dosáhly (či přesáhly) minimální

ruka“,¹⁶⁵ ohledně práv nesoucích vlastnictví nových akcií¹⁶⁶ anebo forem přechodu ze stávajícího na nové vlastnické uspořádání, způsobu jednání s mezinárodními koncerny, získávání kapitálu apod. Navrhuje a vehementně obhájí celou řadu opatření, se závěrem, že sice se jedná o „teoretické cvičení“, nicméně jím navrhované uspořádání velkých firem by mělo být „naprosto proveditelné“ (s. 217 anot. publ.).¹⁶⁷ Doporučuje toto zavádět „pokusným a evolučním způsobem ...“ (s. 218 anot. publ.). Neboť „dnešní struktura velkých průmyslových podniků – navzdory silnému zdanění a nekonečnému proudu legislativy – veřejnému blahu neprospívá“ (tamtéž).

Knihu završuje *Doslov autora*. Moderní člověk měl v „nadšení z rozvoje svých vědeckých a technických sil“ vytvořit „systém znásilňující přírodu a společnost mrzačící člověka“ (s. 219 anot. publ.). Filozofii materialismu však mají – podle Schumachera – nahloďovat tehdy současné události. Přitom učitelé a mudrci odmítající materialismus a propagující odlišný žebříček hodnot neměli chybět v žádné společnosti ani žádné době. S biblickými přesahy i příměry Schumacher zdůrazňuje, že: „Logika výroby“ není logikou života ani logikou společnosti. Je jen jejich malou a podřízenou součástí. Přesto kontrolu nad destruktivními silami, které rozpoutala, získáme jedině tehdy, získáme-li kontrolu nad samotnou „logikou výroby“ – aby je už dále nerozpoutávala“ (s. 220 anot. publ.). Raduje se z jistých „záblesků naděje“, apelujících na nezbytnost revidování hodnot a související „morální volbu“. Volbu, před kterou má moderní lidstvo stát. Schumacher dílo korunuje připomenutím „nádherně subtilní a realistické doktríny čtyř kardinálních ctností – prudentia,¹⁶⁸ justitia, fortitudo a temperantia“ (s. 221 anot. publ.), které mají být „šité na míru naší současné kritické situací“ (tamtéž). „Pouze na základě ... velkorysě obezřetnosti můžeme dosáhnout spravedlnosti (justitia), mravní síly (fortitudo) a uměřenosti (temperantia), která je schopna rozpoznat, kdy už něčeho bylo dost“ (s. 222 anot. publ.).

Úvodem recenze byla formulována otázka, zda představovaná Schumacherova kniha je oprávněně uváděna mezi nejvýznamnějšími knihami z hlediska západního myšlení po II. světové válce. Pravděpodobně ano, nicméně zlí jazykové se mohou kacířsky ptát, o jaký že posun, a

velikost „se musí stát akciovými společnostmi“ (s. 213 anot. publ.). 3) Všechny akcie má být vhodné převést na akcie bez uvedené nominální hodnoty podle amerického vzoru. 4) Počet vydaných akcií (včetně akcií prioritních či jiných papírů, zastupujících celková aktiva) „by se měl zdvojnásobit vydáním ekvivalentního množství nových akcií, které by si podržela „veřejná ruka“, takže na každou starou akcii v soukromém vlastnictví by existovala nová akcie se stejnými právy ve veřejném držení“ (s. 214 anot. publ.).

¹⁶⁵ Navrhuje, „aby nově vzniklé akcie reprezentující padesát procent celkových aktiv zůstaly v držení orgánů místní správy ve správním obvodu, kde příslušný podnik leží ...“ (s. 214 anot. publ.). S cílem decentralizace.

¹⁶⁶ S připomenutím rozdělení práv spojených s vlastnictvím do dvou skupin: „Práva rozhodovat a práva finančně zhodnocovat ...“ (s. 214 anot. publ.), a jejich diskuzí v souvislosti s kategorií „veřejná ruka“.

¹⁶⁷ „Změnilo by strukturu vlastnictví velkých podniků bez revoluce, vyvlastňování, centralizace, a aniž by nahradilo soukromou pružnost byrokratickou těžkopádnost“ (s. 217-218 anot. publ.).

¹⁶⁸ Interpretované nejenom v běžném překladu jako „obezřetnost“, nýbrž v košatě plném svém významu. Tedy coby „matka všech ctností“ – „opak malicherného, skoupého, vypočítavého postoje k životu, který odmítá vidět a vážit si čehokoliv, co neslibuje výhodu okamžitého prospěchu“ (s. 221 anot. publ.).

jakým směrem se vlastně jedná?¹⁶⁹ Udržitelnost růstu, rozvoje, vývoje, ústupu či způsobu života je tuze hezká a velice lákavá idea. Stala se z ní přímo kouzelná formule. Již několik dekád patří k povinné výbavě téměř všech politiků i stran a hnutí. Udržitelnost v kapitalistických tržních soukromovlastnických mantinelech je však nejen iluze, nýbrž i protimluv. Věc udržitelnosti tudíž má minimálně dva fatální „háčky“. První – nikdo pořádně neví, co to vlastně je. Za druhé, nikdo ani netuší, jak se k tomu dostat.¹⁷⁰

Především v 19. století byly populární vize utopického socialismu¹⁷¹ kritizované socialismem vědeckým – marxismem, posléze marxismem-leninismem. V souvislosti nejen s recenzovanou knihou E. F. Schumachera a (i J. Hickela) by šlo hovořit o jakémsi utopickém kapitalismu. Šířeji pak i tato díla přiřadit do početné rodiny heterogenních teorií transformace kapitalismu. A podrobit je i kritice prizmatem kapitalismu vědeckého. „Kapitál“ dlouho máme, „Sociál“ však již dlouho, a stále citelněji, chybí ...

P.S (1) Autor recenze se p.t. čtenářům omlouvá, že si nedokáže odpustit cynické rčení, které bývá připisováno různým osobám. V souvislosti s „cool“ zachraňováním planety ze strany „nově posedlých“¹⁷² užitečných idiotů, pod vedením jejich loutkovodců,¹⁷³ pro které jde o gigantický kšeft

¹⁶⁹ Neotevírají obdobné úvahy nebezpečná „Overtonova okna“ a neprošlapávají cestu směrem k liberální trajektorii korektního pokrokářství? S globálně i lokálně tragickým vyústěním v dystopické fantasmagorie hlásající např. že každý dnes může (a je dokonce, nejen morálně, přímo povinen) zachraňovat planetu tím, že zchudne, nebude topit, svítit, jezdit, létat, přestane jíst maso, popíjet alkohol, produkovat emise, odpady i děti. Což platí ale jen pro populaci bílou, normální a pracující. Vinu za nadvládu bílých heterosexuálních mužů údajně nelze odčinit vůbec ničím. Snad pouze dobrovolným a nadšeně uskutečněným vyhynutím ...

¹⁷⁰ K problémům věcného vymezení trvalé udržitelnosti a bariérám prosazování srov. např. Zeman, J.: *Ekonomické základy (trvale) udržitelného vývoje*. Praha: Vlastním nákladem 2017. 395 s. ISBN nemá. https://www.kscm.cz/sites/default/files/soubory/Knihy/Zeman%2C%20Jan/ekonomicke_zaklady_trvale_udrzitelného_vývoje.pdf anebo Zeman, J.: Rozpory mechanismu prosazování strategie trvalé udržitelného rozvoje. *Politická ekonomie*, 1994, roč. 42, č. 5, s. 657-664. ISSN 0032-3233.

¹⁷¹ Srov. Perný, L.: *Utopisti: Vizionáři světa budoucnosti. Dejiny utópií a utopizmu*. Martin: Matica slovenská 2020. 390 s. ISBN 978-80-8128-257-7 (resp. recenzi in *Alternativy (časopis CSTS)*, 2020, roč. 4, č. 8, s. 163-186. ISSN nemá).

¹⁷² Sílí varování před novými zvěstovateli „spásných“ pravd, kteří se cítí neomylnými. S. Komárek varuje před třemi metlami Západu, kdy liberální Západ měl vkročit „do dalšího stadia své autolýzy, to jest rozkladu vlastními silami ...“ (Komárek, S.: Tři metly Západu. *Týdeník Echo*, 2022, roč. 9, č. 5, s. 16-17. ISSN 2336-4971, zde cit. s. 16). Má jít o medicínskou diktaturu s potlačením dosavadních svobod, o kulturní válku vedenou extrémním genderismem a „rasismem naruby“ a o „extrémní environmentalismus, chápající lidi na planetě v podstatě jako nežádoucí“ (tamtéž). „Všechny spojuje další „metametla“, moderní média“ (dtto). Uvedené okruhy problémů „přešly ve fundamentalisticko-náboženskou podobu, jejíž hlasatelé, „noví posedlí“, ztratili jakoukoli vnitřní brzdu a cítí se být spasiteli lidstva či národů ve svém akčním okruhu ...“ (tamtéž).

¹⁷³ Plánujících „resetovat“ i soukromé vlastnictví pod prapory sdílení a sdílené ekonomiky. Marxisté hlásají zrušení soukromého vlastnictví výrobních prostředků, neboť umožňuje vykořisťovat nevlastníky. „Transformátoři“ směrem ke kapitalismu inkluzivnímu či zúčastněnému apod. však projektují likvidaci osobního majetku (nikoli však majetku elit či tzv. elit), zatímco principiální otázku soukromého vlastnictví výrobních prostředků (včetně také i robotů) neřeší. „Velký reset“ má naopak podpořit koncentraci ve stále menším počtu rukou, v duchu koncentrace a centralizace kapitálu. K čemuž ostatně slouží i pandemie COVID-19. Srov. Fursov, A.: *Rozvodie*. Kežmarok: Torden 2021. 256 s. ISBN 978-80-89903-92-4.

a výtah k moci, tento výrok nabývá v současnosti aktuálnosti až nečekané. Moudrost našich realistických předků zní: „Když potkáte spasitele, kopněte ho do zadele!“.

P.S (2) Recenze byla sepsána v únoru 2022. Bez ohledu na výsledek bojů (nejen) o Ukrajinu budou dopady dramatické, globální, hluboké a dlouhodobé. Přičemž v mnohém významně relativizují a modifikují i leccos (namátkou ohledně evropských green projektů a dalších vizí na záchranu světa anebo energetické bezpečnosti) naznačeného v recenzi, kterou se autor nakonec rozhodl ponechat v původní – „předválečné“ – verzi. Ovšem v souvislosti s myšlenkami naznačenými v závěru je nezbytné dodat, že není reflektována další „metla“ nejenom Západu, kterým je ... Válka. Válka, která se z přízraku stala i blízkou realitou.¹⁷⁴ Lze zopakovat a naléhavě apelovat na to, že k nejaktuálnějším úkolům levice náleží přispět k nastolení a udržení míru. Válka totiž opravdu není gamesa na Playstation.

O autorovi:

prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D.

*1965. VŠE v Praze. Studia na ČVUT a UK, absolvent VŠE (Politická ekonomie) a FSV UK (Ekonomie), dále studium politologie na VŠE. Působí na VŠE jako profesor ekonomie. Člen CSTS. Publikace zaměřené na dlouhé K-vlny, globalizaci, dějiny sociálně ekonomického myšlení, politické ideologie, politické analýzy a prognózy. Cykloturista, laický degustátor a glosátor piva.

¹⁷⁴ Srov. Komárek, S. et al.: Nejhorší je, že už nemusí platit nic: Debata o tom, jestli jsme na konci, nebo třeba už svítá. *Týdeník Echo*, 2022, roč. 9, č. 12, s. 30-35. ISSN 2336-4971.

O socialismu minulém i budoucím

**(názory ruských
kritických marxistů).**

*Část 1. Buzgalin, A. V.,
Kolganov, A. I.:*

Stalin i raspad SSSR.: Moskva: 2003.

Marie Hrošová

Před listopadem 1989 byla česká a slovenská společenskovední fronta v mnoha ohledech závislá na myšlenkách a tištěné produkci, která se k nám různými kanály dostávala ze SSSR. Vzpomeňme vysokoškolské učence marxizmu, překlady řady monografií z ruštiny nebo nejruznější studijní pobyty našich občanů na tamních vysokých školách. Není naším úkolem hodnotit, jakým způsobem a do jaké míry sovětská ideologická fronta ovlivňovala úroveň a obsah vědecké práce v oblasti společenských věd v tehdejší Československu. Tři desetiletí, která u nás uplynula od zásadní změny společenských poměrů v roce 1989, dokázala zmiňovaný vliv v podstatě anulovat. Současně se vytratil zájem jak ze strany odborné obce, tak i širší veřejnosti, o knižní produkci vydávanou v zemích bývalého spojení. V tomto ohledu hraje úlohu i upadající znalost ruského jazyka. Ve stále větší míře jsou tak nejenom běžní občané, ale i odborníci, závislí na překladech. A těch se nedostává. Pokud se však na českém knižním trhu objeví nějaký titul, určitě to nebude práce levicového intelektuála. Přičemž naše, v mnoha ohledech blízká a v řadě momentů i společná minulost napovídá, že nutně existují styčné body zájmu v oblasti teorie. Patříme přece k zemím, v nichž probíhal pokus o vytvoření lepší a spravedlivější socialistické společnosti, která měla pozitivním způsobem překonat tu kapitalistickou. Tato neocenitelná zkušenost, byť skončila nezdarem, si přímo žádá o všestrannou analýzu. Nejedná se o nostalgické vzpomínání na „reálný socializmus“, který utrpěl historickou porážku, ale o pochopení skutečných příčin jeho krachu.¹⁷⁵ Do okruhu zkoumaných problémů patří rovněž hledání odpovědi na nesmírně citlivou a bezesporu bolestivou otázku. Byla porážka socializmu v jeho konkrétně historické podobě, která postihla na přelomu 80. a 90. let XX. století řadu zemí včetně Československa a Sovětského svazu, zákonitým výsledkem jejich vývoje, či nikoli. Úkol, který již sám o sobě

¹⁷⁵ Tím nevylučujeme, že jeho vývoj obsahoval řadu momentů, které mohou i v našich podmínkách posloužit jako určitá inspirace při předpokládaném přechodu od kapitalizmu k socializmu.

obsahuje mezinárodní aspekt a předurčuje tak vhodnost vzájemné spolupráce a výměny názorů. Informovanost o koncepcích levicově orientovaných teoretiků různých zemí, kteří se věnují stejným nebo obdobným tématům, je tedy více než žádoucí. Nedůvěra vůči ruským stoupencům marxizmu, a především těm, kteří jsou představiteli postsovětské školy kritického marxizmu, nemá, jak se domníváme, opodstatnění. Tím spíše, že i v českém prostředí najdeme stejně nebo obdobně smýšlející teoretiky. Následující příspěvek se tak řadí k pokusům o částečné zaplnění informačního vakua, které se vytvářelo po dobu tří desetiletí.¹⁷⁶

Důležitým počinem bylo již uveřejnění statě vedoucího představitele zmiňované kritické školy A. V. Buzgalina časopisem CSTS *Alternativy* a posléze i dalšího příspěvku na internetových stránkách Institutu české levice. Postsovětská škola kritického marxizmu, což je její vlastní označení, se zformovala v prostředí představitelů společenských věd, kteří se i po zániku SSSR nadále hlásili k marxizmu. Jednalo se o skupinu, která cítila potřebu marxismus nejenom bránit, ale i rozvíjet jako kritické a tvůrčí myšlení. Již na samém počátku se stoupenci kritického marxizmu vymezili vůči stalinistickému zdogmatizování marxistického učení. Byl zformulován požadavek reaktualizace marxizmu, který souvisí kromě jiného s nutností zkoumat současný svět, jeho problémy a rozpory a posouvat tak naše poznání vpřed. V současnosti se k postsovětské škole kritického marxizmu hlásí odborníci, kteří působí jak v některých vědeckých institucích, tak i na vysokých školách v Moskvě nebo Sankt-Petěrburgu. Stoupence kritického marxizmu najdeme v dalších místech Ruska a zemích, které v minulosti patřily k součástí SSSR. Nelze opomenout ani mezinárodní kontakty kritických marxistů, které v současnosti přesahují rámec bývalého Sovětského svazu. Za zmínku stojí skutečnost, že vyrůstá nová mladá generace marxistů kritického zaměření.

Výběr publikace, které se věnuje tato informace, ale dalších, kterým se rovněž hodláme v blízké budoucnosti věnovat, vyplynul nejenom z obsahového zaměření, které je orientováno hlavně na analýzu minulého socialismu i možnosti jeho budoucího vývoje. Rolí sehrála rovněž obecná dostupnost v České republice, neboť všechny tyto publikace jsou součástí fondů buď Národní, nebo Slovanské knihovny. Naše seznamování zahájíme informací o obsahu nepříliš objemné publikace, která byla vydána pod názvem *Stalin a rozpad SSSR* v roce 2003.¹⁷⁷ Jedním z autorů je již zmiňovaný Aleksandr Vladimirovič Buzgalin a druhým Andrej Viktorovič Kolganov.

Důvody, které přiměly autorskou dvojici k napsání knihy, jsou vysvětlovány ve společné předmluvě. Jedná se o reakci na tu širokou kampaň, která tehdy probíhala v jejich vlasti a kladla si za cíl oslavovat Stalina. Její specifikum vidí v tom, že se *nejedná ani tak o osobnost Josifa Džugašviliho, jako o vůdce rozsáhlé velmoci*.¹⁷⁸ Zmíněná vlna neostalinizmu se podle autorů neobjevila čirou náhodou. Domnívají se, že *vznikla jako odpověď na*

¹⁷⁶ Záměr informovat o názorech ruských kritických marxistů vznikl před vojenským konfliktem, jehož aktéry jsou Ruská federace a Ukrajina. Lze tedy předpokládat, že tak vznikla další překážka na cestě výměny názorů, rozvíjení spolupráce a organizace případných diskuzí.

¹⁷⁷ V blízké budoucnosti plánujeme podat informaci o obsahu dalších publikací, které obsahují názory ruských kritických marxistů.

¹⁷⁸ Buzgalin Aleksandr Vladimirovič a Kolganov Andrej Ivanovič. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial 2003. s. 6. ISBN 5-354-00489-6.

požadavek lidí, kteří reálně strádali v důsledku rozpadu Sovětského svazu. A současně si ji vyžádala rostoucí síla stoupenců velmocenské orientace,¹⁷⁹ a zvláště černosetninských šovinistů¹⁸⁰ a fašistů. Zároveň se jednalo o reakci na kritiku stalinizmu z doby přestavby, kdy se objektivně, jak tvrdí, nezbytná kritika politicko-ideologických poměrů změnila ve všeobecné odsouzení všeho, co souviselo se socialismem. Při rozvíjení svých úvah si autoři dovolili vyslovit soud, který určitě v řadách stoupenců a obdivovatelů Stalina nutně musel vyvolat nesouhlas a značnou nevoli: *Sám o sobě není J. Džugašvili příliš zajímavým studijním objektem: V čele rozsáhlých procesů se nejednou ocitali osobnosti, které měly schopnost prosadit se jako lídři, ale sami nebyly na odpovídající výši.*¹⁸¹ Studovat osobnost Stalina tedy nevnímají jako svůj úkol. A tento svůj názor vyjádřili použitím Stalinova občanského příjmení Džugašvili. Autory zajímají společenské procesy a z kontextu jasně plyne, že jsou předmětem jejich zájmu jako jevy masové. *Skutečně důležitou je analýza fenoménů, které spočívaly jak v dosažení velkých úspěchů, tak i ve velkých zločinech, jak v největším optimizmu v historii, tak i v nesmírné tragédii...* A upřesňují: to hlavní, co obsahuje práce je analýza... *příčin a důsledků vnitřních rozporů stalinové etapy ve vývoji naší vlasti – SSSR.*¹⁸² Aby snad nevznikly pochybnosti, jasně a předem čtenáře upozorňují, že svůj úkol vidí ve zdůvodnění ve své podstatě jediné a z jejich pohledu hlavní myšlenky. Ta spočívá v tom, že... *příčiny formování takového modelu ekonomiky a společnosti v SSSR, která je často označována jako „stalinská“, a příčiny konečného rozpadu tohoto modelu (který si při všech modifikacích uchovával vlastní rodové znaky) jsou jedny a tytéž.*¹⁸³ Ke všemu ještě přidávají poznámku a zdůrazňují, že se jedná o základní tezi obou autorů: *„Stalinská“, z principu nereformovatelná mutace socialismu je hlubokou příčinou krize „reálného socialismu“ a rozpadu SSSR.*¹⁸⁴

Pokud by úvodní slova autorů na tomto místě skončila, jevil by se obraz minulého socialismu ve velmi temných barvách. Automaticky totiž vzniká otázka. Jak nahlížet na úsilí těch statisíců a milionů, kteří věřili, že budují lepší a spravedlivější společnost. Vždyť nejenom v SSSR, ale i v dalších zemích, ČSSR nevyjímaje, byt s určitými odlišnostmi, fungoval stejný model společnosti tzv. *reálného socialismu*. Tedy nereformovatelný, jak se nás snaží přesvědčit autoři, typ společnosti. Na tomto místě se pokusíme čtenáře těchto značně pesimisticky znějících závěrů alespoň trochu uklidnit. I když nepopiratelný fakt konce prvního rozsáhlejšího pokusu o vytvoření sociálně spravedlivé společnosti nezní stoupencům společenské proměny ve smyslu alternativy k soudobému kapitalizmu příliš optimisticky. A. V. Buzgalin a A. I. Kolganov ovšem nejsou stoupenci fatalizmu. Vnímají společenské procesy

¹⁷⁹ V ruském textu se používá označení *děržavniky*, které je odvozeno od slova *děržava* (v českém překladu velmoc).

¹⁸⁰ *Černá setnina* (čornaja sotňa) je označení krajně konzervativních skupin, které vznikly v době první ruské revoluce (1905-1907). Jejich posláním bylo potlačení revolučního hnutí a jsou rovněž považovány za účastníky protizidovských pogromů. Po Únorové revoluci roku 1917 byla jejich činnost zakázána. K obnovení dochází v nových podmínkách v době rozpadu SSSR, ale na stejných principech. Černá setnina nadále zůstává symbolem nejkrajnější reakce.

¹⁸¹ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I.: *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s. 6. ISBN 5-354-00489-6.

¹⁸² Tamtéž.

¹⁸³ Tamtéž.

¹⁸⁴ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I.: *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.7. ISBN 5-354-00489-6.

jako souhrn nejružnějších variant. Která z nich se prosadí, závisí na konkrétních podmínkách. Samozřejmě se k nim kromě jiného řadí doba a místo působení. Názor obou autorů na možnosti vývoje v tehdejší SSSR, kdy se všude kolem hroutil reálný socializmus je následující: *My se vůbec nedomníváme, že neexistovala jiná cesta než jecinovština – koncem 1980-tých let existovaly, byť i mizerné, ale reálné šance revolučních, kvalitativních změn základů a forem našeho politicko-ekonomického systému prostřednictvím splnutí lidovlády, samosprávy, svobodné sociální tvořivosti občanů v sociálně politické oblasti a socialistických principů ekonomické organizace.*¹⁸⁵

Autorská dvojice se nejenom pokouší vystavět hráz nové vlně stalinizmu, ale v této souvislosti se cílevědomě obrací na část nové generace, kterou označili za mladé stalinisty. Na ty, kteří nejenomže nezažili dobu, kdy stál čele země Stalin, ale nemají vlastní zkušenosti dokonce ani z pozdějšího období reálného socializmu. Navzdory tomu, že postřehy autorů odrážejí poměry, které panovaly a panují i současnosti v ruském prostředí, s podobnými jevy se však můžeme setkat i u nás. To je důvod, proč nám zní slova A. V. Buzgalina a A. I. Kolganova tak aktuálně, když se obrací k těm, ... *kterí si romantizují socializmus a naši historii, formálně je ztotožňují se jménem „vůdce“ a opakují tak tragickou chybu svých už ani ne toliko otců jako dědů a pradědů. Obracíme se k nim se snahou o pochopení jejich pocitů a zároveň vysvětlujeme nejenom to, že se mýlí, ale v konečném důsledku poukazujeme na tragičnost jejich pozice, která se stává navzdory jejich subjektivním přáním brzdou rozvoje nové vlny nových socialistických myšlenek a činů.*¹⁸⁶

Pokud se čtenář, který sympatizuje s levicovým pohledem na svět bude domnívat, že u nás není situace až tak vyostřená, doporučujeme, aby si udělal přehled o tom, se objevuje na internetových stránkách. Portréty Stalina a oslavné dobové plakáty nejsou zase až tak ojedinělou záležitostí. V pozadí popisovaných aktivit nezřídka nacházíme mládež, která se tímto způsobem pokouší vyjádřit svoji nespokojenost se současnými kapitalistickými poměry v naší zemi. Podle názoru pisatelky, která se rozhodla podat informaci o názorech ruských kritických marxistů, jsou podobné aktivity formou falešné revolučnosti a projevem značně zjednodušeného přístupu k sociální skutečnosti. Tolik potřebná poctivá a hluboká analýza skutečnosti, která by upřesnila tendence vývoje a určila tak směry činnosti, je daleko náročnější a namáhavější než výše popsané aktivity spočívající v návratu ke starým a ke všemu již dávno překonaným symbolům. Pokusy o teoretické uchopení skutečnosti sice nemusí být vždy odpovídajícím způsobem doceněny, nemluvě o využití příslušných závěrů v praktické činnosti levicových subjektů. To by nás ale nemělo odrážet.

Vraťme se však k textu publikace. Její autoři se nejednou mohli přesvědčit o tom, že jejich názory byly často odmítány a oni samotní se setkávali s obviněním z revizionizmu, ze zrady ideálů socializmu a celé řady obdobných „hříchů“. Obavy, které pociťují, však nejsou spjaté s předpokládanou reakcí části čtenářské obce, když v závěru předmluvy dodávají, že jejich snahou je: ... *zbavit ideály socializmu těch příšerných diskreditací, které jim přinesla stalinština ... nepřipustit, aby se opakovaly zločiny, které vyvolaly zničení naší vlasti a zabránit*

¹⁸⁵ Tamtéž.

¹⁸⁶ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.7. ISBN 5-354-00489-6.

*narůstání tendencí, které představují nacionalismus a šovinismus, jež jsou tak zhoubné pro naše národy.*¹⁸⁷ Připomeňme si jen, že výše citovaná slova byla napsána před dvaceti lety. Ani čas jim však neubral na aktuálnosti.

Po společném úvodu, který určil základní metodologická východiska, následují dvě relativně samostatné části. Každou z nich napsal vždy jeden z autorů. A. V. Buzgalin a A. I. Kolganov jsou nejenom kolegové, ale i přátelé z doby studentských let. Jsou rovněž spjati společnými ideovými východisky, ale současně, je každý z nich originálním myslitelem. Jejich názory, jak budeme mít možnost se přesvědčit, nejsou v žádném případě totožné.

Autorem kapitoly pod názvem *Sociální tvořivost pracujících versus stalinština* je A. V. Buzgalin. Jmenovaný nikoho nenechává na pochybách, že ji pojal jako diskusi s mladými stoupenci a obdivovateli Stalina. Ještě, než přistoupil k vysvětlení vlastních názorů, posílá touto cestou *Dopis mladým stalinistům*.¹⁸⁸ Ve zmíněném dopise se obrací... *k těm, komu jsou drahé ideály socializmu..., kdo je připravený svoji sílu a energii věnovat nejenom hromadění peněz a kariéře.*¹⁸⁹

*Vím, přiznává, že jakýkoliv pokus kritizovat SSSR a Vůdce většina z Vás považuje za důkaz zrady, revizionizmu a antipatriotizmu.*¹⁹⁰

A. V. Buzgalin se však nevzdává, když prohlašuje: ... *věřím, že budeme diskutovat, společně se zamýšlet.*¹⁹¹

Podotýká, že již v době, kdy on a jeho přítel Kolganov se začínali věnovat vědecké práci (vzpomínka se vztahuje na rok 1979): *Rozpor mezi socialistickými ideály, zákonitostmi geneze carství svobody*¹⁹² *a praxí reálného socializmu byl zřejmý každému marxistovi, který přistupoval k badatelské činnosti se vši vážností.*¹⁹³ Upřesňuje, že metodě Marxe – kritické, tvůrčí materialistické dialektice – je dokázali naučit jejich učitelé.¹⁹⁴

Autor doufá, že krize společnosti ... *povede ke zrodu skutečně socialistické společnosti, která umožní lidem realizaci veškerého tvůrčího potenciálu, který bude směřovat k „svobodnému a harmonickému rozvoji každého...“*¹⁹⁵ Po poměrně podrobných úvodních

¹⁸⁷ Tamtéž.

¹⁸⁸ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.10. ISBN 5-354-00489-6.

¹⁸⁹ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.10. ISBN 5-354-00489-6.

¹⁹⁰ Tamtéž.

¹⁹¹ Tamtéž

¹⁹² Pojem *carství svobody* používá A. V. Buzgalin jako označení blíže nespecifikované spravedlivé společnosti, pokud nechce uvádět její bližší charakteristiky. Jedná se o slova v Rusku známé revoluční písně, kterou s oblibou zpíval V. I. Lenin.

¹⁹³ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.11. ISBN 5-354-00489-6.

¹⁹⁴ Jedná se o vzpomínku A. I. Buzgalina na studentská a aspirantská léta na ekonomické fakultě Lomonosovovy moskevské státní univerzity. Rovněž pisatelka informace může jako absolventka filozofické fakulty stejné univerzity potvrdit atmosféru svobodné diskuze, která tam panovala, a důraz na interpretaci klasiků marxizmu, která byla, mnohdy byť i skrytě, v rozporu se stalinistickým výkladem.

¹⁹⁵ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.11. ISBN 5-354-00489-6.

úvahách pak přistupuje k vysvětlování myšlenky o souvislosti mezi stalinizmem a koncem SSSR, jak je deklarováno již v samotném názvu publikace.

Lid mlčí nebo též Mlčící lid... asi tak by se dal přeložit název úvodní části první kapitoly. Název v mnoha ohledech až zlověstný. Název, který doslova provokuje a přímo vyzývá k tomu, aby nám jej autor blíže objasnil. Musíme uznat, že A. V. Buzgalin se bez okolků a dlouhých úvodů (ty už má za sebou) pouští do vysvětlování, proč si u něj jeho spoluobčané vysloužili právě uvedené hodnocení. Tvrdí, že současná situace, připomeňme si, že je hodnocen stav z počátku 21. století, je tragická a současně paradoxní. Tragičnost vidí v tom, že jsou ničeny a popírány naše hodnoty. Tedy hodnoty, jak plyne z celkového kontextu jeho úvah, které jsou spjaty se socialismem. Zmiňuje se o tom, že většina občanů Ruska, kteří byli krutě postiženi během kapitalistických reforem, upřednostňuje právě socialistický ideál. Dokonce považují etapu „rozvinutého socialismu“, přičemž uvedený názor ponechává bez komentáře, za neúspěšnější v dějinách Ruska.¹⁹⁶ Po konstatování většinově rozšířených nálad a mínění v ruské společnosti, upozorňuje na jev, jehož paradoxnost upoutala jeho pozornost. A tak si můžeme přečíst, že: *Stejná většina jednoznačným způsobem záporně odpovídá na otázku o připravenosti osobně se podílet na boji za změnu nynějšího ekonomického a politického zřízení... pasivita, nízká úroveň sebeorganizace, samostatnosti...*¹⁹⁷ Čtenář, který cítí alespoň určitou sounáležitost s úsilím, které si klade za cíl překonání kapitalizmu, určitě bude souhlasit s tím, že v uvedeném paradoxu se skrývá pramálo optimizmu. Přesvědčení o nutnosti změnit stávající společnost přesto nutí autora, aby si kladl, a tím současně i čtenáři, další a další otázky. ... *v čem spočívá příčina doslova obludného konformizmu ponižovaných, okradených a urážených pracujících v Rusku?*¹⁹⁸ K vyřčenému můžeme přidat i náš postřeh, že se nejedná pouze o zvláštnost současné ruské společnosti. V českém prostředí sice můžeme pozorovat velké množství nejrůznějších aktivit, ovšem téměř chybí takové, které mají jak z hlediska počtu účastníků, tak i jejich ohlasu a dosahu celospolečenský rozměr, nemluvě o orientaci ve směru socialistické perspektivy. Kromě toho popisovaný konformismus určitě není zvláštností jedné země.

Ještě před tím, než se přistoupí k řešení problému, a tím spíše problému z oblasti společenského života, má svůj smysl a význam formulace otázek, na které nemusí být neprodleně nalezena odpověď. Právě tímto způsobem postupuje ve svých úvahách A. V. Buzgalin, který vyzval svého čtenáře k diskusi a společnému přemýšlení. Poté, kdy poukázal na konformismus svých spoluobčanů a porovnával ho s aktivitou pracujících v jiných částech světa, pokračuje: *Za neméně důležité je vidět problém v tom, jaké jsou cíle našeho boje. Co je prvotní – rozvoj osobnosti, nebo síla státu?*¹⁹⁹ A rovněž tak trochu provokuje: ... *jsme připraveni otevřeně a čestně vystoupit jako stoupenci zopakování těch metod, které používala řídicí moc SSSR v roce 1937 nebo je považujeme za nepřipustné...*

¹⁹⁶ Srovněj: Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.12. ISBN 5-354-00489-6.

¹⁹⁷ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.12. ISBN 5-354-00489-6.

¹⁹⁸ Tamtéž.

¹⁹⁹ Tamtéž: s.13.

*domníváme se, že jsou možné a nezbytné nyní.*²⁰⁰ Přímo vizionářsky se ptá na prostředky, které jsou za přípustné při upevňování geopolitického postavení jeho vlasti. Ovšem odpověď na tuto otázku bude aktuální, jak již dnes víme, až za dvacet let. Prozatím si všímá, že domnělá různorodost sil, které reprezentují kapitalistickou restauraci je vzácně stejná, pokud se jedná o hlavní zájmy a cíle v podobě upevňující se moci a peněz. Jejich pozice jsou si vzácně blízké, buď se jedná o *konzervatismus velmocenské patriarchálnosti nebo tržní fundamentalismus.*²⁰¹ K tomuto problému, který je prozatím naznačen spíše rámcově, se bude vracet v dalších letech. Na počátku 21. století se autor soustředil na vnitřní příčiny konce socialismu v SSSR i samotného SSSR a pokouší se najít východisko ze vzniklé situace. Důrazně totiž odmítá názory, že se jedná výlučně o zradu jednotlivců nebo hrátky imperialismu a CIA. Opět se ptá: *... kdo může a musí vystoupit jako hlavní subjekt obnovy a odstranění kapitalistického jha: vůdce, hrdina... nebo my sami... „vlastnoručně“ a zodpovídat za všechno, co se uskuteční.*²⁰² Otázky pokračují a jejich společným jmenovatelem je hledání příčin pasivity většiny obyvatel, kdy je aktivita zdola jevem spíše výjimečným. Poté, kdy autor charakterizuje vládnoucí vrstvu, podává celkový obraz výsledné situace jako jednotu vzájemně se doplňujících protikladů: *Byrokratická, lidu cizí moc, stojící nad ním jako nějaký bůh – vůdce – mesiáš a pasivní lid, z něhož se stal dav maloměšťáků, kteří nejsou schopni sebeobrany a vlastního organizování – to jsou dvě strany jedné mince.*²⁰³

Současně A. V. Buzgalin, a jak si později ukážeme, tak i A. I. Kolganov, nepopírají zásluhy předchozích generací obyvatel Sovětského svazu a Ruska jako jeho součásti, na budování základů socialismu a vítězství nad fašizmem. Vlna masové iniciativy a doslova hrdinství však nebyly jedinou stránkou sovětské historie. Není proto nic překvapivého na konstatování, že úvahy o mlčícím lidu končí slovy: *Odpovězme si na hlavní otázku, proč jsme v některých případech – my obyčejní pracující – dokázali vykonat grandiózní věci a změnit historii v průběhu 10 dní, které skutečně otřásly světem, a v jiných nejsme schopni vystoupit s požadavkem, aby nám včas vydali naši žebráckou mzdu.*²⁰⁴

Socialismus budoucnosti: „vláda lidu prostřednictvím samotného lidu“. To je název a současně stěžejní myšlenka následující části kapitoly. Autor se však nejdříve pokusil čtenáři přiblížit svoji představu o budoucím socialismu. Pokud se někomu bude zdát, že se jedná o zjednodušující výklad, musíme si uvědomit, že publikace je určena primárně širší čtenářské obci. Především však části mladé generace, která se nemůže zbavit představ o těsném sepjetí minulých úspěchů Sovětského svazu s osobností Stalina a tím druhem politiky, kterou reprezentoval a zároveň symbolizoval.

... posun k socialismu XXI. století, sděluje autor, je epochou „lidské revoluce“, kde novátorské schopnosti člověka a jejich předmětná realizace – vzdělání a výchova, kultura a věda, postindustriální technologie a ochrana přírody sehrají úlohu, kterou před sto lety

²⁰⁰ Tamtéž.

²⁰¹ Tamtéž: s.16

²⁰² Tamtéž.

²⁰³ Tamtéž: s. 15.

²⁰⁴ Tamtéž: s. 17.

*sehrála elektrifikace a industrializace.*²⁰⁵ Na zmíněném základu se uskuteční změny sociální struktury, které jsou stručně uvedeny jako skok od industriální země dělníků a inženýrů, kteří tvoří v současnosti většinu obyvatel země, do stavu vysoce vědecky vzdělané mocnosti vědců, umělců a učitelů.²⁰⁶ Aby mohl být, slovy autora, uskutečněn *výpad směrem k socialismu budoucnosti... je nezbytná existence adekvátních sociálně ekonomických a politických forem, které budou garantovat*²⁰⁷ **nejenom existenci vlády v zájmu lidu, ale i vládu samotného lidu.**²⁰⁸ Do popředí se tak dostává otázka o uspořádání takového politicko-ideologického systému, kdy **bude vláda nejenom formálně, ale ve skutečnosti patřit pracujícím... ne kastě, která stojí nad nimi...**²⁰⁹ Poté následuje rámcový výčet projevů demokratického uspořádání budoucí socialistické společnosti a konstatování, že obecně demokratická práva v ní nemohou být omezenější než ta, která se realizují v rámci buržoazní demokracie. Zde se A. V. Buzgalin ve svém výkladu posunul k závěru, kdy poukazuje na protikladnost stalinizmu a předpokládaného socialismu budoucnosti, když tvrdí: **Právě na tomto místě – v otázkách demokracie a reálné svobody Osobnosti – se dostává do popředí tvrdá hranice mezi námi a dnešními stalinisty. Jedná se o otázku kam, jakým směrem máme jít zítra, při vytváření socialismu postindustriální epochy.**²¹⁰

V návaznosti na výše uvedenou autorskou pozici si dovolíme malý komentář. Především vyjádříme souhlas s autorovým názorem, že překonání stalinizmu nesouvisí výlučně s interpretací více nebo méně vzdálené sovětské minulosti, a doplníme, že se to týká i dalších zemí, předlistopadové Československo nevyjímaje. Překonání stalinizmu v oblasti názorové, ale i způsob řešení problémů praktické činnosti, které jsou mu vlastní, je otázkou nejenom současných přístupů. Vztahuje se možná více, než jsme ochotni si připustit, především k budoucím cílům levicových hnutí. V českém prostředí se rovněž jedná o nanejvýš aktuální záležitost, tím spíše, že i zde se objevila generace mladých stalinistů, kteří se domnívají, že ztotožnění Stalina se socialismem je tím skutečným a správným antikapitalistickým postojem. Neuvědomují si, že se dostávají na platformu, kterou zastávají konzervativní prokapitalistické síly, které nevidí rozdíl mezi autentickým socialismem a stalinizmem.

A. V. Buzgalin po zmínce o důležitosti rozvoje demokracie dodává, že její prohlubování je sice nezbytným, ne však postačujícím sociálně politickým předpokladem reálného osvobození člověka. K jeho uskutečnění je principiálně nutné ještě i osvobození práce, které vnímá jako reálnou všeobecnou dostupnost výrobních prostředků a jejich rovné a svobodné přivlastnění pracujícími. Uvádí, že je nutná diskuze o konkrétních cestách rozvoje lidové moci a samosprávy ve společnosti, která se bude posouvat k socialismu.²¹¹ Upozorňuje na principiální důležitost určení směrů vývoje. *Půjdeme po cestě, která povede*

²⁰⁵ Tamtéž: s. 18. Zároveň si musíme uvědomit, že se jedná o industrializaci a elektrifikaci, která probíhala v SSSR. V rozvinutých kapitalistických zemích uvedené procesy probíhaly již dříve.

²⁰⁶ Tamtéž.

²⁰⁷ Následné zvýraznění textu přísluší autorovi a my jej v případě citací budeme respektovat.

²⁰⁸ Tamtéž: s. 19.

²⁰⁹ Tamtéž.

²¹⁰ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.20. ISBN 5-354-00489-6.

²¹¹ Srovnej: Tamtéž: s. 22

*k posílení vlády lidu, kterou realizuje sám lid, na základě zdola narůstající organizace sebe sama, nebo cestou upevnění moci, která stojí nad lidem a je mu cizí.*²¹² Poté, kdy se A. V. Buzgalin odvolává na klasiky marxizmu a další myslitele socialistické orientace, uvádí, že *hlavní předností socialismu je úplnější, než může poskytnout kapitalismus, vysvobození tvůrčí energie každého člověka a společná schopnost pracujících vyvářet nové, sociálnímu pokroku více odpovídající humanitární, kulturní, ekonomické a technické formy.*²¹³

V závěru výše citovaných úvah autor přichází k závěru, ... že nastal moment, aby byla položena otázka: *proč tedy SSSR dosáhl tak výrazných úspěchů v etapě, kdy panovala v letech 1930-1950 pevná politická a ideologická centralizace?*²¹⁴

Odpověď hledejme ve třetí části první kapitoly s názvem „Socialismus“ minulosti: *entuziasmus versus diktatura.*²¹⁵ A. V. Buzgalin hned na jejím začátku vyzývá čtenáře, aby souhlasil s tezí, že **politické a ideologické formy stalinské etapy se nemohou podílet na budování sociálně svobodné společnosti postindustriální epochy.**²¹⁶ A opět pokládá otázku, *zda byla politická a ekonomická moc v SSSR vládou samotného lidu, nebo základní ekonomická, politická a ideologická práva a zplnomocnění určená k přijímání rozhodnutí se zkoncentrovala ve zmiňované etapě v rukách zvláštní sociální skupiny – nomenklatury, na jejímž vrcholu se nacházel Stalin?*²¹⁷ Poté uvádí celou řadu konkrétních příkladů o způsobech, jakými byla omezována práva občanů SSSR. Ovšem svůj úkol vidí v odhalení podstaty moci, *kteřá byla soustředěna v rukách zvláštní sociální vrstvy – stranicko-státní byrokracie (nomenklatury).*²¹⁸

A. V. Buzgalin není jediným, a už vůbec ne prvním, marxistou, který se zmiňuje o zvláštní skupině stojící nad společností, jež měla ambice budovat socialismus. Není naším úkolem věnovat se této otázce. Tak si připomeňme alespoň existenci podobných názorů u Lva Trockého a levé opozice, Milovana Djilase nebo i českého marxisty Josefa Hellera.

Autor se snaží ukázat, že podpora Stalina vyrůstala z reálné podpory socialistické výstavby, aby se pak proměnila ve formu kultu osobnosti. ... **právě stalinismus se stal kulminačním bodem v procesu proměny sovětského lidu – subjektu, který vstoupil na cestu uvědomělého utváření socialismu – na pasivního otroka nomenklatury.**²¹⁹ *Pracující si sami vypěstovali stranicko-byrokratickou byrokracii... kteřá si je nejenom podřídila, uzurpovala si reálné úspěchy lidu a země, přivlastnila si to, co uskutečnili pracující ne díky ní, ale navzdory*

²¹² Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.22. ISBN 5-354-00489-6.

²¹³ Tamtéž.

²¹⁴ Tamtéž.

²¹⁵ Na tomto místě se musíme zmínit o publikaci Kritičeskij marxizmus. Prodolženie diskusij. Moskva: 2001, na kterou se odvolává A. V. Buzgalin. Právě ona má obsahovat podrobné zdůvodnění a argumentované vysvětlení těch tezí, které nyní sděluje ve stručné podobě. Nepodařilo se nám zjistit její výskyt v knihovnách na území České republiky.

²¹⁶ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.23. ISBN 5-354-00489-6.

²¹⁷ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.23. ISBN 5-354-00489-6.

²¹⁸ Tamtéž: 25

²¹⁹ Tamtéž: 26

*parazitické moci...*²²⁰ Zmiňovaná byrokracie vyrůstala z rostoucího maloměšťáctví a konformizmu mas, což nakonec přivedlo ke krachu výrůstků socialismu, uvádí se.²²¹ Připomeňme si, že obdobná situace, byť s určitými specifiky, nastala i v dalších zemích, které se hlásily k socialismu.

Pořád zůstává otevřenou otázkou, jak je to s těmi nespornými úspěchy, které zaznamenal Sovětský svaz během svojí existence. Autor vidí jejich příčinu a zdroj v energii sociální tvořivosti mas, kterou probudila Velká říjnová socialistická revoluce. Právě tato vzedmutá vlna nesmírného entuziasmu a úsilí byla tak mohutná, že vydržela (přičemž někdy uhasínala, jindy dostávala dodatečné impulzy) až do 70. let XX. století.²²² Počínaje koncem 20. let XX. století²²³ se jedná v souladu s autorovou koncepcí o boj dvou linií. Jednou z nich je postupně uhasínající sociální tvořivost mas (až na určitá období jejího dočasného vzedmutí) a druhou je upevňující se stranicko-státní byrokracie, která si postupně přisvojovala reálnou ekonomickou, politickou a ideologickou moc.²²⁴ Výsledkem byla, jak podotýká A. V. Buzgalin, paralelní existence a spletenost zárodků socialismu a jeho deformací v reálném životě.²²⁵ Dokonce připouští existenci momentů, kdy bylo možné situaci napravit, pokud by v cestě nestál stalinismus.

Renesance stalinizmu a budoucnost socialismu v Rusku je námětem poslední závěrečné části první kapitoly, která reaguje na poměry panující v Ruské federaci v době napsání. Dozvídáme se, že renesanci stalinizmu vyvolala podle mínění autora systémová krize, která nastoupila po změně společenského zřízení a rozpadu SSSR. Je pro ni charakteristický propad ve všech oblastech společenského života, nesmírné zbídačení milionů, ale i ztráta prestiže na mezinárodním poli. V této situaci se objevuje volání po silné ruce, která by odstranila ničím neomezovanou svévoli a nastolila by pořádek. Občan si rovněž přeje, aby si jeho země ve světě opět vážili. Ale to hlavní, sděluje nám A. V. Buzgalin, čím je stalinismus přitažlivý: *vzpomínkou – snem o době, kdy byl chráněn státem, měl jistoty (bydlení, práce, mzdy a penze, vzdělání a zdravotní péče) a nemusel nést žádnou osobní zodpovědnost...*²²⁶ Zrovna mládež, tvrdí dále ... *vidí ve stalinizmu jednu z nejjednodušších cest řešení současných rozporů.*²²⁷ Považuje za tragédii vlastní země, že zrovna stalinismus, který zdiskreditoval myšlenku socialismu, je nyní *jediným prakticky srozumitelným a pochopitelným symbolem nového spravedlivého a pokrokového zřízení, kterým je socialismus.*²²⁸

A. V. Buzgalin je odpůrcem kapitalizmu a je přesvědčen o správnosti socialistické vize. Součástí jeho postojů je rovněž, jak již nejednou bylo námi zdůrazňováno, nesmiřitelná

²²⁰ Tamtéž.

²²¹ Srovnej: Tamtéž: s. 26-27.

²²² Srovnej: Tamtéž: s. 27.

²²³ Jedná se o období, kdy Stalin vítězí nad svými oponenty a dochází k upevňování jeho moci. Souběžně se prohlubuje centralizace a direktivně byrokratický způsob řízení země.

²²⁴ Srovnej: Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.28. ISBN 5-354-00489-6.

²²⁵ Srovnej: Tamtéž: s. 33.

²²⁶ Tamtéž: s.39

²²⁷ Tamtéž: s.40.

²²⁸ Tamtéž.

antistalinistická pozice. Situace byla pro něj a obdobně smýšlející teoretiky v jeho vlasti složitá již v době vydání publikace. Dovolíme si tvrdit, že k dnešnímu dni se v tomto ohledu příliš mnoho nezměnilo.

Připomeňme si, že výše jmenovaný je původním vzděláním ekonom a této vědě se věnuje i v současnosti. Jeho vědecký zájem však dávno překročil vlastní výchozí specializaci. Závěry, k nimž dospěl, mají rovněž filozofický a obecně sociologický charakter. V jeho názorech se setkávají a prolínají všechny součásti marxizmu včetně učení o budoucí sociálně spravedlivé společnosti. Přesvědčit se o tom můžeme z jeho článků a publikací, s nimiž se můžeme i u nás seznámit. Právě A. V. Buzgalin byl iniciátorem vzniku, byť nevelkého, ale velmi aktivního Centra soudobých marxistických výzkumů při filozofické fakultě Lomonosovovy Moskevské státní univerzity a stojí v jeho čele.²²⁹ Naše krátká informace a vlastně i odbočení je úmyslné. Stalinismus je totiž tím společenským jevem, jehož příznivce můžeme najít i mezi představiteli levicové scény v České republice. Údaje o autorovi je snad přesvědčivější, aby se i navzdory případnému nesouhlasu seznámili s argumenty, které obsahuje publikace *Stalin a rozpad SSSR*.

V následující části knihy A. V. Buzgalin přistupuje ke srovnání názorů liberálů a stalinistů. A nachází, pro někoho možná překvapivě, řadu společných rysů. V obou případech se jedná o nekritické a nedialektické vnímání historie. ***Jak stalinisté, tak i liberálové s radostí a naivitou zdravého smyslu ... ztotožňují stalinismus se socialismem...***²³⁰ Oba tyto závěry hodnotí autor jako stejně nepravdivé. Liberál tvrdí, že socialismus nemůže mít jinou podobu než diktátorsky represivní a z tohoto důvodu považuje za utopii překonání rozporů stalinizmu. Stoupenec stalinizmu je toho názoru, že právě stalinistický SSSR byl tím skutečným socialismem. Z tohoto důvodu musí být jeho nedostatky ospravedlněny a pokusy o kritiku se považují za renegátství.²³¹ Po úvodním hodnocení následuje závěr: ***Uvedená tragická shoda nejenom mění stalinistu na „jiné já“ liberála, ale objektivně, nezávisle na vůli a přání mnoha komunistů – stalinistů stávají se z nich nesmírně výhodní spojenci těch, kteří bojují proti socialistické obnově naší země.***²³² ***... stalinismus není objektivně výzvou do budoucna, ale nostalgií po minulosti...***²³³ Sečtělého marxistu zajisté nepřekvapí, že autor se odvolává na pasáž *Manifestu komunistické strany* K. Marxe a B. Engelse, která je věnována *reakčnímu socialismu*. Rovněž my se připojujeme k doporučení, které spočívá v jejím pozorném přečtení. Týká se to nejenom těch, kteří se s tímto významným textem marxistické teorie ještě neseznámili, ale i těch čtenářů, kteří jej v minulosti prostudovali a mají pocit, že nic nového, a tím spíše neznámého, tam nemohou objevit. Naše vlastní zkušenost potvrzuje, že právě části *Manifestu*, které analyzují různé společenské teorie, které se slovně hlásí

²²⁹ Popisujeme situaci před 24. březnem 2022.

²³⁰ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.40-41. ISBN 5-354-00489-6.

²³¹ Srovnej: Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.41. ISBN 5-354-00489-6.

²³² Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.41. ISBN 5-354-00489-6.

²³³ Tamtéž: s. 42.

k socialistickému myšlenkovému směru a ve skutečnosti k němu nepatří, jsou stále aktuální.²³⁴

A. V. Buzgalin se s námi dělí o postřehy, které mají vztah k budoucímu vývoji a jsou snad ještě aktuálnější, než byly v době vydání publikace. ... ***současní stalinisté objektivně, navzdory svým subjektivním úmyslům připravují půdu pro pravicový autoritarismus v Rusku.***²³⁵ Z těchto důvodů vnímá víru ve Stalina téměř jako největší nemoc levicového hnutí. Samozřejmě, že svůj závěr vztahuje k situaci v Ruské federaci, která je mu z pochopitelných důvodů nejbližší. Přemýšlivého čtenáře v této souvislosti určitě napadne myšlenka. Do jaké míry odráží výše uvedené závěry v jejich obecné rovině taktéž situaci v České republice.

V závěru kapitoly hodnotí ruský kritický marxista Buzgalin stalinismus jako minulost, která skončila prohrou. Úkolem současnosti, jak se domnívá, je orientace na výhru v soutěži s kapitalismem nové epochy. V této situaci nepovažuje nostalgii za pomocníka, ale za nepřítele. V zájmu vítězství ve zmiňované soutěži je nezbytné vydat se jinou cestou, než byla ta sovětská, a jinou, než je globálně kapitalistická. Nový směr vývoje vidí v rozvoji, který se bude opírat o „lidské kvality“ – novátorský potenciál osobnosti, vysoké technologie, kulturu, vědu a vzdělání.²³⁶ V zájmu dosažení tohoto cíle je v první řadě nezbytný kritický pohled na minulost a nové uchopení teoretického dědictví socialistů a komunistů, dodává.

Další kapitola stejného autora nese název *Příčiny rozpadu SSSR: stalinština a zmutovaný socializmus*. Především upozorňuje, že názory na příčiny konce SSSR a současně na osud dalších zemí, které se hlásily k socialismu, jsou ovlivněny hlavně ideově politickými pozicemi představitelů jednotlivých koncepcí. Nejrozšířenějším je neoliberální pohled na události z přelomu 80. a 90. let XX. století. Jeho nositelé to považují za konec „komunizmu“. Samotný „komunismus“ je vnímán jako historická náhoda. Na druhé straně názorového pole vidí stalinistickou verzi marxizmu-leninizmu. V jejím rámci se vznik SSSR interpretuje jako absolutně zákonitá záležitost a jeho rozpad je vysvětlován subjektivními, jindy zase vnějšími faktory. Existuje pozitivistický přístup, který spočívá ve výčtu celého spektra faktorů, které měly vliv jak na vznik SSSR, tak i na jeho zánik.²³⁷ Chybí však odpověď na otázku, *proč se objevily všechny tyto faktory.*²³⁸

Způsob, jakým je řešena otázka vzniku a zániku společnosti, která se považovala za socialistickou, úzce souvisí „s teoretickou charakteristikou podstaty zřízení, které se zformovalo v SSSR“. K nejznámějším koncepcím v rámci socialistického spektra, patří tři

²³⁴ V této souvislosti se podělím o vlastní vzpomínku na dobu studií v Moskvě. Naši lektori nám tehdy při výkladu o genezi marxizmu zdůrazňovali, jak velkou pozornost K. Marx a B. Engels v *Manifestu* věnovali různým formám „socializmu“, které existovaly v době jejich života. Zmíněná poznámka mi tehdy utkvěla v paměti, ale její význam jsem plně pochopila až po určité době.

²³⁵ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.43. ISBN 5-354-00489-6.

²³⁶ Srovnej: Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.44. ISBN 5-354-00489-6.

²³⁷ Jeho stoupence vidí jak mezi pravicí, tak i na levici.

²³⁸ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.51. ISBN 5-354-00489-6.

následující. Jako první je připomínán názor, že SSSR, který reprezentoval socializmus, byl novým zřízením, které bylo efektivnější než kapitalizmus, a jeho rozpad nevyvolaly vnitřní objektivní příčiny, ale vnější příčiny rovněž objektivního charakteru. Dalším názorovým směrem je hodnocení sovětského systému jako raného socializmu, který byl ve stadiu zrodu, velmi nestálý a s vlastními hlubokými vnitřními rozpory. Lehce se mohl vydat po negativní koleji, lehce jej bylo možné rozvrátit. Jako třetí je uváděno tvrzení Lva Trockého, že v SSSR vznikl dělnický stát, který se vyznačoval byrokratickými zvrácenostmi. Jmenovaný předpovídal, že po uplynutí několika desetiletí se uskuteční jeho proměna na buržoazní systém. Vzhledem k tomu, že sovětská nomenklatura skutečně vyměnila svoji moc za peníze a kapitál, neměly by názory Trockého, soudí Buzgalin, ujít naší pozornosti.

Závěr stručné klasifikace názorů na příčiny pádu SSSR obsahuje ještě jednu ne příliš rozsáhlou autorovu poznámku, která si určitě zaslouží naši pozornost, byť se vztahovala k ruské realitě. Jedná se o postoje teoretiků, kteří jako žádoucí pro Ruskou federaci vidí pozici velmoci („*děržavniky*“) a zdůrazňují: ... že *SSSR patřil k jednotné euroasijské (ruské) civilizaci. Tito autoři považují rozdíl mezi carským a sovětským impériem za méně významný než rozdíl mezi evropskou a euroasijskou civilizací a zdůrazňují zvláštní úlohu Stalina*²³⁹. Ve vzpomínané teorii se Stalinovi přisuzuje, že dokázal transformovat původní Marxův (západní) projekt na skutečně ruský, který odpovídal staletým tradicím ruského státu a měl podobu supervelmoci sovětského typu. No a ta měla být projevem euroasijské civilizace. Příčiny rozpadu SSSR vidí stoupenci popisované teorie v tom, že vedení SSSR opustilo koncem 20. století stalinskou velmocensko-státní strategii a pokusilo se o orientaci na Západ. Ovšem ta byla podle nich neslučitelná s místní mentalitou, tradicemi a dalšími zvláštnostmi země.

Naše podrobná interpretace krátkého odstavce je úmyslná. Názory, že na území Ruska existuje civilizace odlišná od okolního světa a v tomto ohledu je Rusko něčím výjimečným, nevymizely. Spíše naopak. Jsou stále častěji prezentovány i ve veřejném prostoru. A v této souvislosti se dostává do popředí dříve nebývalý a ojedinělý aspekt interpretace dějin SSSR. Mizí sepjetí Sovětského svazu se socializmem, nechť už by bylo hodnocení jeho charakteru jakékoliv. Zůstává faktor územní rozlehlosti jako ceněná hodnota a především tradice, přesněji ty z nich, které již před sto lety během ruských revolucí většina obyvatel odmítla.

A nyní se po krátkém odbočení vraťme k autorovým úvahám o sovětské minulosti. V části knihy, kterou nazval „*Past XX. století*“, nás seznamuje s vlastní originální hypotézou o charakteru zřízení, který existoval s SSSR až do jeho zániku. Již to, že A. V. Buzgalin prezentuje vlastní názory jako hypotézu, potvrzuje, že bytí je přesvědčen o její správnosti, chápe, že nutně bude předmětem diskuze. Nemusí být přijata a kromě toho, mohou existovat i jiná vysvětlení, která vznikají na půdě marxizmu i v širším okruhu socialisticky a levicově orientovaných teoretiků. Jako příklad nesouhlasu lze vzpomenout postoje jeho přítele A. I. Kolganova, který je i spoluautorem některých společných monografií. A. V. Buzgalin tvrdí: ... *vznik SSSR jako krajně specifického sociálního systému a jeho rozpad*

²³⁹ Tamtéž: s. 52.

vyvolaly jedny a tytéž příčiny.²⁴⁰ Dále vysvětluje, že k nim patří vznik zvláštního organismu v podobě stalinistického „reálného socialismu“, který nazývá „zmutovaným socialismem“. Posledně uvedený byl podle něj *poměrně dobře přizpůsoben k řešení rozporů pozdního industrialismu, imperialistických konfrontací a světových válek, ale byl absolutně neschopný (v podobě, v níž se zformoval v polovině XX. století a zůstal ve svém podstatě stalinistickým až do konce) důstojně odpovědět na výzvy epochy globalizace.*²⁴¹ Mezi příčiny vzniku tohoto útvaru, které označil za past XX. století, zařadil skutečnost, že svět se počátkem uvedeného století potýkal s nutností vzniku nového zřízení. Vyvolána byla hloubkou společenských rozporů a rozvojem mohutných sociálních hnutí. A. V. Buzgalin zde provádí paralelu mezi tehdejší a současnou situací. Rovněž v dnešní době vidí *nutnost zrodu nové společnosti.*²⁴² Ovšem, jak dále podotýká ve vztahu k minulosti, nutnost kvalitativní společenské změny byla pouze jednou stranou mince. Její obrácená strana spočívala v tom, že existovaly minimální možnosti vývoje principiálně nové společnosti. Uvedené se podle něj vztahovalo nejenom k Rusku, ale celému světu. V tomto rozporu mezi nutností vzniku nové společnosti a nedostatkem podmínek nezbytných pro její vznik vidí právě zmiňovanou past, v níž se ocitli lidé počátkem XX. století. Rozpor mezi společenskou nutností a možnostmi, které poskytovala tehdejší společnost, aby bylo možné tuto nutnost plně realizovat,²⁴³ byl rámec, v němž vznikl a existoval SSSR. V této souvislosti autor upozorňuje na jednu důležitou zkušenost, kterou opakovaně zdůrazňuje a připomíná: ... *novou společnost je možné vytvořit pouze samotnými lidmi zdola; nelze ji vybudovat byrokraticky shora.*²⁴⁴ Při zmínce o utváření nových společenských vztahů úsilím lidí zdola dodává, že se jedná *o společnou neboli asociativní tvořivost.*²⁴⁵ Nejedná se jenom o budování nových měst a závodů. A my dodáme, že právě posledně zmíněné akce v jejich kvantitativním vyjádření sloužily dobovým argumentem při dokazování úspěšnosti socialistické výstavby.

Autor opakovaně zdůrazňuje význam sociální energie, sociální tvořivosti mas, iniciativy zdola i masového nadšení... Současně upozorňuje, že samotná sociální tvořivost není jedinou charakteristikou společnosti, která měla ambice vybudovat socialismus a není ani postačující k dosažení tohoto cíle. Byť doslova výbuch sociální energie, kterou uvolnila revoluce v roce 1917, byl tak obrovský, že ještě po dlouhou dobu plnil úlohu zdroje socialistických tendencí.

V návaznosti na výše uvedené si dovolíme malou poznámku. Čtenáři znalému marxistické teorie bude možná na tomto místě chybět zmínka o materiálních podmínkách nezbytných pro socialistický vývoj. A. V. Buzgalin se však tomuto problému nevěnuje a považuje za postačující poznámku o minimálních materiálních podmínkách pro vznik

²⁴⁰ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.53. ISBN 5-354-00489-6.

²⁴¹ Tamtéž: s.53.

²⁴² Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.54. ISBN 5-354-00489-6.

²⁴³ Autor se domnívá, že popisovaná situace se netýkala pouze ruské společnosti.

²⁴⁴ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.54. ISBN 5-354-00489-6.

²⁴⁵ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.54. ISBN 5-354-00489-6.

socialistické společnosti na území, které v minulosti patřilo k carskému Rusku. Jeho úkol spočíval v upřesnění, jakým způsobem se tendence společenského vývoje projeví v činnosti lidí a kdo byl jejich nositelem.

Kromě masové aktivity zdola, masové tvořivosti, která usilovala o vybudování nové společnosti *se paralelně se vyvíjel byrokratický státně stranický systém, který se později proměnil na nomenklaturu.*²⁴⁶

V Sovětském svazu, jak je všeobecně známo, se přistoupilo k vybudování chybějící materiálně technické základny a jí odpovídajících vztahů jako nezbytné podmínce na cestě k socialismu. A. V. Buzgalin tento proces charakterizuje položením otázky „Kdo – koho?“, která, vyjadřovala soupeření mezi státním a soukromým sektorem.²⁴⁷ Tím ovšem nebyl vyčerpán problém vývoje ve směru socialistické perspektivy. Opět nás upozorňuje, že na otázku o vývoji směrem k socialismu lze nahlížet i jiný způsobem. Byla to zároveň: *Oblast konfliktu mezi sociální tvořivostí, utvářením nové společnosti zdola samotnými pracujícími z jedné strany a formující se státně byrokratickou stranickou nadstavbou (budoucí nomenklaturou), která se opírala o konformismus a maloměšťáctví mas, ze strany druhé.*²⁴⁸ Výsledkem zmiňovaného konfliktu bylo v prvním případě vítězství společenského sektoru, který se proměnil na státně byrokratický, nad buržoazním. *Ovšem v druhém případě nomenklatura, státně byrokratická moc konec konců zvítězila nad sociální tvořivostí pracujících.*²⁴⁹

A. V. Buzgalin se domnívá, že v SSSR v důsledku toho, že se nepodařilo překonat rozpory, které označil jako „past XX. století“, vznikl systém se silným vnitřním potenciálem k degeneraci a sebezničení.²⁵⁰

Autor se pak na dalších stránkách publikace věnuje útvaru, který byl výsledkem výše popisovaných procesů a který, jak již připomínal, označil za zmutovaný socialismus. Jedná se podle něj o slepou uličku v historickém smyslu. Byl to společenský systém, který sice překlenul rámec socialismu, ale nevytvořil stabilní model, který by umožnil vývoj směřující ke komunismu.²⁵¹ Uvedené hodnocení se vztahuje rovněž k minulosti zemí, které byly součástí světové socialistické soustavy. Rovněž v jejich případě nepochybil samotný ideál socialismu, ale ta skutečnost, že reálné zárodky socialismu se nerozvíjely v adekvátní, ale ve znetvořené, zmutované podobě, kterou nabýly již v momentu svého vzniku. Počínaje revolucí roku 1917, existovala řada směrů a možností vývoje. Nakonec *vznikl stabilní, ale nesmírně nepružný systém, který nebyl přizpůsoben k radikálním změnám v budoucnu.*²⁵²

²⁴⁶ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.55. ISBN 5-354-00489-6.

²⁴⁷ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.56. ISBN 5-354-00489-6.

²⁴⁸ Tamtéž.

²⁴⁹ Tamtéž.

²⁵⁰ Tamtéž.

²⁵¹ Srovnej: Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.57. ISBN 5-354-00489-6.

²⁵² Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.58. ISBN 5-354-00489-6.

A. V. Buzgalin připouští, že přece jenom existovala možnost, byť minimální, nepřipustit, aby se vývoj zvrátil ve zmutovanou formu socialismu. *Zavírat oči před skutečností, že se uskutečnila taková mutace, a nepoučit se z minulé tragédie, je stejně zločinné, jako zapomínat na hrdinský boj našich otců, dědů a pradědů za socialismus.*²⁵³ Tajemství minulosti SSSR a dalších zemí, které jej následovaly, vidí v nesmírně intenzivním rozporu mezi zárodky socialismu a mutacemi socialismu.

Mutace socialismu byly podle něj zvláště výrazné během samotné stalinické diktatury nazývané „*stalinštinou*“. Právě za Stalinova života, v době, kdy stál v čele země, dosahoval konflikt mezi sociální aktivitou pracujících a panujícími byrokratickými formami největší hloubky. *Právě v tomto rozporu (který spočíval nejenom v antagonismu, ale i v jednotě stran) – spočívá klíč k pochopení naší minulosti.*²⁵⁴

A. V. Buzgalin na závěr vlastního textu zformuloval poučení, které podle něj vyplynulo ze skutečnosti rozpadu SSSR. Nejdříve připomenul, že v Sovětském svazu se přece jenom uskutečnilo několik pokusů o reformu. V jejich rámci docházelo k určitým pozitivním posunům, ale zásadní výsledek se nedostavil. Byrokratický systém měl být totiž reformován prostřednictvím byrokratických metod. Jako základní příčinu rozpadu SSSR uvádí *vyčerpání, uhasínání společné sociální tvořivosti pracujících.*²⁵⁵ Rozpad SSSR vnímá jako ukončení určitého historického pokusu vybudovat socialistickou společnost ve své vlasti. Úvahy na výše uvedené téma uzavírá těmito slovy. ***Podstatou, životní silou socialismu jako epochy pohybu k nové společnosti je nadšení nebo sociální tvořivost lidí, jejím antagonismem se stala „stalinština“ – systém, který udusil výrůstky socialismu v SSSR, hlavní „síla zla“, která nese zodpovědnost za jeho zánik.***²⁵⁶

Další kapitoly jsou z pera druhého z autorů, Andreje Ivanoviče Kolganova. I on se snaží zodpovědět otázku, která je současně názvem další třetí kapitoly: *Proč zahynul stalinský socialismus?* Obdobně jako jeho kolega a přítel polemizuje s těmi, kteří nachází viníka v osobě konkrétního politika (Gorbačova nebo Jelcina), nebo obviňují cizí rozvědky. ... *SSSR nebyl, prohlašuje autor, pouhým územím. Byl historickým jevem, jehož vznik i záhuba se podepsaly na tváři XX. století. A zničit jej mohly pouze historické procesy odpovídajícího rozsahu.*²⁵⁷

A. I. Kolganov se dlouhodobě věnuje analýze sovětské minulosti především z pohledu ekonoma. Již v roce 1990 publikovalo moskevské vydavatelství Ekonomika jeho knihu, v níž se věnoval ekonomickým procesům a jejich vzájemnému vztahu s politickou nadstavbou

²⁵³ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.61. ISBN 5-354-00489-6.

²⁵⁴ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.61-62. ISBN 5-354-00489-6.

²⁵⁵ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.69. ISBN 5-354-00489-6.

²⁵⁶ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.70. ISBN 5-354-00489-6.

²⁵⁷ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.72. ISBN 5-354-00489-6.

během prvních dvou desetiletí existence sovětského státu.²⁵⁸ V mnoha ohledech na ni navazuje monografie z let 2017 a 2018,²⁵⁹ v nichž je zkoumáno nejenom celé sovětské období, ale i formulováno poučení z této zkušenosti. Naším současným úkolem je však seznámit čtenáře s obsahem těch myšlenek, které sděluje v práci, o níž podáváme naši informaci. Objektem jeho analýzy byla, obdobně jako v monografii z roku 1990, doba, která předcházela Velké vlastenecké válce s přesahem do poválečné doby, kdy pořád ještě stál v čele země Stalin.

Svoje úvahy zahajuje, pro někoho snad až překvapivou otázkou: ... *můžeme plným právem označit sovětskou společnost za „socialistickou“?*²⁶⁰ Domnívá se, že v současnosti převládá i v odborné literatuře při hledání odpovědi emocionální hodnocení nad objektivní analýzou. Tvrdí, že se musíme vyznat v tom, jaké sociálně historické procesy pozvedly sovětskou společnost na přední místo dějin XX. století, a souběžně s tím se objevil i fenomén Stalina. Podle něj to umožnila Říjnová revoluce roku 1917. Ovšem po tomto strohém sdělení následuje další záhada, která si žádá vysvětlení. Jaký byl charakter této revoluce, čím vlastně byla.²⁶¹

Odpověď A. I. Kolganova může být překvapivá a pro někoho až šokující: *Především – navzdory vládnoucímu mínění – tato revoluce byla revolucí buržoazní.*²⁶² Jednalo se však, jak dále upřesňuje, o velmi specifickou buržoazní revoluci. Dejme tedy opět slovo autorovi: *Úkoly vyřešení rozporů kapitalistického vývoje prostřednictvím dohánějící modernizace (což tehdy spočívalo v industrializaci) byly realizovány bez buržoazie jejími třídními protivníky, kteří získali politickou moc a z tohoto důvodu se tak v mnoha ohledech uskutečňovalo neburžoazními metodami.*²⁶³ Pro jistotu svůj výklad ještě upřesňuje, když zdůrazňuje, že Říjnová revoluce měla buržoazní (přesněji buržoazně demokratický) charakter z pohledu sociálně ekonomických rozporů, které překonávala, a pokud ji posuzujeme pod úhlem politické moci, byla revolucí proletářskou.²⁶⁴ *Z tohoto důvodu, tvrdí dále, výsledek spočíval ve formování krajně nezvyklé buržoazní společnosti bez buržoazie.*²⁶⁵

Čtenář, který je obeznámen s poněkud odlišnou interpretací, jež považuje socialistický charakter Říjnové revoluce za nezpochybnitelný fakt, určitě bude chtít vědět, co se stalo se socializmem. A. I. Kolganov vysvětluje, že podle něj „socialismus“ XX. století byl pokusem vnutit výrobním silám výrobní vztahy, které nebyly adekvátní.²⁶⁶ „Industriální

²⁵⁸ Kolganov, A.I. *Put' k socializmu: tragedija i podvig*. Moskva: Ekonomika 1990. 174 s. ISBN 5-282-00940-4.

²⁵⁹ Kolganov, A. I. *Put' k socializmu: Projdennyj i neprojdennyj: ot Oktjabskoj revoljucii k tupiku „perestrojky“*. Izdanie vtoroe, pererabotannoe i dopolnennoe. Moskva: URSS: 2018. 398 s. Bibliotěka žurnala „Alternativy“ 61; Razmyšljaja o marxizme, No 151. ISBN 978-5-9710 5111-4.

²⁶⁰ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.73. ISBN 5-354-00489-6.

²⁶¹ Srovnej: Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.74. ISBN 5-354-00489-6.

²⁶² Tamtéž: s.74.

²⁶³ Tamtéž: s.75.

²⁶⁴ Srovnej: Tamtéž.

²⁶⁵ Tamtéž.

²⁶⁶ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.76. ISBN 5-354-00489-6.

socialismus“, jak pojmenovává vzniklé zřízení a jeho budování, nebylo schopné vytvořit společnost, která by překonala kapitalismus. Existovala pouze formální možnost osvobození práce a chyběla ta reálná. Jako příčinu tohoto stavu označuje chybějící, přičemž nejenom materiální, nezbytné předpoklady a převrat ve způsobu materiální výroby.²⁶⁷ Uvedená situace se týkala podle jeho mínění nejenom Ruska s jeho nízkou úrovní rozvoje kapitalismu, kde počet příslušníků průmyslového proletariátu dosahoval před revolucí 2-3 % obyvatel. Ovšem ani v nejvyspělejších kapitalistických zemích nenachází nezbytné předpoklady pro zásadní společenské změny. Podle autorových propočtů na základě příslušné literatury tvořil ve stejnou dobu podíl průmyslových dělníků v Německu 13 %, USA okolo 11 % a ve Velké Británii 20 %.²⁶⁸ Připomeňme si, že se jedná o stav před první světovou válkou.

A. I. Kolganov si je vědom, že vstupuje na poněkud tenký led, ale stejně se pouští do polemiky s klasiky marxizmu (hlavně s B. Engelsem), když tvrdí, že ve své době přecenili zralost kapitalismu. Co vznikalo během revoluce, označil za neorganické úlomky možného socialismu, kterému chyběla celistvost a životaschopnost.²⁶⁹ Uznává existenci prvků socialismu, ale odmítá za socialistickou označovat společnost jako celek. Rovněž nesouhlasí s tím, aby sovětská společnost byla nazývána kasárenským, zmutovaným nebo zdegenerovaným socialismem. Uznává existenci socialistických prvků v sovětské společnosti, mozaiku vztahů, určité fragmenty, ale nevidí za nimi celek, který by označil jako socialismus. Svoji pozici opakovaně upřesňuje, a my pro její lepší pochopení využijeme vlastní autorovy formulace: *Dialektika ekonomických základů sovětského zřízení spočívala v tom, že se jednalo o pestrou směs před buržoazních, raně buržoazních, zralých kapitalistických (včetně státně kapitalistických) ekonomických vztahů a skrz ně se pokoušely prorůstat zárodky socialismu. Socialistické výrobní vztahy se nerozvíjely v podmínkách dostatečných materiálních předpokladů, ale v důsledku násilného vpádu do oblasti výrobních vztahů a vztahů vlastnictví se pokoušely o rozšíření na celou společenskou výrobu. Výsledkem byla deformace nejenom socialistických výrobních vztahů, ale deformací byly vystaveny také všechny nesocialistické elementy, kterým byl v ostrém boji vnucován socialistický obal. Tím pádem měly všechny ekonomické elementy dané přechodné společnosti nedostatečně zformovaný, nedostatečně celistvý, fragmentární charakter.*²⁷⁰ V případě SSSR negativně působilo, jak upozorňuje, že společenským změnám tehdy chyběl mezinárodní rozměr.

Autor chápe, že v návaznosti na jeho koncepci vyvstává řada otazníků, a pokouší se na ně najít odpověď. *Odkud se vzal, klade si otázku, zarputilý konflikt dvou světových soustav a přesvědčení obou nepřátelených stran o jejich rozdílnosti a nesmiřitelnosti?*²⁷¹ Táže se, zda v tom máme vidět podvod nebo iluzi. Vůbec ne. Socialistická forma, jak poznamenává, totiž hrála aktivní úlohu ve vztahu k buržoaznímu obsahu. V polovině 30. let XX. století dokonce mizí v SSSR nositelé buržoazních vztahů. O sovětské zkušenosti nám autor sděluje, že... *nebyla náhodným pokusem formování systému, který byl alternativou kapitalismu, ale*

²⁶⁷ Tamtéž.

²⁶⁸ Tamtéž: s.77.

²⁶⁹ Tamtéž: 78-79.

²⁷⁰ Tamtéž: s.80.

²⁷¹ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.81. ISBN 5-354-00489-6.

vyjadřovala ve specifické podobě nutnost řešení uzrálých rozporů vývoje světového kapitalismu (zvláště periferijního), jež se tak však nedělo v čistě buržoazních formách.²⁷² A v rámci svých úvah opakovaně připomíná svoji domněnku, že ve skutečnosti byla v SSSR přece jenom vytvořena sociálně ekonomická struktura, která byla alternativou kapitalistickému systému.²⁷³

Na dalších stránkách se v úvahách přesouvá od ekonomické základny a sociální struktury k nadstavbovým jevům, neboť právě síla politické a ideologické nadstavby umožnila existenci té společenské mozaiky, kterou dříve popisoval. Tvrdí, že se vytvářela antiburžoazní kulturní tradice, která plnila kompenzační úlohu ve vztahu k nedostatečným předpokladům pro vznik socialistické společnosti.²⁷⁴

V souvislosti s výše uvedeným si dovolíme malou poznámku. V dalším pojednání se podle nás názory A. I. Kolganova a A. V. Buzgalina svými závěry sbližují, v některých případech mohou být až identické, ale určitě se vzájemně doplňují. A. I. Kolganov, obdobně jako jeho přítel, připomíná růst byrokracie, která bránila vzniku socialistické samosprávy pracujících. Postupně se od vysvětlování svých názorů na charakter sovětské společnosti přesouvá k osobě I. V. Stalina. Právě posledně jmenovaný byl vůdčí osobností byrokratického aparátu a jeho nesmírně aktivním představitelem s vlastními zájmy a požadavky. Není žádným tajemstvím, že pro několik generací byl nejenom v SSSR, ale i ve světě, symbolem socialismu. Stalin to samozřejmě chápal a intenzivně využíval socialistická hesla. Ovšem z druhé strany, jak podotýká A. I. Kolganov, jej příliš nevzrušovala otázka formování skutečných socialistických vztahů.²⁷⁵ Podle autora byrokracie byla jakousi spojující sociální silou ekonomického zřízení a sociálních vztahů. Dodejme, že se jednalo o velmi různorodý komplex. Byrokratický systém řízení společnosti a jeho jednotlivé prvky se začaly objevovat již za občanské války a dále se vyvíjely i po jejím konci. Připomeňme si poslední dopisy V. I. Lenina z přelomu roků 1922-1923, jehož uvedený problém velmi znepokojoval. A tak postupně, píše A. I. Kolganov, ... *sovětská byrokracie udělala krok ke vzniku zvláštní vládnoucí třídy, která zaujala toto místo v důsledku koncentrace ve svých rukách jak funkce řízení ekonomiky, tak i faktického rozdělování prostředků a výsledků výroby.*²⁷⁶ Politickým vůdcem nové ruské byrokracie, který vyjadřoval její zájmy, byl I. V. Stalin. Autor upozorňuje na kompromis mezi dělnickou třídou a byrokracií, kdy vedoucí úlohu sehrála posledně jmenovaná. Postupem času se změnila na uzavřenou kastu a její zájmy se začínaly vzdalovat zájmům společnosti. Výsledek známe.

²⁷² Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.82. ISBN 5-354-00489-6.

²⁷³ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.85. ISBN 5-354-00489-6.

²⁷⁴ Tamtéž: s. 86.

²⁷⁵ Srovnej: Tamtéž: s. 89.

²⁷⁶ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.88. ISBN 5-354-00489-6.

Na tomto místě určitě stojí za zmínku připomínka názorů již zesnulého Josefa Hellera, který prosazoval myšlenku, že u nás existovala třída řídicího aparátu. Pisatelka této informace byla nejednou svědkem diskusí, kdy se pozice posledně jmenovaného setkávala s odmítavým stanoviskem.

Mělo tedy všechno to úsilí a oběti smysl? A. I. Kolganov odpovídá. *Pouhá demonstrace toho, že by se mohla objevit možnost životaschopné alternativy, která by vytvářela sociální výhody určené pro třídu námezdních pracovníků, donutila kapitalismus, aby se změnil.*²⁷⁷ Začaly vznikat přechodné výrobní vztahy, byť i v podmínkách vládnoucího kapitalistického způsobu.²⁷⁸ SSSR sice svoji bitvu prohrál. Naději do budoucna vidí v růstu postindustriální výroby a v boji dělníků za důstojné životní podmínky. Sovětská forma společnosti se však nedokázala posunout na zmiňovaný vyšší postindustriální stupeň vývoje.

Na rozdíl od svého kolegy a spolupracovníka se A. I. Kolganov snaží přesvědčit, že kapitalismus byl pro SSSR v době jeho zániku jedinou alternativou. Jako důvod uvádí dosaženou úroveň výrobních sil, které neměly potenciál posunout se na postindustriální úroveň.²⁷⁹ Obdobně vidí situaci rovněž v dalších zemích, které byly součástí tehdejší světové socialistické soustavy.

V této souvislosti se zmiňoval rovněž o Číně, kterou u nás mnozí vnímají jako naději socialistické perspektivy ve světě. Autor se nezařadil mezi podobné optimisty, když napsal: *Čínský model se sice neudržel v důsledku vítězství kapitalistického světa, ovšem jeho odpověď nespočívala v oslavě „divokého kapitalismu“, ale v řízeném přechodu ke státnímu kapitalismu.*²⁸⁰

Dnešní ruský kapitalismus považuje za slabý a nestálý, nezralý, neplnohodnotný. Slabou je národní buržoazie, krajně slabými jsou rovněž sociální předpoklady socializmu. Uvedená situace vytváří vhodnou sociálně ekonomickou základnu příznivou pro vzkříšení stalinizmu. Ovšem stalinismus současné doby se přece jenom liší od stalinizmu minulého. Pod hesly stalinizmu se prosazuje program upevnění slabého ruského kapitalizmu, který hledá podporu státu.²⁸¹ A. I. Kolganov upozorňuje, že ideologicky se stalinismus prosazuje v podobě národního ruského socializmu. Mýtus o Stalinově osobnosti je obyvatelům interpretován v podobě přísného a moudrého národního vůdce, který zároveň symbolizuje odpor proti národnímu ponížení Ruska. ... *je symbolem nastolení pořádku v moři zločinnosti a korupce, symbol státního paternalizmu, ochrany těch, kteří trpí v důsledku „divokého kapitalismu“.*²⁸² Autor je upozorňuje, že uvedený mýtus nemá nic společného s reálnou historickou podobou. Organizačně politický základ pro podobné vzkříšení Stalinova mýtu vytváří v souladu s názorem A. I. Kolganova určitá část členské základny bývalé KSSS. A tento svůj názor doplňuje odkazem na objektivní základ uvedeného procesu, který spočívá v již zmiňované slabosti ruského kapitalizmu a ruské buržoazie. Na tomto místě určitě stojí za hlubší zamyšlení, proč i v českých podmínkách jsou iluze o Stalinovi tak hluboce zakořeněny v myšlení u části levicově orientované veřejnosti.

²⁷⁷Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.102. ISBN 5-354-00489-6.

²⁷⁸Srovnej: Tamtéž: s.102.

²⁷⁹Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.105. ISBN 5-354-00489-6.

²⁸⁰Tamtéž: s.106

²⁸¹Tamtéž: s.108.

²⁸²Tamtéž.

V závěru teoretických úvah o stalinizmu se autor zamýšlí nad rozdílností tohoto společenského jevu a tím, jak je pojmán v nových sociálních podmínkách, kdy upozorňuje: ... historický *stalinismus*, poměrně konzervativní svými základy (znamenal totiž ukončení revoluce, její vystřídání stabilním byrokratickým „pořádkem“) parazitoval na impulsu revoluce, na hluboce zakořeněné myšlence záměny kapitalizmu spravedlivějším zřízením – socialistickým. Současný stalinismus vůbec nemá revoluční charakter. Pochází od lidí, kteří již prošli prvotní adaptací na podmínky nového zřízení, zvykli si na něj a ve skutečnosti se obávají radikálních změn. To, oč se reálně pokoušejí, je rozšíření státního paternalizmu ve vztahu k zaměstnancům, tak i ve vztahu k malému a střednímu byznysu, ochrany před mezinárodní konkurencí a vnitřní finančně průmyslovou oligarchií. Fakticky otevřeně prohlásili za svůj ideál státní kapitalismus a snaží se stranou odsunout marxismus, který byl dříve oficiálně uznávaným ideově teoretickým základem stalinistického hnutí.

*Jedná se o logicky ukončenou evoluci stalinizmu, který s konečnou platností přerušil napojení na revoluční hnutí i revoluční teorii, které jej zrodily.*²⁸³

V tomto místě ukončíme naši informaci o úvahách ruských kritických marxistů věnovaných Stalinovi, stalinizmu a konci Sovětského svazu. Následuje sice ještě jedna kapitola. Má však na rozdíl od předchozích kapitol konkrétně historický charakter a je věnována období Velké vlastenecké války. Uváděné údaje lze většinou dohledat i v České republice.

Domníváme se, že myšlenky autorů jsou natolik podnětné, že stojí za zamyšlení. I v případě, pokud s nimi nesouhlasíte. K marxizmu přece patří hledání pravdy.

O autorce:

Mgr. Marie Hrošová, CSc.

***1953, Absolventka filozofické fakulty Lomonosovovy univerzity v Moskvě. Po studiu krátce vysokoškolská pedagožka. Dlouhodobě se zabývala protinacistickým odbojem. V současnosti se věnuje filozofii dějin. Členka CSTS.**

²⁸³ Buzgalin, A. V., Kolganov, A. I. *Stalin i raspad SSSR*. Moskva: Editorial URSS 2003. s.110. ISBN 5-354-00489-6.

Ekonomický romantik J. Ch. L. Simonde de Sismondi a další malovýrobní socialisté

Pavel Sirůček

Švýcarský historik, spisovatel a ekonom Jean Charles Léonard Simonde de Sismondi (1773-1842) figuruje v učebnicích či slovnících jako poslední představitel francouzské větve klasické politické ekonomie a klíčový autor malovýrobního směru. Od liberalismu a idejí klasické školy se odklání a směřuje k vizím ekonomického romantismu. Bývají mu připisovány první systematické úvahy o pravidelných krizích, v opozici k dobovým pojmáním rovnováhy. Rubrika Ekonomické osobnosti představuje i další „ekonomické romantiky“ a reprezentanty malovýrobního směru sociálně ekonomického myšlení, přičemž jejich odkaz kriticky zasazuje do kontextu diskuzí o ekonomice (a ekonomii) 21. století.

Jean Charles Léonard Simonde de Sismondi²⁸⁴

Úspěšný historik a opomíjený ekonomický průkopník

Jean Charles Léonard Simonde de Sismondi se narodil 9. 5. 1773 v Ženevě a umírá 25. 6. 1842 v Chêne-Bougeries, v ženevském kantonu. Pocházel z francouzské části Švýcarska, z váženého ženevského aristokratického rodu s italskými a francouzskými kořeny. Simonde de Sismondi²⁸⁵ byl značně vzdělaný a jeho rodina si přála, aby se spíš nežli literatuře věnoval obchodu. Stává se tedy písařem u bankéře v Lyonu, kde je svědkem nepokojů a rozvíjení francouzské revoluce. Revoluční události přiměly rodinu k pobytu v Anglii (1793-94). Po návratu do Ženevy nastupují nesnáze i finanční a rodina emigruje do Itálie. Zakupuje farmu v Pescii u města Lucca. Simonde de Sismondi tvrdě pracuje manuálně i duševně a získává materiál pro svou první knihu *Tableau de l'agriculture toscane* (Simonde de Sismondi, 1801), kterou publikuje po návratu do rodné Ženevy.

V bouřlivých dobách byl několikrát vězněn. Posléze v Ženevě žije poklidněji, zastává funkci v obchodní komoře, následně – po znovuzískání nezávislosti díky rozpadu Napoleonovy říše – je zvolen členem

²⁸⁴ Pramen: <https://www.hetwebsite.net/het/profiles/sismondi.htm>.

²⁸⁵ Obvykle bývá uváděn jako Sismondi, v tomto textu je používáno dvojité příjmení Simonde de Sismondi.

suverénní rady. Simonde de Sismondi intenzivně píše i přednáší o různých tématech (např. o italské a jihoevropské literatuře²⁸⁶ anebo o raně středověkých dějinách). Často v jistých dobách, a i osobních záležitostech, pobýval např. na hradě Château de Coppet. Již na začátku 19. století je uveden do intelektuálního salónu spisovatelky-romantičky a myslitelky A. L. G. de Staël-Holstein na Château de Coppet, na břehu ženevského jezera.²⁸⁷ V časech pozdějších vede vcelku již harmonický osobní život. Stává se natolik úspěšným autorem knih a esejů, že si může dovolit odmítat nabídky např. profesorských míst v ekonomii a historii ve Francii. Přitom však měl silně trpět tím, že jeho úvahy o hospodářských souvislostech a otázkách nenalezly zásadnější odezvu.²⁸⁸

Simonde de Sismondi byl velmi pracovitý, neúnavný a literárně nesmírně plodný autor. Publikuje rozsáhlé spisy s mnoha díly, týkající se např. italské a francouzské historie, kterými si získává proslulost a uznání. Vyzdvihnout lze zejména historii středověkých italských měst *Histoire des républiques italiennes du Moyen Âge* (Simonde de Sismondi, 1807-18, 16 dílů). Bývá označována za jeho nejvýznamnější historickou práci. Zmapování republikánské minulosti Itálie²⁸⁹ – přičemž svobodná města středověké Itálie považuje za původ moderní Evropy – se stává inspirací pro italské vlastence 19. století a italské sjednocovací hnutí. Po kompletaci díla o historii italské začíná pracovat na monumentálním projektu *Histoire des Français* (Simonde de Sismondi, 1821-44, 31 dílů), kterému věnuje více jak dvacet let života, přičemž ve Francii taktéž pobývá a žije.

K dalším neekonomickým publikacím náleží např. *Littérature du midi de l'Europe* (Simonde de Sismondi, 1813), *Histoire de la renaissance de la liberté en Italie* (Simonde de Sismondi, 1832) anebo historický román *Julia Severa ou l'an 492* (Simonde de Sismondi, 1822), zkrácení vlastního díla coby *Précis de l'histoire des Français* (Simonde de Sismondi, 1839 aj.)²⁹⁰ a jiné texty, eseje či politické pamflety. Z humanistických pozic vášnivě agituje proti obchodu s otroky a otroctví (např. Simonde de Sismondi, 1814b). Již v 19. století je zveřejněna i bohatá korespondence (Simonde de Sismondi, 1857).

V roce 1803 vydává první text z oblasti politické ekonomie, pod názvem *O obchodním bohatství* (Simonde de Sismondi, 1803). Předznamenává jeho nejen hospodářské postoje a názory, které přitom

286 Soubor esejů na tato téma reprezentuje práce (Simonde de Sismondi, 1813), které je výsledkem ženevských přednášek uskutečněných roku 1811.

287 „Byl jeden z intimních hostů Mme de Staël v zámku Coppet, kde se setkal též s Robertem Owenem“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 237).

288 „... Sismondiho v době jeho života nikdo nepovažoval za velkého ekonoma a jeho myšlenky byly rychle zapomenuty...“ (James, 1968, s. 9).

289 Jeho velkým projektem, zahájeným v roce 1796, bylo srovnávací zkoumání politických ústav. Dílo však nikdy zcela nedokončil – srov. (Simonde de Sismondi, 1836). Právě proto začal podrobně zkoumat historii středověkých italských republik, která vyústila v šestnáct svazků (Simonde de Sismondi, 1807-18), věnovaných historii středověkých republik od éry 11. století až po renesanci 16. století.

290 Když v podrobném líčení historie Francouzů (Simonde de Sismondi, 1821-44) dospěl do konce 16. století, rozhodl se dílo ukončit a v roce 1839 provést zkrácení, plánující pouze shrnout zbývající dvě století. Ovšem jeho přátelé na něho tlačili, aby pokračoval stejně detailně jako předtím. Simonde de Sismondi se k projektu tedy vrací. 29. díl, končící v roce 1789, dokončuje pouze pár týdnů před svou smrtí v roce 1842. Finální 30. díl, završující dějiny Francie po roce 1789, dopsal R. Amédée. 31. díl tvoří index.

procházejí vývojem. Toto dílo ještě výrazněji z dobového ekonomického myšlení nevybočuje. Zpočátku následuje ideje klasické školy politické ekonomie, především doktrínu A. Smithe. Déle jak dekádu poté Simonde de Sismondi tráví historickými výzkumy. V roce 1815 je vyzván ke zpracování hesla politická ekonomie do prestižní Edinburské encyklopedie (Simonde de Sismondi, 1815b).²⁹¹ V šestisvazkovém klíčovém ekonomickém pojednání *Nové principy politické ekonomie*, neboli o bohatství v jeho vztahu k lidnatosti (Simonde de Sismondi, 1819)²⁹² původní encyklopedické heslo podrobně rozpracovává. A od klasické školy se v mnohém odvrací.

Simonde de Sismondi jako historik i ekonom volí, namísto pouhého studia odborných teoretických textů, přímé pozorování ekonomických jevů a procesů. Analyzuje konkrétní hospodářské události přítomné i minulé, které zasazuje do toku historie, ze které čerpá i data. Využívá historický přístup i ekonomickou teorii. Usiluje o udržení nadhledu, přičemž problémy studuje v dobovém kontextu. Snaží se zohledňovat zájmy všech zainteresovaných stran, a teprve po důkladné analýze všech souvislostí formulovat zájem společenský. Simonde de Sismondi proto např. argumentuje proti všeobecnému úsilí snižovat ceny zboží. Zohledňuje nejen zájmy spotřebitelů, nýbrž i výrobců, a také kvalitu práce, dlouhodobé jistoty zaměstnání či zajištění potravinové bezpečnosti země. Účastní se taktéž diskuzí o tom, zda otevřít anglické zemědělství zahraniční konkurenci (s dopady na pokles zaměstnanosti v Anglii, na její bezpečnost i ztrátu britské cti etc.).²⁹³

Namísto rostoucího blahobytu – v duchu liberální víry v harmoničnost kapitalismu – Simonde de Sismondi na základě studií, výzkumů i osobních svědectví,²⁹⁴ spatřuje drastické utrpení továrních dělníků, masové ruiny malovýrobců i pokračující evropskou krizi. Fakta neodpovídají ekonomické teorii, které doposud pevně věřil. Simonde de Sismondi přemýšlí a postupně dílo A. Smithe významně

²⁹¹ Tady poprvé formuluje původní ekonomické myšlenky, včetně problémů nadprodukce či práce. Některé interpretace ovšem jeho návrat k politické ekonomii datují až rokem 1818. Po díle (Simonde de Sismondi, 1803) se měl věnovat „následující léta pracím výhradně historickým, literárním a politickým“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 237). Čímž jsou však zřejmě míněny publikace, nikoli studia.

²⁹² Rozpracovaném ve 2. vydání (Paris: Delaunay 1827. ISBN nemá). Detaily ekonomických myšlenek upřesňuje série ekonomických esejů z let 1837–38, vydaných např. jako (Simonde de Sismondi, 1837–38).

²⁹³ Srov. dobové spory ohledně zrušení anglických obilních zákonů (udržujících vysoké ceny obilí), které propagoval, v zájmu průmyslové buržoazie, D. Ricardo. Argumentoval, že jejich zrušení povede k poklesu mezd a rent, růstu zisků, růstu výroby, motivací k podnikání i bohatství země. Ideje volného obchodu, z důvodů ekonomických i politických, hlásala Liga proti obilním zákonům. Jako mluvčí pozemkových vlastníků na obranu obilních zákonů vystupoval T. R. Malthus. Vysoké ceny potravin a vysoké renty považoval za průvodní jev bohaté společnosti. Obával se nízkých cen obilí, které snižují pozemkové renty a zvyšují zisky, což vede k expanzi průmyslu na úkor zemědělství. Což má – v duchu Malthusovy koncepce podspotřeby – vyústit v depresi. Podle Malthuse si Anglie měla zachovat tradiční strukturu s vysokým podílem zemědělství a vyvarovat se rychlé industrializace. Srov. (Holman a kol., 1999), (Pressman, 2005).

²⁹⁴ Na Simonde de Sismondiho zapůsobila návštěva Anglie na vrcholu deprese po Napolenských válkách.

upravuje, resp. posouvá někam jinam. V dalších textech (Simonde de Sismondi, 1819 aj.) ke klasické škole politické ekonomie²⁹⁵ – tehdy dominantnímu přístupu²⁹⁶ – zaujímá již mnohem kritičtější postoje. Oponuje především koncepcím klasického ekonoma průmyslové revoluce D. Ricarda a celou anglickou klasickou politickou ekonomii odmítá.

Simonde de Sismondi kritizuje, že klasická politická ekonomie věnuje příliš pozornosti způsobům růstu bohatství, a naopak neúměrně málo se věnuje využívání bohatství ke zvyšování blahobytu. Ve spisu (Simonde de Sismondi, 1819) útočí na akumulaci bohatství jednak jako na cíl sám o sobě, jednak pro škodlivé dopady na chudé. Naznačuje rozpory kapitalismu a kritizuje tvrdé podmínky, kterým byli vystaveni dělníci. Přitom není socialistou v pravém (přesněji levém) smyslu,²⁹⁷ ale protestuje proti ideologii i kapitalismu „laissez-faire“. Simonde de Sismondi varuje před nebezpečím nekontrolovaného industrialismu i volného obchodu a dovolává se soustavných intervencí státu především ve sféře přerozdělování. Argumentuje pro vládní regulaci hospodářské konkurence a pro zajištění rovnováhy mezi výrobou a spotřebou. Předvídá narůstající rozpor mezi buržoazií a dělnickou třídou, přičemž již píše o třídním boji. Volá po reformách zlepšujících život dělníků, nicméně před odsouzením soukromého vlastnictví a celkovou likvidací kapitalismu jako systému se zastavuje.

Připomínáno bývá, že Simonde de Sismondiho ekonomické dílo není ucelenou teoretickou doktrínou, nýbrž spíše humanisticky protestním, resp. varovným hlasem. Majícím významný vliv na autory orientace nejen socialistické. Jeho průkopnické teorie o povaze hospodářských krizí a rizicích neomezené konkurence, nadprodukce a nedostatečné spotřeby ovlivnily pozdější ekonomy jako K. H. Marx nebo J. M. Keynes.

V díle Simonde de Sismondiho lze nalézat „již velmi vyvinuté zárodky mnoha směrů, které později během XIX. století nabývaly rostoucí důležitosti. Sismondi byl prvním odpůrcem, se kterým se setkává klasická škola na své dráze, a již on shrnul hlavní „kacířské nauky“, proti nimž musela později bojovat,

295 Zde chápané šířeji, tedy nejen stoupenci teorie pracovní hodnoty W. Petty, A. Smith a D. Ricardo, ale i autoři jako T. R. Malthus, W. N. Senior, J. Mill, J. S. Mill, J. R. McCulloch, J. B. Say, Ch. H. Carey, C. F. Bastiat či J. Ch. L. Simonde de Sismondi (označovaných i coby poklasická ekonomie či ekonomie Západní Evropy prvních dvou třetin 19. století). Srov. (Petráček, Talerová, 1977), (Sirůček a kol., 2007), (Sojka, 2010).

296 K počátkům „kritické školy“, v čele se Simonde de Sismondim, uvádí Ch. Rist: „Prvních třicet let XIX. století bylo svědkem hlubokých proměn ve světě hospodářském. Všude triumfoval hospodářský liberalismus... Avšak vedle... skvělých úspěchů upoutávají pozornost dva nové jevy... nahromadění bídy, bídy třídy továrních dělníků ve velikých střediscích bohatství – a krise z nadvýroby“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 233-234).

297 Podle Ch. Rista se měl Simonde de Sismondi stát „hlavou řady národních hospodářů, jichž činnost neustala po celé XIX. století, a kteří hledali, aniž by byli socialisty a aniž by byli zaslepeni vzhledem k nedostatkům liberálního řádu, střední cestu, jež by umožnila zachovat princip svobody, přitom však zamezit jeho zneužití“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 237). Na jiném místě rekapituluje: „Nekončí-li... kritika Sismondiho socialismem, přece značně otrásla liberalismem... Sismondi jest donucen na základě pozorování konkrétních jevů popírat sám základ hospodářského liberalismu“ (tamtéž, s. 253).

a které zaujaly její místo ve veřejné oblibě“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 266). Ovšem jeho „přímý vliv byl velmi omezen; působil... přímo pouze na socialisty.²⁹⁸ Jeho kniha²⁹⁹ byla dosti rychle zapomenuta...” (tamtéž, s. 266-267).

Simonde de Sismondi inspiruje ruské narodníky a další představitele malovýrobního směru. V Německu zčásti inspiruje historickou školu,³⁰⁰ resp. katedrový socialismus³⁰¹ i přístupy marxistické. V Anglii je patrný jeho vliv na T. Carlyla,³⁰² J. Ruskina³⁰³, anebo na J. S. Milla.³⁰⁴ Ve Francii³⁰⁵

298 Simonde de Sismondi „ač nebyl socialistou, byl mnoho čten a uvažován socialisty“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 269). Ch. Rist píše: „U nich nejvíce nacházíme jeho vliv. Proč bychom se tomu divili? Není celá kritická část jeho díla jednou z nejmocnějších obžalob soutěže a nerovnosti majetku?“ (dtto). U socialistických autorů, kteří ze Simonde de Sismondiho čerpali, je uváděn J. J. L. Blanc, J. K. Rodbertus-Jagetzow a K. H. Marx.

299 Míněn ekonomický spis (Simonde de Sismondi, 1819) – pozn. PS.

300 „Předně svoji methodou anticipuje historickou školu. Jeho definice politické ekonomie jako filosofie dějin... dočkala se úspěchů, když byla znovu užita Roscherem, Kniesem a Hildebrantem. Jeho výzva k pozorování konkrétních zjevů, jeho kritika deduktivních pochodů, překotných generalisací, byla obnovena Le Plyem ve Francii, Schmollerem v Německu, Cliffe Lesliem a Toynbee-em v Anglii. Zakladatelé historické školy německé, dosti špatně obeznámeni se zahraničními spisovateli, považovali jej za socialistu... Avšak novější škola historická dala zadostiučinění jeho ideám a vidí v něm jednoho ze svých představitelů“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 267). K německé historické škole srov. (Gide, Rist, 1928, díl II), (Sirůček a kol., 2007), (Sojka, 2010) aj. Doplňme, že oním „Le Plyem“ je míněn F. le Play (1806-1882). Francouzský technik, profesor, státní rada, reformátor a publicista, který vydal sbírku monografií o dělnických rodinách, v nichž vyslovuje pesimistické předpovědi o osudu Francie (přičemž nevěří, že dobro jednotlivce se uskuteční samo sebou) a načrtává svou reformní nauku. In (Gide, Rist, 1928, díl II) „škola Le Playova“ figuruje mezi směry sociálně křesťanskými, blízkými k liberalismu, s antipatiemi k socialismu a nedůvěrou k zasahování státu.

301 Simonde de Sismondi „výzvou pro zasahování státu do poměrů hospodářských zahajuje reakci proti absolutnímu liberalismu, reakci, která nepřestala vzrůstat po celé 19. století a která nalezla svůj nejrozhodnější výraz v katedrovém státním socialismu“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 268). In (Gide, Rist, 1928, díl II) je představován katedrový socialismus coby „státní socialismus ve vlastním slova smyslu“, přičemž jeho socialistické počátky jsou spojovány s dále zmiňovanými F. Lassallem a J. K. Rodbertusem-Jagetzowem.

302 Včetně reformátorského pojetí politické ekonomie, kdy „chmurnou vědu“ měla nahradit „nauka o dobročinnosti“. K debatám o charakteru politické ekonomie – zda má být větví „zákonodárné vědy“ či má být samostatnou, nezávislou na politice, jestli hlavní důraz klást na produkci materiálního bohatství, anebo na rozdělování, morálku a etiku (Simonde de Sismondi, saint-simonisté, J. S. Mill), zda je na místě její označení „chmurná věda“, zda má být vědou „sociální“ aj. – srov. (Jordan, 2017). Srov. též (Dixon, 2006).

303 Sismonde de Simondi se dovolává citu v reakci na necitelnost klasické politické ekonomie. „Zdá se nám, že u něho slyšíte již hlasy Ruskina či Carlyle, různých stoupenců směru křesťansko-sociálního, kteří protestovali ve jméno křesťanské lásky a lidské solidarity proti sociálním důsledkům velkovýroby“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 267). „Jako Sismondi, tak i směry křesťansko-sociální nevzepřely se proti politické ekonomii, jako spíše proti příliš buržoasnímu a snadno uspokojenému duchu těch, kteří ji hlásali. Nevystoupili tak proti vědě, jako proti jejím oficiálním reprezentantům, a

145

ovlivňuje mnohé socialistické i křesťansky orientované autory. Průkopnické reformní myšlenky, včetně dělnického zákonodárství, přispívají k přijímání sociální legislativy. Jeho ideál „propojení práce a kapitálu“ je dodnes inspirativní pro stoupence teorie a praxe družstevnictví, rodinných farem anebo lokálně vlastněných malých podniků, ale i idejí decentralizace, lokalizace a ekonomické demokracie.³⁰⁶

Od liberalismu k etické kritice kapitalismu a ekonomickému romantismu

V ekonomickém díle O obchodním bohatství (Simonde de Sismondi, 1803) autor ještě kráčí ve šlépějích „otce politické ekonomie“ i „otce kapitalismu“ A. Smithe.³⁰⁷ Důraz klade na harmonii zájmů, nezbytnost „laissez-faire“ a neefektivnost státního vměšování do řádu „neviditelné ruky“. Simonde de Sismondi liberální ideje klasické politické ekonomie, zejména právě učení Smithe, vysvětluje a propaguje ve francouzsky mluvícím prostředí, tedy na evropském kontinentu. Simonde de Sismondi tak bývá jmenován coby poslední významný představitel, resp. završitel francouzské³⁰⁸ větve klasické školy politické ekonomie.³⁰⁹ Postupně se však od ideologie a dogmat liberalismu odklání, podléhá ekonomickému romantismu a stává se stoupencem i klíčovým reprezentantem malovýrobního socialismu, resp. malovýrobního směru sociálně ekonomického myšlení.

Pod tlakem reálií, zejména pod vlivem očividných sociálních rozporů a problémů – doprovázejících první průmyslovou revoluci (masové ruinování malovýrobců, nezaměstnanost, nadvýroba, první hospodářské poklesy a krize³¹⁰) a šířících se z Anglie i na evropský kontinent – Simonde de Sismondi

proti společnosti, která ji užívá k ospravedlnění svého sobectví“ (tamtéž, s. 267-268). K pojetí ekonomie i vizím společenské obrody dle Carlyla a Ruskina srov. (tamtéž, díl II), kde jsou představeni v kapitole Nauky inspirované křesťanstvím v paragrafu Mystikové.

304 Srov. (Sirůček, 2012b).

305 In (Gide, Rist, 1928, díl I) je jmenován např. francouzský spisovatel, ekonom a etik J. Droz (1773 – 1850). Srov. (Droz, 1829).

306 Srov. (Douthwaite, 1996), (Johanisová, 2014 aj.), (Raworthová, 2020), (Schumacher, 2021), (Švihlíková, 2021).

307 Srov. (Smith, 1776).

308 „Sismondi nebyl Francouz, nýbrž rodem ze Ženevy, ačkoli jeho rodina původu italského uchýlila se do Francie v XVI. století...“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 236-237).

309 Srov. (Petráček, Tallerová, 1977), (Sojka, 2002, 2010), (Sojka a kol., 1999).

310 Např. ekonomický pokles roku 1815. O periodickém opakování krizí v rámci hospodářského cyklu se hovoří cca od roku 1825, ke kterému také bývá vztahována první cyklická krize v Anglii. Srov. (Sirůček a kol., 2007). Ch. Rist upřesňuje: „V r. 1815 první krize otřásla anglickým trhem, zbavila mnoho dělnictva práce, vyvolala nepokoje a ničení strojů. Příčinou její byl omyl anglických továrníků, kteří počítající s blízkým mírem, nashromáždili ve svých skladech veliké zásoby, určené pro vývoz, zásoby, jež velmi pravděpodobně převyšovaly potřeby kontinentu. V r. 1818 zjistili Anglii nové obchodní nesnáze, sledované zase veřejnými nepokoji. Konečně v r. 1825 třetí, ještě těžší krize, pravděpodobně vyvolaná přehnanými úvěry, povolenými na nově otevřených trzích Jižní Ameriky.... A od té doby s pravidelností ne-li dokonalou, tedy alespoň nápadnou, objevují se krise v intervalech kratších nebo delších po celé XIX. století, zabírajíce vždy tím větší okruh, čím více se zvětšuje pole velkého průmyslu“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 235-236).

ztrácí víru v liberální dogmata a začíná odmítat dobově převládající glorifikaci volné konkurence, resp. systému, který umožňuje jednotlivcům ponechávat si veškeré výnosy ze soukromého majetku.

Ve stěžejním ekonomickém pojednání *Nové principy politické ekonomie*, neboli o bohatství v jeho vztahu k lidnatosti (Simonde de Sismondi, 1819) naopak zdůrazňuje negativa a zla, páchaná neomezenou konkurencí, volným obchodem a neomezeným růstem výroby. Právě to, že Simonde de Sismondi „vzvedl jevy, jež panující tendence v politické ekonomii stále zanedbávala“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 261), označuje Ch. Rist za největší přínos a zásluhu jmenované práce³¹¹ i celého jeho ekonomického odkazu. „Vcelku jeho nauka jeví se nám jako pesimistická theorie o hospodářském pokroku“ (tamtéž).

Simonde de Sismondi přechází je kritice kapitalistického průmyslového systému, který považuje za škodlivý pro zájmy chudých, a za zvláště náchylný ke krizím vyvolaným nedostatečnou agregátní poptávkou po zboží, způsobenou především nedostatečnou spotřebou.³¹² Systém „laissez-faire“ má přinášet strádání, a vlády mají intervenovat, aby mírnily a regulovaly motiv hromadění bohatství. Kritizována je nadprodukce statků, která dávána do přímé souvislosti s dělbou práce a masovou výrobou. Řešení spojeno s návratem k malovýrobě, neboť člověk pracující sám pro sebe, vždy přesně ví, zda vyrobil málo nebo hodně. Vyrábí-li však pro ostatní, tuto znalost postrádá. V duchu ekonomického romantismu odsuzovány také inovace, neboť vytlačují existující výrobní procesy, a schvalovány pouze takové inovace, které pokrývají zvýšený rozsah poptávky.

Politickou ekonomii považuje Simonde de Sismondi za vědu, která má mít morální cíle. Nemá se týkat pouze bohatství jako takového, nýbrž bohatství ve vztahu k lidem. Jejím předmětem má být „hmotný blahobyt lidí, závisející na státu“. Politická ekonomie nemá pouze vykládat sociálně ekonomické poměry, ani tyto nazírat jako dané. Nesmí přehlížet negativní jevy a musí bdít nad blahem lidstva i vystupovat coby „nauka o dobročinnosti“.³¹³ Politická ekonomie je pojímána ve smyslu normativním,

311 „Hlavní význam knihy Sismondiho nezáleží ve vědeckých výkladech zjevů, které jej zajímaly. Málokterý jeho výklad jest úplně uspokojující, Jeho analýsa jest často povrchní a příliš jednoduchá“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 261). Rist ilustruje „neobratnosti v abstraktních úvahách“ a poukazuje především na nepřesnosti v definicích – např. ohledně pojetí práce (někde jako zdroj všech důchodů, jinde jako důchod dělníka), nerozlišení kapitálu národního a soukromého, užívání neurčitých výrazů atd. – srov. (tamtéž, s. 240-242).

312 (James, 1968) hned v úvodu připomíná spory v ekonomickém myšlení 19. století a jmenuje pojednání (Simonde de Sismondi, 1819), ve kterém má autor odpovídat žákům A. Smithe a D. Ricarda, jakožto i J. B. Sayovi ohledně optimistických líčení kapitalismu a jeho „neviditelné ruky Prozřetelnosti“. Simonde de Sismondi psal, že „v obecném systému „volné konkurence“ snaha po rentabilitě podněcuje výrobu takového zboží, po kterém je největší poptávka, a ne takového zboží, kterého je nejvíce zapotřebí; že dělníci – tehdy neorganizovaní – trpí konkurencí strojů, jsou vykořisťováni a jejich nedostatečná koupěschopnost vytváří pro průmyslově vyspělé společnosti budoucí nebezpečí rostoucí nadvýroby“ (James, 1968, s. 9).

313 Politická ekonomie – podle Simonde de Sismondiho – „stává se vcelku naukou o dobročinnosti; všechno, co nepřispívá v posledních důsledcích k štěstí lidí, nepatří vůbec do této vědy“ (Simonde de Sismondi, 1819, zde 2. vydání 1827, sv. II, s. 250 – cit. dle Chide, Rist, 1928, s. 243). „Kdyby si veřejná správa postavila za cíl podporovati jednu ze tříd národa na útraty druhých, byli by to právě dělníci, jimiž by měla nadřizovati“ (Simonde de Sismondi, 1819, zde 2. vydání 1827, sv. I, s. 372 – cit. dle Gide, Rist, 1928, díl I, s. 243).

s klasifikací hospodářských jevů a problémů podle etických hledisek a s formulováním doporučení pro aktivní hospodářskou politiku státu.³¹⁴ Ch. Rist dodává: „Vskutku Sismondiho více než politická ekonomie zajímá nauka hospodářsko-politická, nazývaná později ve Francii *Économie sociale* a v Německu *Sozialpolitik*...“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 243). Z etických pozic Simonde de Sismondi odvíjí i kritiku kapitalismu „*laissez-faire*“. Dospívá k návrhu státního omezení kapitalismu, aby bylo dosaženo blahobytu celé komunity. Což bývá interpretováno ve smyslu alternativy k likvidaci kapitalismu jako systému dle Marxe.³¹⁵

Simonde de Sismondi kritizuje anglickou klasickou politickou ekonomii za její nazírání ekonomie ve smyslu abstraktní „nauky o bohatství“, nezajímající se o lidský blahobyt,³¹⁶ kdy tato se má jednostranně orientovat na výrobu a přehlížet důsledky rozdělování nejen pro nemajetné.³¹⁷ Po kritice anglické klasické politické ekonomie a jejích receptů na zvětšování bohatství si bere ve 30. letech 19. století Simonde de Sismondi za terč své obecnější kritiky „industrialismus“. Tímto termínem zastřešoval všechny ekonomické teorie, tvrdící, že společnost by měla být organizována výhradně výrobou a pro výrobu.³¹⁸ Simonde de Sismondi přitom neklade důraz pouze na bohatství, nýbrž zkoumá a nahlíží hospodářské aktivity především z hlediska blahobytu a lidského štěstí³¹⁹ – splývající s představou štěstí idealizovaného malovýrobce. Tudíž ke klíčovým problémům řadí problematiku rozdělování. Rozchází se s optimismem a liberální vírou anglických i francouzských politických

314 V pojetí Simonde de Sismondiho se „politická ekonomie změnila ze společenské vědy v normativní nauku, která se přestala zabývat analýzou hospodářských jevů a procesů a která místo toho hospodářské jevy klasifikuje podle předem stanovených etických kritérií. Na tomto základě pak vytváří doporučení pro hospodářskou politiku“ (Sojka a kol., 1999, s. 213).

315 Etická kritika má být důležitá nejen z pohledu dějin politické ekonomie, nýbrž i z hlediska toho, jaké hodnoty a principy by měly mít v dnešních ekonomických systémech prioritu. Srov. (Stewart, 1984).

316 Simonde de Sismondi praví, že v očích klasických ekonomů je „politická ekonomie naukou o bohatství: jest „*chrematistikou*“, jak řekl Aristoteles. Avšak opravdový předmět vědy jest člověk, přesněji „*fysický blahobyt člověka*“... Pozorovati bohatství samo o sobě a zapomínat přitom na člověka jest prostředkem k nastoupení nesprávné cesty...“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 242). Aristoteles rozlišuje ekonomiku a chrematistiku. Cílem první byla výroba zboží, cílem chrematistiky peněžní zisky – srov. (Holman a kol., 1999), (Sojka, 2010) aj.

317 „Rozkol Sismondiho netýká se theoretických zásad politické ekonomie. Naopak Sismondi prohlašuje se v tomto ohledu za žáka Adama Smitha... Týká se metody, předmětu a konečně praktických závěrů klasické školy“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 238, s odkazem na Simonde de Sismondi, 1819, zde 2. vydání 1827). K náhledům na Smithe, včetně řazení Simonde de Sismondiho k „neosmithovcům“ srov. (Eyguesier, 2020).

318 In (Gide, Rist, 1928, díl I) je používáno ve výše naznačeném kontextu označení „chrematistická škola“. Tato „podporovala neobmezenou výrobu, – vzdávala neobmezenou chválu blahodárnosti soutěže – a zastávala harmonii zájmů a nezasahování vlády do poměrů hospodářských. V těchto třech význačných bodech Sismondi ji napadl. Předně její nerozvážné nadšení pro výrobu...“ (tamtéž, s. 244).

319 Čím může v jistých aspektech předjímat ekonomii blahobytu – srov. (Gillard, 2011).

ekonomů ohledně harmoničnosti kapitalismu. A kritizuje tyto ekonomy za časté přehlížení bídy a útrap spojených se vznikem velkého průmyslu.³²⁰

Náleží k vůbec prvním ekonomům, resp. autorům, uvažujících existenci dvou protikladných tříd – bohatých a chudých, kapitalistů a dělníků, přičemž jejich zájmy nejsou harmonické, nýbrž neustále protikladné.³²¹ Částečně vymezuje třídní rozdělení kapitalistické společnosti, které se má odrážet i v ekonomických krizích. Tyto navrhuje řešit umírněnými sociálními reformami, včetně regulací a zpomalením technologického pokroku. Simonde de Sismondi, dříve nežli Marx, se zmiňuje o třídách, třídním boji, proletariátu, či tzv. nadhodnotě³²² a vykořisťování.³²³ Vnímá nebezpečí nekontrolovatelné hospodářské moci, kterou by měl usměrňovat stát. Nevolá ovšem po nastolení

320 Ch. Rist poznamenává: „Klasičtí národní hospodáři často hleděli na bídu, způsobenou vznikem velkého průmyslu, se stejnou chladnokrevností, se kterou přívrženci Marxovi hledí vstříc katastrofám nezbytné budoucí revoluce“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 247). A klade řečnickou otázku: „Nestojí velikost nového řádu za některé oběti?“ (dtto). Na kterou odpovídá: „Avšak Sismondi je historik. Zajímá se právě o ona přechodná období, která vedou z jednoho řádu do druhého a která nesou s sebou tolik nezasloužených strastí. Přál si, aby jejich tvrdost byla zmírněna, aby byl usnadněn přechod z jedné epochy do druhé“ (tamtéž, s. 248).

321 „Sismondi první formuloval myšlenku, že hospodářící společnost ponenáhlu dělí se ve dvě úplně rozdílné třídy, třídu pracujících a třídu majetných, nebo jak často říká: bohaté a chudé“ (Gide, Rist, 1928, s. 254). Tuto rozlukou urychluje volná konkurence, „dávajíc mizeti středním článkům“ (tamtéž).

322 Což bývá spojováno s výrazem „zvýšená hodnota“ (mieux value) – (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 252 s odkazem na Simonde de Sismondi, 1819, zde 2. vydání 1827, sv. I, s. 103) – různě interpretovaným. Rist nepovažuje Simonde de Sismondiho za přímého předchůdce Marxovy teorie nadhodnoty: „Ve skutečnosti je zde pouhá analogie slov. Sismondi, mluvě o zvýšené hodnotě, chce označiti stálé stoupání hodnoty, každoročně tvořené ve vzkvétající zemi, netoliko prací, nýbrž díky společné činnosti práce a kapitálu...“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 251 s odkazem na Aftalion, 1899, který v tomto bodě však má zastávat jiný názor). Podle interpretace Ch. Rista Marxova představa o tom, že „práce sama tvoří hodnotu, a že následkem toho zisk a úrok jsou olupováním dělnictva...“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 252) měla být Simonde de Sismondimu „úplně cizí“ (dtto). Rist není přesvědčen, „že by si Marx vzal Sismondiho myšlenku o vykořisťování dělníka kapitalistou. Avšak není-li mu povinován za pojem nadhodnoty, mohl u Sismondiho nalézt aspoň zárodek vysvětlení, které o ní podává“ (tamtéž, s. 270). Rist také připomíná, že u Simonde de Sismondiho lze objevit i zmínky o tom, že dělník prodává svou „... „pracovní sílu“, svůj život...“ (tamtéž, s. 270 s odkazem na Simonde de Sismondi, 1819, zde 2. vydání 1827, sv. II, s. 257).

323 In (Simonde de Sismondi, 1837-38, sv. I, s. 35) se píše o „olupování chudého bohatým, když bohatý přijímá z úrodné a obratně vzdělané půdy důchod, který mu dává tonouti v přepychu, zatímco vzdělavatel, který vytvořil tento důchod... umírá hladem, aniž by se ho mohl dotknouti“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 251). Což Rist interpretuje: „Když Sismondi píše, že dělník jest olupován, chce prostě říci, že přechasto jest dělník špatně placen, že nemá dosti k živobytí, že by měl podle zákonů lidskosti báti lépe odměňován, nikoli však, že by přisvojování části sociálního výnosu vlastníkem nebo kapitalistou bylo nespravedlivé samo o sobě... Jeho stanovisko není rozdílné od onoho, na něž se později postavili státní socialisté němečtí, aby ospravedlnili svoji sociální politiku“ (tamtéž, s. 252-253 s odkazem na Simonde de Sismondi, 1837-38, sv. I, s. 273).

státního vlastnictví, u kterého se obává, že by přineslo ještě větší koncentraci této moci.

Simonde de Sismondi vyjadřuje silnou skepsi vůči metodě abstrakce,³²⁴ na které zakládá svůj teoretický systém D. Ricardo, inspirovaný fyzikou, kdy popisuje ekonomiku jako abstraktní procesy přechodu mezi stavy rovnováhy.³²⁵ Podle Simonde de Sismondiho abstrakce neodpovídají skutečnosti, a má se v nich nezřídka projevovat „nikoli podstata našeho rozumu, nýbrž jeho omezenost“.³²⁶ Nepopírá, že zobecňování a zjednodušování je ve vědě nutné, nicméně nabádá k opatrnosti. V ekonomii – jako vědě morální,³²⁷ nikoli matematické – se nelze nechat vést pouhými čísly. I jako historik varuje před nebezpečnou představou samovolně se ustanovující ekonomické rovnováhy.³²⁸

Simonde de Sismondi zkoumá hospodářské krize i kapitalistickou nadprodukcí ve světle souvislostí s konkurenčním charakterem výroby, neumožňujícím každému výrobcí poznat trh. S tím, že kapitalistická výroba není určována potřebami spotřeby, nýbrž je determinována cílem ziskového využití kapitálu.³²⁹ A s tím, že existuje oddělení vlastnictví a práce, což zvyšuje příjmy kapitalistů,

324 Přičemž v otázce metody odlišuje Smithe od Ricarda a Saye – „Smith se snažil, praví Sismondi, zkoumat každý jev v sociálním prostředí, k němuž náležel“.... Naproti tomu Ricardovi vyčítá abstraktní metodu, kterou zavedl do vědy...“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 239 s odkazy na Simonde de Sismondi, 1819, zde 2. vydání 1827, sv. I, s. 56, sv. II, s. 268 aj.).

325 Srov. (Ricardo, 1817), resp. (Pressman, 2005), (Schumpeter et al., 1996), (Tieben, 2012).

326 Adekvátně poukazuje na odtrženost teoretických konstruktů od reality. Přitom však odmítá i abstrakce umožňující pochopení podstaty jevů a namísto toho sentimentálně moralizuje např. o ideálech. „Sismondi první vyhrazuje citu význačné místo ve svém systému. Tím právě vyvolal na jedné straně hluboké nadšení a na druhé drsné protesty“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 237).

327 „V očích Sismondiho jest politická ekonomie „vědou morální“... Zakládá se především na zkušenosti, historii a pozorování...“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 239 s odkazy na Simonde de Sismondi, 1819, zde 2. vydání 1827, sv. II, s. 56 aj.). Kritika se týká i J. B. Saye, „který se snažil omezit politickou ekonomii na výklad několika všeobecných zásad“ (tamtéž, s. 240). Rist k Simonde de Sismondimu chápání metody politické ekonomie dodává: „Připravuje pojetí, které později německá historická škola si přičítá za zásluhu“ (dtto).

328 Zpochybňuje okamžité a spontánní dosahování rovnováhy při plné zaměstnanosti. Varuje: „Střežme se... nebezpečné theorie o rovnováze, samočinně zjednávané... Postupem času sice jistá rovnováha nastane, avšak pouze po hrozných útrapách...“ (Simonde de Sismondi, 1819, zde 2. vydání 1827, sv. I, s. 220-221 – cit. dle Chide, Rist, 1928, s. 245). Rist dodává: „Toto pozorování, trefné již za časů Sismondiho, jest dnes základem politiky kartelů a trustů“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 245). „Hroznými útrapami“ jsou míněny úpadky mnoha podnikatelů a hladem zemřelá část dělnictva. K pojetí i zkoumání rovnováhy srov. (Tieben, 2012).

329 „... podnikatel neřídí se předpokladem výhody obecnstvu, nýbrž jedině vyhlídkami na rozmnožení svého vlastního zisku“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 249). Rist užívá příměr s obecnstvem v kontextu myšlenky Smithe o blahodárnosti volné konkurence pro celou společnost, resp. když analyzuje Simonde de Sismondiho tezi, že „není užitečného pokroku ve výrobě, není-li předcházen intenzivnější poptávkou. Soutěž jest blahodárnou, povzbuzuje-li podnikatele k rozšíření výroby, aby mohl vyhovět větší poptávce“ (dtto). Představu Simonde de Sismondiho o možnosti všeobecné nadvýroby, ideu, „že zvýšení výroby, aby bylo užitečné, musí být předcházeno novou poptávkou...

ovšem nikoli dělníků, kteří přitom tvoří hlavní část poptávky. Za kapitalismu tak výroba převyšuje důchody a s rozvojem kapitalismu se rozpor prohlubuje. Volná konkurence zesiluje anarchii výroby, klesá spotřeba dělníků a ruiny malovýrobců a spotřeba kapitalistů po přepychových komoditách nemůže nahradit úbytek poptávky ostatních po komoditách základních.

Ke zhoubným důsledkům průmyslové revoluce (které pozoroval především v Anglii) řadí Simonde de Sismondi nezaměstnanost, kterou označuje i za jedno z velkých nebezpečí pro tehdejší společnost. S nezaměstnaností úzce souvisí nedostatečná koupěschopná poptávka coby hlavní příčina hospodářských krizí. Nezaměstnanost má plodit každé přizpůsobení nabídky poptávce, předstihuje-li nabídka poptávku. Převážně k dočasné nezaměstnanosti má vést i každé nahrazování ruční práce prací strojovou. Trvalá hrozba nezaměstnanosti vyvolává pokles podílu pracujících na národním důchodu. S čímž spojuje pokles koupěschopné poptávky po zboží běžné denní spotřeby, které nemůže poptávka majetných vrstev po luxusním zboží nikdy plně kompenzovat.

Simonde de Sismondi staví na primátu spotřeby před výrobou. Kapitalistické hospodářství ohrožují krize z podspotřeby. Což je v rozporu s dobově přijímanými interpretacemi Sayova zákona trhů, kdy rozvoj kapitalistické výroby automaticky přináší rozvoj trhů a agregátní poptávka není problémem. Simonde de Sismondi bývá vykreslován coby velký dobový rival J. B. Saye³³⁰ a francouzských liberálních ekonomů. Nicméně i Simonde de Sismondiho kritika je vedena vlastně taktéž z liberálních pozic.³³¹

Teze Malthuse a Simonde de Sismondiho o podspotřebě vyvolala ve 20. letech 19. století polemiku.³³² Jejich teorie byla postavena proti modelům J. B. Saye, D. Ricarda a dalších klasických ekonomů např. na stránkách *Revue Encyclopédique*.³³³ Zmínit je možné především článek O rovnováze výroby a spotřeby (Simonde de Sismondi, 1824).³³⁴

(tamtéž, s. 247) přitom Rist považuje za mylnou s tím, že Simonde de Sismondi si „nechce připustiti, že vzrůst výroby sám nepřímou vytváří poptávku“ (tamtéž).

³³⁰ Jistá rivalita se týkala již spisu (Simonde de Sismondi, 1803), který konkuroval – v propagaci idejí A. Smithe ve Francii – pojednání (Say, 1803). Následně se rivalita váže ke zpochybňování liberálních dogmat.

³³¹ K liberálnímu republikánství, resp. protestantismu Simonde de Sismondiho srov. (Kaposy, Bride, 2013), (Rosenblattová, 2012).

³³² Pozornost Simonde de Sismondiho přitom však byla rozdělena a zdaleka se netýkala pouze témat hospodářských. Roku 1819 se oženil a značnou energii věnoval i dalším publikačním aj. aktivitám, v čele s historickým pojednáním (Simonde de Sismondi, 1821-44), které jej zaměstnávalo až do závěru života.

³³³ Polemiku J. Ch. L. Simonde de Sismondiho a T. R. Malthuse na straně jedné a S. Ricarda, J. B. Saye a J. R. McCullocha na straně druhé připomíná (Luxemburgová, 1913). Srov. (Sirůček, 2019a,b).

³³⁴ (Dôme, 1989) analyzuje příklad zde uváděného výpočtu formou input-output tabulky. Též je zkoumán argument týkající se technologického pokroku a nízké spotřeby. Vliv zvýšení produktivity práce v jednom odvětví na ekonomiku jako celek je analyzován v rámci systému prosté reprodukce. Následně je model aplikován na růstovou ekonomiku a je diskutována obtížnost dosažení vyváženého růstu v tomto systému.

Say proti Malthusovi a Simonde de Sismondimu argumentoval z pozic interpretace zákona v podobě tzv. Sayovy totožnosti.³³⁵ Tato vlastně vylučuje hospodářské recese, neboť agregátní nabídka a poptávka mají být vždy hodnotově totožné.³³⁶ U Simonde de Sismondiho je pro kapitalismus typický rozpor mezi výrobou a spotřebou. Při rozšířené reprodukci jsou krize z podspotřeby důsledkem nemožnosti realizace celkového společenského produktu za důchody dělníků a kapitalistů. Celkový produkt běžného roku je realizován za důchody roku předchozího. Při růstu tudíž vzniká tendence k permanentní podspotřebě, kdy agregátní poptávka zaostává za agregátní nabídkou.

Tendence k podspotřebě prohlubuje zavádění strojů do výroby a zmíněná nezaměstnanost, vedoucí k poklesu kupní síly obyvatelstva. Simonde de Sismondi upozorňuje, že s rozvojem kapitalismu dochází k zužování vnitřního trhu. Jedinou možnost, jak realizovat vzniklý přebytek, spojuje se zahraničním obchodem. Východisko nalézá na zahraničních trzích, ve „třetích zemích“, kde ještě převládá nekapitalistická malovýroba. Pouze tam může rozvinutá země realizovat tu část své produkce, která převyšuje její spotřebu. Existencí zahraničních trhů vysvětluje i skutečnost, že se Anglie ještě „nezadusila“ pod tíhou svého bohatství.³³⁷ Simonde de Sismondi tímto náleží ke stoupencům teorie třetích osob,³³⁸ tvrdících, že k realizaci vyrobeného produktu je nutná existence subjektů, které se nepodílejí na jeho tvorbě, ale mají podíl na jeho spotřebě.

V širším kontextu lze Simonde de Sismondiho řadit k velmi různorodým autorům, kteří se v toku

335 Podle (Say, 1803, 1824) „nabídka tvoří poptávku“. V nejjednodušších verzích Sayův zákon trhů může být interpretován tak, že „co se nespoteřebuje, to se uspoří a automaticky proinvestuje“ – agregátní poptávka tak nepředstavuje problém. J. M. Keynes zpochybňuje automatickou rovnost úspor a investic, kdy rozhodnutí o nich jsou konstituována odlišnými mechanismy. Zpochybnil úlohu úrokové míry při přizpůsobení u nejproblematictější složky poptávky, u investic. Agregátní poptávka tudíž nemusí být dostatečná, aby generovala produkt při plném využití zdrojů. Tržní systém automaticky neobnovuje rovnováhu při plném využití zdrojů a „neviditelnou ruku trhu“ je třeba doplnit „viditelnou pěstí vlády“. Rovnost úspor a investic u Keynesa nenastává automaticky působením pružné úrokové míry (jako v neoklasice), ale je nastolována přes velikost vytvořeného důchodu. Srov. (Keynes, 1936), (Sirůček a kol., 2007), (Sojka, 2010).

336 Sayův zákon zůstává dodnes předmětem různých interpretací (Sayova totožnost či identita, Sayova rovnost, vyvrácení Keynesem aj.), včetně zpochybňování vnitřní stability kapitalistického tržního systému, resp. jeho samoregulačních mechanismů – srov. (Gide, Rist, 1928), (Holman a kol., 1999), (Koderová et al., 2008), (Sirůček a kol., 2007), (Sojka, 2010). Ohledně dopadů na teorie cyklů a krizí srov. (Sirůček, 2016a).

337 Později R. Luxemburová zkoumá problémy díky chronickému deficitu agregátní poptávky. Proto musí kapitalismus expandovat do nerozvinutých zemí. Srov. (Luxemburová, 1913, 1921), (Sirůček, 2019a,b).

338 Obdobně uvažuje T. R. Malthus. Aby nedošlo k všeobecné nadvýrobě, má být nutná poptávka pozemkových vlastníků, duchovních aj. Tj. „třetích osob“, neproduktivních, které se výroby neúčastní, ale představují dodatečnou poptávku. Tímto se Malthus stává, v jistém smyslu, předchůdcem Keynesovy teorie nedostatečné koupěschopné poptávky. Srov. (Malthus, 1820), (Keynes, 1936), (Sojka, 2010).

historie ekonomie zabývali pochybnostmi o možnostech realizace celého společenského produktu bez působení exogenních faktorů. K těmto bývají dále řazeni T. R. Malthus, R. Luxemburová,³³⁹ J. M. Keynes, ale také J. V. Stalin. Přitom „... praktické závěry těchto ekonomů se lišily mnohem více než jejich teoretická východiska“ (Janiš, 1967, s. 53).³⁴⁰

Příčiny hospodářských i sociálních problémů Simonde de Sismondi spojuje s ekonomickým liberalismem. Nepřehlíží negativa hospodářského pokroku ve výrobě v podobě sociálních důsledků. „Následkem toho jest nutná sociální politika“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 262). Přičemž je důležitý Simonde de Sismondiho poznatek, že „volná souhra soukromých zájmů jest... často v rozporu se zájmy veřejnými“ (dtto). Ekonomická nečinnost státu (a fungování „neviditelné ruky trhu“ k prospěchu všech), hlásaná školou Smithe, tímto ztrácí opodstatnění. „Tím jest Sismondi prvním z intervencionistů“ (dtto). S dovětkem, že zde „vyslovuje spíše tužbu, přání, aniž naznačil postup...“ (tamtéž, s. 268)

Ch. Rist uvádí, že romantického Simonde de Sismondiho „citlivost učinila jej nesmělým a jeho odpůrci směřují se jeho filantropii. I Saint-Simonisté, kteří sympatisovali s některými jeho názory, vyčítají mu, „že se dal filantropií zavést“. Tento stav ducha odrážel se i ve zvycích jeho soukromého života...“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 262-263).³⁴¹

V duchu filantropické kritiky systému „laissez-faire“ Simonde de Sismondi volá po prosazování soustavných státních intervencí do ekonomiky, kdy cíl hospodářské politiky spojuje s vytvářením rovnováhy mezi výrobou a spotřebou a ve spojení vlastnictví a práce.³⁴² Stát by měl regulovat tempa

339 Připomínána bývá prudká diskuze, kterou na prahu I. světové války vyvolává dílo Akumulace kapitálu: Příspěvek k ekonomickému objasnění imperialismu (Luxemburová, 1913). Diskuze, která dobově nenechává chladnou většinu teoretiků sociální demokracie. Knihu autorka považuje za své životní dílo, které však není přijato podle jejích představ. Většina bezprostředních ohlasů je silně kritických, a to z tábora marxistů, německých a rakouských sociálních demokratů i pravice. Příznivější recenze jsou výjimečné. V roce 1915, v době polemik s odpůrci, ve vězení vzniká pokračování, které poprvé vychází jako Akumulace kapitálu aneb co epigoni udělali s Marxovou teorií: Antikritika (Luxemburová, 1921). K hlavním důvodům odmítnutí práce náleželo mínění, že Luxemburová řeší vlastně neexistující problém, neboť Marxova reprodukční schémata ukazují na principiální možnost realizace. Srov. (Sirůček, 2019a,b).

340 Všichni jmenovaní „tak či onak“ vycházeli z protikladu mezi kapitálovou akumulací a spotřebou. Ovšem v praxi navrhoval „Malthus podporu neproduktivní spotřeby polofeudálních vrstev, Sismondi – po něm ruští narodníci – návrat k předkapitalistickým hospodářským formám, kde není vlastnictví odděleno od práce, Rosa Luxemburová viděla dočasné východisko v extenzivní expanzi do nekapitalistického prostředí, Keynes viděl lék ve státním intervencionismu, který může kapitalistické poměry zachránit, a Stalin rýsoval vidinu stále se zostřujících rozporů a zúžené reprodukce, které vytvářejí předpoklady pro náhlý zvrát mocenských, a tím i ekonomických poměrů“ (Janiš, 1967, s. 53). Srov. (Sirůček, 2019a,b).

341 S připomenutím historky o nešikovném a špatném zámečnickovi, od kterého všichni odešli a pouze Simonde de Sismondi si jej stále ponechával, aby zámečník nepřišel o poslední práci. „Byl by si přál, aby se společnost stejně chovala k ohroženým starým způsobům výroby průmyslové“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 263).

342 Při úvahách, čím je způsobena bída dělnictva, klade Simonde de Sismondi otázku: „Kdo... „donutil chudé, aby se podrobovali vždy obtížnějším a obtížnějším podmínkám pod hrozbou smrti hladem?““

růstu průmyslové výroby i příliš rychlý technologický pokrok.³⁴³ Všechny snahy veřejné správy by měly být napřeny směrem ke na zmírnění stávajícího strádání, jehož hlavní příčiny Simonde de Sismondi spojoval s nejistotou výdělků dělnictva a bezmajetností širokých tříd. „Hlavním cílem bude tedy spojití všude, kde jest to možno práci s majetkem“ (Gide, Rist, 1928, díl I. s, 264).³⁴⁴ Ohledně prostředků k dosažení svých cílů má ovšem Simonde de Sismondi prokazovat „neobyčejnou bojácnost. Obrací se na zákonodárce, avšak neukazuje mu cesty“ (dtto). „Prohlašuje se za odpůrce komunismu – zamítá utopie Owenovy, Thomsonovy,³⁴⁵ Fourierovy – ačkoli uznává, že jejich cíle jsou totožné s jeho vlastními“ (tamtéž).

Stát má – podle vizí Simonde de Sismondiho – své občany chránit před negativními dopady volné konkurence (jež i likviduje malovýrobu),³⁴⁶ hájit zájmy společenské proti zájmům individuálním, spravedlivě řídit rozdělování a brzdit růst bohatství, aby nevznikal nesoulad mezi výrobou a příjmy. Nežli dojde k vysněnému spojení práce a vlastnictví, žádá Simonde de Sismondi „okamžitě některé prostší reformy, určené ke zmírnění nejnaléhavějších strádání dělnické třídy“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 265). Což obnáší požadavky na sociální pojištění a zabezpečení dělníků, jejich podíl na zisku, zákazy

(Gide, Rist, 1928, díl I, s. 256 s odkazem na Simonde de Sismondi, 1819, zde 2. vydání 1827, sv. I, s. 201). Odpovídá: „Rozluka práce a majetku“ (tamtéž). „Rozluka práce a majetku“ je konec konců i klíčem k vysvětlení hospodářských krizí. Krize vznikají „z obtíže znalostí trhu příliš rozsáhlého – a z faktu, že výrobci řídí se více hojností svých kapitálů než potřebami trhu... Především však vznikají z nesprávného rozdělení důchodů. Rozluka majetku a práce má za následek, že vzrůstají pouze důchody majetných; důchody dělníků drží se přesného minima... (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 259-260 s odkazem na Simonde de Sismondi, 1819, zde 2. vydání 1827, sv. I, s. 368). Což má vést k nedostatečné spotřebě, podspotřebě, jak je níže precizováno.

343 „Činnost státu má... směřovati předně proti bezuzdnému rozšiřování výroby a k omezování příliš rychlého zavádění nových vynálezů“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 262). Rist poznamenává: „Vskutku se zdá, že Sismondi nemá tušení o tom, že by omezování výroby pod záminkou zmírnění dočasného strádání zpomalilo pokrok blahobytu i u tříd, jež jej tak zajímaly. Jeho stanovisko může se vysvětliti pouze jeho mylným přesvědčením, že již v přítomné době evropská výroba postačuje k uspokojení všech potřeb“ (tamtéž, s. 263 s odkazy na Simonde de Sismondi, 1819, zde 2. vydání 1827, sv. II, s. 415, 435 a 1837-38, sv. I, s. 25).

344 „Za tím účelem Sismondi hlásá v zemědělství návrat k tomu, co nazývá patriarchálním systémem vlastnictví, to jest rozmnožení rolnických vlastníků půdy. Ve svých *Nouveaux Principes* líčí skvěle jejich poměry. V průmyslu přál si znovuzavedení samostatných řemeslníků...“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 264 s odkazem na Simonde de Sismondi, 1819, zde 2. vydání 1827, sv. II, s. 365-366).

345 Míně W. Thompson (pozn. PS).

346 Rist shrnuje: „Sismondi ukázav, že soutěž jest dvousečnou zbraní, uvolnil cestu těm, kteří správně požadují od státu, aby byly soutěži určeny hranice a vyznačeny dráhy“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 251). Simonde de Sismondi útočí na neregulovanou volnou konkurenci řadou argumentů (např. o její nevýhodnosti pro společnost, pokud není splněno, že růst výroby, ke kterému konkurence podnikatele podněcuje, je podložen větší poptávkou, anebo tím, že konkurence nutí podnikatele ke zlevňování výroby, přičemž se nešetří pouze na věcech, nýbrž i na lidech, což může vést i k trvalému zhoršení zdraví dělnictva).

práce žen, dětí i zkrácení doby pracovní doby. Stát by měl uzákonit minimální mzdy i dohlížet nad odpovědností zaměstnavatelů za nemocné a staré dělníky.³⁴⁷ Simonde de Sismondi náleží k průkopníkům pojištění v nezaměstnanosti, nemocenských dávek, progresivní daně, regulace pracovní doby, práva na sdružování anebo penzijního připojištění. V jeho návrzích „mohli bychom viděti anticipaci velikých zákonů sociálního pojišťování, které evropské státy zavádějí...“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 265).³⁴⁸

Odstranění oddělení vlastnictví a práce, a řešení rozporu mezi výrobou a spotřebou, Simonde de Sismondi spatřuje v návratu k idealizované malovýrobě – s její restaurací v průmyslu i zemědělství. Malovýrobu, přinášející spojení práce a soukromého vlastnictví považuje za ideální společenské uspořádání.³⁴⁹ Apeluje na znovuoobnovení nezávislého výrobce, rolníka a řemeslníka. Malovýrobci mají být maximálně zainteresováni na co nejlepším, efektivním, využívání zdrojů. Jsou schopni adekvátního odhadu odbytu produkce i budoucích příjmů. V důsledku čehož mají být schopni i dobře regulovat potomstvo. Populace malovýrobců nemá nikdy přesáhnout možnosti obživy.³⁵⁰

Proto Simonde de Sismondi požaduje státní intervence ve prospěch malovýroby, včetně vytváření vlastnických struktur umožňujících rozšíření kapitálu mezi obyvatele. Stát by měl ochraňovat drobné vlastníky a navracet dělníky do malovýroby. Volá po obnově cechovního systému u řemesel (s využitím cechů ke stabilizaci a extenzivnímu růstu řemeslných živností) a po omezování kapitalistických velkých firem (např. v podobě rozdělení velkých manufaktur). Požaduje návrat k drobnému pozemkovému vlastnictví a patriarchálním formám hospodaření s návrhy na rozdělení velkého pozemkového

347 „Předně žádal, aby bylo dělníkům vráceno nebo dáno právo sdružování... dále aby byla zakázána práce dětí a práce nedělní, a také aby byla omezena práce dospělých... Konečně si přál, aby byla zavedena „garantie professionnelle“, to jest povinnost zaměstnavatelů (zemědělských i průmyslových) vydržovati dělníka na své náklady po dobu nemoci, nezaměstnanosti i stáří“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 265 s odkazy na Simonde de Sismondi, 1819, zde 2. vydání 1827, sv. II, s. 338, 451).

348 Podle Rista uvedené však platí pouze částečně. „Neboť podle Sismondiho má vzít na sebe tyto povinnosti zaměstnavatel, nikoli společnost...“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 265).

349 Srov. (Schumacher, 2021). Novodobý „ekonomický romantik“ E. F. Schumacher volá po výrobě (ale i celé ekonomice a tzv. nové ekonomii) v malém měřítku, v lidských rozměrech. Např. v kapitole 18. (tamtéž) varuje, že již při přechodu od firem malých ke středním slábne „propojení mezi prací a majetkem“. Produkci v malém doporučuje taktéž z hlediska rozvoje zemí chudých. Jisté souvislosti s idejemi Simonde de Sismondiho (např. ohledně regulace technologického pokroku) lze u Schumachera nalézat v propagaci „středně vyspělé techniky“. Schumacher také odmítá ekonomické kalkuly v duchu „hrubého materialismu“, do ekonomie vnáší morálku i emoce, usiluje o veřejné blaho, hledá smysluplné hospodářské cíle apod.

350 „Kdyby dělník byl jako dříve samostatným řemeslníkem, mohl by předvídati svůj důchod a omeziti následkem toho své potomstvo, neboť vzrůst populační řídí se vždy podle důchodu...“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 256 s odkazem na Simonde de Sismondi, 1819, zde 2. vydání 1827, sv. II, s. 254, 264). Podle Rista uvažuje Simonde de Sismondi obdobně jako Smith, „pro něhož lidstvo jako každé jiné zboží rozmnožuje se nebo úbývá, podle potřeb výroby“ (Gide, Rist, 1928, s. 257). Což Simonde de Sismondi nevnímá jako důkaz „harmonického přizpůsobování nabídky a poptávky“ (jako Smith), „nýbrž jako „jeden z politováníhodných účinků rozluky majetku a práce...“ (dtto). Rist za omyl Smithe, Simonde de Sismondiho, Ricarda i Malthuse pokládá víru, „že vysoké mzdy nutně přímo přispívají k růstu populace...“ (tamtéž). Srov. (Malthus, 1798).

vlastnictví a poskytnutí přídelu půdy pro všechny pracující v zemědělství.

Simonde de Sismondiho výstižná kritika kapitalismu ústí do ekonomického romantismu usilujícího o navrácení společnosti do podmínek zbožní malovýroby. Na rozdíl od některých utopických socialistů nespojuje řešení problémů kapitalistického soukromého vlastnictví se zespolečenštěním.³⁵¹ Proti výrobě kapitalistické staví nikoli produkci socialistickou či komunistickou,³⁵² nýbrž idealizovanou malovýrobu.

Simonde de Sismondi se vyslovuje proti stagnaci a zaostalosti a neodmítá zcela technologický pokrok.³⁵³ Ovšem v kapitalistických podmínkách volá po jeho státní regulaci, adekvátním usměrňování a zpomalování, neboť tento – jako neregulovaný – přináší společenská negativa. „Sismondi sní o pokroku, který by se uskutečňoval poznenáhlu, aniž by někoho poškozoval, aniž by zmenšoval něčí důchod, ba aniž by snižoval sazby úrokové míry“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 262).³⁵⁴

Simonde de Sismondi žádá omezení překotného zavádění strojů do výroby, které vytlačují práci. Stroje mají bezprostředně způsobovat nezaměstnanost a prohlubovat protiklad mezi výrobou a spotřebou. Pracovní dobu často nezkracují, nýbrž prodlužují. Ani nezvyšují blahobyt dělníků, ale naopak jejich postavení zhoršují. Nezaměstnanost způsobená zaváděním strojů má dále snižovat mzdy a koupěschopnou poptávku a přispívat taktéž k proletarizaci malovýrobců. Zavádění strojů Simonde de Sismondi považuje za vhodné, je-li zabezpečena poptávka po uvolněných pracovních silách. „Stroje nepůsobí vždy blahodárně; jsou užitečné jen tehdy, předchází-li jejich zavedení vzrůst důchodů, a tím i možnost nového zaměstnání pro uvolněné pracovní síly“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 246). Regulace technologického pokroku má vést i k podílu dělníků na výhodách spojených se zaváděním strojů, a dalším pozitivům v podobě zkracování pracovní doby, prodlužování volného času, anebo v podobě levnějšího spotřebního zboží.³⁵⁵

351 Simonde de Sismondi odmítá zespolečenštění výrobních prostředků a socialistickou přeměnu společnosti, jak propagovali utopičtí socialisté. Srov. (Perný, 2020).

352 Ch. Rist o vizích Simonde de Sismondiho uvádí: „Zdá se, že si nebyl vědom, že „morcellismus“, jež hlásá, byl neméně chimerický jako komunistická utopie, které se léká“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 264-265). Morcellismus bývá uváděn v souvislosti s proudy liberálního socialismu.

353 Simonde de Sismondi, navzdory své vášni pro průmyslovou revoluci, apeloval na sílu rozumu. Považoval za nutné zkoumat, kterak technologické šoky narušují rovnovážné modely růstu a v neposlední řadě i to, jak se náklady a přínosy nových strojů rozděluje mezi různé sociální třídy. Srov. (Gillard, 2011).

354 Na pokles úrokové míry aplikuje stejné zásady, „jako na zvýšení výroby nebo na stroje“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 262). Růst kapitálu považuje za žádoucí, pouze roste-li možnost jeho použití. Klesá-li úrok, považuje toto vždy za znamení, že příslušná výkonnost klesá s větším množstvím. Pokles úroku může sice být výhodou pro někoho, leč vždy je také současně „škodou pro jiného, buď doma, kdy se tím zmenšují renty kapitalistů, nebo v cizině, jež pozbývá možnosti práce“ (tamtéž s odkazem na Simonde de Sismondi, 1819, zde 2. vydání 1827, sv. I, s. 393).

355 „Klasikům postačilo, má-li dělník jako spotřebitel podíl na láci výrobků. Sismondi žádá více...“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 248). Za skutečné zlo nepovažuje zdokonalování strojů, nýbrž „nespravedlivé rozdělení jejich výrobků“ (tamtéž s odkazem na Simonde de Sismondi, 1819, zde 2. vydání 1827, sv. II, s. 318).

Označovat Simonde de Sismondiho automaticky za zpátečníka – s ohledem na jeho střízlivý vztah k novým technologiím a jejich sociálním dopadům³⁵⁶ – je zjednodušené. I v kontextu dystopických projektů 4.0, 5.0 etc., kdy mají veškerou lidskou práci převzít roboti (a lidské myšlení umělá inteligence),³⁵⁷ stojí za zamyšlení Simonde de Sismondiho pověstný argument o klíče, který možná právě dnes nabývá nových aktuálních dimenzí – „Kdyby se Anglii podařilo, táže se Sismondi, vykonávat veškerou práci na polích a všechnu práci ve městech parními stroji pomocí obyvatelstva ne početnějšího, než má ženevská republika, a udržovati stejnou výrobu a tentýž výnos jako dnes, měli bychom ji považovati za bohatší a za vzkvétající? Ricardo odpovídá: ano... Jest tedy bohatství vším a lidé ničím? Pak vskutku nezbyvá než si přát, aby král zůstal na ostrově sám a otáčeje klikou, dával automaty vykonávati všechnu práci v Anglii“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 246-247 s odkazem na Simonde de Sismondi, 1819, zde 2. vydání 1827, sv. II, s. 329).

Ch. Rist představení reformních návrhů Simonde de Sismondiho i jeho kritiku klasických politických ekonomů uzavírá zdůrazněním nerozhodnosti a nejistoty, vznikající „z neustálého rozporu mezi... rozumem a citem“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 266). „Byl příliš inteligentní, aby neviděl výhod nového průmyslového řádu, a příliš citlivý, aby nebyl dojat některými jeho bolestnými důsledky, příliš konservativní a příliš rozvážný, aby si mohl představit náhlý, úplný převrat společnosti – zůstává udiven a zarmoucen lidskou malostí proti zlu. Ale necítí se povoláným najíti proti tomu lék“ (tamtéž).³⁵⁸

Celkové hodnocení Simonde de Sismondiho zůstává rozporuplné, včetně jeho významu pro socialistické myslitele (K. H. Marx, R. Luxemburgová či R. Owen) a marxismus, jak bude níže shrnuto. Bývá interpretován a zařazován rozdílně – a to pod nálepkou radikála, ovšem i reakcionáře, dále utopisty, maloměšťáckého socialisty či romantika. K interpretaci Simonde de Sismondiho coby jednou reakcionáře a podruhé utopisty V. I. Lenin poznamenává, že toto hodnocení je „zcela správné“.³⁵⁹

(Jedlicki, 1999) zdůrazňuje osobnost Simonde de Sismondiho coby humanisty, reflektujícího rozpor počátků průmyslového kapitalismu. Označuje jej za předchůdce demokratizovaného liberalismu 20. století, a – přes všechny nedostatky a nedotaženosti jeho ekonomické teorie – i za předchůdce konceptů rozvoje přelidněných zemí s nízkým národním důchodem. Nelze ovšem opomíjet, že Simonde de Sismondi byl v první řadě spisovatelem a historikem a nikoli ekonomem, resp. sociálně ekonomickým myslitelem.

356 Ch. Rist klade otázku: „Jakým způsobem vzrůstá výroba od počátku 19. století“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 246). Odpovídá: „Zaváděním strojů. Sismondi míří svými nejprudšími útoky proti strojům. A hlavně proto byl považován za reakcionáře...“ (tamtéž).

357 Srov. (Džbáňková et al., 2021), (Sirůček, 2019c aj.).

358 S odkazem na (Simonde de Sismondi, 1819, zde 2. vydání 1827, sv. II, s. 364).

359 Srov. (Lenin, 1897) – cit. Dle

<https://www.marxists.org/cestina/lenin/1897/041897/indx041897.html>, 2. odstavec úvodu tamtéž.

Krise, resp. hospodářské cykly, podle Simonde de Sismondiho a jeho následovníků

Průkopnické úsilí Simonde de Sismondiho na poli zkoumání agregátní poptávky,³⁶⁰ a s tím související teorie krizí³⁶¹ (a cyklů) zůstává mnohdy nedoceněno.³⁶² Přitom právě první systematické výzkumy hospodářských krizí (Simonde de Sismondi, 1819) bývají uváděny mezi jeho klíčovými přínosy pro ekonomickou vědu.³⁶³ Více nežli teorie ekonomického cyklu je ovšem přístup Simonde de Sismondiho teorií periodické krize. Tyto mají vyplývat spíše ze sociálních důsledků hospodářského systému než z jeho struktury. Ekonomické otřesy mají být způsobeny konkurencí mezi výrobci v případě přesahu nabídky nad poptávkou. Přizpůsobování nabídky poptávce pomocí omezování výroby má vést k nezaměstnanosti, poklesu mezd, a tím i dalšímu podvázání koupěschopné poptávky. Konkurence ničí slabé a malé producenty, tlačí na pokles mezd i na růst intenzity práce. Celkový produkt je realizován za důchody minulého období, což působí problémy při rozšířené reprodukci. Krize (či ve standardní terminologii recese) vyvolané zaostáváním poptávky za nabídkou souvisí nejen s růstem produktu, ale i s poklesem kupní síly dělníků. Klesá poptávka po spotřebních předmětech denní potřeby, výroba v těchto odvětvích stagnuje a klesá, dělníci jsou propuštěni a poptávka se dále snižuje. Kapitalistické tržní ekonomice tudíž má být vlastní permanentní podspotřeba.

Zrekapitulujme, že oddělení vlastnictví a práce v industriálním kapitalismu má vést k nesprávnému rozdělení důchodů, kdy mají vzrůstat důchody pouze majetných. z čehož „vzniká nedostatek harmonie v poptávce po zboží“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 260). Namísto poptávky „po předmětech obecné spotřeby“ (tamtéž) stoupá poptávka po zboží luxusním a v jeho prospěch se mění i struktura výroby. Pokud výroba nereaguje dosti rychle, „bohatí se obrátí do ciziny, aby uspokojili své choutky“ (dtto). Staré obory výroby tudíž propouští dělníky, obory nové se vyvíjejí pouze pomalu. Propuštění a nezaměstnaní dělníci omezují spotřebu „statků obecného užívání; z toho nutně vzniká trvalá malá

360 Simonde de Sismondi pozoroval kapitalistický průmyslový systém především v Anglii a viděl, že neregulovaná konkurence vedla k tomu, že výrobci zvyšovali individuální výrobu (kvůli nedostatku znalostí o produkci jiných výrobců), což bylo vnímáno i coby nucení zaměstnavatelů snižovat ceny, což činili obětováním pracovníků, tedy na úkor mezd. Zmíněné vedlo k nadprodukci a nedostatečné spotřebě. Většina anglických pracovníků trpěla nízkými mzdami, dělníci si nemohli dovolit kupovat zboží, které vyrobili a následovala nedostatečná spotřeba zboží. Simonde de Sismondi věřil, že zvýšením mezd dělníků nabydou větší kupní síly, budou moci nakupovat produkci, a tím zvýšit poptávku. Srov. (Sowell, 1972).

361 Ch. Rist ohledně ekonomického zaměření Simonde de Sismondiho upřesňuje: „Pro něho všechny zájem politické ekonomie s hlediska theoretického se shrnoval na vysvětlení krizí; – s hlediska praktického na prostředky k jejich zamezení a zlepšení poměrů dělnictva“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 236-237).

362 Keynes mezi svými předchůdci Simonde de Sismondiho neuvádí. Jmenuje „majory v armádě heretiků“, především ve smyslu předchůdců teorie efektivní poptávky. Takto jsou titulováni B. de Mandeville, T. R. Malthus, S. Gesell či J. A. Hobson (Keynes, 1936 s využitím českého překladu 2020, s. 306 aj.).

363 Srov. (Benkemoune, 2009), (Sirůček, 1999, 2016a).

spotřeba, která nutně přivodí krizi“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 260, s odkazy na Simonde de Sismondi, 1819, zde 2. vydání 1827, sv. I, s. 358, 361, 364 sv. II, s. 327).

Rist ke zmíněnému vysvětlení krizí – které přebírají mnozí další – uvádí, že „není právě nejpevnější“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 261). „Obtíž přizpůsobení výroby poptávce by pravděpodobně nezmizela, i kdyby rozdělení důchodů bylo stejnoměrnější. Ostatně jev, o němž Sismondi pojednává, jest spíše chronickou chudobou jistých industrií, než prudkými a periodickými krisemi“ (tamtéž). Teorii však oceňuje za to, že „se alespoň pokouší o výklad zjevu ještě temného, který J. B. Say a Ricardo raději přecházeli mlčením, nebo jednali o něm jako o podružném pod záminkou, že konečně vždy nastane rovnováha“ (dtto).

Duchovním otcem teorií podspotřeby, stojící v opozici proti Sayovu zákonu trhů, je právě Simonde de Sismondi (a taktéž T. R. Malthus).³⁶⁵ Koncepte podspotřeby přitom bývají považovány spíše za teorie deprese (resp. krize), nežli za plně rozvinuté teorie ekonomických cyklů. „Odras klasických teorií je nejzřetelnější u „teorií podkonsumpčních“, jejichž duchovním otcem je zejména Sismondi. Jeho názory se objevují v různých variantách u Rodbertuse a J. A. Hobsona. Společné těmto názorům je to, že vidí příčinu krizí v nadvýrobě, způsobené nerovnoměrným rozdělením důvodů, jehož důsledkem je příliš nízký, resp. i klesající podíl dělníků na produktu. Tak Rodbertus. Hobson zase zdůrazňuje, že většina bohatství náleží malé části společnosti, jejíž důchody rostou rychleji než její spotřeba. Z toho vyplývá přebytek úspor, který je investován, až dojde k nadvýrobě. I když tyto teorie ukazují správně na důležité rysy reprodukce kapitálu, přece jenom nemohou podat správné vysvětlení krize. Ztroskotávají již na tomto: „Jak je možno vysvětlit krizi z nedostatečné spotřeby, když právě bezprostředně před krizí dosahují mzdy a vůbec spotřeba dělnictva nejvyšší úroveň?“ (Setínský, 1964, s. 13).³⁶⁶

Simonde de Sismondiho názory se objevují v různých variantách u J. K. Rodbertuse-Jagetzowa³⁶⁷ či J. A. Hobsona.³⁶⁸ Inspirovaly ekonomy orientace marxistické (jako R. Luxemburová,³⁶⁹ L. Laurat³⁷⁰

364 S náznakem řešení v podobě „třetích zemí“ – „Soustředěním majetku u malého počtu vlastníků zužuje se stále vnitřní trh a výrobek jest vždy více odkázán na hledání odbytu na cizích trzích, kde mu hrozí ještě povážlivější převraty“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 260 s odkazem na Simonde de Sismondi, 1819, zde 2. vydání 1827, sv. I, s. 361).

365 Srov. (Malthus, 1820), resp. (Say, 1803).

366 Srov. (Sirůček, 2016a).

367 Mzdy mají být ovládnuty principy existenčního minima a nerostou stejným tempem jako produktivita práce. Kapitalismus má tak tendenci produkovat více zboží, než po kterém je poptávka. „Podnikatelé stále zvyšují svoji výkonnost snažíce se udržeti... v hranicích části výnosu společenské výroby přidělené jednotlivým třídám, neboť tyto podíly určují rozsah poptávky. Při postupném zvyšování výroby však podíl pracujících stále klesá; následkem toho zůstává poptávka po veliké části společenských výrobků trvale pod rozsahem výroby...“ (Gide, Rist, 1928, díl II, s. 153). Rist konstatuje i dokladuje: „Tato theorie krisí... jest téměř přesným opakováním theorie Sismondiho...“ (tamtéž), Srov. (Rodbertus-Jagetzow, 1850-51, 1898).

368 Britský institucionalista, novinář a spisovatel J. A. Hobson (1858-1940) spojuje klíčovou příčinu krizí s nedostatečnou poptávkou širokých vrstev obyvatel. Rozdíly v rozdělování mělo zmenšit navrhované zvýšení mezd a snížení zisků. Na teorii podspotřeby zakládá také svůj koncept imperialismu, kdy úzký národní trh vede k hospodářské expanzi do zahraničí. Srov. (Hobson, 1894, 1902).

anebo R. Hilferding³⁷¹) i nemarxistické (E. Lederer,³⁷² E. Preiser,³⁷³ W. T. Foster, W. Catchings³⁷⁴ aj.), anebo i levé keynesiánství³⁷⁵ či keynesiánský paradox spořivosti. Jako přínos bývá uváděno, že zmíněné přístupy opustily výlučně „nabídkový“ pohled a obrátily pozornost k vlivu strany poptávky.³⁷⁶

Simonde de Sismondiho teorii periodických krizí přetváří B. Ch. P. J. Dunoyer³⁷⁷ v koncept „střídavého“ cyklu, čímž tuto formuje do moderní podoby hospodářského cyklu. Dunoyer usiluje o reinterpretaci teorie krizí způsobem, která by ji učinila kompatibilní s pojetím politické ekonomie v duchu J. B. Saye.³⁷⁸ Zatímco Simonde de Sismondi konstatuje, že krize svou nadprodukcí prokazují disfunkčnosti ekonomiky založené na svobodné soutěži a volá po legislativních státních zásazích,

369 Srov. (Luxemburová, 1913), včetně kritiky Simonde de Sismondiho. Srov, též (Sirůček, 2019a,b).

370 L. Laurat (O. Maschl 1898-1973) byl francouzsko-rakouský ekonom, původem z Čech, který se označoval za marxistu. Jeho dílo je v rozporu s tezemi stalinskými, zkoumá např. dílo R. Luxemburové a její kritiku leninismu – srov. (Laurat, 1930, 1940). Inspirace Simonde se Sismondim lze spatřovat např. v tom, že za jeden ze základních zákonů, kterými má být ovládán kapitalismus, Laurat označuje „zákon stálého poklesu podílu mezd na celkovém důchodu. V důsledku působení tohoto zákona nemohou pracující koupit vše, co vyrábějí, takže kapitalismus vede k nadvýrobě...“ (James, 1968, s. 37).

371 Srov. (Hilferding, 1910), kde je obsažen i první odraz problematiky akumulace kapitálu v nových podmínkách v souvislosti s přechodem k monopolnímu kapitalismu v marxisticky laděné literatuře.

372 Srov. (Lederer, 1922).

373 Srov. (Preiser, 1933).

374 Srov. (Foster, Catchings. 1928).

375 Včetně diskutabilní interpretace klíčové koncepce levého keynesiánství ve smyslu teorie nedostatečné spotřeby – s odvoláními na Simonde de Sismondiho a J. A. Hobsona, kteří „obhajovali zájmy maloburžoazie (Sismondi) a nemonopolizované střední buržoazie (Hobson)“ (Afanasjev, 1989, s. 181). Na místě by ovšem spíše v tomto kontextu bylo uvažovat o Keynesově teorii efektivní poptávky, které pouhým konceptem podspotřeby přitom ale není. Srov. (Keynes, 1936), (Sirůček, 2019a,b), (Sojka, 2010).

376 Srov. (Keynes, 1936).

377 B. Ch. P. J. Dunoyer de Segonzac (1786-1862) byl francouzský liberální ekonom. Vypracoval jednu z nejranějších teorií hospodářského cyklu, s modelem ekonomiky periodicky se pohybující ve dvou fázích – srov. (Dunoyer, 1825), (Benkemoune, 2009).

378 In (Gide, Rist, 1928, díl II) je Dunoyer řazen k tzv. optimistům, zvaným i harmonisté (C. F. Bastiat, Ch. H. Carey aj.). „Byl jedním z nejbojovnějších zápasníků o politicko-hospodářský liberalismus svojí absolutní vírou ve volnou soutěž a... přesvědčením, že soutěž dostačí k řešení sociální otázky... Zlořády, jež jí jsou přičítány, vznikají dle něho pouze proto, že soutěž není dosud dokonale zavedena. Nikdo se nestavěl nepřátelštěji než on, proti systému státního zakročování a proti intervencionismu ve všech formách, proti dělnickému zákonodárství, ochránářství.... Stavěl se nepřátelsky i k dobrovolnému sdružování...“ (tamtéž, s. 39).

Dunoyer dochází k závěru, že pro hospodářství jsou přirozená střídání období „aktivity“ a „recidivy“.

Vliv Simonde de Sismondiho bývá připomínán i u Marxe, a to nejenom u teorie krizí. Šířeji v kontextu celé marxistické analýzy kapitalismu. Simonde de Sismondi vytvořil jistý koncept nadhodnoty dělnické práce, psal o proletariátu a třídním boji, používal jako jeden z prvních historizující přístup či průkopnický kritizoval ekonomický model D. Ricarda, který má podporovat koncentraci bohatství.³⁷⁹ V interpretaci Ch. Rista ze všech myšlenek, které Marx od Simonde de Sismondiho přejímá „nejdůležitější jest idea o soustředování majetku u malého počtu lidí a idea o vzrůstající proletarizace dělnických mas“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 269). Jméno Simonde de Sismondiho figuruje v Manifestu komunistické strany (Marx, Engels, 1848).³⁸⁰ Diskutován bývá i vliv na vývoj Marxových úvah ohledně akumulace³⁸¹ anebo týkající se užité a směnné hodnoty.³⁸² Za významného metodologického a teoretického předchůdce Marxe jej označuje (Grossman, 2018).³⁸³ Simonde de Sismondiho analyzují a kritizují (Luxemburová, 1913) a (Lenin, 1897 aj.).

³⁷⁹ Srov. (Mazzei, 2018).

³⁸⁰ V kapitole III. Socialistická a komunistická literatura, paragraf 1. Reakční socialismus, hlava b) Maloburžoazní socialismus. „... V zemích, v nichž se vyvinula moderní civilizace, se vytvořila – a jako doplňující část buržoazní společnosti se stále znovu tvoří – nová maloburžoazie, jež kolísá mezi proletariátem a buržoazií. Její příslušníci však konkurence neustále sráží do řad proletariátu, a oni už pozorují, jak se s vývojem velkého průmyslu přibližuje okamžik, kdy úplně zmizí jako samostatná část moderní společnosti a budou nahrazeni v obchodu, průmyslu i v zemědělství dozorci a námezdními zaměstnanci. V zemích, jako je Francie, kde rolnictvo tvoří značně přes polovinu obyvatelstva, bylo přirozené, že se objevili spisovatelé, kteří se zastávali proletariátu proti buržoazii, používali při své kritice buržoazního režimu maloburžoazního a malorolnického měřítko a hájili dělníky ze stanoviska maloburžoazie. Tak vznikl maloburžoazní socialismus. Představitelem této literatury nejen ve Francii, nýbrž i v Anglii je Sismondi. Tento socialismus neobyčejně důvtipně rozpitval rozpory v moderních výrobních vztazích. Odhalil, jak je ekonomové lícoměrně zkrášlují. Nezvratně dokázal zhoubné účinky strojové výroby a dělby práce, koncentraci kapitálu a pozemkového majetku, nadvýrobu, krize, nutný zánik drobných buržoů a malých rolníků, bídu proletariátu, anarchii výroby, křiklavý nepoměr v rozdělování bohatství, vzájemnou vyhlazovací průmyslovou válku mezi národy, rozklad starých mravů, starých rodinných vztahů a starých národností. Ale co do svého pozitivního obsahu chce tento socialismus buď obnovit staré výrobní a směnné prostředky a s nimi staré vlastnické vztahy a starou společnost, anebo chce moderní výrobní a směnné prostředky znovu násilně vtěsnat do rámce starých vlastnických vztahů, které jimi byly rozbity a musely být rozbity. V obou případech je reakční a utopický zároveň. Čechovní organizace průmyslu a patriarchální hospodářství na venkově, taková je jeho poslední moudrost...“ (cit. dle <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1848/manifest/ch03.htm#s456>).

³⁸¹ Srov. (Eyguesier, 2018).

³⁸² Např. při Marxově kritice P. J. Proudhona, když tento měl ztotožnit směnnou hodnotu se vzácností a užitnou hodnotu s nadbytkem. „S odvoláním na Sismondiho a Lauderdalea Marx ukázal, že rozpor mezi užitnou hodnotou a směnnou hodnotou byl odhalen již dlouho před Filozofií bídy“ (Kolektiv autorů SSSR a NDR, 1986, s. 62 s odkazem na Marx, Engels, 1958, s. 93). Srov. (Proudhon, 1846).

³⁸³ Ke kontroverznímu významu Simonde de Sismondiho pro Marxe a marxismus srov. též (Kuhn, 2007).

Malovýrobní ekonomové 19. století

Především v důsledku první průmyslové revoluce se během cca první třetiny 19. století v Anglii a Francii zhoršuje postavení malovýrobců, v marxistické terminologii maloburžoazie. Tato je konfrontována s rostoucí konkurencí velkých kapitalistických firem a dochází i k procesům její proletarizace. Zmíněné procesy specifickým způsobem reflektuje malovýrobní ekonomie,³⁸⁴ která se v této době konstituuje jako relativně samostatný směr sociálně ekonomického myšlení. S rozvojem především ve Francii.³⁸⁵

Diferenciace v táboře buržoazie vedla i k diferenciaci mezi jejími mluvčími, kdy k prvním hlasům maloburžoazie je řazen především právě J. Ch. L. Simonde de Sismondi, který bývá současně nejvýše ceněn i jako ekonom.³⁸⁶ Ve francouzské větvi dále k důležitým pionýrům náleží L. J. J. Blanc anebo P. J. Proudhon. V Anglii nebyla maloburžoazie až tolik početná, a tudíž i malovýrobní směr myšlení tam hrál méně důležitou roli. Mezi prvními významnějšími anglickými autory bývá jmenován J. Gray.

Obecnou charakteristiku malovýrobního směru, i řazení jednotlivých představitelů, komplikuje jeho pozdější evoluce, kdy s přechodem od kapitalismu předmonopolního v imperialismus dochází mezi buržoazií k dalším diferenciacím. Do obdobného postavení jako maloburžoazie se dostává i buržoazie nemonopolní. Čímž dochází k jejich sblížování, a tím i k rozšiřování základny malovýrobního myšlení. „Výsledkem je častá glorifikace předmonopolního kapitalismu, a tím i výrazný názorový posun v porovnání s maloburžoazním myšlením 19. století“ (Petráček, Tallerová, 1977, s. 43).

Další významnou komplikaci představuje rozptýl malovýrobního myšlení do jiných myšlenkových proudů – některých forem buržoazního myšlení (a ekonomie) i do směrů spjatých s dělnickým hnutím. Hranice i kontury zůstávají neostře a dochází k prolínáním maloburžoazních idejí s reformismem liberálním i sociálně demokratickým. Obdobně se lze s maloburžoazním myšlením setkat v revizionismu pravicovém i levicovém. Ve 20. století mohou být projevy maloburžoazního myšlení spojovány namátkou např. se spotřební interpretací socialismu, anarchosyndikalistickými či samosprávnými a přehnaně rovnostářskými tendencemi anebo s některými „ultralevími“ koncepcemi.

I při zaměření pouze na malovýrobní ekonomické, resp. sociálně ekonomické myšlení 19. století a eliminaci jeho projevů v jiných ideových proudech charakteristiku znesnadňuje pestrost, různorodost a mnohotvárnost postojů – od ekonomického romantismu Simonde de Sismondiho, přes německé živnostenské a úvěrové družstevnictví (F. W. Raiffeisen,³⁸⁷ F. H. Schulze-Delitzsch³⁸⁸) až po

384 Resp. maloburžoazní politická ekonomie či maloburžoazní proud v ekonomickém myšlení – srov. (Petráček, Tallerová, 1977), (Sitárová, Kliment, 1981).

385 „Zvláště příznivé podmínky pro vznik maloburžoazního socialismu a maloburžoazní politické ekonomie byly tehdy ve Francii, kde rolnictvo tvořilo mnohem více než polovinu obyvatelstva. S Francií byli také úzce spjati nejvýznamnější představitelé maloburžoazního sociálně ekonomického myšlení první poloviny 19. století S. de Sismondi a P. J. Proudhon“ (Sitárová, Kliment, 1981, s. 137-138). Srov. (Kolektiv autorů SSSR a NDR, 1986).

386 Srov. (Petráček, Tallerová, 1977), (Sojka a kol., 1999).

387 F. W. Raiffeisen (1818-1888) byl německý starosta a reformátor se zájmem o podnikání v zemědělství a podmínky peněžních úvěrů pro malé zemědělce. Je považován za zakladatele a propagátora rolnických úvěrových družstev, které se rozšířily z Bavorska po celém Německu a přes české Němce i do českých zemí – srov. (Feierabend, 2007). Ohledně českých zemí doplníme, že za první propagátory koncepcí spolupráce a družstevnictví označuje (Doležalová, 2018) B. Bolzana a F. L.

anarchokomunismus P. A. Kropotkina. Obecně se jedná především o sociálně kritický a reformní směr, obdobně jako u utopického socialismu, se kterým dochází opět k řadě průniků.³⁸⁹ Malovýrobní politická ekonomie rozmanitým způsobem odráží specifika maloburžoazie.

Malovýrobní ekonomové artikuluji specifické zájmy maloburžoazie a formulují požadavky na reformy ve prospěch malovýroby, které bývají označovány i jako malovýrobní socialismus. Tento je odrazem specifického postavení maloburžoazie.³⁹⁰ S obhajobou svobody podnikání a zachování soukromého vlastnictví, ale i kritikou těch kapitalistických procesů a jevů, které negativně dopadají na malovýrobce (koncentrace a centralizace výroby i kapitálu, ruinování malovýrobců či cyklický vývoj hospodářství aj.). Malovýrobní ekonomové, resp. socialisté rádi používají i etických argumentů a často idealizují předkapitalistické formy hospodaření. Tyto idealizace jsou podstatou jejich ekonomického

Chleboráda, coby původní sociální myslitele – srov. (Sirůček, 2020). Jako první družstvo na území Čech a Moravy bývá jmenován Pražský potravní a úsporní spolek (První pražský spořitelní spolek pro dosažení levnějších cen životních potřeb) založený roku 1847. Šlo o družstvo se smíšenou obchodní a úvěrovou činností. Členové v družstvu ukládali drobné úspory a za takto vytvořený kapitál družstvo nakupovalo ve velkém zboží běžné denní potřeby a následně ho prodávalo členům (dělníkům a drobným řemeslníkům) za přijatelné ceny. In (Kořínková et al., 2017) jsou uváděny dvě větve počátků a rozvoje družstevnictví v českých zemích. První „utopicko-socialistická“ je reprezentována B. Bolzanem – tato se „ale nikdy zcela nerozvinula“ (tamtéž, s. 11). Bolzano „nabádal k co nejširšímu použití družstevní formy organizace jak ve výrobě, tak ve spotřebě a doporučoval budování velkonákových centrál“ (tamtéž, s. 12). Nicméně je konstatován závěr, že „Bolzano, Šimáček a Kampelík byli hlavními propagátory družstevní myšlenky v českých zemích“ (dtto). „Zcela odlišnou je... větev ekonomicko-svépomocná, která se ukázala jako životaschopná. Za ní stojí činnost několika propagátorů družstevní myšlenky. Jedním z nich byl novinář František Šimáček (1834–1885), který se především zajímal o svépomocná peněžní družstva. Těm se u nás říkalo záložní kasy. První vznikla v roce 1858 ve Vlašimi z iniciativy obuvnického mistra Jana Pláteníka. Podobné záložny vznikaly i jinde. Nesmazatelně se do dějin družstevnictví zapsal lékař František Cyril Kampelík (1805–1872). Kampelík jako lékař často viděl z bezprostřední blízkosti lidskou chudobu a přemýšlel o tom, jak tuto bídu zmírnit. Za jeden z hlavních prostředků pokládal soustřeďování drobných úspor v úvěrových spolcích. Jeho myšlenka se ale nejprve v podstatě neujala a teprve po letech byly na venkově zakládány drobné úvěrní ústavy, později nazývané jeho jménem „kampeličky“. Své myšlenky vyjadřoval jednoduchým heslem: „Co jednomu nemožno, všem dohromady snadno““ (Kořínková et al., 2017, s. 12).

388 Německý politik, ekonom a spisovatel F. H. Schulze-Delitzsch (1808-1883) přispěl k organizaci prvních družstevních záložen.

389 Přičemž někteří autoři malovýrobní politické ekonomie bývají označováni za utopisty i přímo za utopické socialisty – srov. (Perný, 2020), (Zamarovský, 1961) či (Sirůček, 2020).

390 Dvojaké postavení maloburžoazie tkví v tom, že drobné soukromé podnikání v kapitalistických poměrech je ohrožováno současně ze dvou stran – na straně jedné velkoburžoazií (a proletarizací maloburžoazie) a na druhé socialistickou kolektivizací výrobních prostředků v případě vítězství revoluce. Což ústí v obvykle minimálně zčásti zpátečnický charakter malovýrobního ekonomického myšlení, resp. v to, že maloburžoazie obvykle hlasuje ve prospěch status quo, anebo hledá nějakou vlastní tzv. třetí cestu.

romantismu, s touhou navrátit společnost nazpátek. Ke starým, osvědčeným (leč obvykle již historicky překonaným)³⁹¹ vztahům, k nimž patří prostá zbožní výroba, občiny, patriarchální hospodářství či cechovní regulace řemesel.

Malovýrobní ekonomie se neomezuje pouze na překonání nevýhod drobného soukromého podnikání. V kontextu požadovaných sociálních reforem v zájmu hlavně malovýroby a na odstranění negativ průmyslového kapitalismu jsou koncipovány různé varianty malovýrobního socialismu, resp. reformismu. Mnohé koncepce a požadavky, vedle nejenom ekonomického romantismu, obsahují i silně utopické prvky. Objevují se např. nejrůznější návrhy na vytváření výrobních sdružení drobných zbožních výrobců ve „společenských dílnách“, s pomocí státu, na banky či „bazary spravedlivé směny“ apod.³⁹²

V 19. století (a prvních desetiletích 20. století) lze identifikovat v rámci malovýrobní politické ekonomie např. následující směry a proudy.³⁹³ První směr se orientuje na přežívající patriarchální formy řemeslné a zemědělské malovýroby. V jeho rámci lze odlišit proud usilující o návrat k patriarchálním formám individuálního hospodaření (Simonde de Sismondi a jeho následovníci) a proud zaměřující se na přežívající patriarchální podoby kolektivního hospodaření, v nichž hledá organizační formy přeměny společnosti (ruské revoluční a liberální národnictví). Druhý směr usiluje o vytvoření atomizované společnosti soukromých malovýrobců (anarchismus P. J. Proudhona a navazující anarchoindividualismus M. Stirnera³⁹⁴). Třetí směr, spojující nerevoluční odstranění kapitalismu s družstevní cestou, je tvořen dvěma proudy. První byl orientován na družstevnictví podporované buržoazním státem (L. J. J. Blanc, F. Lassalle³⁹⁵), druhý se zaměřoval na svépomocné a

391 Což ovšem nevylučuje aktuální inspirace např. v kontextu technologií umožňujících přechod od globalizace k lokalizaci – srov. (Švihlíková, 2021). Poučné mohou být, i z hlediska dneška, také postřehy o starých a primitivních společenstvích a jejich hospodářském uspořádání – srov. (Justoň, 2012).

392 Např. reformátor R. Owen organizuje experimenty i s tzv. „labour exchange“ („bazar spravedlivé ceny“, s výměnou „práce za práci“) anebo „vesnice spolupráce“ aj. Owen se také jako jeden z prvních zabývá, ale ještě nesystematicky, fenoménem kapitalistických krizí – srov. (Perný, 2020), (Sirůček, 2015, 2016a).

393 S využitím (Petráček, Tallerová, 1977).

394 In (Gide, Rist, 1928, díl II) německý filozof M. Stirner (J. C. Schmidt 1806-1856) figuruje coby klíčový autor kavárenského anarchismu filozofického a literárního, „jehož nejnapadnějším znakem jest téměř chorobné vyvyšování vlastního Já“ (tamtéž, s. 404). Stirnerův „zvířecí egoismus“ popírá existenci jakékoli autority i společenského rozměru. „Dělníkům, kteří si stěžují, že jsou vykořisťováni, ubožákům připraveným o všechnen majetek zbývá jediné: přiznati si právo a zmocniti se vlastnictví, které se jim hodí. K odstranění bídy nepraví sobectví lidu: „vyčkej, čím tě soud spravedlnosti obdaruje jménem společnosti“; nýbrž praví mu: „vztáhni ruku svou po tom, co potřebuješ, a vezmi si to“...“ (tamtéž, s. 407). Např. „Půda patří tomu, kdo se jí umí zmocniti...“ (dtto). Šířeji k tradici anarchoindividualismu náleží někteří proudhoniisté, W. Tucker, A. Borovoj, L. Čorňj (P. D. Turčaninov) či G. Čulkov – srov. (Kolektiv autorů SSSR a NDR, 1986).

395 Německý novinář, socialista a politik F. Lassalle (1825-1864) bývá uváděn jako první významný představitel sociálreformismu v německém dělnickém hnutí. Jeho „železný zákon mzdový“ dokazuje nemožnost zvýšení mezd v kapitalismu nad úroveň existenčního minima, ale současně vyjadřuje víru, že s pomocí osvětleného státu bude možné úděl dělníků zlepšit. Stát by jim měl poskytnout kapitál či

vůči státu indiferentní družstevní hnutí (anglická Společnost na podporu dělnického sdružování³⁹⁶ a nimeská družstevní škola³⁹⁷). Čtvrtý směr se orientuje na odstranění jakékoli státní moci se směřováním k atomizované společnosti společně hospodařících kolektivů³⁹⁸ (anarchosyndikalismus revolučního narodníka M. A. Bakunina³⁹⁹ a anarchokomunismus P. A. Kropotkina⁴⁰⁰).

úvěr, aby mohli zakládat družstva. Tím by se mohli podílet i na zisku a vymanit z logiky mzdového zákona. V malovýrobní směru ekonomického myšlení figuruje coby nejvýznamnější autor zasazující se o státem podporované družstevnictví. Lassalle věřil, že pomocí všeobecného hlasovacího práva lze kapitalistický stát přeměnit na „lidový“. Akceptuje ideu dělnických výrobních družstev. Vychází z představy, že vykořisťování dělnictva lze odstranit pouze tehdy, pokud dělníkovi připadne „celý produkt jeho práce“.

396 Vznikla v Anglii ve 40. letech 19. století na bázi živelně se rozvíjejícího družstevního hnutí, k jehož iniciátorům náleží stoupenci R. Owena. Program formuluje např. anglický právník, politik, spisovatel a reformátor T. Huges (1822-1896). Důraz je kladen na tradiční anglický liberální postoj ke státu a v zaměření je patrný náboženský prvek v duchu křesťanského socialismu. Srov. (Sirůček, 2012a, 2020).

397 Za zakladatele je považován francouzský protestanský podnikatel, zakladatel spotřebního družstva a propagátor idejí spolupráce E. de Boyve (1840-1923). Za hlavního ideologa francouzský ekonom, sociální filozof a teoretik družstevního hnutí Ch. Gide (1847-1932). V ekonomii uplatňoval historický přístup a jeho koncepce otevíraly cestu sociálnímu křesťanství – srov. učebnici dějin nauk národohospodářských (Gide, Rist, 1928, díl I, II). Gide doufal, že spotřební družstva zajistí „nadvládu spotřebitele“ a zvítězí v konkurenci se soukromým obchodem. Věřil, že „združstevnění odstraní zisk“ (James, 1968, s. 27). S rozvojem družstevnictví spojoval společenské reformy a družstevní program vnímal jako evoluční alternativu vůči marxismu. Družstva měla v konkurenci s kapitalistickými firmami postupně ovládnout obchod i průmysl a zemědělství. Vyvrcholením měl být vznik družstevní republiky, která měla vzniknout za 100 let od vyhlášení jeho družstevního programu roku 1889. Žák Gida B. Lavergne hovořil o tom, že združstevnění zajistí návrat zisku ke spotřebitelům – srov. (Lavergne, 1926). Do této skupiny malovýrobní ekonomie může být řazena i hamburská družstevní škola (F. Staudinger aj.).

398 Na rozdíl od proudhonismu a anarchoindividualismu (které taktéž usilují o odstranění státní moci), směřujícími k atomizované společnosti soukromých malovýrobců. Srov. (Kolektiv autorů SSSR a NDR, 1986) s rozdělením anarchismu 19. a 20. století na „anarchoindividualismus, anarchokomunismus, anarchosyndikalismus a anarchismus neodporující zlu“ (tamtéž, s. 208). Tyto se mají od sebe výrazně odlišovat vztahem k socialismu. Přičemž již, minimálně zčásti, přesahují rozměr malovýrobní ekonomie.

399 Ruský ideolog anarchismu M. A. Bakunin (1814-1876) odmítal stát kapitalistický i socialistický. Volal po zrušení státu i soukromého vlastnictví výrobních prostředků, které mají být vlastněny kolektivně a nacházet se pod kontrolou pracujících. Jeho ananarchokolektivitické pojetí socialismu bylo založené na atomizovaném skupinovém vlastnictví. Jednotlivé kolektivy mělo spojoovat pouze vědomí přináležitosti k celku. Anarchosyndikalismus považoval za alternativu marxismu. In (Bakunin, 2015) je obsažen výklad společenského vývoje, kdy člověk překonává stádium zvířete a božského otroctví díky své schopnosti vzpoury. Stát a náboženství ve službě kapitálu mají ničit svobodu a důstojnost člověka. Církev a stát se svým idealismem a národní tradicí mají být vždy založeny na útlaču a stejně jako lidová náboženská praxe mají být vážnou překážkou osvobození lidstva, kterého

165

Na utváření koncepcí malovýrobního socialismu měl značný vliv J. K. Rodbertus-Jagetzow.⁴⁰¹ Dobovými oponenty byl kritizován jako „německý Saint-Simon“ a též jako „vylepšený Sismondi převedený na komunistický způsob“.⁴⁰² Od Simonde de Sismondiho přejímá „jeho theorii o krisích a myšlenku, že sociální pokrok jest prospěšný pouze majetným třídám“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 269).⁴⁰³ Rodbertus-Jagetzow přebírá Ricardovu teorii pracovní hodnoty⁴⁰⁴ a vyvozuje z ní základní

je třeba dosáhnout uskutečněním revoluce zdola. In (Gide, Rist, 1928, díl II) Bakunin a Kropotkin figurují v rámci politického a sociálního anarchismu.

400 Ruský anarchokomunista, publicista a vědec P. A. Kropotkin (1842-1921) místo rozdělování podle práce žádal rozdělování podle potřeb. Kritizoval sociální darwinismus a zdůrazňoval využití kolektivní energie, spolupráce a vzájemné pomoci (i ohledně přežití biologických druhů) – srov. (Kropotkin, 2021). Společným znakem různých podob anarchismu byl individualismus a živelnost. Srov. (Heywood, 1994).

401 J. K. Rodbertus-Jagetzow (1805-1875) byl pruský ekonom a socialista. Zájem o sociální a ekonomické otázky vyvolaly funkce ve státní správě. Následně zakupuje statek v Pomořansku a vede poklidný život statkáře. Podle Marxe & Engelse měly být jeho názory – zčásti i pokrokové a vědecké, ale nerevoluční – omezeny „obzorem pruského statkáře“ – srov. (Kolektiv autorů SSSR a NDR, 1986, s. 56). „Pro Marxe jsou socialismus a revoluce, národohospodářská theorie a politická činnost nerozlučně spjaty... Rodberthus naproti tomu jest liberálním velkostatkářem, který v pruském Národním shromáždění r. 1848 zasedal v levém středu a jehož politický program jest shrnut v těchto dvou slovech: konstituční vláda..., národní jednota...“ (Gide, Rist, 1928, díl II, s. 140-141).

402 „Přenesl ideje Sismondiho a Saint-Simona do posledního pětadvacetiletí XIX. století“ (Gide, Rist, 1928, díl II, s. 139).

403 In (Gide, Rist, 1928, díl II) je Rodbertus-Jagetzow (spolu s F. Lassallem interpretovaným tamtéž spíše ve smyslu agitátora a propagandisty) líčen coby socialista, formulující „ideál spravedlnosti a určité pojetí státu“ (tamtéž, s. 137), tvořící sociální a mravní základ nauky národohospodářské tzv. státního socialismu. Čímž je míněn německý katedrový socialismus. Samotný Rodbertus-Jagetzow je Ch. Ristem oceňován jako „theoretik nevšední síly, výmluvný spisovatel, jehož úvahy jsou velmi sugestivní“ (tamtéž, s. 138).

404 „... Rodbertus chtěl „konstituovat hodnotu“ a k tomuto účelu navrhoval, aby stát vytvořil jakýsi velký centrální obchod, který by ode všech výrobců odebíral zboží za ceny odpovídající výrobním nákladům a na oplátku vydával výrobcům pracovní bony; současně by takto shromážděné zboží, taktéž proti pracovním bonům, prodával za ceny odpovídající těmto nákladům“ (James, 1968, s. 24) s odkazem na (Rodbertus-Jagetzow, 1842). James dodává: „Tento projekt byl však pro Rodbertuse spíše více či méně vzdáleným ideálem nežli podnětem k okamžité akci“ (tamtéž). Rodbertus-Jagetzow je in (James, 1968) připomínán v kontextu mapování revizí marxismu, resp. revizionismu, kde jsou zmiňovány též např. projekty státního socialismu (G. Renard), družstevního socialismu (v duchu L. J. J. Blanca, P. J. Proudhona) a spotřebního družstevnictví (Ch. Gide, B. Lavergne) anebo dobová stanoviska hlavních socialistických stran. K návrhům Rodberthuse-Jagetzowa, které měly okamžitě zlepšit postavení dělníků srov. též (Gide, Rist, 1928, díl II).

kontury Marxovy koncepce nadhodnoty. In (Rodbertus-Jagetzow, 1842) dospívá k „vědeckému socialistickému“ závěru, že dělníci mají nárok na neplacené plody své práce. 405

Jeho názory jsou zčásti blízké utopickému socialismu, propaguje přitom nerevoluční, reformní ideje státního socialismu.⁴⁰⁶ Byl odpůrcem kapitalismu na vesnici i ve městě. Vystupoval s obhajobou pozemkových vlastníků, které se snažil prezentovat jako spojence dělníků. Základy státu spojoval s prvky národními a odmítal opatření státu směřující ke kapitalistickému vývoji. Navrhoval státní politiku na podporu a zabezpečení dělníků a statkářů. Přispívá i k počátkům teorie hospodářských krizí a cyklů, jak je zmíněno výše. Akceptuje Simonde de Sismondiho úvahy o podspotřebě, kdy klesající podíl práce na důchodech vnímá jako hlavní příčinu krizí. Státní socialismus zvyšující podíl práce má tudíž být – podle Rodbertuse-Jagetzowa – výhodný i ekonomicky.

K nejznámějším malovýrobním socialistům, i nejvýznamnějším malovýrobním teoretikům, 19. století náleží P. J. Proudhon,⁴⁰⁷ přičemž podrobnější rozbor jeho idejí i praktických pokusů o reformy přesahuje rámec tohoto textu.⁴⁰⁸ Což ostatně platí pro všechny zmiňované představitele malovýrobního směru ekonomického myšlení.

405 Za správné rozdělení důchodů považuje takové, které dává „každému pracujícímu výtěžek jeho práce...“ (Gide, Rist, 1928, díl II, s. 148).

406 Návrhy ohledně státního socialismu (který přebírá např. německá historická škola) měly „zachránit kapitál před sebou samým“. Zmírnění „zločinů“ soukromého vlastnictví pomocí přerozdělování, zdaněním, podporou mezd, prosazováním agrárních reforem aj. mělo zabránit revolučním povstáním. V roce 1848 vstoupil do pruského zemského sněmu a působil i ve vládě, kde se snažil prosadit některé reformy. Předpověděl kolaps soukromého vlastnictví, který interpretoval jako proces postupný a nikoli revoluční (s odhady, že bude trvat asi pět století). Srov. (Rodbertus-Jagetzow, 1842, 1875).

407 Francouzský filozof, ekonom, sociolog, publicista, revolucionář, politik a reformátor P. J. Proudhon (1809-1865) náležel k předním teoretikům raného socialismu i k prvním stoupencům anarchismu – srov. (Perný, 2020). In (Proudhon, 1840) poprvé prezentuje známou tezi o tom, že „vlastnictví je krádež“. Čímž ovšem neodsuzoval soukromé vlastnictví, které pro něj bylo nedotknutelné. Soukromé vlastnictví malovýrobce nazýval „držbou“ a považoval je za základní předpoklad lidské svobody. Netradičně vysvětloval zisk (jako „údajný omyl v účetnictví“) či úrok (z používání peněz a směnitelných bankovek) aj.

408 Srov. (Proudhon, 1846), resp. (Marx, 1847). In Manifest komunistické strany (Marx, Engels, 1848) figuruje Proudhon jako příklad buržoazního socialismu (kapitola III. Socialistická a komunistická literatura, paragraf 1. Konservativní aneb buržoazní socialismus). „Jistá část buržoazie by ráda odpomohla sociálním neduhům, aby zajistila trvání buržoazní společnosti... Jako příklad uvádíme Proudhonovu „Filosofii bídy“. Socialističtí buržoové chtějí podmínky existence moderní společnosti, ale bez bojů a nebezpečí, které z nich nezbytně vyplývají. Přejí si existující společnost, ale bez živlů, které ji revolucionují a rozkládají. Chtějí mít buržoazii bez proletariátu... Když se obrací k proletariátu s výzvou, aby uskutečnil její systém a vtáhl do nového Jeruzaléma, pak v podstatě jen žádá, aby proletariát v nynější společnosti zůstal, ale odložil své nenávislné představy o ní. Druhá, méně systematická, ale praktičtější forma tohoto socialismu. se snažila dělnické třídě zošklivit každé revoluční hnutí, dokazujíc, že jí nemůže prospět ta neb ona politická změna... Socialismus buržoazie tkví právě v tvrzení, že buržoové jsou buržooy – v zájmu dělnické třídy“ (cit. dle

Proudhon proslul jako kritik kapitalistického vlastnictví, se kterým spojoval umožnění existence bezpracných důchodů. Společenské vlastnictví ovšem odmítal z důvodu popření svobody pracujících. Bez soukromého vlastnictví by také neměla existovat soukromá iniciativa, ani společenských pokrok. Za základ svobody a nakládání s plody vlastní práce považoval Proudhon vlastnictví malovýrobní (samosprávné, kooperativně družstevní). Rozpory kapitalismu hodlal řešit pomocí projektu atomizované společnosti soukromých malovýrobců. Dělníky chtěl přeměnit v soukromé malovýrobce prostřednictvím společenské reformy. Jejím základem měla být „lidová banka“, poskytující bezúročný úvěr a zabezpečující směnu výrobků na základě pracovních peněz. Tím mělo být zajištěno, aby výrobce obdržel plný výtěžek práce.⁴⁰⁹

K francouzským propagátorům malovýrobních idejí náleží i L. J. J. Blanc,⁴¹⁰ označovaný za proslulého představitele maloburžoazního reformátorství.⁴¹¹ Kritizoval volnou konkurenci, přičemž mnohé argumenty proti neomezené soutěži přejímá od Simonde de Sismondiho. „Pro... Blanca mají všechna hospodářská zla původ v soutěži“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 346). Spásu moderních společností spojuje se sdružováním. Navrhuje „společenské dílny“, které nejsou „není ničím jiným, než dělnickým družstvem výrobním“ (dtto). Jeho sociální reforma nebyla složitá – „Společenská dílna měla být zřízena ihned ve všech hlavních oborech výrobních. Nutný kapitál by byl poskytnut státem a získán zápůjčkou“ (dtto).⁴¹² „... Blanc jest... jedním z prvních, ne-li prvním socialistou, který počítá s podporou moderního státu při provádění sociální reformy...“ (tamtéž, s. 351-352).⁴¹³ „... Blanc... poskytl... energický impuls k zásadě družstevní, a hlavně proto zasluhuje... místa v historii socialismu družstevního“ (tamtéž, s. 353).⁴¹⁴

<https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1848/manifest/ch03.htm>). Srov. (Gide, Rist, 1928, díl I).

⁴⁰⁹ Srov. (Proudhon. 1849).

⁴¹⁰ L. J. J. Blanc (1811-1882) byl francouzský socialista, utopista, historik a novinář. Kritice podrobuje vedle volné konkurence také úrok, který považoval za formu vykořisťování. Srov. (Gide, Rist, 1928, díl I).

⁴¹¹ Srov. (Kolektiv autorů SSSR a NDR, 1986).

⁴¹² Blanc je považován za původce myšlenky státem zakládaných a podporovaných dělnických výrobních družstev („společenských dílen“), jejichž řízení mělo postupně přejít do rukou dělníků. Tyto se měly stát nástrojem „samoliquidace“ kapitalistické konkurence a přeměny celé společnosti. Díky družstevnímu uspořádání „společenské dílny“ měly být více efektivní nežli podniky kapitalistické. Srov. (Blanc, 1839).

⁴¹³ „... Rodbertus a Lassale obrátili se později na stát se stejným apelem a francouzský spisovatel zasluhuje, aby byl s nimi řazen mezi předchůdce státního socialismu“ (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 352).

⁴¹⁴ Ch. Rist ovšem zde připomíná taktéž R. Owena a F. M. Ch. Fouriera. S tím, že tito dva velcí utopičtí socialisté měli být z hlediska idejí družstevního socialismu významnější nežli samotný Blanc – srov. (Gide, Rist, 1928, díl I, s. 353). Na poli „socialismu družstevního“ měli pracovat i Leroux a Cabet. P. H. Leroux (1797-1871) byl francouzský filozof, politický ekonom a humanista. É. Cabet (1788-1856) byl francouzský právník, poslanec, revolucionář, utopista, zakladatel křesťansko-komunistického Ikarského hnutí, iniciujícího vznik komunit na několika místech USA. Srov. (Cabet, 1840), resp. komparaci utopie komunitaristy Cabeta a projektu vizionáře B. Bolzana in (Sirůček, 2020). Řazení

V Anglii u malovýrobní politické ekonomie figuruje jméno J. Graye,⁴¹⁵ který přináleží k anglickým socialistům – levým ricardiáncům.⁴¹⁶ Tito bývají řazeni k utopickým socialistům či družstevním socialistům. Eticky interpretují Ricardovu teorii pracovní hodnoty, pomocí které argumentují ve prospěch socialismu. Zkoumají vykořisťování, kdy za jediný zdroj hodnoty považují práci a požadují, aby se mzda dělníků rovnala celému produktu jejich práce. Kritizují soukromé vlastnictví, které vnímají jako příčinu sociálních nerovností. Mezi socialisty ricardiánce náleží taktéž T. Hodgskin,⁴¹⁷ W. Thompson,⁴¹⁸ J. F. Bray.⁴¹⁹ Gray a Hodgskin požadovali zrušení vlastnictví kapitalistického a

Cabeta apod. k malovýrobnímu směru ekonomického myšlení je však již poněkud diskutabilní. Srov. též (Perný, 2020).

415 J. Gray (1799-1883) byl anglický malovýrobní socialista, reformátor, ekonom, podnikatel a vydavatel. Zpočátku propagoval ideje R. Owena, později kritizuje Owenův komunitarismus – srov. (Perný, 2020). Hlavní vinu za špatné sociální podmínky pracujících přisuzoval Gray směně a existenci peněžních vztahů. Volnou konkurenci považoval za společensky škodlivou a požadoval „zespolečenštění směny“. Jeho kritika „laissez faire“ bývá spojována s levými ricardiánci. Jako jeden z prvních obhájí centrálně plánovanou ekonomiku. Reformní vizi zakládá na existenci soukromého vlastnictví v malovýrobě, odbytové kooperaci (v duchu Owenova „bazaru spravedlivé ceny“) a pracovních penězích namísto plnohodnotných.

416 Srov. např. (Sojka, 2010).

417 Anglický kritik kapitalismu, utopický socialista (též interpretovaný jako ricardiánský socialista i coby průkopník individualistického anarchismu či libertariánského socialismu) a raný „trade-unionista“ T. Hodgskin (1787-1869) byl původně námořním důstojníkem, posléze novinářem a ekonomem. Vycházel z Ricardovy teorie pracovní hodnoty, kterou využil k identifikaci vykořisťování – k odsouzení nelegitimity přivlastňování si většiny hodnoty vytvořené prací průmyslových dělníků jejich zaměstnavateli. Práce je jediným zdrojem hodnoty a má tudíž mít nárok na plný produkt práce. Hájí práva dělníků, podporoval právo organizovat se (kdy oponoval názorům D. Ricarda a J. S. Milla) a kritizoval pojetí podnikatelského zisku jako mzdy za práci podnikatele (u J. R. McCullocha, J. S. Milla). Propagoval utopický projekt svobodné federace nezávislých výrobců. Vypracoval první učebnici socialistické ekonomie (Hodgskin, 1827).

418 Irský ekonom, filozof, socialista, reformátor i „pionýr“ feminismu W. Thompson (1775-1833) náležel ke stoupencům R. Owena. Thompson se přibližuje vědeckému pojetí socialismu. Věnuje se rozdělování bohatství a navrhuje systém družstevního komunismu. Přímé rozdělování mělo eliminovat nadhodnotu, akumulaci kapitálu i vykořisťování. Navrhuje spoluvlastnictví dělníků na družstevních a samosprávných principech. Za nutné označuje spojení kapitálu, vědomostí a práce. Při tvorbě bohatství zdůrazňuje ideu kooperace. Jeho utopie představuje hybridní model, ve kterém soutěží kapitalistické podniky a sdružená společenstva, která díky kooperaci mají být více efektivní i v době krizí. Mají nabízet své produkty laciněji nežli podniky kapitalistické. Postupně se tak tržní společnost má přeměnit ve společnost kooperace. Pro reformu společnosti mají být nutné: 1) zastupitelské instituce, 2) odstranění omezení, 3) šíření vědomostí (s využitím Perný, 2020, s. 259). Srov. (Zamarovský, 1961).

419 J. F. Bray (1809-1897) byl americko-anglický radikální aktivista, spisovatel a ekonom, který navazoval na utopistu R. Owena. Bray zdůrazňoval problematiku nadhodnoty (kdy nespravedlnosti mají pramenit ze společenského uspořádání, resp. instituce vlastnictví a nadhodnota představuje „legalizovanou krádež“) a komunistické vize. Kapitalismus nepovažoval za reformovatelný (na rozdíl

ponechání vlastnictví malovýrobního. Thompson a Bray navrhovali vytvoření malovýrobních družstev, založených na vlastnictví skupinovém.

Jako jeden z klíčových, resp. i vůbec nejvýznamnější reprezentant malovýrobního proudu sociálně ekonomického myšlení bývá jmenován Simonde de Sismondi. Ovlivnil celou řadu autorů, včetně např. Rusa N. G. Černyševského. Černyševskij usiloval o tvorbu „politické ekonomie pracujících“. Bojoval za odstranění nevolnictví v Rusku. Vznášel požadavky na zestátnění půdy a její předání rolnickým občinám, jejichž význam – coby patriarchálních institucí – zdůrazňoval. Průmyslovou výrobu hodlal organizovat na základě tradic ruského řemeslnického artělu, přičemž si uvědomoval potřebu velkovýroby. Vedle koncepcí Simonde de Sismondiho byl ovlivněn i dílem D. Ricarda, v čele s teorií pracovní hodnoty. A taktéž myšlenkami utopických sociálních kritiků H. R. Saint-Simona a F. M. Ch. Fouriera pod jejichž vlivem propagoval rolnické občiny a družstevnictví.⁴²⁰

V Rusku přitom Simonde de Sismondiho úvahy inspirují zejména narodniky,⁴²¹ kteří odkazují na jeho kritiku kapitalismu a velkopodnikání i idealizaci patriarchální malovýroby. Narodniky a Simonde de Sismondiho spojuje představa, že kapitalistická výroba není při rozšířené reprodukci schopna realizovat celý produkt za mzdy dělníků a důchody kapitalistů. S čehož narodnici usuzovali na nemožnost rozvoje kapitalistického výrobního způsobu v Rusku. Rusko se může vyhnout kapitalismu a přímo přejít k socialismu. Nositeli socialistických proměn Ruska se měly stát přežívající kolektivní formy

od Owena či Thompsona), systém má být nezbytně změnit na komunistický (založený na rovnoměrné směně, povinnosti pracovat a na využití techniky k ulehčení práce), s mezistupněm v podobě kooperativní účastnické společnosti. Navrhoval např. zřízení skladů potravin, laciné družstevní tržnice a bazary, místní komory výrobců volené lidmi, zrušení obilních zákonů, využití strojů pro potřeby pracujících atd. Pokročilejší stupeň komunismu spojoval s výrobními silami ve společenském vlastnictví. Věřil, že hodnoty jsou tvořeny prací, a že každý má právo na vše, co může nabývat poctivou prací. Za příčinu nerovností ve směně považoval vlastnické nerovnosti. Bray byl stoupencem družstevního socialismu. Sociální reformu zakládal na společenském vlastnictví v podobě korporací vlastněných dělníky. Srov. (Perný, 2020), (Zamarovský, 1961).

⁴²⁰ Utopický socialista, ruský revoluční demokrat (raznočinec) a spisovatel N. G. Černyševskij (1828-1889) popisuje falangu v díle Co dělat (Černyševskij, 1987) coby svět osvobozených žen. Předpokládá kolektivní výrobu, využití strojů pro zajištění blahobytu všech, řešení ekologických problémů či využití hliníku coby kovu budoucnosti. Sen o „Novém Rusku“ inspiruje v jeho utopii královnu Pavlovnu k založení kooperujících krejčovských dílen. Ideální společnost odvíjí od principu utilitarismu – všeobecného zájmu jako nejlepšího předpokladu pro naplnění potřeb individuů (s využitím Perný, 2020, s. 303).

⁴²¹ Na Simonde de Sismondiho navazují „ruští sismondisté“ především v podobě liberálního narodnictví, které v 80. a 90. letech 19. století vystřídalo narodnictví revoluční. K hlavním ideologům náležel ekonom, sociolog a politik N. F. Danielson (1844-1918) a ekonom, sociolog V. P. Voroncov (1847-1918), oponující marxistům koncem 19. století. Danielson překládal díla Marxe a psal o ruském hospodářském rozvoji. V 90. letech 19. století uznal, že kapitalistická modernizace v Rusku již probíhá. Voroncov byl ovlivněn Marxovým historickým materialismem, ale nepovažoval za možný rozvoj průmyslového kapitalismu v Rusku. Průnik kapitalistických prvků do ruské ekonomiky spojoval s vládními politikami (dotace průmyslníkům, výstavba železnic, podkopání komunální držby půdy aj.). Srov. (Půlpán, 1997).

patriarchálního sektoru v podobě vesnických občin a řemeslných artělů.

S narodniky polemizuje V. I. Ujlanov (Lenin), především v díle Vývoj kapitalismu v Rusku: Proces vytváření vnitřního trhu pro velkopřemysl (Lenin, 1898),⁴²² které náleží k nejpůvodnějším Leninovým ekonomickým pojednáním. Narodnici odmítali možnost kapitalistického rozvoje Ruska, který vnímali jako narušování odvěkových řádů a tradičních institucí (občiny, artěly aj.). Argumentovali, že vývoj kapitalismu v Rusku není reálný pro nedostatečně široký trh. Přičemž Rusko nemůže získat ani potřebné zahraniční trhy, které jsou již obsazeny jinými kapitalistickými státy. Namísto kapitalismu hlásali specifickou cestu malovýroby v zemědělství i ve sféře řemesel, pomocí rolnických občin či výrobních družstev ve smyslu cesty k socialismu. Přitom zpochybňovali i existenci objektivních ekonomických zákonů

Ekonomickým romantismem či teorií realizace produktu se V. I. Lenin zabýval taktéž v dalších textech. Podnětem k sepsání díla O takzvané otázce trhů (Lenin, 1893)⁴²³ se stalo vystoupení legálního marxisty G. B. Krasina, který při kritice narodníků zkresloval Marxovu teorii realizace a narodníkům tímto v boji proti marxismu vlastně napomáhal.

Lenin reaguje na dobově populární námitky proti marxistům, že není možná aplikace Marxovy teorie na Rusko. S využitím hlavního argumentu, že neexistuje adekvátní trh. K rozvoji kapitalismu má být nutný široký vnitřní trh, přičemž hospodářské zbídačení rolnictva tento trh podrývá, hrozí jej úplně uzavřít a učinit tudíž nemožným zavedení kapitalistického řádu. Vzniká otázka, zda se v Rusku může rozvíjet a plně rozvinout kapitalismus, když masa lidu je chudá a stále více chudne? Lenin na základě růstu organického složení kapitálu⁴²⁴ a růstu trhů pod vlivem specializace prokazuje možnost vývoje kapitalismu.⁴²⁵ Pracemi z 90. let 19. století přispívá k rozvoji marxistické teorie reprodukce a její obhajobě před revizemi ze strany narodníků a legálních marxistů.⁴²⁶

⁴²² Původně z roku 1898, česky (Lenin, 1952, 1980) – srov.

<https://www.marxists.org/cestina/lenin/1898/011898/indx011898.html>.

⁴²³ Sepsaného v roce 1893, poprvé publikovaného 1937 v časopise Bolševik, česky (Lenin, 1951, 1978) – srov. <https://www.marxists.org/cestina/lenin/1893/101893.html>. Oficiální marxismus-leninismus přijímá Leninovo vyvrácení teze, že realizace produktu není za kapitalismu možná bez nekapitalistického prostředí (malovýroba, méně rozvinutá území). Což je později používáno jako argument proti teorii R. Luxemburgové (Luxemburgová, 1913, 1921). Přičemž byl odmítán i její závěr, že musí dojít k automatickému pádu kapitalismu po zlikvidování všech forem nekapitalistické výroby. Marxismus-leninismus koncept kolapsu kapitalismu Luxemburgové neakceptoval. Srov. (Sirůček, 2019a, b). (VE: Jsou tyto věty opravdu správné? Kapitalismus vyžaduje kapitalistické prostředí, bez kapitalistické výroby by nebyl kapitalismus – zbaví-li se nekapitalistické výroby, stane se „úplnějším“ kapitalismem. Asi třeba prověřit.)

⁴²⁴ Marx ve schématech reprodukce v zájmu zjednodušení a vyjádření podstaty abstrahuje od faktorů jako změna organického složení kapitálu (technologický pokrok), různá doba obratu různých podob kapitálu, zahraniční obchod, nekapitalistické formy ekonomiky či odchylky cen od hodnoty. Srov. (Marx, 1955).

⁴²⁵ Podle Lenina např. při posuzování vzájemného poměru mezi růstem kapitalismu a „trhu“ „není možno pouštět ze zřetele prostou pravdu, že rozvoj kapitalismu nevyhnutelně vyvolává zvyšování spotřební úrovně veškerého obyvatelstva a dělnického proletariátu. K tomu zvyšování dochází

Narodníci – v duchu Simonde de Sismondiho – k realizaci produktu považovali za nezbytnou existenci třetích osob – a to v podobě zbožních malovýrobců. Rozvoj kapitalistické výroby nepovažovali v Rusku za možný, vzhledem k omezenému vnitřnímu trhu. Čímž popírají možnost realizace společenského produktu. Narodníci přitom redukovali spotřebu (na osobní s ignorací spotřeby výrobní), ztotožňovali kapacitu trhu s rozsahem spotřeby a nesprávně chápali roli zahraničního obchodu. 427

Problematikou kapitalistické reprodukce se Lenin dále kriticky zabývá ve statích Poznámka k teorii trhů (K polemice pánů Tugana-Baranovského a Bulgakova)⁴²⁸ a Ještě k teorii realizace⁴²⁹ a ve spisu K charakteristice ekonomického romantismu: Sismondi a naši domácí Sismondovci.⁴³⁰ Lenin opakuje,

všeobecně častějším směňováním produktů, k tomu též vede semknutost, nasupenost dělnického proletariátu...” (Lenin, 1951, s. 115 – srov. poslední odstavec části VI, dostupné na

<https://www.marxists.org/cestina/lenin/1893/101893.html>). Uvedený „zákon zvýšení spotřeby“ se plně projevil v dějinách Evropy a platil i v Rusku. K diskuzím srov. (Sweezy, 1967).

426 Druhým proudem, se kterým Lenin polemizuje, jsou legální marxisté. Tito nepřijali Marxův (a Leninův) program násilného odstranění kapitalismu, který považovali za reformovatelný a schopný dlouhodobého evolučního vývoje. Ve zmíněném kontextu jsou Leninem kritizováni za ignorování rozporů kapitalistické reprodukce. P. B. Struve interpretuje Marxovu teorii realizace ve smyslu konceptu rozdělování a ze schémat reprodukce vyvozuje schopnost kapitalismu zabezpečit harmonický rozvoj i adekvátní odvětvové proporce. M. I. Tugan-Baranovskij dokazuje nezávislost I. skupiny výroby na II. skupině a tvrdí, že kapitalistický trh může neomezeně růst díky poptávce po výrobních prostředcích – srov. (Sirůček, 2017a). Lenin prokazuje, že I. skupina úplně soběstačná a nezávislá na II. skupině výroby není. Podle Lenina k základním teoreticko-metodologickým omylům narodníků i legálních marxistů náleží nepochopení vědecké abstrakce. Lenin upozorňuje, že abstraktní teorii realizace nelze ztotožňovat s konkrétními historickými podmínkami zemí, resp. časových období. Srov. (Půlpán, 1997), (Sojka a kol., 1999).

427 (Lenin, 1897, 1952 aj.) dospívá k závěrům, že růst kapitalistické výroby si sám vytváří vnitřní trh, který roste především díky výrobní spotřebě (poptávce po výrobních prostředcích), které je do jisté míry nezávislá i ve svém růstu na spotřebě osobní.

428 Z roku 1898, otištěno in Naučnoje obozrenije, leden 1899.

429 Z roku 1899, otištěno in Naučnoje obozrenije, srpen 1899 – srov.

<https://www.marxists.org/cestina/lenin/1899/031899.html>.

430 (Lenin, 1897) – srov. <https://www.marxists.org/cestina/lenin/1897/041897/indx041897.html>. Lenin poukazuje na obdobné problémy, které řeší jak Simonde de Sismondi, tak i ruští narodníci, na jejichž kritiku materiál primárně cílí. S využitím Marxova Kapitálu Lenin analyzuje argumenty proti možnosti rozvoje kapitalismu, a to s citacemi 2. vydání díla Simonde de Sismondiho Nové principy politické ekonomie (Paris: Delaunay 1827. ISBN nemá). Dokládá, že mnohdy narodníci tvrdí doslova totéž, včetně teze o zužování vnitřního trhu ožebračováním malovýrobců. Šířeji podrobuje Lenin kritice i teorie A. Smithe např. o národním důchodu a jeho rozdělování, které Simonde de Sismondi má přejímat. Lenin si všímá také toho, že Simonde de Sismondi nesouhlasil s teorií renty D. Ricarda, ale jinou sám nepředložil. Řešen je též vztah Simonde de Sismondiho k Malthusově teorii populace a přelidnění, jeho náhled na význam strojů anebo postoj k protekcionismu. Kritizována je i Simonde de Sismondiho „historická“ metoda.

že Simonde de Sismondi sice nepřehlíží rozpory kapitalismu, nicméně kritizuje jeho „romantický balast“ a „sentimentální kritiku kapitalismu ze stanoviska drobného buržoy“.431 Anebo to, že nedoceňuje hloubku rozporů kapitalismu, resp. že zavrhuje analýzu podmínek vlastních kapitalismu a namísto toho uplatňuje „své maloburžoazní hledisko a maloburžoazní utopii“.432 Lenin přes identifikaci nesprávné teorie zdůrazňuje, že Simonde de Sismondi „vůbec nepochopil kapitalistickou akumulaci“.433 Další chybou má být závěr o „nemožnosti realizovat jakýkoli produkt a zejména nadhodnotu, a z ní vyplývající nezbytnost zahraničního trhu“.434 „Třetím chybným závěrem Sismondiho z nesprávné teorie převzaté od Adama Smitha je učení o krizích“.435

V širším kontextu lze zmínit pozornost, kterou Lenin věnuje kritice maloburžoazních teorií socialismu (agrárního, národnického aj.), rozšířených např. v zemích s nízkým a středním stupněm rozvoje kapitalismu, v nichž se udržely pozůstatky předkapitalistických hospodářských forem. Malovýrobní teorie (např. rovnostářského socialismu) mohou vykazovat i „určitý revoluční náboj vůči feudálnímu a polofeudálnímu pozemkovému vlastnictví, a to nejenom destruktivní, nýbrž i konstruktivní v buržoazně demokratickém duchu; rovné rozdělení statkářské půdy rolníkům otevírá cestu buržoazně demokratickému vývoji kapitalismu“ (Kolektiv autorů SSSR a NDR, 1986, s 30).436

431 (Lenin, 1897) – cit. dle <https://www.marxists.org/cestina/lenin/1897/041897/indx041897.html> první odstavec kapitoly XI tamtéž. Lenin pokračuje: „Takováto záměna vědecké analýzy za sentimentální stesky a nářky ho dovádí k neobyčejně povrchnímu pojetí věci“ (dtto). Za „sentimentální fráze“ (a utopický diletantismus) označuje Lenin i pojetí politické ekonomie jako vědy nikoli o výpočtech, nýbrž „morální“ (poznámka jjj tamtéž). S odkazem na Marxe je zdůrazněna správnost „hodnocení sentimentálního Sismondiho v jeho poměru k vědecky „objektivnímu“ Ricardovi...“ (tamtéž, 1. věta části Postskriptum).

432 (Lenin, 1897) – cit. dle <https://www.marxists.org/cestina/lenin/1897/041897/indx041897.html> předpředposlední a předposlední odstavec kapitoly I tamtéž.

433 (Lenin, 1897) – cit. dle <https://www.marxists.org/cestina/lenin/1897/041897/indx041897.html> první věta kapitoly V tamtéž.

434 (Lenin, 1897) – cit. dle <https://www.marxists.org/cestina/lenin/1897/041897/indx041897.html> první věta kapitoly VI tamtéž.

435 (Lenin, 1897) – cit. dle <https://www.marxists.org/cestina/lenin/1897/041897/indx041897.html> první věta kapitoly VII tamtéž. Lenin zde uvádí: „Vědecká analýza akumulace v kapitalistické společnosti... a realizace produktu podkopala podstatu této teorie a současně ukázala, že zvláště v obdobích předcházejících krizím se spotřeba dělníků zvyšuje a že nedostatečná spotřeba (která prý vysvětluje krize) existovala za nejrozumnějších hospodářských systémů, kdežto krize jsou charakteristickým znakem jenom jednoho systému kapitalistického“ (1. odstavec tamtéž). S připomenutím marxistické teorie krizí vysvětlující „krize jiným rozparem, a to rozparem mezi společenským charakterem výroby (zspolečensštěné kapitalismem) a mezi soukromým, individuálním způsobem přivlastňování“ (dtto).

436 „Maloměšťácký socialismus je blouznění malého hospodáře o tom, jak by se měl odstranit rozdíl mezi bohatými a chudými. Maloměšťácký socialismus má za to, že je možno ze všech lidí nadělat navzájem „rovné“ hospodáře, ne chudé a ne bohaté“... Představa o socialismu jako o společnosti „rovných hospodářů“ nebo „rovných občin“ či soběstačných „rovných komun“ je maloburžoazní utopie, kterou nelze realizovat v jakkoli dlouhém dějinném období. Násilné uskutečnění takového

173

Hlavní body kritiky malovýrobního ekonomického myšlení, resp. malovýrobního (či maloburžoazního) socialismu z pera Marxe a později Lenina si má smysl připomínat i dnes. Nicméně nelze přehlížet dobovou podmíněnost ani to, že telegrafické naznačení některých autorů v tomto příspěvku se omezovalo na ekonomické aspekty a časově na 19. století. Přehlédnuty by v neposlední řadě neměly zůstat inspirativní prvky – a to nejenom v rovině kritiky kapitalistické tržní ekonomiky a společnosti – úvah Simonde de Sismondiho a dalších mnoha a mnoha heterogenních představitelů řady (vzájemně se prolínajících i doplňujících) proudů malovýrobního sociálně ekonomického myšlení. Inspirace místy možná až nečekaně, a nově, aktuální v postglobálních podmínkách, na nové úrovni výrobních sil díky postmoderním technologiím. Zmíňme závěrem jednu z fundamentálních otázek. Výrobní síly se proměňují, ale co subjekt systémových změn?

Vybraná díla Simonde de Sismondiho

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S. (1801): *Tableau de l'agriculture toscane*. Genève: J. J. Paschoud. ISBN nemá.

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S. (1803): *De la richesse commerciale; ou, Principes d'économie politique, appliqués à la Législation du Commerce*. Díl 1, 2. Genève: J. J. Paschoud. ISBN nemá.

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S. (1807): *De la vie et des écrits de Paul-Henri Mallet*. Genève: J. J. Paschoud. ISBN nemá.

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S. (1807-18): *Histoire des républiques italiennes du Moyen Âge*. Díl 1-16. Zurich: Henri Gessner 1807 (1-2), 1808 (3-4), Paris: H. Nicolle 1809 (5-8), Paris: Treuttel et Würtz 1815 (9-11), 1818 (12-16). ISBN nemá.

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S. (1810): *Du papier monnaie et des moyens de le supprimer*. Weimar: Landes-Industrie-Comptoir. ISBN nemá.

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S. (1813): *De la Littérature du midi de l'Europe*. Díl 1-4. Paris: Treuttel et Würtz. ISBN nemá.

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S. (1814a): *Considérations sur Genève, dans ses rapports avec Angleterre et les États protestants, suivies d'un discours prononcé à Genève, sur la philosophie de l'histoire*. Londres: John Murray. ISBN nemá.

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S. (1814b): *De l'intérêt de la France à l'égard de la traite des nègres*. Genève: J. J. Paschoud. ISBN nemá.

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S. (1814c): *Sur les lois éventuelles*. Genève: J. J. Paschoud. ISBN nemá.

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S. (1815a): *Examen de la Constitution française*. Paris: Treuttel et Würtz. ISBN nemá.

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S. (1815b): *Political Economy*. In Brewster, D. (ed.) (1832): *Edinburgh Encyclopaedia*. Díl 16, s. 39-79. Philadelphia: Joseph and Edward Parker. ISBN nemá.

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S. (1816): *Des opinions de Mr Simonde de Sismondi sur Alfieri*,

„socialismu“ v praxi vede k reakčním důsledkům jak z hlediska výrobních sil společnosti, tak i její ekonomické základny a politické nadstavby“ (Kolektiv autorů SSSR a NDR, 1986, s. 30 s odkazy na Lenin, 1954, s. 434-435).

considere comme poete tragique. Paris: Rey et Gravier. ISBN nemá.

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S. (1819): Nouveaux principes d'économie politique, ou De la richesse dans ses rapports avec la population. Díl 1, 2. Paris: Delaunay a Treuttel et Würtz. ISBN nemá.

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S. (1821-44): Histoire des Français. Díl 1-31. Paris: Treuttel et Würtz, 1821 (1-3), 1823 (4-6), 1826 (7-9), 1828 (10-12), 1831 (13-15), 1833 (16-17), 1834 (18), 1835 (19-20), 1836 (21), 1839 (22), 1840 (23-24), 1841 (25-26), 1842 (27-29), 1844 (30-31, autor dílu 30 R. Amédée). ISBN nemá.

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S. (1822): Julia Severa ou l'an 492. Díl 1-3. Paris: Treuttel et Würtz. ISBN nemá.

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S. (1824): Sur la balance des productions avec les consommations. Revue Encyclopédique, May 1824, roč. 22, s. 264-298. ISBN nemá.

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S. (1825): Revue des efforts et des progres des peuples dans les vingt-cinq dernieres annees. Revue Encyclopédique, January 1825, roč. 23, s. 17-41. ISSN nemá.

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S. (1829): Conséquences que l'on peut désirer ou craindre pour la civilisation, de la guerre des Ruses dans le Levant. Revue Encyclopédique, January 1829, roč. 27, s. 5-31. ISSN nemá.

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S. (1832): Histoire de la renaissance de la liberté en Italie, de ses progrès, de sa décadence et de sa chute. Díl 1, 2. Paris: Treuttel et Würtz. ISBN nemá.

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S. (1835): Histoire de la chute de l'Empire romain et du déclin de la civilisation de l'an 250 à l'an 1000. Díl 1, 2. Paris: Treuttel et Würtz. ISBN nemá.

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S. (1836): Études sur les constitutions des peuples libres. Paris: Treuttel et Würtz. ISBN nemá.

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S. (1837): Les colonies des Anciens comparées à celles des Modernes: Sous le rapport de leur influence sur le bonheur du genre humain. Genève: B. Glazer. ISBN nemá.

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S. (1837-38): Études sur l'économie politique. Díl 1, 2. Paris: Treuttel et Würtz. ISBN nemá.

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S. (1839, 1844): Précis de l'histoire des Français. Díl 1-3. Paris: Treuttel et Würtz 1839 (1-2), Paris: Jules Labitte 1844 (3). ISBN nemá.

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S., Mignet, M. (ed.) (1847): Political Economy and the Philosophy of Government: A Series of Essays Selected from the Works of M. de Sismondi. London: John Chapman. ISBN nemá.

Simonde de Sismondi, J. Ch. L. S. (1857): Fragments de son journal et correspondance. Genève: Joel Cherbuliez. ISBN nemá.

Doplňující informace a další prameny

Afanasjev, V. S. (1989): Buržoazní ekonomické myšlení 20. století. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Aftalion, A. (1899): L'ouvre économique de Simonde de Sismondi. Paris: A. Pedone. ISBN nemá.

- Bakunin, M. A. (2015): *Bůh a stát*. Praha: Herrmann & synové. ISBN 978-80-87054-39-0.
- Benkemoune, R. (2009): Charles Dunoyer and the Emegence of the Idea of an Economic Cycle. *History of Political Economy*, roč. 41, č. 2, s. 271-295. ISSN 0018-2702.
- Blanc, L. J. J. (1839): *Organisation du travail*. *Revue du Progrès*, roč. 3, 15. 1. 1839. ISSN nemá.
- Blaug, M. (ed.) (1986): *Who's Who in Economics: A Biographical Dictionary of Major Economists 1700-1986*. 2. vydání. Brighton: Edward Elgar. ISBN 0745002307.
- Bolzano, B. (1932): *Von dem besten Staate*. In Kowalewski, A. (ed.) (1932): *Spisy Bernarda Bolzana*. Díl III. Praha: Královská česká společnost nauk v Praze. ISBN nemá (česky např. *O nejlepším státě*. Plzeň: Martin Jašek 1934. ISBN nemá).
- Cabet, É. (1840): *Voyage et aventures de lord William Carisdall en Icarie*. Paris: Hippolyte Souverain. ISBN nemá (česky *Cesta do Ikarie*. Praha: Orbis 1950. ISBN nemá).
- Černyševskij, N. G. (1976): *Čo robiť?* Bratislava: Pravda. ISBN nemá.
- De Soto, J. H. (2004): Hospodářský cyklus: Marxisté, rakušané, neoricardiánci a neoklasikové. *Terra Libera*, roč. 5, listopad 2004, s. 1, 3. ISSN nemá.
- Dixon, R. (2006): Carlyle, Malthus and Sismondi: The Origins of Carlyle's Dismal View of Political Economy. *History of Economics Review*, roč. 44, č. 1, s. 32-38. ISSN 1037-0196.
- Dolejš, J. (2010): *Levice mezi minulostí a budoucností*. Praha: Svoboda Servis. ISBN 978-80-86320-67-0.
- Doležalová, A. (2018): *A History of Czech Economic Thought*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group. ISBN 978-1-138-91416-2.
- Dôme, T. (1989): A Theoretical Analysis of Sismondi's *Tableau Economique*. *Metroeconomica*, roč. 40, č. 2, s. 119-134. ISSN 1467-999X.
- Douthwaite, R. J. (1996): *Short Circuit: Strengthening Local Economics for Security in an Unstable World*. Arbour Hill: Lilliput Press. ISBN 978-1870098649.
- Droz, J. (1829): *Économie politique ou Principes de la Science des richesses*. Paris: Jules Renouard. ISBN nemá (česky *Politické hospodářství čili zásady vědy o statcích*. Praha: Jaroslav Pospíšil 1853.437 ISBN nemá).
- Dunoyer, B. Ch. P. J. (1825): *L'industrie et la morale considérées dans leurs rapports avec la liberté*. Paris: A. Sautelet. ISBN nemá.
- Džbánková, Z., Rusmichová, L., Sirůček, P. (2021): Another New Economy or a Crossroads of Civilization? *Ekonomické listy VŠEM*, roč. 12, č. 1, s. s. 14-44. ISSN 1804-4166.
https://www.vsem.cz/data/data/ces-soubory/ekonomicke_listy/EL_vol_12_iss1_2021.pdf.
- Eyguesier, N. (2018): Marx, Primitive Accumulation, and the Impact of Sismondi. *European Journal of the History of Economic Thought*, roč. 25, č. 5, s. 833-858. ISSN 0967-2567.
- Eyguesier, N. (2020): Was Sismondi a „Smithian“ Critic of Industrialization? *History of Political Economy*, roč. 52, č. 2, s. 341-366. ISSN 0018-2702.

- Feierabend, L. K. (2007): Zemědělské družstevnictví v Československu do roku 1952. Volary: Stehlík. ISBN 978-80-86913-03-2.
- Foster, W. T., Catchings, W. (1928): The Road to Plenty. Boston: Mifflin. ISBN nemá.
- Gide, Ch., Rist, Ch. (1928): Dějiny nauk národohospodářských: Od doby fysiokratů až po naše dny. Díl I, II. Praha: Jan Laichter. ISBN nemá.
- Gillard, L. (2011): Sismondi and the Progress Question. *Revue économique*, roč. 62, č. 2, s. 163-185. ISSN 0035-2764.
- Grossman, H. (2018): Chapter 4 Simonde de Sismondi and His Economic Theories (a New Interpretation of His Thought). In Grossman, H., Kuhn, R. (ed.) (2018): Henryk Grossman Works. Volume 1: Essays and Letters on Economic Theory. Leiden: Brill, s. 55-119. ISBN 978-90-04-38474-3.
- Heller, J., Neužil, F. a kol. (2011): Kdopak by se Marxe bál? Praha: Futura. ISBN 978-80-86844-73-2.
- Heywood, A. (1994): Politické ideologie. Praha: Victoria Publishing. ISBN 8085865106.
- Hilferding, R. (1910): Das Finanz Kapital: Eine Studie über die jüngste Entwicklung des Kapitalismus. Wien: Ignaz Brand & Co. ISBN nemá (česky Finanční kapitál: Studie o nejnovější fázi ve vývoji kapitalismu. Praha: Nakladatelství ČSAV 1961. ISBN nemá).
- Hobson, J. A. (1894): The Evolution of Modern Capitalism: A Study of Machine Production. London: W. Scott. ISBN nemá.
- Hobson, J. A. (1902): Imperialism: A Study. New York: James Pott. ISBN nemá (česky Imperialismus. Praha: NČSAV 1962. ISBN nemá).
- Hodgskin, T. (1827): Popular Political Economy: Four Lectures Delivered at the London Mechanics' Institution. London: C. Tait. ISBN nemá.
- Holman, R. a kol. (1999): Dějiny ekonomického myšlení. Praha: C. H. Beck. ISBN 8071792381.
- Janiš, J. (1967): Akumulace kapitálu v pojetí Rosy Luxemburgové, Oto Bauera a N. Bucharina. In Urban, L. a kol.: Eseje o teoriích ekonomického růstu. Praha: Academia, s. 53-68. ISBN nemá.
- Jedlicki, J. (1999): A Suburb of Europe: Nineteenth-century Polish Approaches to Western Civilization. Budapest: Central European University Press. ISBN 978-9639116269.
- Johanisová, N. (2008): Kde peníze jsou služebníkem, nikoli pánem: Výpravy za ekonomikou přátelskou přírodě a člověku. Volary: Stehlík. ISBN 978-80-86913-05-6 (resp. recenze in *Acta Oeconomica Pragensia*, 2010, roč. 18, č. 1, s. 97-100. ISSN 0572-3043 a in *Marathon*, 128, 2015, roč. 19, č. 1, s. 9-22. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>).
- Johanisová, N. (2014): Ekonomičtí disidenti: Kapitoly z historie alternativního ekonomického myšlení. Volary: Stehlík. ISBN 978-80-86913-12-4 (resp. recenze in *Marathon*, 128, 2015, roč. 19, č. 1, s. 9-22. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>).
- Jordan, A. (2017): Thomas Carlyle and Political Economy: The „Dismal Science“ in Context. *English Historical Review*, roč. 132, č. 555, s. 286-317. ISSN 0013-8266.
- Justoň, Z. (2012): Ekonomie přírodních národů. Praha: Dauphin. ISBN 978-80-7272-419-2 (resp.

recenze in *Marathon*, 115, 2013, roč. 17, č. 2, s. 15-28. ISSN 1211-8591.
<http://www.valencik.cz/marathon>).

Kapossy, B., Bride, P. (2013): *Sismondi. République moderne et libéralisme critique. Modern Republicanism and Critical Liberalism*. Genève: Slatkine. ISBN 978-2051026116.

Keynes, J. M. (1936): *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan. ISBN nemá (česky např. *Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz*. Praha: Cicero 2020. ISBN 978-80-270-7399-3, resp. recenze in *Politická ekonomie*, 2021, roč. 69. č. 1, s. 135-141. ISSN 0032-3233.
<https://doi.org/10.18267/j.polek.1304>).

Kislingerová, E. a kol. (2021): *Cirkulární ekonomie a ekonomika: Společenské paradigma, postavení, budoucnost a praktické souvislosti*. Praha: Grada. ISBN 978-80-271-4619-2.

Koderová, J., Sojka, M., Havel, J. (2008): *Teorie peněz*. Praha: ASPI. ISBN 978-80-7357-359-1.

Kolektiv autorů SSSR a NDR (1986): *Buržoazní a maloburžoazní ekonomické teorie socialismu*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Kořínková, J., Čížková, Z., Němčík, L. (2017): *Z historie spotřebního družstevnictví na našem území*. Plzeň: Delex. ISBN 978-80-87118-11-5.

Kovalevová, G. D. (1992): *Cykličeskaja dinamika ekonomičeskich processov: Izmerenie i modelirovanie*. Novosibirsk: Nauka. ISBN 5020303763.

Kropotkin, P. A. (2021): *Vzájemná pomoc: Faktor evoluce*. Praha: Neklid. ISBN 978-80-908247-2-0.

Kuhn, R. (2007): *Henryk Grossman and the Recovery of Marxism*. Urbana: University of Illinois Press. ISBN 978-0-252-07352-6.

Laurat, L. (1930): *L'accumulation du capital d'après Rosa Luxemburg*. Paris: Rivière. ISBN nemá.

Laurat, L. (1940): *Marxism and Democracy*. London: Victor Gollancz. ISBN nemá.

Lavergne, B. (1926): *L'ordre coopératif*. Paris: Alcan. ISBN nemá.

Lederer, E. (1922): *Grundzüge der ökonomischen Theorie: Eine Einführung*. Tübingen: J. C. B. Mohr. ISBN nemá.

Lenin, V. I. (1893): *Po povodu tak nazyvajemogo voprosa o rynkach* (poprvé publikováno 1937 – česky např. *O tzv. otázce trhů* in *Vybrané ekonomické práce*. Praha: Pravda 1978. ISBN nemá).

Lenin, V. I. (1897): *K charakteristike ekonomičeskogo romantizma: Sismondi i naši otečestvennyje sismondisty*. *Novoje slovo*, č. 7-10, duben-červenec 1897 (česky *K charakteristice ekonomického romantismu: Sismondi a naši domácí sismondisté*. Praha: Svoboda 1950. ISBN nemá).

Spis K charakteristice ekonomického romantismu byl uveřejněn ve čtyřech číslech (7.-10.) časopisu legálních marxistů Novoje slovo (duben-červenec 1897)

Lenin, V. I. (1898): *Razvitije kapitalizma v Rossiji* (česky *Vývoj kapitalismu v Rusku: Proces vytváření vnitřního trhu pro velkopřůmysl*. Praha: Svoboda 1952. ISBN nemá).

Lenin, V. I. (1951): *Spisy. Svazek 1*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Lenin, V. I. (1954): Spisy. Svazek 10. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Lenin, V. I. (1980): Sebrané spisy. Svazek 3. 2. vydání. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Luxemburgová, R. (1913): Die Akkumulation des Kapitals: Ein Beitrag zur ökonomischen Erklärung des Imperialismus. Berlin: Vorwärts. ISBN nemá (slovensky Akumulácia kapitálu. Bratislava: Pravda 1979. ISBN nemá).

Luxemburgová, R. (1921): Die Akkumulation des Kapitals oder Was die Epigonen aus der Marxschen Theorie gemacht haben: Eine Antikritik. Leipzig: Franke. ISBN nemá.

Malthus, T. R. (1798): 438 An Essay on the Principle of Population, as it affects the future improvement of society with remarks on the speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and other writers. London: J. Johnson. ISBN nemá (česky Esej o principu populace. Brno: Zvláštní vydání 2002. ISBN 80-85436-80-9).

Malthus, T. R. (1820): Principles of Political Economy Considered with a View to their Application. London: J. Murray. ISBN nemá.

Marx, K. H. (1847): Misere de la Philosophie. Réponse a la Philosophie de la Misere de M. Proudhon. Paris: A. Frank a Bruxelles: C. G. Fogler. ISBN nemá (česky např. Bída filozofie: Odpověď na „Filozofii bídy“ pana Proudhona. Praha: Svoboda 1979. ISBN nemá).

Marx, K. H. (1955): Kapitál II. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. ISBN nemá.

Marx, K. H., Engels, F. (1848): Manifest der Kommunistischen Partei. London: J. E. Burghard. ISBN nemá (česky např. Manifest komunistické strany. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1982. ISBN 14-100-82).

Marx, K. H., Engels, F. (1958): Spisy. Svazek 4. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. ISBN nemá.

Mazzei, U. (2018): Sismondi, précurseur ignoré par Marx. Genève: Slatkine. ISBN 9782051028172.

Perný, L. (2020): Utopisti: Vizionári sveta budúcnosti. Dejiny utópií a utopizmu. Martin: Matica slovenská. ISBN 978-80-8128-257-7 (resp. recenze in Alternativy (časopis CSTS), prosinec 2020, roč. 4, č. 8, s. 163-186. ISSN nemá).

https://www.kscm.cz/sites/default/files/soubory/alternativy_-_casopis_csts_08_2020.pdf).

Petráček, J., Tallerová, J. (1977): Dějiny ekonomických učení. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. ISBN nemá.

Preiser, E. (1933): Grundzüge der Konjunkturtheorie. Tübingen: J. C. B. Mohr. ISBN nemá.

Pressman, S. (2005): Encyklopedie nejvýznamnějších ekonomů. Brno: Barrister & Principal. ISBN 80-86598-57-8.

Proudhon, P. J. (1840): Qu'est-ce que la propriété? Ou recherches sur le principe du droit et du gouvernement. Paris: Prévot. ISBN nemá.

Proudhon, P. J. (1846): Système des contradictions économiques ou Philosophie de la misère. Svazek I.

438 První vydání publikováno anonymně.

Paris: Guillaumin. ISBN nemá.

Proudhon, P. J. (1849): *Résumé de la question sociale: Banque d'échange*. Paris: Garnier. ISBN nemá.

Půlpán, K. (1997): Vývoj ruského nemarxistického ekonomického myšlení (1890-1939). *Politická ekonomie*, roč. 45, č. 2, s. 269-280. ISSN 0032-3233.

Raworthová, K. (2020): *Ekonomie koblihy: Sedm způsobů ekonomického myšlení pro 21. století*. Praha: IDEA Družstevní nakladatelství. ISBN 978-80-907775-1-4.

Ricardo, D. (1817): *On the Principles of Political Economy and Taxation*. London: John Muray. ISBN nemá (česky *Zásady politické ekonomie a zdanění*. Praha: SNPL 1956. ISBN nemá).

Robinsonová, J. V. (1951): *Introduction to Rosa Luxemburg's Accumulation of Capital*. In Luxemburgová, R. (1951): *The Accumulation of Capital*. London: Routledge and Kegan Paul, s. 13-28. ISBN nemá.

Rodbertus-Jagetzow, J. K. (1842): *Zur Erkenntnis unserer staatswirtschaftlichen Zustände*. Reubrandenburg: Barnewiz. ISBN nemá.

Rodbertus-Jagetzow, J. K. (1850-51): *Soziale Briefe an von Kirchmann*. Díl 1, 2, 3. Berlin: Friedrich Gerhard a Allgemeine Deutsche Verlags. ISBN nemá.

Rodbertus-Jagetzow, J. K. (1875): *Zur Beleuchtung der socialen Frage*. Berlin: Puttkammer & Mühlbrecht. ISBN nemá.

Rodbertus-Jagetzow, J. K. (1898): *Over Production and Crises*. New York: S. Sonnenschein. ISBN nemá.

Rosenblattová, H. (2012): *On the Need for a Protestant Reformation: Constant, Sismondi, Guizot and Laboulaye*. In Geenens, R., Rosenblattová, H. (eds.) (2012): *French Liberalism from Montesquieu to the Present Day*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 115-133. ISBN 978-1107017436.

Say, J. B. (1803): *Traité d'économie politique, ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent ou se consomment les richesses*. Paris: Chez Deterville. ISBN nemá.

Say, J. B. (1824): *Economie politique: Sur la balance des consommations avec les productions*. Paris: Rignoux. ISBN nemá.

Setínský, J. (1964): *Teorie krizí v Československu*. Praha: SPN 1964. ISBN nemá.

Schumacher, E. F. (2021): *Malé je milé, aneb jak by vypadala ekonomie, které by záleželo na lidech*. Praha: Kořeny. ISBN 978-80-907974-1-3.

Schumpeter, J. A., Schumpeterová, E. B. (ed.), Perlman, M. (1996): *History of Economic Analysis*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0195105599.

Sirůček, P. (1999): Počátky zkoumání dlouhých vln. *Politická ekonomie*, roč. 47, č. 1, s. 97-111. ISSN 0032-3233.

Sirůček, P. (2012a): Ženy v ekonomii – B. Webbová a E. Abbottová. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2012, roč. 20, č. 5, s. 91-98. ISSN 0572-3043.

Sirůček, P. (2012b): Ženy v ekonomii – H. Taylorová-Millová a M. Fawcettová. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2012, roč. 20, č. 2, s. 93-100. ISSN 0572-3043.

Sirůček, P. (2015): Polozapomenuté postavy ekonomického myšlení: R. Owen. Acta Oeconomica Pragensia, 2015, roč. 23, č. 4, s. 78-85. ISSN 0572-3043.

<https://doi.org/10.18267/j.aop.482>.

Sirůček, P. (2016a): Dlouhé K-vlny (historie zkoumání, vývoj, výhledy) a rozpory soudobé globalizace. Díl I. O cyklech a dlouhých vlnách. Díl II. O globalizaci a dlouhých vlnách. 3. aktualizované vydání. Praha: Fórum společenských věd Klubu společenských věd, ročník 2016 (IV.). ISSN 2336-7679. <https://www.klubspolved.cz/a2016/>.

Sirůček, P. (2016b): Polozapomenuté postavy ekonomického myšlení: J. A. Schumpeter. Acta Oeconomica Pragensia, 2016, roč. 24, č. 3, s. 78-86. ISSN 0572-3043.

<https://doi.org/10.18267/j.aop.538>.

Sirůček, P. (2017a): M. I. Tugan-Baranovskij – teoretik cyklů, krizí a socialismu. Alternativy (časopis CSTS), prosinec 2017, roč. 1, č. 2, s. 112-143. ISSN nemá. <https://www.kscm.cz/cs/nasilide/csts/alternativy-c-2>.

Sirůček, P. (2017b): Polozapomenuté postavy ekonomického myšlení: J. Ch. L. S. Sismondi. Acta Oeconomica Pragensia, 2017, roč. 25, č. 2, s. 98-106. ISSN 0572-3043. <https://doi.org/10.18267/j.aop.577>.

Sirůček, P. (2018): Neznámý a nedoceněný N. D. Kondratěv. Alternativy (časopis CSTS), červenec 2018, roč. 2, č. 3, s. 147-190. ISSN nemá.

https://www.kscm.cz/sites/default/files/soubory/Casopisy/Alternativy/2018/01_Cervenec/alternativy_-_casopis_csts_03_2018.pdf.

Sirůček, P. (2019a): J. V. Robinsonová a R. Luxemburgová – největší ženské osobnosti teoretické ekonomie. Slaný: Melandrium. ISBN 978-80-87990-16-2.

Sirůček, P. (2019b): J. V. Robinsonová a R. Luxemburgová – největší ženské osobnosti teoretické ekonomie. S předmluvou I. Švihlíkové. 2. doplněné vydání. Praha: Fórum společenských věd Klubu společenských věd, ročník 2019 (VII.). ISSN 2336-7679.

Sirůček, P. (2019c): Levici chybí kompas i kotva: Tady je – normálním lidem a práci čest! Marathon, 155, 2019, roč. 23, č. 1, s. 3-24. ISSN 1211-8591.

<http://www.valencik.cz/marathon>.

Sirůček, P. (2019d): R. Richta a civilizace na rozcestí – před půlstoletím vs. dnes. Fórum společenských věd Klubu společenských věd, ročník 2019 (VII.), s. 1-52. ISSN 2336-7679. http://forum.klubspolved.cz/Richta_a_Civilizace_na_rozcesti.pdf, resp.

<https://www.klubspolved.cz/a2019/>.

Sirůček, P. (2020): Utopický vizionář B. Bolzano. Slaný: Melandrium. ISBN 978-80-87990-24-7 (resp. Utopický vizionář B. Bolzano. S předmluvou L. Perného. 2. doplněné vydání. 2022 – v přípravě).

Sirůček, P. (2021): Quo vadis, „nobelovské“ ocenění za ekonomické vědy? Politická ekonomie, roč. 69, č. 4, s. 479-504. ISSN 0032-3233.

<https://doi.org/10.18267/j.polek.1321>.

- Sirůček, P. a kol. (2007): *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*. Slaný: Melandrium. ISBN 978-80-86175-03-4.
- Sirůček, P., Džbáňková, Z. (2019): *Národohospodář F. L. Rieger. Ekonomické listy VŠEM, roč. 10, č. 2, s. 17-30. ISSN 1804-4166. https://www.cesvsem.cz/data/data/ces-soubory/ekonomicke_listy/ekonomicke_listy_02_2019.pdf.*
- Sitárová, Z., Kliment, A. a kol. (1981): *Dějiny ekonomických teorií: Stručný nástin*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Smith, A. (1776): *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London: W. Strahan and T. Cadell. ISBN nemá (česky např. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: Liberální institut 2001. ISBN 80-86389-15-4, resp. recenze in *Acta Oeconomica Pragensia*, 2001, roč. 9, č. 8, s. 185-193. ISSN 0572-3043).
- Sojka, M. (2002): *Kdo byl kdo: Světoví a čeští ekonomové*. Praha: Libri. ISBN 80-7277-055-1.
- Sojka, M. (2010): *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Havlíček Brain Team. ISBN 978-80-87109-21-2.
- Sojka, M. a kol. (1999): *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-991-X.
- Sowell, T. (1972): *Sismondi: A Neglected Pioneer. History of Political Economy*, roč. 4, č. 1, s. 62-88. ISSN 0018-2702.
- Stewart, R. E. (1984): *Sismondi's Forgotten Ethical Critique of Early Capitalism. Journal of Business Ethics*, roč. 3, č. 3, s. 227-234. ISSN 0167-4544.
- Sweezy, P. M. (1967): *Teorie vývoje kapitalismu*. Praha: Academia. ISBN nemá.
- Švihlíková, I. (2010): *Globalizace & krize: Souvislosti a scénáře*. Praha: Grimmus. ISBN 978-80-87461-01-3 (resp. recenze in *Acta Oeconomica Pragensia*, 2011, roč. 19, č. 2, s. 97-100. ISSN 0572-3043).
- Švihlíková, I. (2014): *Přelom: Od velké recese k velké transformaci*. Bratislava: Inaque.sk. ISBN 978-80-89737-06-2.
- Švihlíková, I. (2021): *Veřejná a participativní ekonomika*. Praha: Vlastním nákladem. ISBN 978-80-7615-070-6 (resp. recenze in *Alternativy (časopis CSTS)*, prosinec 2021, roč. 5, č. 10, s. 155-170. ISSN nemá. https://www.kscm.cz/sites/default/files/soubory/alternativy_-_casopis_csts_10_2021.pdf).
- Tieben, B. (2012): *The Concept of Equilibrium in Different Economic Traditions: An Historical Investigation*. Cheltenham: Edward Elgar. ISBN 978-1-84844-993-0.
- Van Duijn, J. J. (1983): *The Long Wave in Economic Life*. London: G. Allen and Unwin. ISBN 0-04-330330-7.
- Varadzin, F. a kol. (2004): *Ekonomický rozvoj a růst*. Praha: Professional Publishing. ISBN 8086419614.
- Varadzin, F., Březinová, O. (2003): *Hledání ve světě ekonomie (věda, metodologie, ekonomie)*. Praha: Professional Publishing. ISBN 8086419568.
- Vojtíšek, J. a kol. (1980): *Politická ekonomie: Kapitalismus*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Vrábek, V. (1947): *Hospodářská konjunktura*. Praha: Knihovna Sborníku věd právních a státních. ISBN nemá.

Zamarovský, V. (1961): Utopisti. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry. ISBN nemá.

Abstrakt

J. Ch. L. Simonde de Sismondi byl švýcarský historik, ekonom a spisovatel. Bývá uváděn jako poslední představitel francouzské větve klasické ekonomie a klíčový autor malovýrobního směru. Od liberalismu klasické školy se odklání a směřuje k ekonomickému romantismu. Jsou mu připisovány první systematické úvahy o krizích, v opozici k dobovým pojmáním rovnováhy.

Abstract

J. C. L. Simonde de Sismondi was a Swiss historian, economist and writer. He is often cited as the last representative of the French branch of classical economics and a key author of small producer's type of theories. He leaves classical liberal school and comes to economic romanticism. He is indicated as the first author of systematic reflection on the crises in opposition to contemporary conceptions of balance.

Klíčová slova

J. Ch. L. Simonde de Sismondi – klasická škola politická ekonomie – malovýrobní politická ekonomie – ekonomický romantismus – hospodářské krize

Keywords

J. C. L. Simonde de Sismondi – classical school of political economy – small-scale political economy – economic romanticism – economic crisis

JEL classifications

B51, E32, N13, P16

O autorovi:

prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D.

*1965. VŠE v Praze. Studia na ČVUT a UK, absolvent VŠE (Politická ekonomie) a FSV UK (Ekonomie), dále studium politologie na VŠE. Působí na VŠE jako profesor ekonomie. Člen CSTS. Publikace zaměřené na dlouhé K-vlny, globalizaci, dějiny sociálně ekonomického myšlení, politické ideologie, politické analýzy a prognózy. Cykloturista, laický degustátor a glosátor piva.

Kolektiv autorů
Alternativy – časopis CSTS
Číslo 11, rok 2022
Periodicita – půlročník

Texty nevyjadřují stanovisko CSTS.

Redakční rada:

Ing. Jiří Dolejš, RNDr. Václav Exner CSc., prof. Ing. Pavel Sirůček Ph.D.,
RSDr. František Stoklasa, Ing. Lubomír Vacek CSc.

Vydavatel:

Centrum strategických a teoretických studií
Politických vězňů 9, 111 21 Praha 1

Ke stažení na www.kscm.cz/cs/nasi-lide/csts

Kontaktní e-mail: csts@kscm.cz